

T. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI HÂKİMİYETİNDE BEYRUT
(1839-1918)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Rifat ÖZDEMİR

HAZIRLAYAN
Kürşat ÇELİK

ELAZIĞ – 2010

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI

OSMANLI HÂKİMİYETİNDE BEYRUT

(1839-1918)

DOKTORA TEZİ

Bu tez / / tarihleri arasında aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman
Yrd. Doç. Dr.
Rifat ÖZDEMİR

Üye
Prof. Dr.
Saadettin TONBUL

Üye
Prof. Dr.
Mustafa ÖZTÜRK

Üye
Prof. Dr. Ahmet AKSİN

Üye
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun / / tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

Enstitü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918)****Kürşat ÇELİK****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****2010, Sayfa: XXIV+311**

Doğu Akdeniz'in liman şehri olan Beyrut, dünyayı Ortadoğu'ya açan kapı olması sebebiyle önem arz etmektedir. Bu sebeple tarih içerisinde pek çok devletin ele geçirmek için mücadele ettiği şehirler arasında olmuştur. 1516 tarihinde Yavuz sultan Selim'in Mısır seferi ile Osmanlı topraklarına dâhil olan Beyrut şehri, 1918'de İngilizlerin işgaline kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır.

Osmanlı hâkimiyetinde 1520'de küçük bir kazâ ve nâhiye statüsünde olan Beyrut, 17. yüzyılın başında Şam eyaletine bağlı sancak statüsü kazanmıştır. 1614'te Sayda, Beyrut ve Safed eyaletinin oluşturulması ile buraya dâhil edilmiş, 1840 tarihinde Sayda eyaletinin merkezi olarak yapılandırılmıştır. 1864-5 tarihinde Sayda eyaleti lağv edilerek toprakları Suriye eyaleti topraklarına dâhil edilmiştir. 1887'de Osmanlı hükümeti batılı devletlerinde baskısı ile birlikte Beyrut vilayeti kurulması kararını almıştır.

1839'de ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı devletinde birçok alanda yeni uygulamalar devreye girmiştir. Bu yenilik hareketleri diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Beyrut'ta da etkisini göstermiştir.

Batılı devletlerin bölgedeki faaliyetleri sonucunda 1840-1860 tarihleri arasında Cebel-i Lübnan olayları yaşanmıştır. Bu olaylar sonucunda Beyrut şehri siyasî, sosyal, demografik ve iktisadî açılardan olumsuz şekilde etkilenmiştir. Şehir bu dönemde insan kaçakçılığının üst düzeylerde yaşandığı merkezlerden biri olmuştur.

İncelenen dönemde, şehir nüfusunda Müslümanlar sürekli çoğunlukta olmuş, Müslümanları sırasıyla Rum, Marunî, Katolik ve diğer gruplar takip etmiştir. Nüfusu en fazla artan dini grup ise Yahudiler olmuşlardır.

Eğitim alanında misyonerlik faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yürütüldüğü Şehirde, Amerika, Fransa, Rusya, İtalya ve Almanlara ait misyoner okulları bulunmaktadır. Osmanlı devleti de Şehirde eğitim alanında pek çok değişiklik ve yatırım yapmıştır.

Şehrin temel geçim kaynağı ticarete dayanmaktadır. Şehrin fiziki yapısından kaynaklanan nedenlerden dolayı tarım ve hayvancılık geliŐmemiŐtir. Hayvancılık alanında, ipek böcekçiliği en önemli gelir kalemi olmuş Şehir yabancı yatırımcılar tarafından ipek dokuma fabrikaları da açılmıştır. Şehirde kurulan liman ve rıhtım, havagazı, su, ve demiryolu gibi Şirketlerin tamamına yakını batılı devletler tarafından iŐletilmiŐtir. İncelenen dönemde Fransızların Şehir ekonomisinde büyük etkisi olmakla birlikte ticarete para birimi olarak Osmanlı kuruŐunun yanı sıra Fransız frankıda ağırlıklı olarak kullanılmıştır.

Osmanlı hâkimiyetinde Beyrut Şehri 1839-1918 tarihleri arasında idâri, siyasî, sosyal ve iktisadî deđiŐim ve geliŐmesi diğer Osmanlı sancak ve vilayetleri ile aynı oranda olmakla birlikte batılı devletlerin bölgedeki çıkarlarından dolayı değişiklik göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Beyrut, Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı, Suriye, Ortadoğu.

SUMMARY**Doctoral Thesis****Ottoman Rule in Beirut (1839-1918)****Kürşat ÇELİK****University of Fırat****The Institute of Social Science****And Postgraduate Study in History****2010, Page : XXIV+311**

The eastern Mediterranean port city of Beirut is important because of being the door to open the Middle East to the world. For this reason it is among the cities which are struggled to seize by many states in the history. Included into Ottoman territory with Yavuz Sultan Selim's Egyptian expedition in 1516, the city of Beirut remained under Ottoman rule until the British occupation in 1918.

Being a small town and township status under the rule Ottoman in 1520, Beirut gained the status of sanjak associated with canton of Damascus in the beginning of the 17. century. It was included there after Sidon, Beirut, and Safed canton was formed in 1614 and it was configured as the center of Sayda canton in 1840. Its land was included to the Syria canton after Sidon canton was disestablished in the date of 1864-5 eliminate the state was on Sidon, lands were included Syrian territory. In 1887, the Ottoman government decided to establish Beirut canton with the pressure of western nations.

With the declaration of Tanzimat in 1839 new applications were started in many areas in Ottoman state. This innovation movements as well as in other Ottoman cities showed an influence in Beirut.

As a result of Western states activities in the region between 1840-1860 Jabal-i Lebanon events took place. As a result of these events Beirut was influenced politically, socially, demographically and economically in a negative way. City in this period became one of the centers of human trafficking in high levels.

In the examined period, Muslim population in the city was continuously in majority preceeded respectively by Rum, Maronite, Catholic and other groups. the Jews became the group which had the highest population rise rate.

In the city which experienced an intensive training in the field of missionary activity, there were missionary schools of America, France, Russia, Italy and the Germans. Ottoman state made many changes and investments in the field of education.

City's main source of livelihood is based on trade. Agriculture and animal husbandry did not develope because of the city's physical structure. In the field of animal husbandry, silk beetle was the most important revenue item by foreign investors in the silk weaving factories were opened. Nearly all of the firms such as harbor and dock, gas, water, and railroad companies established in the city was operated by western states. In the period under review, the French had a big impact in the economy of the city meanwhile the currency in trade as well as the French franc as the Ottoman penny was used predominantly.

While the administrative, political, social and economic change and development in the city of Beirut under rule of Ottoman was at the same rate with other provinces of the Ottoman between the years of 1839-1918, those change and development differed because of the interests of Western nations in the region.

Keywords: Beirut, Ottoman State, Declaration of Tanzimat, Syria, The Middle East

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
SUMMARY	IV
İÇİNDEKİLER	VI
TABLolar LİSTESİ	XI
GRAFİKLER, HARİTALAR, FOTOĞRAFLAR VE PLAN LİSTESİ.....	XIV
ÖNSÖZ.....	XV
KISALTMALAR.....	XVI
KONU VE KAYNAKLAR.....	XIX
GİRİŞ.....	1
1. Beyrut'un Adı ve Coğrafyası.....	1
1.1. Beyrut'un Adı ve Anlamı.....	1
1.2. Beyrut'un Coğrafyası.....	1
2. Beyrut'un Tarihi.....	2
2.1. İslam Hâkimiyetine Kadar Beyrut Şehri.....	2
2.2. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Beyrut Şehri.....	7
2.3. Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM
BEYRUT'UN İDARİ TAKSİMÂTI ve YAPISI

1. Beyrut'un İdarî Taksimâtı.....	19
1.1. 1516-1865 Tarihleri Arasında Beyrut'un İdarî Taksimâtı.....	19
1.2. Suriye Vilâyeti İdaresinde Beyrut'un İdarî Taksimâtı.....	22
1.3. Beyrut Vilâyetinin Oluşturulması ve İdarî Taksimâtı.....	25
1.3.1. Beyrut Sancağı.....	28
1.3.2. Akkâ Sancağı.....	29
1.3.3. Trablusşam Sancağı	30
1.3.4. Lazkîye Sancağı.....	31
1.3.5. Nablus veya Belkâ Sancağı.....	33
2. Beyrut'un İdarî Yapısı.....	35
2.1. Beyrut'da İdareciler (Valiler ve Mutasarrıflar).....	35
2.1.1. Sayda Eyaleti İdarecileri (Eyalet Merkezi Beyrut).....	35
2.1.2. Beyrut Sancağı İdarecileri.....	36

2.1.3. Beyrut Vilâyetinin İdarecileri.....	38
2.2. Tanzimat Sonrası Osmanlı Mahallî Teşkilatlarında İdare Meclisleri, Görevlileri ve Görevleri.....	41
2.2.1. Beyrut Sancağı (Liva) İdare Meclisi Görevlileri ve Görevleri.....	43
2.2.2. Beyrut Vilâyet İdare Meclisi Görevlileri ve Görevleri.....	49
2.3. Beyrut'ta Bulunan İdarî Birimler (1839-1888)	53
2.3.1. Tahrirât Kalemî.....	54
2.3.2. Liva Mal (Muhasebe) Kalemî.....	54
2.3.3. Emlâk Kalemî.....	55
2.3.4. Defter-i Hâkanî Kalemî.....	55
2.4. Beyrut'ta Bulunan İdarî Birimler (1888-1918).....	55
2.4.1. Mektubî Kalemî.....	55
2.4.2. Muhasebe-i Vilâyet Kalemî.....	56
2.4.3. Defter-i Hâkanî Kalemî.....	56
2.4.4. Evkaf Dâiresi.....	57
2.4.5. Nüfus Nezâreti.....	58
2.4.6. Liman Dâiresi.....	58
2.4.7. Beyrut Karantina İdâresi.....	59
2.4.8. Orman İdâresi (Orman ve Maaden İdâresi).....	61
2.4.9. Nâfiâ İdâresi	61
2.4.10. Düyûn-u Umumiye Nezâreti	61
2.4.11. Rûsumat Nezâreti.....	62
2.4.12. Telgraf ve Posta İdâresi.....	65
2.4.13. Beyrut'un İç Güvenlik Teşkilâtı.....	67
2.4.13.1. Beyrut Polis Teşkilâtı.....	67
2.4.13.2. Beyrut Jandarma Teşkilâtı.....	69
2.5. Beyrut Belediye Teşkilâtı.....	71
2.5.1. Belediyenin Gelir ve Giderleri.....	79
2.5.2. Belediyenin Sağlık Hizmetleri.....	80
2.6. Beyrut'un Adlî Teşkilâtı.....	81
2.6.1. Şer'îyye Mahkemeleri.....	84

2.6.2. Bidayet Mahkemesi.....	84
2.6.3. İstinaf Mahkemesi.....	86
2.6.4. Ticaret Mahkemesi.....	87
2.7. Beyrut'ta Askerî Teşkilât	89
2.7.1. Beyrut'ta Karada Hizmet Veren Askerî Birlikler.....	89
2.7.2. Beyrut'ta Denizde Hizmet Veren Askerî Birlikler (Bahr-i Sefid Seyir Filo komutanlığı).....	90

İKİNCİ BÖLÜM

BEYRUT ŞEHRİNİN GENEL YAPISI

1. Şehrin Konumu ve Genel Görünümü.....	94
2. Mahalleler.....	97
3. Zenâat ve Ticaret Yerleri.....	102
4. Dinî ve Sosyal Yapılar.....	105
4.1. Câmîi ve Mescitler.....	105
4.2. Kiliseler, Manastırlar ve Havralar.....	108
4.3. Eğitim Kurumları	111
4.3.1. Beyrut'ta Devlete Ait Eğitim Kurumları.....	112
4.3.1.1. Maârif Teşkilâtı.....	112
4.3.1.2. Beyrut'ta İlköğretim (İbtidâiler).....	115
4.3.1.3. Beyrut'ta Orta Öğretim (İdâdiler).....	120
4.3.1.4. Beyrut'ta Orta Öğretim (Sultânîler)	124
4.3.1.5. Beyrut'ta Rüşdiyeler	128
4.3.1.5.1. Beyrut Askeri Rüştîyesi.....	129
4.3.1.5.2. Beyrut'ta Erkek Rüşdiyeleri.....	131
4.3.1.5.3. Beyrut Kız Rüşdiyesi.....	133
4.3.1.6. Beyrut Ticaret ve Sanayi Mektebi (Meslek Lisesi).....	133
4.3.2. Beyrut'ta Gayr-i Müslimlere Ait Eğitim Kurumları.....	138
4.3.2.1. Marunîlere Ait Eğitim Kurumları.....	138
4.3.2.2. Ortodokslara Ait Eğitim Kurumları.....	140
4.3.2.3. Katoliklere Ait Eğitim Kurumları.....	142
4.3.2.4. Musevilere Ait Eğitim Kurumları.....	144

4.3.2.5. Süryanilere Ait Eğitim Kurumları.....	145
4.3.3. Yabancı Devletlere Ait Eğitim Kurumları (Misyoner Okulları)...	145
4.3.3.1. Fransızlara Ait Eğitim Kurumları.....	148
4.3.3.2. Amerikalılara Ait Eğitim Kurumları.....	151
4.3.3.3. İngilizlere Ait Eğitim Kurumları.....	154
4.3.3.4. Ruslara Ait Eğitim Kurumları.....	156
4.3.3.5. Almanlara Ait Eğitim Kurumları.....	158
4.3.3.6. İtalyanlara Ait Eğitim Kurumları.....	158
4.3.4. Beyrut'ta Bulunan Kütüphâneler.....	159
4.3.5. Beyrut'ta Basın ve Yayın Faaliyetleri.....	162
4.3.6. Beyrut'u Tanımak İçin Yapılan Yabancı Araştırmalar (İlmî Misyonerlik).....	166

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEHRİN NÜFUS DURUMU

1. Beyrut Sancağının Nüfusu.....	169
2. Beyrut Şehrinin Nüfusu.....	176
3. Dinî Grupların Nüfusa Oranı.....	183
3.1. Müslümanlar.....	184
3.2. Rumlar.....	185
3.3. Marunîler.....	186
3.4. Katolikler.....	187
3.5. Yahudiler.....	188
3.6. Diğer Dinî Guruplar.....	189
4. Nüfus Hareketleri.....	191
4.1. Yahudi Göçleri.....	191
4.2. Ermeni Göçleri.....	193
4.3. İnsan Kaçakçılığı.....	195

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞEHRİN EKONOMİK DURUMU

1. Şehir Ekonomisini Etkileyen Öğeler.....	200
1.1. Tarım ve Hayvancılık.....	200

1.1.1. İpek Böcekçiliği ve İpek.....	202
1.2. Sanayi ve Ticaret	206
1.2.1. İthalat ve İhracat.....	209
1.2.2. Kaçakçılık.....	216
2. Beyrut'un Gelir ve Giderleri.....	221
2.1. Gelirler.....	221
2.2. Giderler.....	227
3. İktisadî Açından Beyrut Vakıfları.....	230
4. Beyrut Şehrinde Bulunan Şirketler.....	234
4.1. Liman ve Rıhtım Şirketi.....	235
4.2. Beyrut-Şam Şöse Yolu Şirketi.....	243
4.3. Su Şirketleri.....	247
4.4. Havagazı Şirketi (Elektrikle Aydınlatma Şirketi).....	250
4.5. Beyrut-Şam Buharlı Tramvay Şirketi.....	255
5. Para ve Bankacılık	260
5.1. Para.....	260
5.2. Bankacılık.....	262
SONUÇ.....	264
BİBLİYOGRAFYA.....	269
EKLER.....	293
HARİTALAR	294
FOTOĞRAFLAR	295
ÖZGEÇMİŞ.....	311

TABLOLAR LİSTESİ

TABLO - 1 Şam Eyaletinin XVI. Yüzyıl Sancak Taksimâtı.....	20
TABLO - 2 Suriye Eyaletine Bağlı Beyrut Sancağının İdarî Taksimâtı.....	23
TABLO - 3 Beyrut Sancağının İdarî Taksimâtı (1882-5).....	24
TABLO - 4 Beyrut Vilâyetinin İdarî Taksimâtı.....	27
TABLO - 5 Beyrut Sancağının İdarî Taksimâtı.....	28
TABLO - 6 Akkâ Sancağının İdarî Taksimâtı.....	30
TABLO - 7 Trablusşam Sancağının İdarî Taksimâtı.....	31
TABLO - 8 Lazkîye Sancağının İdarî Taksimâtı.....	32
TABLO - 9 Nablus (Belkâ) Sancağının İdarî Taksimâtı.....	34
TABLO - 10 Sayda Eyaletine Bağlı Bulunan Beyrut'ta Görev Yapmış Olan Valiler.	35
TABLO - 11 Suriye Vilâyeti İdaresinde Beyrut Sancağında Görev Yapmış Olan Mutasarrıflar.....	37
TABLO - 12 Beyrut Vilâyetinde Görev Yapmış Olan Valilerin Listesi.....	40
TABLO - 13 Beyrut Livâ İdare Meclisi Görevlileri ve Görev Tarihleri.....	45
TABLO - 14 Beyrut Vilâyet İdare Meclisi Görevlileri.....	50
TABLO - 15 1904-5 Tarihinde Beyrut Evkaf Dâiresinin Gelir ve Giderleri.....	57
TABLO - 16 1844'de Beyrut Karantina İdâresi Görevlileri ve Aylık Maaşları...	60
TABLO - 17 1884'de Beyrut Gümrük Görevlileri ve Aylık Maaşları.....	63
TABLO - 18 1914'te Beyrut Polis Okulu Görevlileri ve Dersleri.....	69
TABLO - 19 Beyrut Belediye Meclisi.....	74
TABLO - 20 Beyrut Belediyesinin 1912'de Bir Aylık Gelir ve Gideri.....	79
TABLO - 21 Beyrut Ticaret Mahkemesinde Görevlendirilen Azâların Devletlere Göre Sayıları.....	88
TABLO - 22 Beyrut Mahalleleri.....	98
TABLO - 23 1909'da Beyrut Şehri'nin Bölümleri ve Muhtarlık Teşkilatı.....	100
TABLO - 24 Beyrut'ta Bulunan Câmii, Mescit ve Zaviyeler.....	105
TABLO - 25 Gayr-i Müslimlere Ait İbadethâneler.....	109
TABLO - 26 1893-4'te Beyrut İbtidâileri ve Görevlileri.....	116
TABLO - 27 1901-2 Tarihinde Beyrut'ta Devlete Ait İbtidâiler.....	118
TABLO - 28 1903-4 Tarihinde Beyrut'ta Özel Şahıslara Ait İbtidâiler.....	119

TABLO - 29 1898-1899'da Beyrut İdâdisinin Görevlileri ve Dersleri.....	122
TABLO - 30 Beyrut İdâdisininYıllara Göre Öğrenci Sayısı.....	123
TABLO - 31 Beyrut Mektebi Sultânîsinde Eğitim ve Öğretim.....	125
TABLO - 32 Beyrut Mekteb-i Rüşdüye-i Askerisi.....	130
TABLO - 33 Beyrut'ta Müslümanlara Ait Özel Rüşdiyeler.....	132
TABLO - 34 Beyrut Ticaret ve Sanayi Mektebinin Haftalık Ders Programı.....	135
TABLO - 35 Marunîlere Ait Eğitim Kurumları.....	138
TABLO - 36 Ortodokslara Ait Eğitim Kurumları.....	140
TABLO - 37 Katoliklere Ait Eğitim Kurumları.....	142
TABLO - 38 Beyrut'ta Musevilere Ait Eğitim Kurumları.....	144
TABLO - 39 Beyrut Vilâyetinde Bulunan Misyoner Okullarının Genel Durumu...	147
TABLO - 40 Fransızlara Ait Eğitim Kurumları.....	149
TABLO - 41 İngilizlere Ait Eğitim Kurumları.....	155
TABLO - 42 Beyrut'ta Ruslara Ait Eğitim Kurumları.....	157
TABLO - 43 1903-4 Tarihlerinde Beyrut'ta Bulunan Kütüphâneler.....	160
TABLO - 44 Beyrut'ta Bulunan Matbaalar.....	162
TABLO - 45 Beyrut'ta Basılan Gazete ve Dergiler.....	164
TABLO - 46 1881-2 Tarihinde Beyrut Sancağının Nüfusu.....	171
TABLO - 47 1893-4 Tarihinde Beyrut Sancağının Nüfusu.....	173
TABLO - 48 1911-2 Tarihinde Beyrut Sancağının Nüfusu.....	174
TABLO - 49 1871-2 Tarihinde Beyrut Şehrinin Nüfusu.....	176
TABLO - 50 Beyrut Şehrinin Nüfusu.....	178
TABLO - 51 1904-5'te Beyrut Sancağında Bulunan Hayvan Sayısı.....	201
TABLO - 52 Beyrut Limanına Gelen Gemiler ve Yük Miktarı.....	207
TABLO - 53 1908-9'de Beyrut Limanına Bir Yıl İçinde Gelen Gemiler ve Yük Miktarı.....	208
TABLO - 54 1841-1912 Tarihleri Arasında Beyrut'un İthalat ve İhracatı (Frank)..	209
TABLO - 55 1895'te Beyrut'tan İhraç Edilen Ürünler ve İhracatı Alan Ülkeler.....	212
TABLO - 56 1895'te Beyrut'un İthal Ettiği Ürünler ile Mal Aldığı Ülkeler.....	213
TABLO - 57 1844'de Beyrut'ta Dinî Guruplara Göre Cizye Miktarı.....	222
TABLO - 58 Beyrut Sancağının Yıllara Göre Gelirleri (Kuruş).....	224
TABLO - 59 Beyrut Sancağı'nın Yıllara Göre Giderleri (Kuruş).....	227

TABLO - 60 Beyrut Sancağının Yıllara Göre Gelir ve Gider Dengesi (Kuruş)..	229
TABLO - 61 Beyrut Vakıflarının Yıllara Göre Gelir ve Giderleri.....	231

GRAFİKLER, HARİTALAR, FOTOĞRAFLAR VE PLAN LİSTESİ

Grafik 1. 1881-2 Tarihinde Beyrut Sancağının Nüfus Dağılımı.....	171
Grafik 2. 1881-2 Tarihinde Beyrut Sancağının Cemaatlere Göre Nüfus Oranı... 172	172
Grafik 3. 1893-4 Tarihinde Beyrut Sancağının Cemaatlere Göre Nüfus Oranı... 174	174
Grafik 4. 1911-2 Tarihinde Beyrut Sancağının Cemaatlere Göre Nüfus Oranı... 175	175
Grafik 5. 1884-5'te Beyrut Şehrinin Cemaatlere Göre Nüfus Oranı..... 179	179
Grafik 6. 1893-4'te Beyrut Şehrinin Cemaatlere Göre Nüfus Oranı..... 180	180
Grafik 7. 1904-5'te Beyrut Şehrinin Cemaatlere Göre Nüfus Oranı..... 180	180
Grafik 8. 1911-2'te Beyrut Şehrinin Cemaatlere Göre Nüfus Oranı..... 180	180
Grafik 9. Beyrut Şehrinin Yıllara Göre Nüfus Hareketliliği..... 181	181
Grafik 10. Beyrut Şehrinin Yıllara Göre Dîni Grupların Nüfus Hareketliliği.... 184	184
Grafik 11. Beyrut Şehrinin Yıllara Göre İthalat ve İhracat Hareketliliği..... 211	211
Grafik 12. Beyrut Sancağı'nın Yıllara Göre Gelir Hareketliliği..... 226	226
Grafik 13. Beyrut Sancağı'nın Yıllara Göre Gider Hareketliliği..... 229	229
Harita 1: Suriye Vilâyetine Bağlı Beyrut Sancağının İdarî Taksimâtı (1877-8).. 25	25
Harita 2: Beyrut Şehri'nin Gelişim Haritası..... 95	95
Harita 3: Beyrut Liman ve Rıhtımın Krokisi..... 239	239
Harita 4: Beyrut-Şam Şose Yolu Krokisi..... 246	246
Fotoğraf 1: Beyrut İdâdisi..... 121	121
Fotoğraf 2: Beyrut Mektebi Rüşdiye-i Askerî..... 131	131
Fotoğraf 3: Beyrut Hamidiye Ticaret ve Sanayi Mektebi..... 137	137
Plan 1: Eşrefiyye Mahallesinde Kızlara Mahsus Açılmak İstenen Okulun Planı 141	141

ÖNSÖZ

Ortadoğu'nun en büyük liman şehirlerinden biri olan Beyrut, günümüzde Lübnan Cumhuriyeti'nin başkentidir. Beyrut, bulunmuş olduğu coğrafi konumu nedeniyle bölge ve dünya için önemli olduğu gibi, Osmanlı devleti içinde son derece ehemmiyete sahipti. Sosyal yapı itibariyle Ortadoğu'nun en karmaşık bölgesi olan Beyrut'ta Müslüman, Marunî, Rum Ortodoks, Katolik, Yahudi, Ermeni gibi birçok dinî ve millî zümrelerin yaşıyor olması Beyrut'un önemini bir kat daha artırmaktadır.

Bu çalışma, genel itibariyle Osmanlı belgelerine dayanarak “*Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut'un 1839-1918*” tarihleri arasında siyasî, idarî, iktisadî ve sosyal düzeni gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Bugün Ortadoğu'da yaşanan mücadele ve kargaşanın temellerinin ortaya çıkarılmasına bilimsel yönden katkı sağlanması hedeflenmiştir. Çalışmamız giriş ve sonuç kısımları hariç dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Beyrut'un adı ve anlamı, coğrafi özellikleri ve siyasi tarihi anlatılmıştır. Birinci bölümde Osmanlı hâkimiyetinde idari statüsü, Beyrut'ta bulunan idarî, adlî, askerî, iktisadî görevliler, bunların görevleri, sorumluluk alanları, yetkileri, isimleri ve görev süreleri kronolojik sıraya uygun olarak ayrıntılı bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde, Beyrut şehrinin coğrafi ve tarihi özelliği, şehrin mahalleleri, dini ve sosyal yapıları, eğitim kurumları hakkında bilgi aktarılmıştır. Üçüncü bölümde, Beyrut'un demografyası, şehrin nüfusu, Müslim ve gayr-i Müslim nüfus, nüfusu etkileyen etmenler üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde, Beyrut'un iktisadî yapısı, gelirler, giderler, vakıf gelirleri, şehirde bulunan şirketler ve kullanılan para birimleri anlatılmıştır.

Çalışma konusunun tespit edilmesinden, planlanması ve kaleme alınması aşamalarında değerli yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Rifat ÖZDEMİR'e teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca çalışma sırasında fikirlerine başvurduğum Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK ve Prof. Dr. Enver ÇAKAR başta olmak üzere tüm hocalarıma teşekkürlerimi borç bilirim. Dualarıyla sürekli yanımda olan ve hiçbir zaman emeklerini ödeyemeyeceğim annem Asiye ve babam Aydın ÇELİK'e, sabır ve anlayışla bana destek olan eşim Hilal ÇELİK'e bu çalışmayı armağan ediyorum.

KISALTMALAR

A. AMD.	: Sadâret Âmedi Kalemi
A. DVN. KLS.	: Kilise Defterleri
A. MKT. MHM.	: Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi
A. MKT. MVL.	: Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ
A. MKT. NZD.	: Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir
A. MKT. UM.	: Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyet
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
AÜSBFSD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. BLD.	: Cevdet Belediye
C. DH.	: Cevdet Dâhiliye
C. ML.	: Cevdet Maliye
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DH. EUM. EMN.	: Dâhiliye Nezâreti Emniyet Kalemi Belgeleri
DH. EUM. MH.	: Dâhiliye Nezâreti Muhasebe Kalemi Belgeleri
DH. EUM. SSM.	: Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Süyrüsefer Kalemi Belgeleri
DH. EUM. THR.	: Dâhiliye Nezâreti Tahrîrat Kalemi Belgeleri
DH. EUM.	: Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri
DH. İD.	: Dâhiliye Nezâreti İdarî Kısım Belgeleri
DH. KMS.	: Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti Belgeleri
DH. MKT.	: Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi Belgeleri
DH. MUİ.	: Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri
DH. TMIK. S.	: Dâhiliye Nezâreti Tesr-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Belgeleri
DH. UMVM.	: Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri

DİA.	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EV. d.	: Evkaf Defterleri
FÜSBD	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
H.	: Hicri
HAT.	: Hatt-ı Humâyûn
HR. MKT.	: Hariciye Nezâreti Mektubi Kalemi
İ. AS.	: İrâde Askeri Belgeleri
İ. AZN.	: İrâde Adliye ve Mezahib
İ. BH.	: İrâde Bahriye
İ. DH.	: İrâde Dâhiliye
İ. DUİT.	: İrâde Dosya Usulü
İ. HR.	: İrâde Hariciye
İ. HUS.	: İrâde Hususi
İ. İMT.	: İrâde İmtiyazat ve Mukavelât
İ. MF.	: İrâde Maarif
İ. MMS.	: İrâde Meclis-i Mahsus
İ. MVL.	: İrâde Meclis-i Vâla
İ. RSM.	: İrâde Rûsumât
İ. TNF.	: İrâde Ticaret ve Nâfia
İ.A	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MAD.	: Maliyeden Müdevver Defterler
MF. MKT.	: Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi
MV.	: Meclis-i Vûkelâ Mazbataları
No	: Numara
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
R.	: Rumi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Trc.	: Tercüme

Y. A. HUS.	: Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı
Y. A. RES.	: Yıldız Sadâret Resmi Maruzât Evrakı
Y. EE.	: Yıldız Esas Evrakı
Y. MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzât
Y. PRK. ASK.	: Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzât
Y. PRK. AZJ.	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller
Y. PRK. BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti
Y. PRK. EŞA.	: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y. PRK. KOM.	: Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzâtı
Y. PRK. MF.	: Yıldız Maarif Nezâreti Maruzâtı
Y. PRK. MŞ.	: Yıldız Meşihat Dairesi Maruzâtı
Y. PRK. SRN.	: Yıldız Serkurenalık Evrakı
Y. PRK. TNF.	: Yıldız Ticaret ve Nâfia Nezâreti Maruzâtı
Y. PRK. UM.	: Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilâyetler Tahrîratı

KONU VE KAYNAKLAR

Doğu Akdeniz'in liman şehri olan Beyrut, bulunmuş olduğu Ortadoğu coğrafyasını dünyaya açan kapı olması nedeniyle bölge ve dünya için önemli olduğu kadar, tarihiyle de son derece ehemmiyet arz etmektedir. Sosyal yapısı itibariyle Ortadoğu'nun en yoğun ve kozmopolit bölgesi olan Beyrut'ta çeşitli dinî ve millî zümrelerin yaşıyor olması Beyrut'un önemini bir kat daha artırmaktadır. 19. Yüzyıl dünya'da çok büyük değişikliklerin meydana geldiği ve yeni dünya düzeninin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı devleti gerilemeyi durdurmak için bir dizi yenilik hareketine girişmiş ve bunları yaparken de kendi içerisinde birçok değişiklik geçirmiştir. Osmanlı devleti bu yenilikleri sadece devletin merkezinde değil, merkezden uzak bölgelerde de uygulamıştır. İşte bu süreç içerisinde Ortadoğu'ya giriş kapısı olan Beyrut birçok devleti cezpetmesinin yanı sıra, geçirmiş olduğu değişimlerle de bölgede önemi artmış bunun ilk sonucu olarak Sayda eyaletinin merkezi, daha sonra da müstakil vilâyet olarak yapılandırılmıştır. Bölgede İngiliz-Fransız çekişmesinin artması ve Yahudilerin bu dönemde devlet kurma hedeflerinin ilk aşaması olan iskân ve toprak satın alma çalışmaları, Beyrut'u uluslararası çekişmelerin hat safhaya ulaştığı bir merkez haline getirmiştir. İngiltere tarafından işgaline kadar Osmanlı devletinin Beyrut'ta yapmış olduğu değişiklikler günümüze kadar Beyrut'un siyasi, sosyal ve iktisadi yapısını etkilemiştir.

Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı Beyrut şehrinin idarî, iktisadî, sosyal ve demografik yapısının aydınlatılması günümüzde meydana gelen birçok sorunun aydınlığa kavuşmasını da sağlayacaktır. Osmanlı devletinde ve dolayısıyla hâkim olduğu topraklarda pek çok değişikliğe sebep olan Tanzimat'ın ilanı olan 1839 tarihini çalışmanın başlangıç noktası olarak belirlendi. Beyrut'un geçirmiş olduğu siyasi, sosyal, iktisadî ve demografik değişikliklerin tam olarak anlaşılabilmesi içinde araştırmanın Beyrut'un Osmanlı devletinin elinden çıkarak İngilizlerin eline geçtiği tarih olan 1918 ile sınırlanması uygun bulunmuştur.

Doktora tezini konu olarak almak yerine, alan olarak bir çalışma yapmayı uygun bulduk. Bu sebeple hem kronolojiyi hemde konuyu uzun tuttuk. Bu çalışma ile tespit ettiğimiz alanın sınırları ve iç bölümlerini görmüş olduk. Bundan sonraki ilmî

araştırmalarda tezimizin içindeki her bir başlığı bir kitap veya makale olabilecek şekilde araştırıp yayınlamayı düşünmekteyiz.

Araştırma sırasında Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan belgeler taranmış, konu ile ilgili belgeler tespit edilerek kullanılmıştır. İncelenen dönemde Beyrut'un sık aralıklarla idarî olarak yapılandırılması, arşiv kaynaklarında araştırma ile ilgili bilgi ve belgelerin toplu şekilde bulunmasını engellemiştir. Bu sebepten dolayı birçok tasnifte Beyrut ile ilgili bilgiler dağınık şekilde bulunmaktadır.

Araştırmamızda kullanılan tasnifler ise şunlardır;

Bâb-ı Âli Tasnifi

Bâb-ı Âli tasnifinde vilâyetlere giden ve vilâyetlerden gelen evrakın kayıtlarının tutulmasından dolayı şehrin idarî görevlilerine ait bilgilerle bunların görevleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Yine İpek ve ipek böcekçiliği ile ilgili bilgilerde yer almaktadır. Bu tasnifte yer alan belgeler, *Sadâret Âmedi Kalemi*, *Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ*, *Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi*, *Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir*, *Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyet ve Meclis-i Vükelâ Mazbataları* bölümlerine ait belgelerden faydalanılmıştır. *Meclis-i Vükelâ Mazbataları* devletin iç ve dış siyasetinde ve mühim işlere ait hususlar hakkında kararların alınmasından dolayı pek çok önemli kararları içeren belgeler bulunmaktadır.

Cevdet Tasnifi

Bu tasnifte iktisadî konulara yönelik olarak belgelerden ağırlıklı olarak faydalanılmıştır. Bu tasnifte, *Belediye*, *Dâhiliye ve Maliye* bölümlerine ait belgeler kullanılmıştır.

Dâhiliye Nezâreti Tasnifi

Dâhiliye Nezâretinin görev alanından anlaşılacağı üzere içişlerine yönelik konulara ait evraklar bulunmaktadır. Bu bağlamda zaptiye, belediye, idarî görevliler, eğitim ve öğretim işlerine kadar uzanan pek çok alanda ilgili kurumlarla gerekli yazışmalara ait bilgiler bulunmaktadır. Bu tasnifte, *Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri*, *Emniyet Kalemi Belgeleri*, *Muhasebe Kalemi Belgeleri*, *Tahrîrat Kalemi Belgeleri*, *Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Süyrüsefer Kalemi Belgeleri*, *İdarî Kısım Belgeleri*, *Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti Belgeleri*, *Mektubî Kalemi Belgeleri*, *Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri*, *Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri* ve *Tesr-i Muamelât ve*

Islahat Komisyonu Belgeleri bölümlerine ait belgeler kullanılmıştır. Bu belgeleri içerisinde yazışmaların yapıldığı *Mektubî Kalemî Belgeleri* araştırma içerisinde en fazla yararlanılan tasnif olmuştur.

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi

Padişahın emirlerini içerisinde barındıran tasniften 1840 tarihinden önceki konuları aydınlatmak için başvurulmuştur.

Hariciye Nezâreti Evrakı

Hariciye Nezâreti'nin İstanbul'daki diğer Nezâret ve dâirelerle ve de taşradaki kurum ve kuruluşlarla olan yazışmalarını ihtiva etmektedir. Bu tasniften *Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemî* bölümünde bulunan belgelerden istifade edilmiştir.

Maârif Nezâreti

Maârif Nezâreti *Mektubî Kalemî*ne ait belgeler kullanılmıştır.

Îrâdeler Tasnifi

Îrâde, 1832 tarihinden sonra hatt-ı hümayunların yerine Padişah emri, fermanı, arzusu anlamında kullanılmıştır. Bu tasniften, *Askerî, Adliye ve Mezahib, Bahriye, Dâhiliye, Hariciye, Dosya Usulü, Hususi, İmtiyazat ve Mukavelât, Maârif, Meclis-i Mahsus, Meclis-i Vâla, Rûsumât ve Ticaret ve Nâfia* bölümlerinde bulunan belgelerinden faydalanılmıştır. Bu tasnifte araştırma için en fazla *Dâhiliye* bölümündeki belgeler kullanılmıştır.

Yıldız Tasnifi

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışından bir müddet sonra ikâmet mahalli olarak Yıldız sarayını seçmiş ve buradan devleti idare etmiştir. Bu dönem içerisinde resmî atamalar, yeni oluşturulan idarî kurumlar, kara ve demiryolu yapımı, asayiş, merkezî hükümet tarafından verilen izinler gibi pek çok bilgiyi ihtiva eden belgeler bulunmaktadır. Bu tasnifte; *Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı, Yıldız Sadâret Resmi Maruzât Evrakı, Yıldız Esas Evrakı, Yıldız Mütenevvi Maruzât, Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzât, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller, Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkıtabeti, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik, Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzâtı, Yıldız Maârif Nezâreti Maruzâtı, Yıldız*

Meşihat Dairesi Maruzâtı, Yıldız Serkurenalık Evrakı, Yıldız Ticaret ve Nâfia Nezâreti Maruzâtı ve Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilâyetler Tahrîratı bölümlerine ait belgeler kullanılmıştır.

Bâb-ı Âsâfi Defter Tasnifi

Bu tasnifte Divân-ı Hümayun defter serilerinden birini teşkil eden *Kilise Defterleri*, gayr-i Müslim cemaâtlere ait kilise, sinagog havra, mezarlık, okul ve yetimhâne inşasına, tamirine ve buraların genişletilmesine ait kayıtlar bulunmaktadır. Bu tasnifte; No: 4 (1317-1326), No: 5 (1326-1329), No:7 (1332-1340) numaralı defterler kullanılmıştır.

Bâb-ı Âlî Defterleri

Bu tasnifte *imtiyaz* defterlerinden 2 ve 3 no'lu defterlerden Beyrut'ta devlet tarafından resmi müsaade ile şahıslara verilen imtiyazlara ait hükümler bulunmaktadır.

Evkaf Defterleri

Osmanlı devletinin sosyal ve iktisadî yapısının aydınlatılmasını sağlayan müesseselerin başında olan vakıflar, şehir tarihi araştırmalarında da önem arz etmektedir. Bu tasnifte Beyrut'a ait 12723, 129128, 17178, 20996, 25603 ve 27103 no'lu defterler kullanılmıştır.

Salnâmeler, Gazete ve Mecmuâlar

Şehrin idarî yapısı incelenirken devlet salnâmelerinden, devlet görevlileri ve görevleri, nüfusu, iktisadî ve sosyal yapıları ile ilgili olarak Suriye ve Beyrut vilâyet salnâmeleri kullanılmıştır. Eğitim kurumları, öğrenci sayıları, matbaalar ve kütüphâneler hakkında bilgileri Maârif Salnâmelerinde yer almaktadır.

Belediye ile ilgili iktisadî konular *Beyrut Vilâyet Gazetesi*'nde bulunmaktadır. Devlet tarafından özel şahıs ve şirketlere verilen imtiyazlara ait bilgileri ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi kütüphânesindeki 8655 kodlu Mukavelât Mecmuası'nın 1, 4, 5, 6, 7 no'lu ciltleri kullanılmıştır.

Yukarıda kullandığımız arşiv kaynakları dışında kullanamadığımız en önemli arşiv kaynağı Beyrut Şer'iyye Sicilleridir. Beyrut Şer'iyye Sicilleri günümüzde Beyrut mahkemelerinin içerisinde bulunmaktadır. Beyrut Şer'iyye Sicilleri halı hazırda mevcut

davalar için kaynak amacıyla Beyrut mahkemelerinde kullanılmaktadırlar. Bu yüzden farklı şekilde kullanımlarına ve fotokopi çekimlerine izin verilmemektedir. Bu sınırlamalardan dolayı Beyrut Şer’iyye sicilleri temin edilemediğinden tezimizde kullanamadık.

Tetkik Eserler

Beyrut’un incelenen dönem içerisinde idarî, sosyal ve iktisadî yapısı hakkında bilgi veren ayrıntılı bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte Beyrut’un siyasi tarihini anlatan Nina Jidejian’ın, *Beirut Through The Ages* ve Philip K. Hitti’nin , *Syria a Short History* adlı çalışmaları bulunmaktadır. Şehrin iktisadi ve nüfus yapısını kısmen anlatan, Charles Issawi’nin, *The Economic History of The Middle East 1800-1914*, Kemal Karpaz’ın *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Leila Tarazi Fawaz’ın, *Merchants and Migrants in Nineteenth-Century Beirut*, Boutros Labaki’nin, *Introduction A L’histoire Economique Du Liban Soie Et Commerce Exterieur En Fin De Periode Ottomane: 1840-1914* adlı çalışmaları bulunmaktadır. İdarî taksimat ve eğitim ile ilgili, Zuhair Ghanayim’in “*Vilayeti Beyrut fi Fitretü’t-Tanzimât el-Osmanîye*” ve Noufan El-Hmoud’un “*Tanzimât el-Osmanîye fi Vilayeti Suriye*” çalışmaları vardır. Fakat bu çalışmalarda ya çok az bilgi bulunmakta veya bir konu hakkında kısmi bilgiler bulunmaktadır. Beyrut şehri ile ilgili pek çok bilgi bu dönemde bölgede bulunan seyyah ve misyonerlerin yazmış oldukları mektup, rapor ve kitaplardan öğrenmekteyiz. Bunlardan en önemlileri ise şunlardır; Karl Baedeker’in, *Palestina and Syria*, Henry Harris Jessup’un, *Fifty Three Years in Syria*, Arthur Ruppın’ın, *Syria: An Economic Survey*, ve William M. Thomson’ın *The Land, The Book*, adlı çalışmalarıdır. Bu eserlerde şehrin nüfusu, iktisadî ve fizikî yapısı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Beyrut’un iktisadî ve sosyal vaziyeti hakkında ülkemizde yapılmış çalışmalar bulunmamasından dolayı yabancı kaynaklardan faydalanılmıştır.

Beyrut vilâyeti ve sancakları hakkında detaylı olmasa da 1896 tarihindeki yapısını açıklayan en önemli kaynakların başında Vital Cuinet’in, *Syrie, Liban et Palestine*, adlı çalışması gelmektedir. Şehrin idarî taksimatı ile ilgili Enver Çakar ve Orhan Kılıç’ın kaleme almış oldukları çalışmalarından yararlanılmıştır. Beyrut’un Osmanlı hâkimiyetine girdiği ilk yılları içeren ve arşiv kaynaklarına dayalı olarak hazırlanan ilk çalışma Mustafa Öztürk’ün *1548 Tarihli Mufasssal Tahrir Defterine Göre Beyrut*, adlı

çalışmasıdır. Bu çalışmanın bir benzeri ise İsam Kemal Halife tarafından hazırlanmış olan *Tevcih-i Lübnan*, adlı eseridir.

Bölgedeki inanç esasları ile ilgili olarak hazırlanmış olan çalışmalar ise, Ahmet Bağlıoğlu'nun, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik* ve Ramazan Işık'ın, *Marunî Kilisesi* adlı çalışmalardır.

Tanzimat ve uygulanması ile ilgili Musa Çadircı'nın eserlerinden, Osmanlı şehir tarihi ile ilgili Rifat Özdemir, İbrahim Yılmazçelik ve Ahmet Aksın'ın çalışmalarından yararlanılmıştır.

GİRİŞ

1. Beyrut'un Adı ve Coğrafyası

1.1. Beyrut'un Adı ve Anlamı

“Beyrut” adı ilk olarak M.Ö 14 yüzyılda yazılmış olan Tel Amarna metinlerinde *Beruta* ve *Beruti*, Ugarit tabletlerinde *Biruta* ve *Birutu* olarak kullanılmıştır¹. Beyrut adının Akadca *burtu* “kuyu, kaynak” kelimesinden geldiği bilinmektedir. Şemseddin Günaltay’ın “*Yakın Şark (Suriye ve Filistin)*” isimli kitabının üçüncü cildinde Fenikelilerin şehirlerine tanrı isimlerini (baal) verdikleri ve şehirlerini bu isimlerle andıkları belirtildikten sonra Fenikelilerin ilk tanrılarının *Elion* ve *Beruth* adında oldukları belirtmiştir². Bu bilgi ışığında Beyrut veya *Beruth* adının dîni bir simge olarak kullanıldığı da ortaya çıkmaktadır. Romalıların şehri M.Ö 64 tarihinde ele geçirmesinden sonra bölgenin idaresi Julia Augusta Felix Berytus’un emrine verilmesi ile birlikte şehrin adı *Berytos* veya *Berytus* olarakta uzun süre anılmıştır³.

1.2. Beyrut'un Coğrafyası

Doğu Akdeniz’de Ortadoğu’nun en önemli liman şehirlerinden bir tanesidir. 33° 53' kuzey enlemi ile 35° 30' doğu boylamı arasında yer almaktadır. Günümüzde Lübnan Cumhuriyeti’nin başkenti olan şehirde 2007 nüfus sayımına göre 2,1 milyon insan yaşamaktadır. Doğu Akdeniz’de batıya doğru uzanan ve üçgen biçiminde Doğu Beyrut ve Batı Beyrut tepelerinin oluşturduğu bir yarım ada üzerinde yer alır⁴. Bu yarım adanın hemen gerisindeki iç bölgede, kuzeyde Nehr-i Kelb’in ağzından güneyde Nehrü’d Damur’un ağzına uzanan dar bir kıyı ovası bulunur. Şehir 18 kilometrekarelik bir alana sahiptir. Denize paralel uzanan Lübnan ve Antilübnan dağları ile çevrilidir⁵. Bu dağlar evvelâ kıvrılmaya uğramış bir bünyeye sahiplerse de morfolojik değişiklikler, daha sonraki kırılmaların sonucunda meydana gelmişlerdir⁶. Bu kırılmalar şehrin fay hattı üzerine bulunduğu da göstergesidir. Anti Lübnan dağları kuzey-güney doğrultusunda uzanır ve zirveleri Suriye ile Beyrut sınırını oluşturur. Şehrin iki önemli akarsuyu bulunmaktadır ki bunlardan Nehr-i Beyrut şehre daha yakın ve su miktarı

¹ C.R. Conder, *The Tell Amarna Tablets*, Southampton, 1894, s.46,76.

² Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark (Suriye ve Filistin)*, C.III, Ankara, 1947, s.208-209.

³ Nina Jidejian, *Beirut Through The Ages*, Beirut, 1986, s.73.

⁴ Heyet, “Beyrut”, *Ana Britannica*, İstanbul, 1994, C.5, s. 267.

⁵ İbrahim Atalay, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, İzmir, 2001, s.45.

⁶ Necdet Tunçbilek, *Güneybatı Asya (Fizikî Ortam)*, İstanbul, 1971, s.28.

azdır, diğeri Nehr-i Kelb ise şehrin kuzeyinde bulunmakta olup şehrin su ihtiyacı buradan karşılanmaktadır. Nehrin su toplama havzası Lübnan ve Anti Lübnan dağlarıdır. Şehrin kıyıları oldukça dar olup, kayalıklar hâkimdir.

İklim özellikleri yeryüzü şekillerinin etkisi altındadır. Dağların kuzey güney yönünde, Akdeniz’e paralel olarak uzanması, Akdeniz ikliminin iç kesimlere kadar ilerlemesini engeller. Bu sebeple kıyı ovası ve Lübnan dağlarının denize bakan yamaçlarında; yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı, Akdeniz iklim şartları hüküm sürer. Yağışlar Lübnan dağlarının doğu yamaçlarında nispeten azalır. Beyrut’ta ocak ayı ortalama sıcaklığı 12,5 °C, Temmuz ayı ortalaması ise 21,1 °C dolayındadır⁷. Kar, Beyrut’a nadir olarak yağar. 1920, 1942 ve 1950 yıllarında kar yağışı görülmüştür. Ortadoğu’nun en yağışlı, su bakımından en zengin köşesidir. Bunun tabii sonucu olarak göçebe hayatın mevcut olmadığı tek Ortadoğu bölgesidir⁸.

Bitki örtüsü özellikleri, yeryüzü şekilleri ve iklimin karakterlerini yansıtır. Kıyı şeridi tarım alanlarıyla kaplı iken Lübnan dağlarının batı yamaçları yoğun çam ormanları ile örtülüdür. Bugün Lübnan devletinin bayrağını süsleyen *Sedir* ağacı geçmişte ülkenin en önemli gelir kaynağı idi. Ancak aşırı kesimler ve yangınlar sonucu yok denecek kadar azalmıştır.

2. Beyrut’un Tarihi

2.1. İslâm Hâkimiyetine Kadar Beyrut Şehri

Beyrut’un tarihi M.Ö 2000’lere kadar gitmektedir. Beyrut’ta bilinen ilk devlet hâkimiyeti Fenikeliler ile başlamıştır. “*Fenikeliler*” ismi ilk olarak Yunanlı tarihçi Homeros tarafından kullanılmıştır. Yunanlılar Fenikelileri kırmızımsı mor renkteki değerli kumaştan dolayı “*kızıl insanlar*” anlamına gelen ve daha sonraları Fenikeliler’e dönüşen “*Phonikes*” olarak adlandırıyorlardı⁹. Fenikeliler ise kendileri için “Kenanî” adını kullanmaktaydılar. Fenikeliler veya Kenanîler, Egelilerle, Samilerin karışımından ortaya çıkmışlardır. Tevrat’ın tekvin kitabına göre Kenanîler Nuh’un *Ham* adlı oğlundan gelmektedirler ve Mezopotamya’nın en eski halkını teşkil etmektedirler¹⁰. Tel

⁷ Ramazan Özey, **Dünya Denkleminde Ortadoğu “Ülkeler, İnsanlar, Sorunlar**, İstanbul, 1997, s.145.

⁸ Sami Öngör, **Ortadoğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)**, Ankara, 1964, s.218-219.

⁹ Güneş Girgin, **Fenikeliler’de Akdeniz Ticareti**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006, s.7.

¹⁰ Ş. Günaltay, **Yakın Şark (Suriye ve Filistin)**, C.III, s.53-54.

Amarna tabletlerinde M.Ö. 2000 de Fenike sahil şeridindeki en önemli şehirleri şunlardı; kuzeyden güneye doğru Ugarit, Arad, Simira Botris, Biblos, Berit, Parfirayon, Sidon, Serapta, Tır ve Akko'dur. Beyrut'un Sayda ve Sur'a göre ehemmiyet arz edecek kadar büyük bir şehir olmadığı da bilinmektedir¹¹. Fakat Fenikelilerin en eski şehirleri arasında yer almaktaydı.

Fenikeliler hiç bir zaman siyasi bakımdan güçlü olamamışlardır. Mısırlılar, Fenikelilerin topraklarına, ticarî zenginliği, Anadolu ve Suriye bölgesine giriş kapısı olması dolayısı ile hâkim olmak istemişlerdir. Bunun için Fenike şehirlerine devamlı seferler düzenlemişlerdir. Fenike şehirleri kısa aralıklarla bağımsız yaşamışlarsa da genellikle büyük komşularına yıllık vergi ödemek zorunda kalmışlardır. M.Ö 1350 tarihine kadar bu bölge Mısırlıların hâkimiyeti altında olmuştur. Bu süre zarfında, Mısırlılar Fenike bölgesinde görevli generalde bulundurmuşlardır. Coğrafi durumu itibariyle Suriye, Filistin ve Lübnan çevrelerindeki devletlerden en kuvvetli olanın hâkimiyeti altına girmeye veya bu devletlerin rekâbet ve çarpışma alanı olmaya mahkûm olmuşlardır. Tarihin ilk dönemlerinde Mısır'ın egemenliğine girmiş olan şehir, M.Ö. 1085 tarihinde Mısırlıların ikiye ayrılmasıyla birlikte, Mısır idaresinden çıkarak bağımsız olmuştur. Beyrut şehri M.Ö. 860 tarihlerine doğru Asurluların, daha sonrada Perslerin hâkimiyeti altına girmiştir. Herodotes'in verdiği bilgiye göre, Fenikeliler kendi istekleriyle Perslilerin hâkimiyetine girmiş, Pers donanmasının da bel kemiğini oluşturmuşlardı¹². M.Ö. 612'de Yeni Babil İmparatorluğunun eline geçen şehri M.Ö. 539 tarihinde Perslilerin hezimete uğratmasıyla birlikte Pers hâkimiyeti yeniden başlamıştır. Persliler (eyalet sistemi olan) satraplık içinde Fenikeyi, Mısır ve Kıbrıs'la birlikte beşinci satraplık olarak yapılandırmışlardır. M.Ö. 333 tarihinde Perslilerin iç karışıklıklarından yararlanan Büyük İskender, Suriye ve Fenike şehirlerine saldırdı. Burada Tır (Sur) dışındaki bütün şehir devletleri Büyük İskenderin egemenliğini kabul etti. Tır ise büyük bir savaş sonrası Büyük İskenderin hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. Böylelikle Beyrut şehri dâhil olmak üzere tüm Fenike toprakları Büyük İskenderin egemenliğine girmiş oldu. Büyük İskenderin M.Ö. 323 tarihinde ölümünden sonra genarelleri arasında ülkenin bölünmesiyle birlikte tarihi süreçte Mısır ve Anadolu

¹¹ Ş. Günaltay, **Yakın Şark (Suriye ve Filistin)**, C.IV, s.163-164.

¹² Herodotos, **Herodot Tarihi**, Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul, 1991, s.149.

arasında ihtiras konusu olan Fenike bu defa Ptoleme, Seleukos ve Antiganlar arasında mücadele alanı oldu. Şehir, Romalılar bu bölgeyi ele geçirene kadar, Ptoleme, Seleukos ve Antiganlar arasında sürekli el değiştirmiştir¹³. Roma genareli Lukullus M.Ö.64'de Suriye üzerine yürüyerek burayı ele geçirdi ve Suriye bir Roma eyaleti halini aldı. Bu tarihten itibaren Suriye, Roma'dan gönderilen prokonsüller (Antik Roma'da Konsül olarak bir yıl görev yaptıktan sonra belirli Roma Eyaletlerinde Vali olarak görev yapan kimse) tarafından idare edildi. Roma imparatoru Agustus devrinden itibaren idare imparator vekillerine verildi¹⁴. Fenikeliler, zengin bir ticarî yapıya sahiptiler. Fenike'nin idarecileri tacir zümresinden oluşmakta idi.

Fenikeliler bu dönemde yalnızca Suriye bölgesinde ticaret yapmamış aynı zamanda tüm Akdeniz'i dolaşmış ve uygun yerlerde ticaret kolonileri kurmuşlardır. Fenikelilerin en büyük rakipleri Yunanlı tüccarlar olmuşlardır. Fenikeliler ticaretin yanında bilim ve sanatta da ileri gitmişlerdir. Latin alfabesinin temelini bulmuşlardır¹⁵.

Romalılar, Fenike bölgesini almak için ilk olarak Suriye bölgesini içten ele geçirmeye çalışmışlar bunun için Yahudileri Filistin de bir devlet kurmaya tahrik ederek hem onlara bağımsızlık taahhüdünde bulunmuşlardı. Böylelikle bu bölgede sürekli kullanabilecekleri bir Yahudi devleti kurmaya da muvaffak olmuşlardır¹⁶.

Romalılar burada Persliler gibi eyalet kurmuşlardır ki bu eyalet Suriye Eyaleti olup ilk valisi de Aulu Gabiniusdu idi. Suriye eyaleti askeri operasyonlar için bir üs statüsünde idi. Romalılar, Yunanlılar gibi Arapların yaşadığı toprakları Arap yarımadası ve Şam bölgesi (bugünkü Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin topraklarını kapsıyor) olarak görmüşler ve tanımışlardır¹⁷. Beyrut, Roma imparatorluğu idaresinde Suriye eyaletine bağlanmıştır. M.Ö. 42 tarihinde Marcus Antonius'un bölgede Kleopatra ile birlikte hareket etmesi sonucunda Beyrut şehri bir nevi Mısır'a bağlı olmuştur. Kleopatra'nın Beyrut'taki etkisi o kadar artmıştır ki şehirde kendi adına sikke dahi

¹³ Ş. Günaltay, **Yakın Şark (Suriye ve Filistin)**, C.III, s.189-195.

¹⁴ Ş. Günaltay, **Yakın Şark (Suriye ve Filistin)**, C.IV, s.151.

¹⁵ Aydın Sayılı, **Mısırlılarda Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp**, Ankara, 1991, s.184, 465.

¹⁶ Halil Demircioğlu, **Roma Tarihi**, C.1, Ankara, 1953, s.405.

¹⁷ Abdulhalık Bakır, "*Arap kökenli Hristiyanlar ve İslâm Fetihleri ile Olan İlişkileri*", **Belleten**, C.LXIII, S. 238, Ankara, 2000, s.874.

bastırmıştır¹⁸. Seleukoslar, Yahudi kavimleri ve korsanların saldırıları sonucunda bölgede karışıklıklar meydana gelmiş. Karışıklıkları önlemek için Roma İmparatoru Julius Cesar bölgeye gelmiş ve bölgenin idaresini Marcus Antonius'a bırakmıştır¹⁹.

Roma imparatorluğu idaresinde Beyrut şehri “*Berytus*” adı ile anılmıştır ki bunun sebebi de Beyrut’un, Prokonsül Augustus zamanında koloni olarak yapılandırılması ile adının *Koloni Julia Augustus Felix Berytus* olmasından kaynaklanmıştır. M.S 115 tarihinde bölgede meydana gelen deprem sonucunda şehir büyük hasar görmüştür. M.S. 192-211 tarihleri arasında tahtda bulunan *Septimius Severus* döneminde Suriye bölgesinde Roma nüfuzu azalmaya başlamıştır. Bu hareketlilik M.S. 330 tarihinde Romanın ikiye ayrılması ile şehrin Bizans hâkimiyetine girmesine de zemin hazırlamıştır.

Beyrut, Roma imparatorluğu döneminde ticarî kapasitesiyle en fazla vergi veren şehirler arasına girmiştir. Şehir Roma imparatorluğu hâkimiyeti ile yeniden inşa edilmiş Yunan ve Roma şehirlerine benzemiştir. Bu dönemde şehirde çarşılar ve pazar yerleri, tapınaklar, hipodromlar, amfitiyatrolar, tiyatrolar ve hamamlar inşa edilmiştir. Şehrin çeşitli yerlerine heykeller yapılmış, mezarlıklar düzenlenmiş ve şehri çevreleyen surlar örülmüştür. Şehre çok sayıda su kanalları yapılmış olmakla birlikte Nehr-i Beyrut üzerine şehre su taşıyan su kemerleri de inşa edilmiştir. Şehrin limanı da yeniden düzenlenerek kayalıklardan arındırılmıştır²⁰.

Roma idaresinde Beyrut şehri entelektüel bir yapıya kavuşmuştur ki, bunda şehirde ikinci yüzyılın sonu ile üçüncü yüzyılın başında kurulmuş olan hukuk mektebinin katkısı yadsınamayacak derece etkili olmuştur. Dördüncü yüzyılda Roma ve Bizans’ın değişik bölgelerinden birçok öğrenci buraya eğitim görmeye gelmişlerdir ve bu öğrenciler başarılarıyla ön plana çıkmışlardır. Pek çok ünlü bilim insanı da burada ders vermiştir ki bunlardan en çok tanınanları Dominius ve Megethius’dur²¹. Hukuk eğitimi yanında okulda felsefe üzerine de eğitim verilmiştir.

¹⁸ N. Jidejian, **Beirut Through The Ages**, s.42.

¹⁹ Philip K. Hitti, **Syria a Short History**, New York, 1959, s.75.

²⁰ N. Jidejian, **Beirut Through The Ages**, s.45-49.

²¹ N. Jidejian, **Beirut Through The Ages**, s.59-60.

Roma imparatorluğu idaresinde Beyrut iktisadî ve sosyal yönleriyle de bölgenin en önemli şehirlerinden biri olmuştur.

Roma imparatorluğu döneminde, şehre gelip yerleşen İtalyan nüfus Osmanlının son dönemlerine kadar mevcudiyetini korumakla birlikte nüfus kayıtlarında *Latinler* olarak geçmişlerdir²². Beyrut'un Bizans hâkimiyetine girmesi yönetim ve idare anlamında değişikliğe sebep olmamakla birlikte, Roma dönemindeki idarî yapı muhafaza edilmişti. Bizans hâkimiyeti döneminde, Suriye bölgesinde Bizans, Sasani ve Gassaniler arasında bölge hâkimiyeti için mücadeleler olmuştur²³.

M.S. 526 ve 551 tarihlerinde meydana gelen depremler sonucunda şehir tamamen yıkılmıştır. Roma döneminde yapılan birçok eser ki, Roma su kemeri de dâhil olmak üzere şehirdeki pek çok eser tamamen yıkılmış şehir nüfusunun büyük bir bölümü depremle birlikte yok olmuştur. M.S. 551 tarihinde meydana gelen depremin Beyrut tarihindeki en şiddetli deprem olduğu belirtilmektedir. Depremden sonra şehir yeniden inşa edilmişse de hukuk mektebi gibi birçok kurum şehirden taşınarak başka şehirlere nakledilmek zorunda kalınmıştır²⁴. Depremden sonra şehir ekonomik ve sosyal olarak gerilemeye başlamıştır. Yıkılan limanın yerine yenisi yapılmışsa da ekonomik canlılık Roma dönemindeki seviyeleri yakalayamamıştır.

Justinian döneminde M.S. 527-565, ülkede yeni yollar açılmış bu yollarla birlikte Beyrut'ta doğu ve batı ticaretinde artış yaşanmıştır. Çin'den ipek üretim yöntemlerinin öğrenilmesiyle birlikte altıncı yüzyılda Beyrut'ta ipek üretimi başlamıştır. Bundan sonra şehirde, ipek boyama atölyeleri kurulmuştur. Bizans döneminde ipek üretimi parlak bir seviyeye ulaştı ki özellikle Beyrut, İstanbul, Antakya ve Sur şehirleri ipek üretiminde başı çekmekteydiler²⁵. Bu dönemde evlerde ipek üretilmeye başlanması ile el işçiliğinin ipek üretimine yansması ile de, şehirde üretilen ipek ve ipek mamulleri ki bunlar elbiseler, şallar, kemerler dünyaca tanınan ürünler halini almışlardır. Beyrut'ta cam üretimi de bu dönemde artış göstermiştir²⁶.

²² Ayrıntılı bilgi için “*Şehrin Nüfus Durumu*” isimli bölüme bakınız.

²³ P. K. Hitti, **Syria**, s.105-107.

²⁴ Hukuk mektebi Sayda'ya taşınmıştır.

²⁵ Fikret Işıltan, **Bizans Tarihi**, Ankara, 1981, s.69.

²⁶ N. Jidejian, **Beirut Through The Ages**, s.70-76.

Bizans hâkimiyetinde, şehirde Ortodokslukla beraber Ortodoks Melkit inancına sahip olanların sayısı da artmaya başlamıştır²⁷.

2.2. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Beyrut Şehri

Hız. Ömer'in yürütmüş olduğu fetih politikası ile birlikte M.S. 634 tarihinde Suriye cephesindeki savaşın kazanılmasından sonra Hız. Ömer'in emri ile M.S. 635 tarihinde Ebû Ubeyde b. Cerrah kumandasındaki ordunun *Mercü'r-Rûm* savaşından sonra Ba'albek Humus, Hama, Akka, Sayda, Sur ve Beyrut fethedilmiş oldu²⁸. Müslüman hâkimiyeti altına alınan Beyrut'ta yeni bir dönem böylelikle başlamış oldu. Bölgenin idaresi Şam'a bağlanarak idaresi Muaviye'ye bırakıldı²⁹. Bu dönemde şehre Müslüman nüfus yerleşmeye başladı. Emeviler döneminde Muaviye İran'dan göçmenleri buraya getirterek yerleştirdi. Gemi inşaatı için tersaneler kuruldu. Bu dönemde liman şehri olan Beyrut, Şam ve Suriye bölgesinin dışarıya açılan başlıca iskelesi haline geldi. İslamiyetin ilk devirlerinde bir *ribât* (savunma merkezi) olarak görünen şehirde ilmi faaliyetler de gelişti. Meşhur fıkıh âlimlerinden *Evzâi* burada yaşamış ve ders vermiş, aynı zamanda adına zaviye de kurulmuştur³⁰. Abbasiler döneminde bölgede siyasi ve idarî yönden zayıflama başlamıştır.

Mısır'ın güvenliğinin Suriye'den başlaması, Karmatîlerin Suriye'yi ele geçirmek istemesi, Abbasilerin zayıflamaya başlaması ve Bizans'ın Suriye'ye doğru ilerlemesi, Fatımîlerin Suriye bölgesini ele geçirmeye zorlamıştır. Fatımî halifesi el-Muizz Lidîni'llah döneminde, Suriye ve çevresinin ele geçirilmesi için Cevher isimli komutan görevlendirilmiş. Bu dönemde Şam, İhşidîlere bağlanmıştı. M.S. 969 tarihinde Şam'a sefere çıkan Cevher komutasındaki ordu bu sefer sırasında Beyrut'u da ele geçirmiş³¹. Bizans devleti Fatımîlerin bu hareketlerine karşı sefer düzenlemeye karar verdikten sonra Cimiskes komutasında Bizans ordusu M.S. 975 tarihinde Beyrut ve Sayda'nın içerisinde bulunduğu bir sıra önemli şehirleri zapt etti ve buraya imparatorluk

²⁷ Kamal Salibi, **A House Of Many Mansions The History of Lebanon Reconsidered**, London, 1985, s.6.

²⁸ Mustafa Fayda; "Hız. Ömer", **DİA.**, C.34, İstanbul, 2007, s.45.

²⁹ Wallace B. Fleming, **The History of Tyre**, New York, 1915, s.22.

³⁰ Davut Dursun, "Beyrut" **DİA.**, C.6, İstanbul, 1992, s.81. Evzai 707 tarihinde Baalbek'de dünyaya gelmiş asıl ismi Abdurrahman bin Ömer olup, fıkıh alanında çalışmalar yapmış ve 774 tarihinde Beyrut'ta vefat etmiştir. N. Jidejian, **Beirut Through The Ages**, s.80.

³¹ Aydın Çelik, **Kuruluş Dönemi Fatımîler Devleti Siyasî Tarihi (909-969)**, Ankara, 2007, s.232-235.

kumandanları tayin edildi³². Daha sonra tespit edilemeyen bir tarihte Fatımî kuvvetleri tekrardan Beyrut ve çevresini ele geçirmişlerdir. Büyük Selçuklu devletinin kurulmasından kısa bir süre sonra Suriye bölgesindeki fetihler için görevlendirilen Tutuş komutasındaki ordu M.S. 1087’de askeri harekâta başlayarak Fatımîlerin elinde bulunan Sayda ve Beyrut’u ele geçirdi. Tutuş şehri ele geçirdikten sonra buraya vali atadı.

M.S. 1089 tarihinde Fatımîler, Filistin ve Suriye’yi geri almak amacıyla yeni bir askerî harekâta başladılar. Nasru’d-Devle komutasındaki Fatımî ordusu Sayda, Akka ve Beyrut şehir ve kalelerini tekrar ele geçirdikten sonra buraya vali ve komutanlarını yerleştirdiler³³.

Haçlı seferlerinin başlaması (1096-1291) ile haçlılar ilk olarak Anadolu da Antakya’yı ele geçirdiler. Haçlılar Antakyadan güneye inmeye başladılar. Bu sefer esnasında Haçlı Komutanı Bohemond Antakya’da kalmış, Raimond ise Haçlı ordusunun başına geçerek Kudüs’e doğru ilerledi. Raimond komutasındaki Haçlı ordusu Beyrut yakınlarındaki Fatımî topraklarına M.S. 1099’da girdiler³⁴. Beyrut’a yaklaşan haçlı ordusunun haberini alan şehir ahalisi, şehrin dört tarafındaki verimli bahçe ve meyvelikler tahrip edilmesinden korktular. Şehir halkı, meyve ağaçlarına, bağlarına ve tarlalarına zarar verilmemesi şartıyla, haçlı ordusuna hediyeler vererek şehir ve çevresinden serbestçe geçiş yapmaları için anlaştılar³⁵. M.S. 1110’da *Telbâşir* savaşı sonucunda Haçlılar Suriye kıyı bölgesindeki önemli Müslüman şehirlerinden Beyrut, Cubeyl, Trablusşam’ı ele geçirdiler³⁶. Kudüs Kralı I. Baudouin, Venedik ve Cenova filolarının yardımıyla şehri ele geçirdiğinden dolayı bu hizmetlerine karşılık Venedik ve Cenovalılara birer mahalle vermiştir³⁷.

4 Temmuz 1187 tarihinde yapılan Hittin savaşından sonra Selahattin Eyyubi Akka, Nablus, Sayda, Cübeyl ve Askalan gibi yerlerle birlikte Beyrut’u da tekrar

³² Fikret Işıltan, **Bizans Tarihi**, Ankara, 1981, s.53.

³³ Ali Sevim, **Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, Ankara, 1989, s.66.

³⁴ Işın Demirkent, “*Haçlılar*” **DİA.**, C.14, İstanbul, 1996, s.530.

³⁵ Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, C.1, Ankara, 1989, s. 212-213.

³⁶ A. Sevim, **Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, s.117; İbnü’l Esir, **el-Kâmil fi’t- Tarih, İslâm Tarihi**, Çev. Abdulkerim Özaydın, İstanbul, 1985, C.10, s.380-382.

³⁷ I. Demirkent, “*Haçlılar*”, s.531.

fethetmiştir³⁸. Alman imparator VI. Henrich kutsal topraklarda Alman üstünlüğünü sağlamak için M.S. 1197’de Alman ordusunu deniz yoluyla Akka’ya gönderdi³⁹. Sefer sırasında Üsame komutasında bulunan Beyrut şehri, haçlıların yaptığı saldırılara dayanamayacağını anlayan Üsame tarafından tahrip edilmeye ve şehri çevreleyen surları yıkılmaya başlandı⁴⁰. Henrich’in kuvvetleri M.S. 1197 tarihinde şehri tekrar ele geçirmelerinin yanı sıra şehirde Alman şövalye tarikatını da kurmuşlardır⁴¹. Henrich şehri kraliçenin üvey kardeşi Jean d’l Beline vererek bölgede Frank denetimini sağlamış oldu. Müslümanların 1204 tarihinde tekrar saldırılara başlaması ile birlikte Amaru ve El-Adil arasında imzalanan antlaşma ile Beyrut altı yıllığına tekrar Müslüman idaresi altına alındı. Fakat altıncı yılın sonunda tekrar Jean d’l Beline iade edildi⁴². Jean şehirde kendi adına saray inşa ettirmiş ve şehrin gelirlerini artırmıştır. 1232 tarihinde Almanlar şehre saldırarak, Frank hâkimiyetine son vermeye çalışmışlardır. Jean d’l Beline’nin ölmesi ile yerine oğlu Balian d’l Beline geçti. 1268 ve 1273 tarihlerinde Moğol baskısının azalması ile Sultan Baybars şehri ele geçirmek için seferler düzenlemiştir. 1277 tarihinde Beyrut’a Franklar dan Lusignan hâkimdi⁴³.

Frankların şehirde hâkimiyet kurmaları 19. yüzyılda Fransızların bu coğrafyada hak iddia etmelerine de temel teşkil etmiştir. Haçlı seferleri esnasında şehir birçok kez yağmalanmış, kaleleri ve şehri çevreleyen surları yıkılmıştır. Ticaret faaliyetlerinde büyük kayıplar yaşanmıştır.

31 Temmuz 1291 tarihinde Emir Şüca komutasındaki Memluk ordusu Beyrut’u ele geçirdi şehir surlarını ve d’l Beline’lerin kalesini yıktı. St. John Baptista kilisesi camiye dönüştürülmüştür ki bu camii Beyrut’un en büyük camisi olan Camii Kebir-i Ömeri dir⁴⁴.

³⁸ İbnü’l Esir, **el-Kâmil fi’t- Tarih, İslâm Tarihi**, Çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1985, C.11, s.418-443; Abu’l-Ferec, **Abu’l-Ferec Tarihi**, Çev. Ömer Rıza Doğrul C.II, Ankara, 1993, s.440-443; İbn Kesir, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, Çev. Mehmet Keskin C.XIII, İstanbul, 2000, s.22-26.

³⁹ I. Demirkent, “*Haçlılar*”, s.537.

⁴⁰ S. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C.3, s. 84.

⁴¹ P. M. Holt, **Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517’ye Yakınoğu**, Çev. Özlem Arıkan, İstanbul, 1999, s.64.

⁴² S. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C.3, s. 84.

⁴³ P. M. Holt, **Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517’ye Yakınoğu**, s.104.

⁴⁴ S. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C.3, s. 357.

Memluklu hâkimiyetindeki Beyrut önemli Memluk vilâyetlerden biri olarak doğu-batı ticaretinin gelişmesinde rol oynadı. Beyrut ticaret yolu Dımaşk-Miskun-Zübdan-Husayn ve Beyrut'tan oluşmakta idi⁴⁵. 14. Yüzyıl başlarında şehir hakkında bilgi veren coğrafyacı Ebu'l-Fidâ, burada iki kalenin ve meyve bahçelerinin bulunduğunu ifade etmiştir⁴⁶. Bu dönemde Cenevizlilerin, Venediklilerin ve Bizanslıların deniz kıyılarında bulunan şehirlerde ve Beyrut'ta antrepo olarak kullandıkları küçük kolonileri de vardı. 1404 tarihinde Ceneviz filosu Beyrut kıyılarına saldırarak şehri yağmalamışlardır⁴⁷.

2.3. Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut

Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Memluk ordusuna Mercidabık savaşıyla ağır bir darbe vurmasından sonra Güney-Şam ve Filistin'deki belli başlı şehirlerden Safed, Nablus, Kudüs, Aclûn, Gazze sancakları ile etraf kazâları ki Beyrut da dâhil olmak üzere Aralık 1516 tarihine kadar Osmanlı topraklarına dahil edildi⁴⁸. 25 Eylül 1517 tarihinde Yavuz Sultan Selim, Şam nâibi olan Canbirdi El-Gazâlî'yi eski makamında bırakmış ve Haleb dışında bütün Şam bölgesini idaresine bırakmıştır⁴⁹. Canberdi Gazali⁵⁰, Sultan Selim'in vefatını duyunca Melik Eşref unvanıyla hemen hükümdarlığını ilan edip adına hutbe okutup, para bastırmış ve kendisiyle birlik olarak hareket edilmesi içinde Şah İsmail ve Mısır Beyi Hayır bey'e de mektup göndermiştir. İsyan üzerine vezir Ferhad Paşa emrindeki askerlerle Gazali'nin üzerine yürümüş ve isyanı kısa sürede bastırarak Gazaliyi ortadan kaldırmıştır⁵¹. Bu hadiseden sonra Şam Beylerbeyliğine Ayas Paşa ve Kudüs, Gazze ve Safed sancaklarına da birer sancakbeyi tayin edildi⁵².

⁴⁵ Yüksel Arslantaş, **Memlükler Devrinde Suriye**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1996, s.7.

⁴⁶ D. Dursun, "*Beyrut*" **DİA.**, C.6, s.81.

⁴⁷ N. Jidejian, **Beirut Through The Ages**, s.90.

⁴⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II, Ankara, 1999, s.287; Hoca Saadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.IV, Ankara, 1999, s.331.

⁴⁹ Haydar Çelebi, **Haydar Çelebi Ruznamesi**, Yay. Haz. Yavuz Senemoğlu, İstanbul, 1977, s.112.

⁵⁰ Memluk sultanı Melik Eşref Kayıtbay'ın azaldı kölelerinden ve Sultan Gavri ile Sultan Tomanbey'in nüfuzlu beylerinden olan Canberdi Gazali, Mısır'ın zaptından sonra Hayır Bey'in vasıtasıyla af edilmiştir.

⁵¹ P. K. Hitti, **Syria**, s.214-215.

⁵² İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II, Ankara, 1999, s.308-309.

Beyrut ise devlet merkezi tarafından tayin edilen Ma'n hanedanına⁵³ mensup emirler tarafından yönetildi. Yavuz Sultan Selim Mısır Seferine çıkmadan önce Dürzileri yanına çekmek için Ma'noğullarına sancak ile birlikte "*Dağın Sultanı*" unvanını verdi⁵⁴. 1544 tarihinde Fahreddin ölünce yerine oğlu Korkmaz geçmiş, Korkmazın asi davranışlarından dolayı Mısır valisi İbrahim Paşa üzerine yürümesiyle Korkmaz 1585 tarihinde ölmüş ve yerine oğlu II. Fahreddin geçmiştir. II. Fahreddin Lübnan'da bağımsız bir devlet kurma isteğinde olmasından dolayı Şam Beylerbeyi Kuyucu Murad Paşa ile yakınlık kurarak gücünü artırmıştır. Osmanlı idaresine karşı ilk isyanı Halep Beylerbeyi Canpolatoğlu Ali Paşa'nın desteğiyle başlatmıştır. Sınırlarını Filistin'e kadar ilerleten II. Fahreddin, Beyrut'u oğlu Emir Ali'ye vermiştir. Osmanlı devleti'nin Avusturya ve İran ile uğraştığı sırada bu durumdan faydalanan II. Fahreddin İtalya'da Toskana dukaları ile de ilişki kurdu. 1609 tarihinde Floransa donanmasını Suriye sahillerine davet etmiş donanma Sayda ve Beyrut sahillerine kadar sokulmuştur⁵⁵. Devlete karşı görev ve sorumluluklarını da yerine getirmeyince Osmanlı devleti Mehmet Paşa'yı Sayda ve Beyrut kıyılarına varıp Ma'noğlundan borcu olan vergiyi almak için görevlendirmiştir⁵⁶. Bu baskılar üzerine II. Fahreddin İtalya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Osmanlı aleyhtarı çalışmalara başlaması üzerine 1635 tarihinde iki oğlu ile birlikte yakalanarak İstanbul'a götürülmüş burada idam edilmiştir⁵⁷. 1614 tarihinde Osmanlı idarî yapısında düzenlemeye gidilmiş ve Beyrut, Şam eyaletinden ayrılarak Sayda eyaleti oluşturulmuştur. IV. Murad'ın iktidarda olduğu 1632 tarihinde Sayda, Safed ve Beyrut mirlivâsı olan Ma'nlardan Emir Ali 1631 tarinde 1.700.000 akçe hazineye vergi geliri göndermiştir. 1636'da Ma'noğullarından Emir Mülhem Sayda'yı, Seyf oğullarından Emir Ali'de Beyrut'u ele geçirmişlerse de Şam mütesellimi Abdullah Paşa tarafından uzaklaştırılmışlardır⁵⁸.

1697 tarihinde Emir Ahmed Ma'nın ölümüyle birlikte Ma'n dönemi sona ermiş ve Şihabî Emiriliği dönemi başlamıştır. 1840 yılına kadar Şihabî Emirliği dönemi devam

⁵³ Lübnan'ın bir Dürzî emir ailesidir.

⁵⁴ Kamal Salibi, **A House Of Many Mansions The History of Lebanon Reconsidered**, London, 1985, s.6; Ahmet Bağlıoğlu, **Ortadoğu Siyasi Tarihinde Dürzîler**, Elazığ, 2006, s.22.

⁵⁵ İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.III/2, s.148; Feridun Emecen, "*Fahreddin Ma'noğlu*", **DİA.**, C.12, İstanbul, 1995, s.80.

⁵⁶ Kâtip Çelebi, **Tuhfetu'l Kibar Fi Esfari'l Bihar**, Yay. Haz. Orhan Şaik Gökyay, C.1, İstanbul, 1980, s.158.

⁵⁷ İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.III/1, s.190-191.

⁵⁸ F. Emecen, "*Fahreddin Ma'noğlu*", s.80.

etmiştir⁵⁹. 1770 tarihinde Çeşme limanında Osmanlı donanmasını yakan Ruslar bu durumdan istifade ederek, Osmanlı sahillerini abluka altına aldıklarını ilan ettilerse de mevcut donanmalarıyla bu mümkün olmamakla birlikte Ege sahillerinde ticari faaliyete kısmen zarar verdiler. Mısırdaki hükümdar gibi hareket eden Bulut Kapan Ali Bey, Rus donanmasından yardım ister ve kendisine yapacakları yardımlara karşılık olarak Kudüs ve çevresini bırakacaklarını belirtir. Çariçe II. Katerina, Alexis Orloff emrindeki filo'nun Ali Bey ve Şeyh Tahir'e yardım etmesini emretmiştir. Bu emir üzerine hareket eden Rus donanması Sayda ve Yafa'nın bu şahısların eline geçmesini sağlamıştır⁶⁰. Bu gelişmeler üzerine Cezzar Ahmed Paşa bu sorunu çözmek için görevlendirilmiştir. Sayda'da bulunan Rus donanması Tahir Ömer'in çağrısıyla 1772 tarihinde Beyrut'a hareket etmiş. Beyrut'a gelen Rizo emrindeki Rus filosu kaleyi şiddetle bombardımana tutmuş, bir müddet sonra karaya asker çıkararak şehri yağma etmiş ve şehirde yangınlar çıkarmışlardır. Bu olaylar üzerine Beyrut'u kardeşinin oğlu Emri Yusuf'a bırakarak şehri terk eden Emir Mansur Eş-Şihabi Kaptan Rizo'ya 25.000 kuruş ödeyerek şehrin tamamının yağmalanmasını önlemiştir. Emir Yusuf, Cezzar Ahmed Paşa'dan yardım istemiş. Cezzar Ahmed Paşa Beyrut'a geldiğinde Rus donanması şehri terk etmiştir.

Cezzar Ahmed Paşa şehri tekrar imar etmiş, surları onarmış ve asayişi sağlamıştır. Cezzar Ahmed Paşa'nın Beyrut'ta bulunmasını istemeyen güçler Ahmed Paşa'yı, Beyrut'tan çıkarmak için Rus donanmasını tekrardan Beyrut'a çağırmışlardır. 1773 tarihinde Rus donanması on iki gün boyunca şehri bombalamış. Cezzar Ahmed Paşa'nın müdafaası karşısında Rus donanması Cezzar Ahmed Paşa ile anlaşarak şehri terk etmek zorunda kaldı⁶¹.

Osmanlı devleti Dürzî Emiri ile Tâhir Ömer⁶²'in aralarının açılmasını fırsat bilerek Şam tarafına serasker tayin ettiği Mısır'lı Osman Paşa, Dürzîlerle ittifak edip bir miktar kuvvetle Cezzar Ahmed Paşa ile beraber olarak Tahir Ömer üzerine Halil Paşa'yı göndermiştir. Bundan sonra Tahir Ömer'le, Dürzî Emiri Yusuf arasındaki husumet

⁵⁹ N. Jidejian, **Beirut Through The Ages**, s.96-97; İrfan C. Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Ankara, 1989, s.8-9.

⁶⁰ İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.IV, s.403; N. Jidejian, **Beirut Through The Ages**, s.98-99.

⁶¹ Şehabettin Tekindağ, "XVIII. Yüzyılda Akdeniz'de Rus Donanması ve Cezzar Ahmed Bey'in Beyrut Savunması" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.5, İstanbul, 1968, s.37-45.

⁶² Ahmed Vâsıf Efendi, **Mehasinü'l-âsar ve Hakâikü'l- Ahbar**, Yay. Haz. Mücteba İlgürel, Ankara, 1994 s.

dostluğa dönüşmüş Tahir Ömer’de devlete itaat ettiğinden bölgedeki huzursuzluk ortamı düzelmiştir⁶³. 1775 tarihinde Cezzar Ahmed Paşa’nın Sayda valiliğine tayin edilmesi ile birlikte bölgede devlet otoritesi tam anlamıyla sağlanmıştır. 1794 tarihinde II. Beşir emir oldu. II. Beşir, Osmanlı devleti ve yerel idareciler ile iyi ilişkiler kurdu. 18 Mart 1799 tarihinde Fransızlar Akka’yı kuşattıklarında Emir Beşir önce tarafsızlığını ilan etmişse de daha sonra Cezzar Ahmed Paşa’ya yardım etmiştir⁶⁴. Bu dönemde Dürzî ve Marunî çatışması artmaya başlamıştır.

Mısır valisi Mehmed Ali Paşa, Yunan isyanında Osmanlılara yardım etmesine karşılık mükâfat olarak Girit valiliği verilmiş. Fakat Mehmed Ali Paşa kendisine Şam valiliğinin verilmesini istemişti. Osmanlı toprakları üzerindeki emellerine ulaşmak için İbrahim Paşa komutasındaki orduyu Şam üzerine göndermiş bu mücadele de Emir Beşir, Mehmet Ali Paşa’nın yanında yer alırken Dürzîler ise Osmanlı devletinin yanında yer aldılar. Hristiyanlar ise Mehmet Ali Paşayı desteklemişlerdir. İbrahim Paşa’nın ordusu Emir Beşir’in yardım ve desteğiyle Suriye ve Lübnan bölgesini 1832 tarihinde ele geçirdiler. Böylelikle 1832-1840 tarihleri arasında şehir Mehmet Ali Paşa hâkimiyetine girmiş oluyordu. Şam, Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın idaresi altına geçtikten sonra oğlu İbrahim Paşa Şam valisi olarak görev yapmıştır. İbrahim Paşa görevinin ilk zamanlarında Osmanlı devlet görevlilerini vazifelerine devam etmelerini sağlamış. Şam limanlarını Mehmet Ali Paşa’nın eskiden beri müttefiki olan Emir Beşire bıraktılar. Kütahya Antlaşmasının imzalanmasından sonra eski idarî görevliler yerine İbrahim Paşa’ya itimat eden kimseler bu görevlere atandılar. Mehmet Ali Paşa nüfusu 20.000 kişiyi geçen her şehirde “*İstişare Divanı*” (Divanü’l-Meşveret) oluşturmuştur. Bu divanda şehrin ileri gelenleri bulunuyordu. Beyrut’taki *Divan* on iki üyeden oluşup yarısı Müslüman, yarısı Hristiyanı⁶⁵. Mehmet Ali Paşa hâkimiyeti altında şehirde, idarî açıdan da yenilikler yapılmıştır. Bununla birlikte savaşın getirdiği malî yükü vergileri artırarak karşılamak istedi. Ordunun asker ihtiyacını karşılamak için de mahalli halkı zorunlu askerlik uygulamasına tabii tutmaya çalıştı. Bu uygulamalar yüzünden bölge çatışmalarda yaşanmıştır. 1838 tarihinde Dürzîlerle, İbrahim Paşa arasında büyük

⁶³ İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.IV, s.433-434.

⁶⁴ N. Jidejian, **Beirut Through The Ages**, s.100-101.

⁶⁵ Şinasi Altundağ, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Suriye’de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı” **Belleten**, C.VIII, S.30, Ankara, 1944, s.231-243.

çatışmalar yaşanmıştır. Osmanlı devleti de bu olaylardan yararlanarak hem Dürzîlere silah yardımı yapmış, hemde bölgeye ordu göndermişti. 1839 tarihinde İbrahim Paşa ile yeniden savaş yapılmışsa da başarısız olunmuştur⁶⁶.

Mehmet Ali Paşa'nın yayılmacı ve isyankâr tutumu Avrupa devletlerini özellikle Hindistan'dan dolayı İngiltere'yi ve kutsal yerlerden dolayı Rusya'yı ciddi şekilde tedirgin etmiştir. Bu sebeplerden dolayı İngiltere ve Rusya Osmanlı devletine yakınlaşarak bu konu için ortak hareket etmeye başlamışlardır. 15 Temmuz 1840 tarihinde Osmanlı, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya temsilcileri tarafından, Londra antlaşması imzalandı. Antlaşma ile Mısır ve Akka idaresi Mehmet Ali Paşa'ya bırakılıyordu⁶⁷. Ancak Mehmet Ali Paşa antlaşmayı kabul etmedi. Bunun üzerine harekete geçen İngiliz, Osmanlı, Avusturya kuvvetleri saldırıya geçti İbrahim Paşa'nın durumu daha başlangıçta kötüleşti. 11 Ağustos 1840'ta İzzet Mehmet Paşa komutasında bir kuvvet deniz yolu ile Beyrut yakınlarında karaya çıkarıldı. Osmanlı, İngiliz, ve Avusturya harp gemilerinden kurulan bir filo, Beyrut'un önlerine gelerek mevcut Mısır gemilerini yaktı ve şehri topa tuttu. Bir ay sonra Beyrut, Sayda ve Sur şehirleri müttefiklere teslim oldu. Mısır ordusu bundan sonra Suriye'yi boşaltmak zorunda kaldı⁶⁸. 1840 tarihinde Sayda eyaletinin merkezi Beyrut'a taşınmış böylelikle şehrin gelişimi daha da hızlanmıştır⁶⁹.

İbrahim Paşa, bölgede tarımsal faaliyetleri hızlandırır. Dut ve zeytin ağacı ekimini destekler. Sanayide gerçek bir atılım yaşanmasını sağlar. Sadece Şam'da yılda 400 bin parça pamuklu ve ipekli kumaş üretilir. Bu dönemde Avrupa ile ticari ilişkiler canlandırılır, Beyrut gümrüğünün daha önce sekiz yüz kese⁷⁰ olan yıllık geliri, Mısır yönetimi altında üç bin keseye kadar çıkmıştır⁷¹.

⁶⁶ İrfan C. Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, s.10-11.

⁶⁷ A. Bağlıoğlu, **Dürzîler**, s.27-31.

⁶⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V, s.199-200.

⁶⁹ M.Tayyib Gökbilgin, *1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler*, **Belleten**, C.X, S.40, Ankara, 1946, s.642.

⁷⁰ Osmanlı devletinde belirli miktardaki altın veya gümüş paranın konulduğu meşin torbaya verilen addır. Sonradan belirli bir miktar paranın ölçüsü olarak kullanılmıştır. Fatih devrinde 30.000 akçe, Kanunî devrinin ortalarında 20.000 akçe bir kese kabul edilmiştir. Bu sırada bir kuruş 80 akçe ettiğinden 500 kuruş bir kese ediyordu. 1720'den sonra bir kuruş 120 akçeye çıktığından bir kese 50.000 akçe olmuştur. Aynı zamanda buna Divanî Kese de denirdi. 500 kuruşluk kese ise Kise-i Rumî olarak bilinirdi. Mısır'da kullanılan Mısır kesesi ise 600 kuruşluktu. Ünal Taşkın, **Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı**

İbrahim Paşa'nın Suriye'deki yenilgisinden sonra II. Beşir'in emirliği de son buldu ve yerine III. Beşir 31 Eylül 1840 tarihinde atandı. Bu atamadan sonra Dürzî ve Marunîler arasında huzursuzluk ve kargaşalar ortaya çıkmaya başladı. Bu huzursuzluk ve kargaşaların temelinde ise şu sebepler vardı. II. Beşir döneminde Dürzîlerden alınarak Hristiyanlara verilen toprakları Dürzîlerin geri istemesi, İbrahim Paşa'nın valiliği süresince Hristiyanların birçok maddi ve sosyal haklar elde etmesi, Dürzîlerin ise baskı altına alınarak liderlerinin sürgüne gönderilmesi ve bunların mallarına el konulması temel sebeplerdir⁷².

Sözde sorunları çözmek, gerçekte ise bölgedeki çıkarlarını korumak isteyen İngilizler, Osmanlı devletine öneri getirerek Marunî, Dürzî, Grek Ortodoks, Grek Katolik, Şii ve Sünnilerin temsilcilerinden oluşan 12 kişilik bir konsey oluşturulmasını önerdi. Fakat bu yapılanmaya Dürzîler karşı çıkınca, bu öneri uygulanamadan kaldırıldı.

1841'de Dürzî ve Marunîler arasında meydana gelen çatışmalar tüm bölgeye yayılmıştı. Olayların büyümesiyle birlikte Osmanlı devleti bu sorunu çözmek için Mustafa Nuri Paşa'yı bölgeye göndermiştir. Arabulucu olarak bölgeye gelen Mustafa Paşa 1842'de Beyrut'ta yapılan toplantı'da Şihab emirliğine son verdi. Mustafa Paşa Şihab emirleri yerine yardımcılarında Ömer Paşa'yı atadı. Bu gelişme Marunîleri memnun etmedi⁷³. Dürzîler bölgede güçlenmeye başladılar. İngilizlerin Dürzîleri desteklemeleri üzerine bölgede yer edinmek arzusunda olan Fransızlar da, Hristiyan grupları desteklemeye başladı. Bölgedeki nüfuzlarını artırmak isteyen Avrupalı devletler bu durumu kullanmak için çeşitli yollara başvurdular. 1843 yılında Avusturya prensi Meternich'in önerdiği Dürzî ve Marunîlere eşit sorumluluğa sahip biri Dürzî diğeri Marunî'den oluşan iki kaymakamlık idarî sistemi benimsendi. Haydar Abül-Lâm Hristiyanların, Ahmet Arslan ise Dürzîlerin kaymakamlığına atandı⁷⁴. Kaymakamların sadece kendi inanç sahiplerine karşı yetkileri olmayıp idaresi altındaki bütün gruplara karşı yetki sahibi olması bölgede yeniden karışıklıkların olmasını sağladı. Diğer dinî

Birimleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005, s.157-158.

⁷¹ Sevdâ Özkaya Özer, **Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2007, s.115.

⁷² İrfan C. Acar, **Lübnan Bunahımı ve Filistin Sorunu**, s.12.

⁷³ A. Bağlıoğlu, **Dürzîler**, s.33.

⁷⁴ M. T. Gökbilgin, *"Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler"*, s.663.

gruplar kendilerine de kaymakamlık verilmesini talep ettiler. Osmanlı devleti bu sorunu çözmek için özel temsilci olarak Halil Paşa'yı bölgeye gönderdi. Halil paşa'nın gösterdiği çabalar da sorunun çözülmesine yeterli olmadı. Bölgede yeniden çatışmalar baş gösterdi. Bu gelişmelerden sonra Osmanlı devleti Hariciye Nazırı Şekip Efendi Çifte kaymakamlığı yeniden uygulamak için bölgede çalışmalara başladı. Her iki kaymakamlığın altında Sünnî, Marunî, Dürzî, Grek Ortodoks ve Grek Katoliklerin bir hâkim ve müşavir ile temsil edileceği bir konsey oluşturulması karara bağlandı⁷⁵. Böylece din ve mezhep esasına dayanan bir idarî yapı oluşturulmuş oluyordu. Bu yeni yapılanmada bölgedeki çatışmaları engellemeye yeterli olmadı. 1860'da Beyrut ve çevresinde Dürzî ve Marunîler sonu ölümlerle sonuçlanan pek çok çatışma meydana geldi. Dürzîler Beyrut ve çevresindeki Hristiyanlara saldırmaya başlamışlardı. Osman Bey emrindeki Osmanlı birlikleri artan bu olayları durdurmak için büyük gayret göstermişlerse de başarılı olamamışlardı⁷⁶.

Osmanlı devleti sonu gelmeyen bu olayların gitgide büyümesi üzerine Hariciye Nazırı Fuat Paşa'yı Beyrut'a gönderdi⁷⁷. Fuat Paşa bu olaylarda ihmali olan devlet görevlilerini çeşitli cezalara çarptırdıktan sonra olayların büyümesini sağlayan kişileri de cezalandırdı.

Bölgedeki durumun çözüme kavuşması için Fuat Paşa başkanlığında İngiliz, Fransız, Rusya, Avusturya ve Prusya temsilcilerinden oluşturulan komisyonla siyasi çözüm arandı. 9 Haziran 1861 tarihinde bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile Lübnan kendi içinde Beyrut, Sayda, Trablus ve Beka olmak üzere dört idarî birime ayrılmış oluyordu. Osmanlı Devleti'nin atayacağı Hristiyan Katolik "*mutasarrıf*" bölgeyi idare edecekti.

Bölgede meydana gelen bu olaylar Beyrut'u iktisadî, siyasî ve sosyal olarak olumsuz etkilemiştir. Şehrin nüfusunun kısa süre içerisinde göçlerle artmasından dolayı şehrin sosyal yapısının yanı sıra asayîşi de bozulmuştur.

⁷⁵ Haluk Ülman, **1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasisinde Örnek Bir Olay**, Ankara, 1966, s.15-16.

⁷⁶ İrfan C. Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, s.16-17.

⁷⁷ Ahmet Cevdet Paşa, **Tezâkir 13-20**, Yay. Haz. Cavid Baysun, Ankara, 1991, s.109-110.

1861’de başlayan mutasarrıflık idaresi bölgede ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan gelişmelerin yaşanmasını da sağladı. Bu dönemde şehirde imar faaliyetleri de hız kazandı. Şehir ekonomisinin de, özellikle ticaret hacminde büyük artışlar yaşanmaya başlandı. Bu dönemde meydana gelen gelişmeler neticesinde Beyrut’un idarî yapısında da birçok değişiklik yapılmış olup 1888 tarihinde Beyrut’un vilâyet olarak yapılandırılmasıyla bu değişiklikler son buldu⁷⁸.

Avrupalı devletler milli birliklerini kurduktan sonra sömürgecilik yarışı içerisine girmişlerdir. 1860 tarihinde milli birliğini kuran İtalya kendisine sömürge aramaya başladı. Coğrafi olarak kendisine yakın olan Kuzey Afrika’daki son Osmanlı toprağı olan Trablusgarb’a göz dikti. İtalya hemen Trablusgarbı işgal etti. İtalya’nın Trablusgarb’a asker çıkarması üzerine, gönüllü Osmanlı subayları ve yerel direniş kuvvetleri birlikte İtalyanlara karşı direnmişlerdir. Bu güçlü direniş karşısında İtalya kuvvetleri Trablusgarb içlerine ilerleyememişlerdir. İtalya’nın bu başarısız askeri hareketi üzerine yavaş yavaş İtalya kamuoyunda da savaş aleyhtarı bir tutum ortaya çıktı. İtalya, Osmanlıyı barışa zorlamak amacıyla Osmanlı’nın Doğu Akdeniz kıyılarını devamlı olarak kontrol altına aldı. İtalya bununla da bir netice alamayınca Akdeniz’deki Adalar, Selanik, İzmir, Beyrut ve Çanakkale boğazına saldırma ihtimali ortaya çıkmıştı.

İtalyanlar bu hedefler içinde kendilerine Beyrut’u seçmişlerdi. Beyrut’ta bu tarihlerde Avnullah korveti ve Ankara torpidobotu sahilde güvenlik amacıyla bulunmakta idi.

İtalyan Filosu 20 Ekim 1911’de Sayda, Hayfa ve Beyrut sahillerini dolaşarak keşif ve kontrollerde bulunmuşlardı. İtalyanların bu girişimlerine karşılık olarak, Fransızlar bölgedeki çıkarlarını korumak için Tolon limanından 500 kadar kara askeri mürettebatı da bulunan bir kruvazörü Beyrut limanına göndermek üzere yola çıkarmış. 24 Şubat 1912 tarihinde Amiral Revel komutasındaki İtalyan gemileri Beyrut açıklarından şehri bombalamaya başladılar. İtalya’nın, Beyrut’u bombardımanı uluslararası hukuka aykırı bir hareket olmasına rağmen İtalyanlar ultimatom süresini dahi beklemeden hiçbir sivil ve askeri ayırım yapmadan şehri topa tutmuşlardır. Birçok sivilin ölmesi ve yaralanmasının yanı sıra özel ve kamu binalarında hasar görmüştür. Aynı zamanda İtalyanlar bu hareketleri ile bölgede karışıklıklar çıkarmayı ve asayişi bozmayı da

⁷⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için “Beyrut’un İdarî Taksimâtı” adlı bölüme bakınız.

tasarlamışlardır. Bu saldırıya uluslararası arenada en büyük tepkiyi bölgede en çok çıkarı olan Fransızlar göstermişlerdir⁷⁹.

Bu saldırıların yanı sıra Beyrut'un kendi içerisinde de huzursuzluklar başlamıştır. Özellikle mutasarrıflık idaresinden memnun olmayan Marunîler hoşnut olmayan gurupların başında geliyordu. Bunun için Fransa ile ikili ilişkilerini sürekli de olsa ilerlettiler. Marunî-Fransız dayanışmasının, I. Dünya savaşı sonrasında Lübnan'da Fransız manda rejiminin kurulmasında büyük rolü olmuştur. 19. Yüzyılın sonlarında Arap milliyetçiliği fikri ile bugünkü Lübnan bölgesinde, farklı din ve mezhepler Osmanlılara karşı birleşmişlerdir. 20. Yüzyılın başlarında Osmanlı devleti içerisinde Türk milliyetçiliği akımı kuvvet kazandı. Bu akıma karşı olarak Suriye ve Lübnan bölgesinde Arap milliyetçiliği fikri güç kazanmaya başlamıştır. Beyrut, basın ve yayın faaliyetleri ile bu fikirlerin tüm Ortadoğu ve Arap bölgesine yayılmasını sağlamıştır⁸⁰.

1916 yılında Müslüman Araplar Mekke Emiri Şerif Hüseyin önderliğinde İngilizlerin desteğiyle Osmanlı devletine isyan etmişlerdir. I. Dünya savaşının devam ettiği sırada Şerif Hüseyin'in, Beyrut'a asker göndermesi üzerine İngiltere ve Fransa bu askerlerin Beyrut'a girmelerine engellemek için birlikte müdahale de bulunmuşlardır. Şükrü Paşa komutasındaki Şerif Hüseyin'e bağlı kuvvetler Beyrut'tan çıkarıldı. Böylelikle Şerif Hüseyin ve arkadaşları aldatıldıklarını kısmen anlamışlardır⁸¹. Bundan sonra şehre İngilizler ve Fransızlar birlikte hâkim olmuşlarsa da 8 Ekim 1918 tarihinde İngiliz kuvvetlerinin Şam'ı almasıyla birlikte General Allebny Şam'dan sonra kuvvetlerini bir yandan Hayfa'dan, öte yandan da Şam'dan kuzeye doğru harekete geçirmişti. Bu suretle de Beyrut 8 Ekim 1918'de İngilizlerin eline geçmiştir⁸². I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte Nisan 1920'de San Remo'da toplanan barış konferansında, Büyük Suriye'nin Manda idaresi, Fransa'ya verildi. Fransa, 1 Eylül günü, Büyük Lübnan Manda idaresinin kurulduğu ve başkentinin Beyrut olduğunu bir merasim ile açıkladı⁸³.

⁷⁹ Ömer Osman Umar; “*Trablusgarb Savaşı Sırasında İtalya'nın Beyrut'u Bombalaması*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XVII, S.51, Ankara, 2001, s.727-784.

⁸⁰ İrfan C. Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, s.20-21.

⁸¹ Ömer Osman, Umar, **Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)**, Elazığ, 2003, s.9.

⁸² E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.IX, s.539.

⁸³ Hakkı Yılmaz Çıyan, **Manda İdaresinden Sonra Lübnan ve Lübnan-Türkiye İlişkileri**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2007, s.27.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEYRUT'UN İDARİ TAKSİMÂTI ve YAPISI

1. Beyrut'un İdarî Taksimâtı

1.1. 1516-1865 Tarihleri Arasında Beyrut'un İdarî Taksimâtı

Yavuz Sultan Selim, Memluk ordusuna Mercidabık savaşıyla ağır bir darbe vurduktan sonra Güney-Suriye ve Filistin'deki belli başlı şehirlerden Safed, Nablus, Kudüs, Aclûn, Gazze sancakları ile etraf kazâları ki Beyrut da dahil olmak üzere Aralık 1516 tarihine kadar Osmanlı topraklarına dahil etti⁸⁴. Yavuz Sultan Selim, Şam nâibi olan Canbirdi El-Gazâli'yi eski makamında bırakmış ve Haleb dışında bütün Suriye bölgesini idaresine bırakmıştır. Yavuz Sultan Selim'in vefat etmesiyle birlikte Canbirdi Gazâli, isyana kalkışmış, isyan 1521 de Canbirdi'nin öldürülmesiyle son bulmuştur. Canbirdi'nin ortadan kaldırılmasıyla yerine Ferhad Paşa, Şam Beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Yavuz devrinde Şam eyaleti için, Bilâd-ı Şam, Eyalet-i Arap veya Eyalet-i Şam isimleri kullanılmış ve bu eyalete Kudüs, Gazze, Nablus, Sayda ve Beyrut bağlı olmuştur⁸⁵. 1522 tarihinde Şam Beylerbeyliğine 13 sancak bağlı olup bunlar *Şam, Gazze, Remle, Kudüs-ü Şerif, Safed, Haleb, Trablus, Hama, Humus, 'Ayntab, Antakiyye, Birecik, Rum-kal'a, Adana, Tarsus, Sis*'den oluşmaktaydı. Beyrut adı bu dönemde idarî taksimâtta livâ statüsünde bulunmamaktaydı. 1522'de Şam Sancağına bağlı, kazâ taksimâtında *Beyrut, Mahrûse-i Şam, Ba'albek, Sayda, Kerek-Nûh ve Kârâ* ile birlikte yer almaktaydı⁸⁶. Şam Sancağının 1523 yılında 19 nahiyesi bulunmakta olup bunlar, *Ba'albek, Beyrut, Cürd-i Beyrut, Cubbetü'l-Assâl ve'l-Kârâ, Dârânî ve'l-Billân, el-Metn, Garb-i Beyrut, Gûta ve'l-Merc, Hammâre ve Şûfî'l-Beyâd, Havrân, Kisrevân, Kerek-Nûh, Cizzin ve Şûfî'l-Harradîn, Sayda, Şûf İbn Ma'an, Şa'ra ve İklimü'z-Zebîb, Vâdiü'l-'Acem, Vâdiü't-Taym ve Hûla, Zebedânî ve Vâdi Berada* isimli nahiyelerdir. Bu nahiyeler arasında *Beyrut, Cürd-i Beyrut ve Garb-i Beyrut* adında üç nahiye mevcut olup bunlardan Beyrut isimli olanın şehrin merkezi olduğu bilinmektedir.

⁸⁴ Hoca Saadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, Yay. Haz. İsmet Parmaksızoglu, C.IV, Ankara, 1999, s.331; İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II, Ankara, 1999, s.287.

⁸⁵ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C.3 İstanbul, 1991, s.485-486.

⁸⁶ Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", **FÜSBD**, C.XII, S.1, Elazığ, (Ocak, 2002), s. 276-281; A. Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, C.4, İstanbul, 1992, s.538.

1569/1570 tarihli Mufasssal defterlerde Şam sancağının bu defa 49 nahiyeden meydana geldiği görülmektedir. Bu nahiyeler, *Gûta, Merc, Kalemûn, Cubbetü'l-Assâl, Vâdî Berada, Zebedânî, Kûrna, Şûfî'l-Harradîn, Şûfî'-l-Beyâd, Hammâre, Vâdiü't-Taym, Arkûb, Hûla, Şa'ra, İklîmü'z-Zebîb, İklîmü'l-Billân, İklîmü'd-Dârânî, Vâdiü'l'Acem, Kârâ, Ba'albek, Kerek-Nûh, Cebel-i Kisrevân ve'l-Harradîn, Beyrut, Metn, Cûrd, Garb, Sayda, İklîmü't-Tuffâh, İklîm-i Şûmer, Cizzîn, İklîm-i Harnûb ve Şûf İbn-i Ma'an ile Havrân kazâsına tâbi olan Benî Kilâb, Ceydûr, Cevlân-ı Garbî, Cevlân-ı Şarkî, Batîha, Benî Mâlikü'l-Eşrâf, Benî Neşîyye, Benî Mâlikü's-Sadîr, Belîsta, Benî Sırma, Benî Kinâne, Benî el-E'sâr, Beni Muklid, Beni 'Âtike ve Keşârât, Beni Cehîm (Benî Cehme), Benî 'Usba, Benî Abdullah* adlı nahiyelerdir. Bu idarî taksimât 1596/1597 yılına ait Tahrir defterlerinde de aynen görülmektedir. 16. Yüzyılda Şam eyaletinin sancak taksimâtı ise şu şekilde oluşmuştur;

TABLO - 1 Şam Eyaletinin XVI. Yüzyıl Sancak Taksimâtı⁸⁷

Sıra No	1520	1522	1527	1545	1550	1565
1	Haleb	Şam	Şam	Şam	Şam	Şam
2	Hama	Gazze (Remle ile birlikte)	Adana	Haleb	Kudûs	Trablus
3	Ayntâb (Antep)	Kudûs	Haleb	Trablus	Gazze	Safed
4	Trablus (Trablusşam)	Safed	Trablus	Safed	Nablûs	Kudûs
5	Malatya	Haleb	Kudûs ve Gazze	Kudûs	Safed	'Aclûn
6	Hums	Trablus	Hama ve Hums	Hama	Trablus	Gazze
7	Tarsus	Hama ve Hums	Ayntâb	Hums	Salt-'Aclûn	Nablûs
8	Divriği	Ayntâb	Sis	Birecik	Aktağ Tarabây-ı Arab (Leccûn)	Leccûn
9	Birecik	Antakya	Tarsus	Ekrâd	--	Kerek-i Şeybek
10	Darende	Birecik ve Rum-kal'a	Nablus ve Safed	Salt-'Aclûn	--	Hums
11	Kâhta ve Gerger	Adana	Birecik	Gazze	--	--
12	Rum-kal'a	Tarsus	Deyr ve Rahba	Nablûs	--	--
13	Behisni (Besni)	Sis	Ekrâd	Leccûn	--	--
14	Sis	--	'Üzeyrili	--	--	--
15	Şam	--	Salt-Aclûn	--	--	--

⁸⁷ E. Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimâtı" **FÜSBD**, C.XIII, S.1, Elazığ, (Ocak, 2003), s. 351-374.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Beyrut şehrinin 1520 ve 1597 tarihlerindeki Mufasssal defterlerine göre küçük bir kazâ veya nâhiye olduğu ve sancak statüsü kazanmadığı bu sebeple kayıtlarda bulunmadığı tespit edilmiştir.

Beyrut 17. yüzyılın başında Şam eyaletine bağlı sancak statüsünü kazandıktan sonra, 1614'te Sayda ve çevresi ile birlikte Osmanlı idaresi tarafından yeni bir düzenlemeye tabii tutuldu. Yapılan yeni düzenleme ile birlikte Sayda, Beyrut ve Safed sancakları Şam eyaletinden ayrılarak müstakil bir eyalet haline dönüştürülmüş⁸⁸ ve Hasan Paşa Beylerbeyi olarak tayin edilmiştir. Bazı araştırmacılar Sayda'nın 1660 tarihinde eyalet olduğunu belirtmişlersede⁸⁹ bu bilginin doğru olmadığı, yine Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yapmış olduğumuz araştırmalarda 1823 tarihine kadar Sayda, Beyrut ve Safed eyaleti adının pek çok arşiv belgesinde birlikte kullanıldığı da tespit edilmiştir⁹⁰.

Sâlyâneli bir yapıya sahip olan Sayda, Beyrut ve Safed eyaleti 1631'de Dürzî lideri Ma'an oğlu Fahreddin'e bırakılmış, Fahreddin Sayda, Beyrut ve Safed idaresini oğlu Ali'ye bırakmışsa da Fahreddin'in ortadan kaldırılmasıyla birlikte Sayda, Beyrut ve Safed eyaleti 16 Haziran 1633'de Mustafa Bey'e, bundan sonra sırasıyla 1637'de sabık Erzurum beylerbeyi Mehmed Paşa'ya, 1640'ta da Mısır beylerbeyi Zülfikar Paşa'ya tevcih edilmiştir⁹¹.

1700-1740 tarihlerinde Sayda, Beyrut ve Safed eyaletinin idarî taksimâtı ise şu şekilde idi; Safed, Sayda ve Beyrut, Nablus, Cebel-i Aclûn, Nahiye-i Vadiü'l-Heym, Tedmur ve Kerek-i Şevbek'ten oluşmakta olup iltizam veya mâlikane usulü ile tasarruf edilmiştir⁹².

Sayda, Beyrut ve Safed eyaletinin gelirleri sırasıyla şu görevlilere tevcih edilmiştir; 11 Haziran 1702'de Vezir Kaplan Paşa'ya, 16 Eylül 1716'da Mehmed Bey'e, 12 Mayıs 1718'de Küçük Osman Paşa'ya, 7 Mayıs 1737 tarihine kadar Selim Paşa'ya, 30 Ocak 1737'de İbrahim Paşa'ya, 26 Kasım 1737'de Ahmed Paşa'ya, 1738 Mart ayı başında

⁸⁸ İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.III/2, Ankara, 1999, s.290; Orhan Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin İdarî Taksimâtı Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Elazığ, 2007, s.57.

⁸⁹ Leila Tarazi Fawaz, **Merchants and Migrants in Nineteenth-Century Beirut**, London, 1983, s.21.

⁹⁰ **BOA., C.DH.**, 126-6264, 9 Temmuz 1823 M./29 Şevval 1238 H.

⁹¹ E. Çakar, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Şam Eyaleti" **Orta-Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.2, Elazığ, (Temmuz, 2003), s. 44-59.

⁹² Orhan Kılıç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", **Osmanlı**, C. 6, Ankara, 1999, s. 90; O. Kılıç, **Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, s.58.

İbrahim Paşa'ya, 11 Kasım 1738'de Yakûb Paşa'ya, 1740 Kasım ayı ortalarında Kel Ahmed Paşa'ya, 10 Ocak 1740 tarihinde Azim-zâde İbrahim Paşa'ya tevcih edilmiştir⁹³.

19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Sayda, Beyrut ve Safed eyaleti adı yerine sadece Sayda eyaleti adı kullanılmaya başlanmıştır. 9 Kasım 1830'da M.(21 Rebi'ül-evvel 1246 H.) Kudüs ve Nablus sancakları Şam eyaletinden ayrılarak, Sayda eyaletine bağlanmıştır⁹⁴. 1830'deki idarî taksimât da Sayda eyaletine bağlı olan Beyrut sancak statüsündedir. Kudüs ve Nablus ise Şam eyaletine bağlı gözükmektedir. Kanaatimizce Kudüs ve Nablus'un Sayda eyaletine ilhakının yeni olması sebebiyle bunun evraklara yansımamış olmasından bu durum ortaya çıkmıştır. 1831'de Sayda eyaleti Sayda, Beyrut, Safed, Akkâ ve Sur sancaklarından oluşmaktaydı⁹⁵.

1840'da Beyrut, Sayda eyaletinin merkezi durumuna gelmiştir⁹⁶. Bu değişikliğin hangi gerekçelerle gerçekleştirildiği bilinmemektedir. 1849'da Sayda eyaletinin sınırları genişletilmiş ve Şam eyaletine bağlı bulunan Lazkîye ve Trablus sancakları da Sayda eyaletine dâhil edilmiştir⁹⁷. 1849'da Sayda eyaletinin idarî taksimâtı ise şu şekildedir; Sayda, Trablus, Lazkîye, Nablus, Akkâ, Kudüs-ü Şerif ve Beyrut'tan oluşmaktaydı.

1.2. Suriye Vilâyeti İdaresinde Beyrut'un İdarî Taksimâtı

Osmanlı Devleti Fransız mülkî teşkilâtı idaresinden örnek alarak 1864'de vilâyet nizamnâmesini uygulamaya başladı ve ilk olarak Rusçuk, Vidin ve Niş eyaletleri Tuna vilâyeti adı altında birleştirildi. Tuna vilâyetine Mithat Paşa tayin edildi. Tuna Valiliği sırasında Mithat Paşa, vilâyet nizamnâmesine göre uygun olarak gerekli teşkilâtı kurduktan sonra vilâyetin ihtiyaçı olan çalışmaları yaparak, asayiş sağladı. Mithat

⁹³ O. Kılıç, *Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, s.144-146; Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara, 1997, s.100.

⁹⁴ **BOA., HAT., 555-27452/B.**

⁹⁵ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus" *Belleten*, C.XV, S.60, Ankara, 1951, s.624.

⁹⁶ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1892-1893 M.), s.25; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.), s.65; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.), s.71; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.), s.69; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907M.), s.67.**

⁹⁷ Barış Aslan, **H. 1265 (M. 1849) Devlet Salnâmesine Göre Osmanlı İdari Yapısı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.97.

Paşa'nın Tuna Vilâyetindeki başarılı işlerinden sonra bu sistemin Anadolu, Rumeli ve Arabistan'ta da uygulanmasına karar verildi⁹⁸.

Suriye Vilâyetinin vilâyet nizamnâmesine göre oluşturulmasıyla birlikte 1864-5 tarihlerinde Sayda eyaleti lağv edilerek, toprakları Suriye vilâyetine dâhil edilmiştir⁹⁹.

Sayda eyaletinin Şam'a bağlanması ile birlikte Beyrut Suriye vilâyeti dâhilinde sancak statüsünü korudu. 1869-70'da Suriye eyaletine Şam-ı Şerif, Kudüs-ü Şerif, Beyrut, Trablus, Akkâ, Hâma, Havran ve Belkâ sancakları dâhildi¹⁰⁰. Beyrut sancağının idarî yapısı şu şekilde oluşmuştur.

TABLO - 2 Suriye Eyaletine Bağlı Beyrut Sancağının İdarî Taksimâtı

	Sancak Merkezi	Kazâ	Nâhiye
(1869-1872)¹⁰¹	Beyrut	--	--
		Sayda	Merci'yun
		--	Cebâ'
		--	İklîm-i Şûmr
		--	Şâkif
		Sur	Mâ'rkir
		--	Kâna
		--	Tebnîn
		--	Huneyn
(1881-2)¹⁰²	Beyrut	--	--
		Sayda	Cebâ'
		--	İklîm-i Şûmr
		--	Şâkif
		Sur	Kâna
		--	Tebnîn
		Merci'yun	Huneyn
		--	Hâvle

Suriye vilâyeti dâhilinde bulunan Kudüs sancağı 1872-3 tarihinde vilâyetten ayrılarak müstakil sancak yapılmıştır¹⁰³. 1876 tarihinde ise merkeze bağlı sancaklar arasında Cebel-i Lübnan, Beyrut ve Kudüs'ün adları gösterilmiştir. Beyrut sancağının

⁹⁸ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VII, s.154-156; İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara, 2000, s.31.

⁹⁹ Noufan El-Hmoud, "Tanzimât-ı el-Osmanîye fî Vilayeti Suriye" **Research in The History of Bilad al-Sham During The Ottoman Period**, Amman, 1992, s.14; Zuhair Ghanayim, "Vilayeti Beyrut fî Fitretü't-Tanzimât el-Osmanîye" **Research in the History of Bilad al-Sham During the Ottoman Period**, Amman, 1992, s. 133; **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1892-1893 M.)**, s.25; Asuman Özgen, **1272 H./1855-6 ile 1328 H./1910 Yılları arasında Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Beyrut, Hicaz ve Yemen Vilâyetlerinin İdarî Taksimâtı**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2001, s.7.

¹⁰⁰ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1286 H. (1869-1870 M.)**, s.5.

¹⁰¹ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1286 H. (1869-1870 M.)**, s.168-181; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1288 H. (1871-1872 M.)**, s.71-77.

¹⁰² **Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.)**, s.307-304.

¹⁰³ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1289 H. (1872-1873 M.)**, s.132.

merkeze bağılı olarak gösterilmişse de bazı hususlarda imtiyazlı bir sancak hükmünde idi. Bu durum 1840-1860'da meydana gelen Lübnan olayları sonunda kabul edilmiş ve o tarihten itibaren devam etmiştir. Cebel-i Lübnan idare statüsü 1861'de Bâb-ı âli temsilcisi ile İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya ve Prusya devletleri temsilcileri arasında kararlaştırılmış. Cebel-i Lübnan idarî statüsü 1864'de İstanbul'da toplanan devletlerarası bir konferansta kesin şekli verilmiştir. Cebel-i Lübnan'ın idarî statüsü, devletlerarası bir vesika ile tespit edilmiş bulunduğu için Osmanlı hükümeti bunu tek taraflı olarak herhangi bir şekilde değiştirmeye artık yeterli değildi. Söz konusu sancak imtiyazlı olarak kabul edilmiştir.

Beyrut, Kudüs ve Canik müstakil sancaklarının hangi maksatlarla kurulduğu ve ne gibi idarî ve mülkî özelliklere sahip oldukları bilinmiyorsa da Cebel-i Lübnan gibi bir imtiyazlı yapıya sahip değillerdi¹⁰⁴.

1876 da Beyrut Sancağı da, müstakil sancak olarak yapılandırılmışsa da 1877'de tekrar Suriye vilâyetine bağlanmıştır¹⁰⁵. 1877-80 tarihlerinde Beyrut sancağının yapısı değişmemiştir¹⁰⁶. 1880-1'de Beyrut sancağına bağlı Sayda kazâsı dâhilindeki Merci'yun nahiyesi, kâza statüsü kazanmıştır¹⁰⁷. 1881-2'de Beyrut sancağının nahiye ve köy sayısı ise şu şekilde idi;

TABLO - 3 Beyrut Sancağının İdarî Taksimâtı (1882-5)¹⁰⁸

Kazâların İsimleri	Sınıfı	Nahiye Sayısı	Köy Sayısı
Beyrut	1	--	--
Sayda	1	3	128
Sur	2	3	110
Merci'yun	2	1	53
Toplam	---	7	291

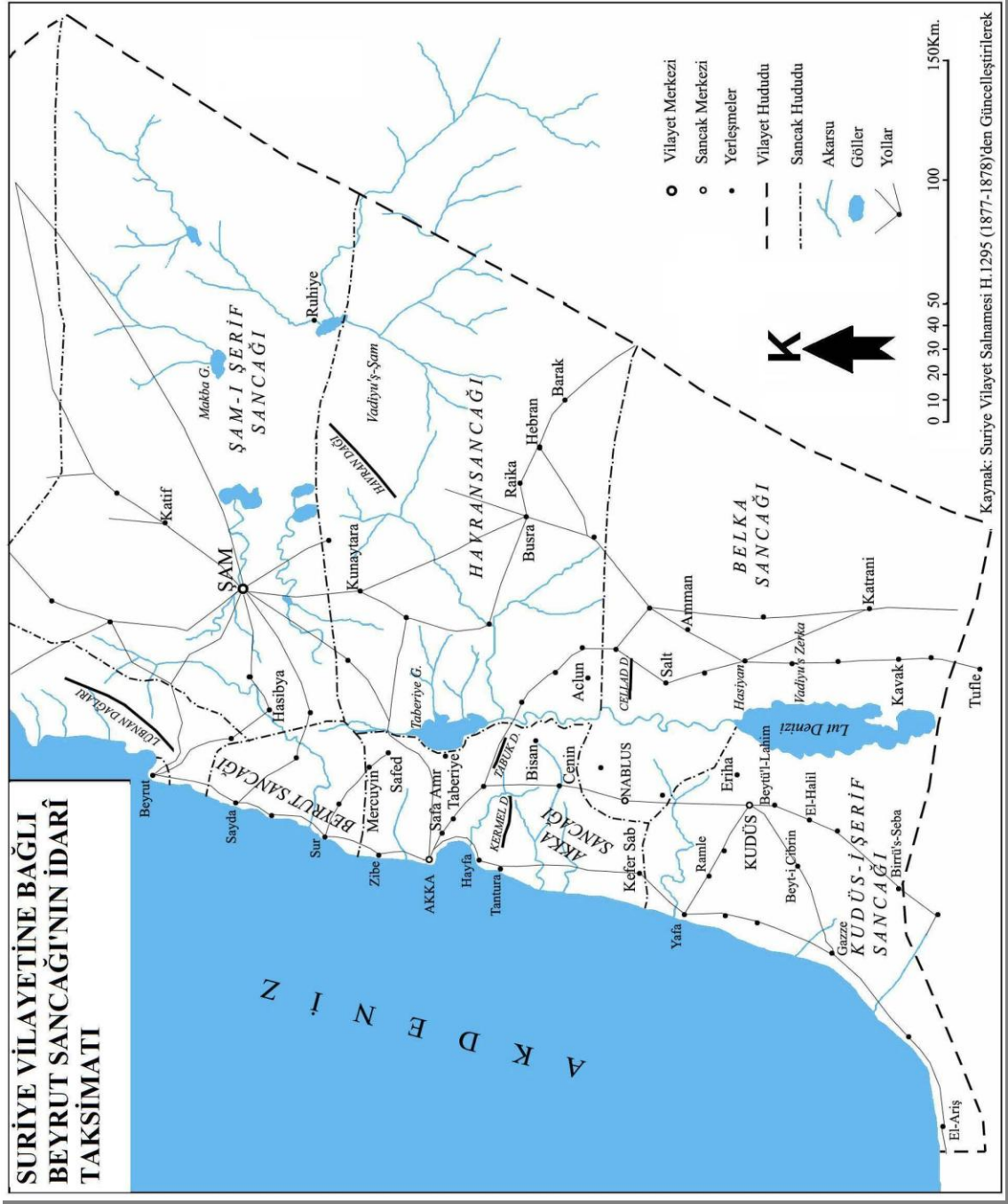
¹⁰⁴ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, s.312.

¹⁰⁵ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara, 2006, s.81.

¹⁰⁶ *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, 1294 H. (1877-1878 M.), s.137; *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, 1295 H. (1878 M.), s.134-135; *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, 1296 H. (1878-1879 M.), s.136-137; *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, 1297 H. (1879-1880 M.), s.257.

¹⁰⁷ *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, 1298 H. (1880-1881 M.), s.257.

¹⁰⁸ *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, 1300 H. (1882-1883 M.), s.295-297; *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, 1301 H. (1883-1884 M.), s.246; *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, 1302 H. (1884-1885 M.), s.246.

Harita 1: Suriye Vilâyetine Bağlı Beyrut Sancağının İdarî Taksimâtı (1877-8)

1.3. Beyrut Vilâyetinin Oluşturulması ve İdarî Taksimâtı

Beyrut şehrinin zamanla öneminin artması Osmanlı hükümetini yeni bir vilâyet oluşturmaya mecbur etmişti. Bunun başlıca sebepleri ise şunlardı; Suriye Vilâyetinin sınırlarının geniş olmasından, problemlerinin artması ve tüm bölgelerle yeteri kadar ilgilenilmemesi, Beyrut'un yabancı ülkelerle, özellikle Avrupalı devletlerle olan ticarî

ilişkisinin günden güne artması, Cebel-i Lübnan olaylar ile birlikte imtiyazlı bir eyalet statüsünde Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığının oluşturulması¹⁰⁹, Kırım Savaşı sırasında Kudüs “*Kutsal Yerler Meselesi*” ile, Batılı devletlerin bu bölgede yapılanma çalışmaları sonucunda, Osmanlı Devleti’nin idarî yapısında değişikliğe gidilerek, Kudüs’ün doğrudan İstanbul’a bağlanması¹¹⁰ gibi yapısal değişikliklerin olması, batılı devletler tarafından Beyrut’ta da aynı düzenlemenin talep edileceği düşüncesinin ortaya çıkması, Beyrut Vilâyetinin kurulmasını zorunlu hale getirmiştir.

Osmanlı hükümeti Meclis-i Mahsusa’nın 22 Kasım 1887 M.(6 Rebi’ül-âhir 1305 H.) tarihli kararıyla Beyrut vilâyeti kurulmasının kararını almış ve bu kararı şu şekilde ifade etmiştir; “ *Beyrut’daki general konsolosların her biri başka başka ‘amel-i nüfûza çalışmakta olmalarından ve esbâb-ı saireden dolayı kütâ-i mezkurenin mâ’lum ve müsellemler olan nezâket ve ehemmiyeti der-dest inşa olan Beyrut limanının ikmâlinde bir kat daha tezayüd edeceği cihetle oralarca nüfuz-u ecanibin kesri ve taklili esbâbının istihsalı derece-i vücubda olmaktadır*”¹¹¹. Kararda belirtildiği üzere Beyrut’ta yabancı devletlerin etkisinin arttığı bunun yeni yapılacak olan limanla bir kat daha artacağı belirtildikten sonra Beyrut Vilâyetinin kurulması kararı alınmıştır.

Akdeniz kıyısında bulunan vilâyetin kuzeyinde Halep, doğusunda Suriye (Şam) vilâyetleri, güneyinde Kudüs-ü Şerif mutasarrıflığı, batısında da Akdeniz yer alır¹¹². Beyrut vilâyeti ilk kurulduğu zaman, Havran’ın bir kısım topraklarını da içine almıştır¹¹³. Beyrut vilâyeti 1888’de 5 sancak, 21 kazâ, 49 nahiye, 2237 köyden oluşmaktaydı. Beyrut Vilâyetinin alanı sancaklara göre ise şu şekilde idi; Beyrut Sancağı 4530 Km², Akkâ Sancağı 7527 Km², Trablusşam Sancağı 5969 Km², Lazkîye Sancağı 5810 Km², Belkâ Sancağı 6664 Km² olmak üzere toplam 30.500 Km² alana sahipti¹¹⁴.

¹⁰⁹ Engin Deniz Akarlı, **Cebel-i Lübnan’da Mutasarrıflık Düzeni 1861-1915**, İstanbul, 1981, s.194.

¹¹⁰ Işıl Işık Bostancı, **XIX. Yüzyılda Filistin (İdarî ve Sosyal Ekonomik Vaziyet)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2006, s.124-133.

¹¹¹ BOA., İ.MMS., 95-4011.

¹¹² Necdet Sakaoğlu, **20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası**, İstanbul, 2008, s.253.

¹¹³ BOA., DH.MKT., 1472-58, 28 Kasım 1887 M./12 Rebi’ül-evvel 1305 H.; BOA., DH.MKT., 1474-51, 4 Ocak 1888 M./19 Rebi’ül-evvel 1305 H.; BOA., DH.MKT., 1475-1, 5 Ocak 1888 M./20 Rebi’ül-evvel 1305 H.; BOA., DH.MKT., 1495-113, 21 Mart 1888 M./8 Receb 1305 H.

¹¹⁴ Vital Cuinet, **Syrie, Liban et Palestine**, Paris 1896, s.4.

Beyrut vilâyeti kurulduğu tarihten Osmanlı devletinin son dönemlerine kadar Beyrut, Akkâ, Trablusşam, Lazkîye ve Nablus (Belkâ) sancaklarından oluşturulmuştur. 1888’de kazâ sayısı 21 iken, 1894-1905 tarihleri arasında 16’ya, 1908-10 tarihinde ise 15’e düşmüştür. Nahiye sayısı 1888’de 49, 1894-1905’de 43, 1908-10’da 17 olmuştur. Nahiye sayısında ki azalmanın sebebi ise 1871 tarihinde çıkarılan vilâyetler nizamnâmesi ile ilk kez idarî bir birim olarak oluşturulan nahiye, kazâ sınırları içindeki köy ve çiftliklerin yakınlıkları ve ilişkileri göz önünde tutularak düzenlenmesiyle beş yüz kişiden fazla nüfusu olan köy ve çiftliklerin nahiye oluşturmaları mümkün olmuştur¹¹⁵. İlk zamanlarda bu kurallar düşünülmeden oluşturulan nahiyeler daha sonra bu nizamnâmeye dayanılarak ortadan kaldırılmış böylece yeni nahiye sayıları oluşmuştur¹¹⁶. Beyrut vilâyetinin köy ve mezra sayısı 1888’de 2237, 1894-1905’de 2957, 1908-10’da 3243’e çıkmıştır. İdari taksimâtta en geniş arazilere sahip olan Akkâ Sancağı, en fazla köye de sahipti. Beyrut Vilâyetinin yıllara genel olarak idarî taksimâtı ise şu şekilde idi;

TABLO - 4 Beyrut Vilâyetinin İdarî Taksimâtı

	Sancak Adı	Kazâ Sayısı	Nahiye Sayısı	Köy Sayısı
(1894-1905)¹¹⁷	Beyrut Sancağı	3	8	361
	Akkâ Sancağı	4	4	355
	Trablusşam Sancağı	3	5	673
	Lâzkîye Sancağı	3	17	1440
	Nablus sancağı	3	9	228
	Toplam	16	43	2957
(1908-1910)¹¹⁸	Beyrut Sancağı	3	2	353
	Akkâ Sancağı	4	2	200
	Trablusşam Sancağı	3	6	972
	Lâzkîye Sancağı	3	4	1490
	Nablus sancağı	2	3	228
	Toplam	15	17	3243

¹¹⁵ M. Tayyib Gökbilgin, “Nahiye” İ.A, C.IX, İstanbul, 1993, s.37; Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara, 1997, s.253.

¹¹⁶ Vilâyetler nizamnâmesi ile her nahiyenin bir müdürü ve sekiz’den fazla olmamak üzere bir nahiye meclisi olacaktı. Nahiye müdürü ve meclisi halk tarafından seçilecekti. E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, s.307-311.

¹¹⁷ **Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye**, 1312 H. (1894-1895 M.), s.589; **Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye**, 1315 H. (1897-1898 M.), s.393; **Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye**, 1316 H. (1898-1899 M.), s.457; **Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye**, 1322 H. (1904-1905 M.), s.627; Z. Ghanayim, “Vilayeti Beyrut” s. 134.

¹¹⁸ **Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye**, 1327 H. (1909-1910 M.), s.605; **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1326 H. (1908-1909 M.), s.112-113.

1.3.1. Beyrut Sancağı

Beyrut Vilâyetinin merkez sancağıdır. Sancak merkezide Beyrut kazâsı olmakla birlikte, Sayda, Sur ve Mercî'yun isminde dört kazâdan oluşturulmuştur. Kuzeyden Cebel-i Lübnan Sancağına bağlı Cezzin'in, doğuda Suriye vilâyetinin merkez sancağına bağlı Hasbiye ve Havran Sancağına bağlı Muzaf-ı Kantıra ve güneyden Akka sancağının merkezi ve Safed kazâları ile batıda ise Akdeniz ile sınırlıdır.

Beyrut Sancağı, 1888'de 3 kazâ (merkez kazâ hariç) 9 nahiye, 323 köy, 1894-1905'de 3 kazâ, 8 nahiye, 361 köy, 1908-10'da 3 kazâ, 2 nahiye, 353 köyden oluşmaktaydı.

Beyrut kazâsı, sancağın merkezi olup, merkez kazâyâ bağlı nahiye ve köy bulunmamaktadır.

Sayda kazâsı, 1888'de 3 nahiye 137 köy, 1894-1905'de 3 nahiye (Şâkif, Cebâ', Şûmr) 149 köy, 1908-10'da sadece Şâkif nahiyesi ve 149 köyü mevcuttur. 1908-10 yıllarında Cebâ' ve Şûmr nahiye statülerini kaybetmişlerdir.

Sur kazâsı, 1888'de 3 nahiye (Tebnîn, Kâna, Mâ'arke) 133 köy, 1894-1905'de 3 nahiye, 155 köy, 1908-10'da sadece Tebnîn nahiyesi ve 145 köyü mevcuttu.

Mercî'yun kazâsı, 1888'de 3 nahiye, 53 köy, 1894-1905'de 2 nahiye, 59 köy, 1908-10'da sadece 59 köyü mevcuttur. Beyrut Sancağının idarî taksimâtı ise tarihlere göre şu şekilde oluşmuştur;

TABLO - 5 Beyrut Sancağının İdarî Taksimâtı

	Sancak İsmi	Kazâ İsmi	Nahiye	Köy Sayısı
(1894-1905) ¹¹⁹	Beyrut Sancağı	Beyrut Kazâsı (Merkez kazâ)	--	--
		Sayda Kazâsı	--	--
		--	Şâkif	44
		--	Cebâ'	60
		--	Şûmr	45
		--	Toplam	149
		Sur Kazâsı	--	--
		--	Tebnin	80

¹¹⁹ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1312 H. (1894-1895 M.), s.577-580; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1315 H. (1897-1898 M.), s.386-388; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1316 H. (1898-1899 M.), s.448-451; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1322 H. (1904-1905 M.), s.618-621.

		--	Kâna	31
		--	Mâ'arke	34
		--	Toplam	155
		Merci'yun Kazâsı	--	19
		--	Hûneyin	26
		--	Hâvle	14
		--	Toplam	59
(1908-1910) ¹²⁰	Beyrut Sancağı	--	--	--
		Sayda Kazâsı	Nefs-i Sayda	105
		--	Şâkif	44
		--	Toplam	149
		Sur Kazâsı	Nefs-i Sur	65
		--	Tebnin	80
		--	Toplam	145
		Merci'yun Kazâsı	--	59

1.3.2. Akkâ Sancağı

Akka Sancağı, kuzeyden Beyrut sancağına bağlı Sur ve doğudan Suriye vilâyetine bağlı Kantıra, Merci'yun ve güneyden Nablus sancağına bağlı Cenin ve Be'ni Saâb kazâları ve batıda Akdeniz ile sınırlıdır.

Akkâ Sancağı 1888'de 5 kazâ ki bunlar, Akkâ merkez, Hayfa, Taberiya, Safed, Nasıra, 5 nahiye, 222 köy, 1894-1905'de 4 kazâ, (merkez kazâ hariç) 4 nahiye, 355 köy, 1908-10'da 4 kazâ, 2 nahiye, 200 köyü mevcuttu.

Akkâ merkez kazâsının 1888'de 3 nahiye, 49 köy, 1894-1905'de 3 nahiye, 58 köy, 1908-10'da 1 nahiye, 48 köyü mevcuttu.

Hayfa kazâsının 1888'de 2 nahiye, 60 köy, 1894-1905'de 1 nahiye, 62 köy, 1908-10'da 1 nahiye, 44 köyü mevcuttu.

Taberiya kazâsının 1888'de 24 köy, 1894-1905'de 30 köy, 1908-10'da 30 köyü mevcuttu.

Safed kazâsının 1888'de 59 köy, 1894-1905'de 78 köy, 1908-10'da 78 köyü mevcuttu.

Nasıra kazâsının 1888'de 27 köy, 1894-1905'de 28 köy, 1908-10 herhangi bir köyü mevcut değildi. Akka Sancağının idarî taksimâtı ise şu şekilde oluşmuştur;

¹²⁰ **Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye**, 1327 H. (1909-1910 M.), s.596-598; **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1326 H. (1908-1909 M.), s.112-113.

TABLO - 6 Akkâ Sancağının İdarî Taksimâtı

	Sancak İsmi	Kazâ İsmi	Nahiye İsmi	Köy Sayısı
(1894-1905) ¹²¹	Akkâ Sancağı	Akkâ Kazâsı (Merkez kazâ)	--	--
		--	Sahil	18
		--	Şa'ver	15
		--	Şefâu-'amr	25
		--	Toplam	58
		Hayfa Kazâsı	--	37
		--	Kayseriyye	25
		--	Toplam	62
		Tâberiye Kazâsı	--	30 (Mezrâ)
		Safed Kazâsı	--	78
		Nâsıra	--	28
(1908-1910) ¹²²	Akkâ Sancağı	--	Nefs-i Akkâ	33
		--	Şefâu-'amr	15
		--	Toplam	48
		Hayfa Kazâsı	Nefs-i Hayfa	25
		--	Kayseriyye	19
		--	Toplam	44
		Tâberiye Kazâsı	--	30
		Safed Kazâsı	--	78
		Nâsıra Kazâsı	--	27

1.3.3. Trablusşam Sancağı

Trablusşam sancağı, Lazkîye sancağının kuzeyinde bulunan Merkab kazâsı, güneyinde Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı, doğuda Hama sancağı ve Hamidiye kazâları ve batıda Akdeniz ile sınırlıdır.

Trablusşam Sancağına 1888'de 4 kazâ ki bunlar, Trablusşam merkez, Safeyta, Akkar ve Hısn-ı Ekrâd, 6 nahiye, 567 köy, 1894-1905'de 3 kazâ (merkez kazâ hariç) 5 nahiye, 673 köy, 1908-10'da 3 kazâ, 6 nahiye, 972 köyü mevcuttu.

Trablusşam merkez kazâsının 1888'de 6 nahiye, 91 köy, 1894-1905'de 5 nahiye, 91 köy, 1908-10'da 5 nahiye, 91 köyü mevcuttu.

Safeyta kazâsının 1888'de 202 köy, 1894-1905'de 301 köy, 1908-10'da 301 köyü mevcuttu.

¹²¹ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1312 H. (1894-1895 M.), s.580-582; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1315 H. (1897-1898 M.), s.388-389; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1316 H. (1898-1899 M.), s.451-452; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1322 H. (1904-1905 M.), s.621-623.

¹²² Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1327 H. (1909-1910 M.), s.598-600; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.112-113.

Akkar kazâsının 1888’de 174 köy, 1894-1905’de 174 köy, 1908-10’da 174 köyü mevcuttu.

Hısn-ı Ekrâd kazâsının 1888’de 100 köy, 1894-1905’de 106 köy, 1908-10’da 407 köyü mevcuttu. Trablusşam Sancağının idarî taksimâtı ise şu şekilde oluşmuştur;

TABLO - 7 Trablusşam Sancağının İdarî Taksimâtı

	Sancak İsmi	Kazâ İsmi	Nahiye	Köy Sayısı
(1894-1905)¹²³	Trablusşam Sancağı	Trablusşam Kazâsı (Merkez kazâ)	--	19
		--	İskele	--
		--	Zenniye	35
		--	Tartus	4
		--	Arvâd	--
		--	Hâzur	33
		--	Toplam	91
		Sâfeyta Kazâsı	--	301
		Akkâr Kazâsı	--	174
		Hısn-ı Ekrâd Kazâsı	(Merkez) Tel Kelh Köyü	106 (Mezrâ)
(1908-1910)¹²⁴	Trablusşam Sancağı	Trablusşam Kazâsı	--	19
		--	Minye	--
		--	İskele	--
		--	Tartus	4
		--	Arvâd	--
		--	Zenniye	35
		--	Hazur	33
		--	Toplam	91
		Safeyta Kazâsı	--	301
		Akkâr Kazâsı	--	174
		Hısn-ı Ekrâd	--	407

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Trablusşam merkez kazâsına bağlı olmak üzere 1908-10’da Minye adında yeni bir nahiye oluşturulmuştur.

1.3.4. Lazkîye Sancağı

Lazkîye sancağı, kuzeyden Haleb vilâyeti dâhilindeki Antakya, doğudan Suriye vilâyetine bağlı Hama, güneyden Trablusşam sancakları ve batıda ise Akdeniz ile sınırlıdır.

¹²³ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1312 H. (1894-1895 M.), s.582-585; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1315 H. (1897-1898 M.), s.389-390; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1316 H. (1898-1899 M.), s.452-454; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1322 H. (1904-1905 M.), s.623-624.*

¹²⁴ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1327 H. (1909-1910 M.), s.600-602; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.112-113.*

Lazkîye Sancağı, 1888'de 4 kazâ ki bunlar, Lazkîye merkez, Cebele, Merkâb ve Sahyun, 17 nahiye, 1210 köy, 1894-1905'de 3 kazâ (merkez kazâ hariç) 17 nahiye, 1440 köy, 1908-10'da 3 kazâ, 4 nahiye, 1490 köyü mevcuttu.

Lazkîye merkez kazâsının 1888'de 5 nahiye, 172 köy, 1894-1905'de 4 nahiye, 181 köy, 1908-10'da 2 nahiye, 181 köyü mevcuttu.

Cebele kazâsının, 1888'de 4 nahiye, 247 köy, 1894-1905'de 4 nahiye, 256 köy, 1908-10'da 306 köyü mevcuttu.

Merkâb kazâsının, 1888'de 3 nahiye, 393 köy, 1894-1905'de 5 nahiye, 569 köy, 1908-10'da 3 nahiye, 596 köyü mevcuttu.

Sahyun kazâsının, 1888'de 5 nahiye, 43 köy, 1894-1905'de 4 nahiye, 434 köy, 1908-10'da 1 nahiye, 434 köyü mevcuttu. Lazkîye sancağının idarî taksimâtı ise şu şekilde oluşmuştur;

TABLO - 8 Lazkîye Sancağının İdarî Taksimâtı

	Sancak İsmi	Kazâ İsmi	Nahiye	Köy Sayısı
(1894-1905) ¹²⁵	Lazkîye Sancağı	Lazkîye Kazâsı (Merkez Kazâ)	--	--
		--	Sahil	66
		--	Behluliye	53
		--	Bayır	34
		--	Bâsıt	28
		--	Toplam	181
		Cebele Kazâsı	--	--
		--	Şemsiyat	29
		--	Ben'i-ali	28
		--	Şemt-i Kable	113
		--	Maa' Nevasıra Keradiye	86
		--	Toplam	256
		Merkâb Kazâsı	--	50
		--	Kûdmüs	98
		--	Hevâbi	91
		--	Zemrine	206
		--	Zuhrû'l-Garbî	74
		--	Cûrdü'l-elfa	50
		--	Toplam	569

¹²⁵ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1312 H. (1894-1895 M.), s.585-587; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1315 H. (1897-1898 M.), s.390-391; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1316 H. (1898-1899 M.), s.454-456; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1322 H. (1904-1905 M.), s.624-626.

(1908-1910) ¹²⁶		Sâhyun Kazâsı	--	43
		--	Çifte	46
		--	Cebel-i Ekrad	156
		--	Beytü'l-Şelef	144
		--	Mahallibe	45
		--	Toplam	434
	Lazkiye Sancağı	Lazkiye Kazâsı	--	119
		--	Bayır	34
		--	Basit	28
		--	Toplam	181
		Cebele Kazâsı	--	306
		Merkâb Kazâsı	--	--
		--	Banyas (Merkez)	380
		--	Kûdmüs	98
		--	Hevâbi	91
		--	Toplam	569
		Sâhyun Kazâsı	(Merkez) Babbana	434

1.3.5. Nablus veya Belkâ Sancağı

Nablus Sancağı, güneyinde Kudüs-ü Şerif sancağı, doğuda Havran ve Ma'ân sancakları, kuzeyden Akka sancağı ve batıda Akdeniz ile sınırlıdır.

Nablus Sancağı 1888'de 4 kazâ ki bunlar, Nablus merkez, Cenin, Cemâ'in ve Ben-i Sâ'ab, 12 nahiye, 212 köy, 1894-1905'de 3 kazâ (merkez kazâ hariç) 9 nahiye, 228 köy, 1908-10'da 2 kazâ, 3 nahiye, 228 köyden oluşturulmuştur.

Nablus merkez kazâsının 1888'de 4 nahiye, 35 köy, 1894-1905'de 4 nahiye, 46 köy, 1908-10'da 1 nahiye, 95 köyü mevcuttu.

Cenin merkez kazâsının 1888'de 3 nahiye, 87 köy, 1894-1905'de 2 nahiye, 90 köy, 1908-10'da 1 nahiye, 90 köyü mevcuttu.

Cemâ'in kazâsının 1888'de 2 nahiye, 47 köy, 1894-1905'de 2 nahiye, 49 köy, oluşmakta iken 1908-10'da Cemâ'in kazâsı idarî taksimattan çıkarılmıştır.

Ben-i Sâ'ab kazâsının 1888'de 3 nahiye, 43 köy, 1894-1905'de 2 nahiye, 43 köy, 1908-10'da 1 nahiye, 43 köyü mevcuttu. Nablus (Belkâ) sancağının idarî taksimâtı ise şu şekilde oluşmuştur;

¹²⁶ **Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye**, 1327 H. (1909-1910 M.), s.602-604; **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1326 H. (1908-1909 M.), s.112-113.

TABLO - 9 Nablus (Belkâ) Sancağının İdarî Taksimâtı

	Sancak İsmi	Kazâ İsmi	Nahiye	Köy Sayısı
(1894-1905) ¹²⁷	Nablus (Belkâ) Sancağı	Nablus Kazâsı (Merkez Kazâ)	--	--
		--	Meşâriki Nablus	31
		--	Vâdiü'l-Şa'irü'l-Garbi	10
		--	Cemâ'in-i Evvel	3
		--	Cemâ'in-i Sâni	2
		--	Toplam	46
		Cenin Kazâsı	Nefs-i Cenin	49
		--	Şa'ir-i Eviye-i Şârkiyye	17
		--	Meşârikû'l-Cerar	24
		--	Toplam	90
		Cemâ'in Kazâsı	--	
		--	Cemâ'in-i Evvel	22
		--	Cemâ'in-i Sâni	27
		--	Toplam	49
		Beni Sâ'ab Kazâsı	Nefs-i Ben-i Sâ'ab	23
		--	Şa'ir-i Eviye-i Gârbî	9
		--	Va'diü'l-Şa'iru'l-Gârbî	11
		--	Toplam	43
(1908-1910) ¹²⁸	Nablus (Belkâ) Sancağı	Nablus Kazâsı	--	41
		--	Cem'âin	54
		--	Toplam	95
		Cenin Kazâsı	Nefs-i Cenin	73
		--	Şa'ir-i Eviye-i Şârkiyye	17
		Beni Sâ'ab Kazâsı	Nefs-i Ben-i Sâ'ab	34
		--	Harem	9
		--	Toplam	43

Genel olarak, Osmanlı hâkimiyetinde Beyrut şehri 16. yüzyılda nahiye statüsünde, 17. Yüzyılda kaza ve 19. Yüzyılda sancak olarak idarî taksimatta yer almıştır. Beyrut vilayeti, 1888 tarihinde Avrupalı devletlerin bölgedeki faaliyetlerini önlemek amacıyla kurulmuş. Oluşturulan vilâyetin, sancak, kaza ve nahiye, sayı ve yapısı bakımından Suriye vilâyetindeki idarî yapı muhafaza edilmiştir.

Vilâyetteki nahiye sayılarındaki artış ve azalmaların merkezi hükümetin yürüttüğü yenileşme hareketlerinden kaynaklandığı da tespit edilmiştir.

¹²⁷ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1312 H. (1894-1895 M.), s.587-588; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1315 H. (1897-1898 M.), s.392; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1316 H. (1898-1899 M.), s.456-457; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1322 H. (1904-1905 M.), s.626-627.

¹²⁸ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1327 H. (1909-1910 M.), s.604-605; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.112-113.

2. Beyrut'un İdarî Yapısı

2.1. Beyrut'da İdareciler (Valiler ve Mutasarrıflar)

2.1.1. Sayda Eyaleti İdarecileri (Eyalet Merkezi Beyrut)

Osmanlı idarî yapısının temelini eyalet ve sancak oluşturmaktadır. Bu sistemde eyaletlere bağlı sancaklar, sancaklara bağlı kazâlar ve kazâlara bağlı idarî yapının en küçük birimi köy, mezra ve kom'dan oluşmaktaydı. Eyalet yönetimini Beylerbeyi, Sancak yönetimini ise Sancakbeyi üstlenmekteydi. Klasik dönemde beylerbeyi, eyalet sınırları içerisindeki bütün sancakların hem mülkî, hemde askerî yöneticisi durumundaydı.

Osmanlı devletinin *Klasik Dönemi* olarak adlandırılan bu döneminde durum bu şekilde iken 17. Yüzyıldan itibaren yönetim şekli kısmen değişmeye başlamıştır. Artık harp gücünün oluşturulmasında tımarlı sipahilerin yerini, Eyalet valilerinin tasarrufunda olan, ücretli askerler almışlardır. Bu yüzyıldan itibaren idarî sistemde de sürekli değişiklikler yapılmıştır¹²⁹.

1840 tarihinde Beyrut, Sayda eyaletinin merkezi olarak yapılandırılması ile Beyrut, Sayda eyaletinin Paşa sancağı olmuş böylelikle Sayda valisi, Beyrut'tan Sayda eyaletini idare etmiştir. Beyrut'un Sayda eyaletinin merkezi olması ile Beyrut'ta görev yapan valiler ise şunlardır;

TABLO - 10 Sayda Eyaletine Bağlı Bulunan Beyrut'ta Görev Yapmış Olan Valiler¹³⁰

Göreve Atandığı Tarih	Vali'nin İsmi
1840-1 M. (1256 H.)	İzzet Paşa
1840-1 M. (1256 H.)	Selim Paşa
1841-2 M. (1257 H.)	Ferik İzzet Paşa
1842-3 M. (1258 H.)	Mustafa Paşa
1843-4 M. (1259 H.)	Esad Muhlis Paşa

¹²⁹ M. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s.11; Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1999, s.50; Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1998, s.136.

¹³⁰ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1892-1893 M.)*, s.117; *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.)*, s.71; *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.)*, s.77; *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.)*, s.74; *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.)*, s.72.

1844-5 M. (1260 H.)	Vecihi Paşa
1845-6 M. (1262 H.)	Kâmil Paşa
1846-7 M. (1263 H.)	İşkodralı Mustafa Paşa
1847-8 M. (1264 H.)	Salih Vamık Paşa
1850-1 M. (1267 H.)	Zabtiye Müşiri Mehmed Paşa
1851-2 M. (1268 H.)	İkinci defa Salih Vamık Paşa
1855-6 M. (1272 H.)	Mahmud Nedim Paşa
1856-7 M. (1273 H.)	Üçüncü defa Salih Vamık Paşa
1857-8 M. (1274 H.)	Hurşid Paşa
1860-1 M. (1277 H.)	Bahriye Ferikanın dan Mehmed Paşa
1861-2 M. (1278 H.)	Kayserili Ahmed Paşa
1862-3 M. (1279 H.)	Kabuli Paşa
1864-5 M. (1281 H.)	Mehmed Hurşid Paşa

1840'dan 1872 tarihine kadar Beyrut'da görev yapan valiler, Beriyyetü's-Şam valiliği unvanıyla anılmışlardır.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, Beyrut'da görev yapan valiler içerisinde en uzun süre görev yapan Salih Vamık Paşa bu görevden üç defa ayrılmış ve bu göreve yine atanmıştır.

2.1.2. Beyrut Sancağı İdarecileri

17. yüzyılla ile birlikte Osmanlı devletinde, sancak yöneticilerine “*Mutasarrıf*” adı verilmeye başlanmıştır¹³¹. Mutasarrıf kelime manası itibariyle Arapça *sarf* sözcüğünden türemiş ve tasarruf eden, kendinde kullanma hakkı ve salâhiyeti bulunan anlamına gelmektedir¹³². Tanzimat'tan sonra bir sancağın en büyük idarî amiri olarak bilinmekle birlikte, mutasarrıflar padişahın fermanı ile atanmakta, görev yaptığı sancakta idarî, adlî, malî ve asayişten sorumlu idiler. Mutasarrıfların aldıkları ücretleri, görev süreleri, rütbe ve unvanları farklı idi. Osmanlı hükümeti, Beyrut gibi yabancı devletlerin tesirinin etkin olduğu bölgelere genelde halkın tanıdığı ve onların üzerinde nüfuzu olan idarecileri tayin etmeyi uygun bulmuştur. Bu sebeple Abdulhâdi Bey, Kamil Paşa, Rauf

¹³¹ R. Özdemir, **Ankara**, s.146.

¹³² Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 1998, s.691.

Paşa ve İbrahim Hakkı Paşa gibi mutasarrıflar iki veya üç defa aynı göreve atanmışlardır.

Sayda eyaletinin lağv edilmesi ve Beyrut'un Suriye vilâyetine bağlı bir sancak olarak yapılandırılması ki, bu 1865'in başlarında ilk mutasarrıf olarak Edhem Paşa'nın tayin edilmesi ile başlayıp, Beyrut'un vilâyet olarak yapılandırılmasına kadar devam etmiştir. Beyrut sancağı birinci sınıf mutasarrıflık olarak kabul edilmiş ve aylık 7500 kuruş maaş verilmiştir¹³³.

TABLO - 11 Suriye Vilâyeti İdaresinde Beyrut Sancağında Görev Yapmış Olan Mutasarrıflar¹³⁴

Mutasarrıfın İsmi	Göreve Atandığı Tarih	Rütbesi
Edhem Paşa	(Evâili 1281 R.) 1865 başları	Mir-i Miran
Kamil Paşa	(25 Teşrin-i evvel 1281 R.) 6 Kasım 1865	Rumili Beylerbeyi
Abdülhâdi Bey	(11 Şubat 1284 R.) 23 Şubat 1869	Rumili Beylerbeyi
Rauf Paşa	(2 Temmuz 1286 R.) 14 Temmuz 1870	Rumili Beylerbeyi
İkinci Defa Abdülhadi Bey	(21 Şubat 1287 R.) 4 Mart 1872	Rumili Beylerbeyi
Zühdü Efendi	(17 Haziran 1288 R.) 29 Haziran 1872	Rumili Beylerbeyi
İkinci Defa Kamil Paşa	(31 Temmuz 1288 R.) 12 Ağustos 1872	Rumili Beylerbeyi
İbrahim Hakkı Paşa	(14 Haziran 1289 R.) 26 Haziran 1873	Mir-i Miran
Rauf Efendi	(2 Şubat 1290 R.) 14 Şubat 1875	Evvel-i Sâniye
Ali Efendi	(26 Şubat 1291 R.) 9 Mart 1876	Bâlâ
Üçüncü Defa Kamil Paşa ¹³⁵	(9 Eylül 1292 R.) 21 Eylül 1876	Rumili Beylerbeyi
İkinci Defa Rauf Paşa	(25 Şubat 1292 R.) 9 Mart 1877	Evvel-i Sâniye

¹³³ Sabahattin Samur, **Suriye Vilâyeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1840-1918)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1988, s.51.

¹³⁴ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1892-1893 M.), s.118-9; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.), s.72-3; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.), s.78; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.), s.75; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.), s.73.**

¹³⁵ **BOA., İ.MMS., 55-2518, 13 Şubat 1877 M./29 Muharrem 1294 H.;** Kamil Paşa'nın Haleb Vilâyeti valiliğine atanmasıyla yerine, Kıbrıs Mutasarrıfı Rauf (Raif) Efendi on beş bin kuruş aylık maaşla Beyrut'a mutasarrıf olarak atanmıştır.

Necib Paşa ¹³⁶	(16 Şubat 1296 R.) 28 Şubat 1881	Rumili Beylerbeyi
İkinci Defa İbrahim Hakkı Paşa	(14 Mart 1299 R.) 26 Mart 1883	Mir-i Miran
Nasuhi Bey	(10 Şubat 1299 R.) 22 Şubat 1884	----

2.1.3. Beyrut Vilâyetinin İdarecileri

Osmanlı devleti, 1864 tarihli Vilâyet nizâmnâmesi ile birlikte vilâyetlere en üst düzey yönetici olarak valiler atamıştır. Valiler atandıkları vilâyetin, idarî, siyasî, malî, hukukî ve asayiş gibi tüm işlerinden sorumlu idi. Devlet tarafından emredilen her şeyi yapmakla yükümlü olduğu gibi salâhiyetinde bulunan vilâyetin emniyet ve asayiş, mal ve can güvenliği, ahaliye ve devlete yönelen her türlü saldırıyı önlemekle görevli idiler.

Beyrut'un vilâyet olmasıyla Aydın valisi olarak görev yapan Ali Paşa 8 Mart 1888'de Beyrut'a atanan ilk vali olmuştur. Beyrut birinci sınıf vilâyet olarak kabul edilmiş ve Ali Paşa'ya da 20.000 kuruş aylık maaş bağlanmış¹³⁷.

Beyrut valileri görevlerine gelemedikleri veya merkeze çağırıldıkları vakit yerlerine Suriye valileri vekâlet etmekteydiler aynı zamanda Beyrut valileri de Suriye valiliğine vekâlet etmişlerdir¹³⁸. Beyrut'a atanan valiler belirli bir bölgeden seçilip atanmazlardı, devlet içinde herhangi bir bölgeden seçilip atanabilirlerdi¹³⁹. Beyrut'a atanan valiler içerisinde devlet merkezinde değişik birimlerde görev yapmış idarecilerin olduğu da görülmektedir. Örneğin, Nureddin Bey 2 Haziran 1910 M.(23 Cemaziye'l-evvel 1328 H.) tarihine kadar Şurâ-i Mülkiye Reisi olarak görev yapmış bu tarihten sonra Beyrut'a

¹³⁶ BOA., İ.DH., 878-70071, 19 Mart 1893 M./10 Cemaziye'l-evvel 1300 H.; Necib Paşa'nın rahatsızlanarak İstanbul'a gitmesiyle yerine Belkâ mutasarrıfı İbrahim Paşa, Beyrut mutasarrıfı olarak atanmıştır.

¹³⁷ BOA., DH.MKT., 1497-88, 29 Mart 1888 M./16 Receb 1305 H.; BOA., DH.MKT., 1475-1, 5 Ocak 1888 M./20 Rebî'ül'-âhir 1305 H.; BOA., DH.MKT., 1472-58, 4 Ocak 1888 M./19 Rebî'ül'-âhir 1305 H.

¹³⁸ BOA., Y.A.HUS., 223-6, 3 Mart 1889 M./1 Receb 1306 H.; Rauf Paşa'nın merkeze alınması ile yerine Suriye valisi Nâzım Paşa vekalet etmiş; BOA., İ.HUS., 167-1326/Ca/32, 29 Haziran 1909 M./29 Cemaziye'l-evvel 1326 H.; Halil Paşa, Suriye valiliğine vekâlet etmiştir.

¹³⁹ BOA., DH.MKT., 1125-87911 6 Mart 1889 M./4 Receb 1306 H.; Rauf Paşa, Adana vilâyetinden; BOA., İ.DH., 1146-89358, 15 Temmuz 1889 M./17 Zi'l-kâde 1306 H.; Aziz Paşa, Yemen vilâyetinden; BOA., İ.DH., 1469-1326/\$/12, 30 Ağustos 1908 M./2 Şa'bân 1326 H.; Nazım Paşa'nın Cezair-i Bahr-i Sefid vilâyetinden; BOA., İ.DH., 1254-98438, 13 Ocak 1892 M./ 12 Cemaziye'l-âhir 1309 H.; BOA., İ.DH., 1490-1329/L/22, 21 Kasım 1911 M./27 Şevvâl 1329 H.; Hazım Bey'in Hicaz vilâyetinden; BOA., DH.MKT., 1905-22, 24 Aralık 1889 M./22 Cemaziye'l-evvel 1309 H.; İsmail Kamil Bey, Gelibolu vilâyetinden Beyrut vilâyetine vali olarak atanmışlardır.

vali olarak atanmıştır¹⁴⁰. Beyrut'ta görev yapmış olan valiler de, devlet merkezinde değişik görevlere atanmışlardır¹⁴¹. Valilerin hastalanmaları görevden alınmalarına vesile olabilmekteydi. Halid Bey'in hastalığından dolayı görevinden alınıp yerine Adana valisi Nasuhi Bey'in atanması buna bir örnektir¹⁴².

Beyrut Vilâyeti ile en çok vali değişikliği yapmış olan vilâyet ve mutasarrıflıkların başında Halep vilâyeti olmak üzere, Kudüs ve Suriye vilâyetleri gelmekteydi¹⁴³. Bunun temel sebebi ise bu bölgeler de görev yapan idarecilerin tecrübelerinden daha iyi şekilde istifade etmek istenilmesidir. Çünkü yerli halkın hangi inanç gurublarından oluştuğunu ve hangi davranışlara karşı nasıl tepkiler vereceklerini bilen idarecilerin bulunmasından dolayı bu idareciler tercih edilmişlerdir. Bölgede sık sık idareci değişikliğine gidilmesinin sebebi ise, bölge halkının dış tahriklere açık ve sürekli kendi içinde problemlerini yaşantığı bir bölge olmasından, bu sorunların çözümünde insanların kabul edeceği idarecilerin zor bulunması, bu bölgelerde sık sık idareci değişikliğine gidilmesini zarurî hale getirmiştir. Osmanlı Devleti de bu problemi çözmek için aynı özelliklere sahip vilâyetlerden idareci ataması yapmayı uygun bulmuştur.

Beyrut'ta görevde liyakatsizliklerinden ve başarısızlıklarından dolayı bazı valiler kısa süre içerisinde görevlerinden azledilmişlerdir. 16 Eylül 1913 M.(14 Şevvâl 1331 H.) tarihinde Ali Münif bey görevindeki aczinden dolayı azledilmiş ve yerine Hüdâvendigar valisi Bekir Sami Bey atanmış¹⁴⁴, yine 22 Haziran 1918 de Azmi Bey de

¹⁴⁰ BOA., MUİ., 100-1/3.

¹⁴¹ BOA., DH.KMS., 63-19, 5 Kasım 1913 M./3 Şevvâl 1331 H.; Beyrut valisi Ali Münif Bey Nezâret müşirliğine atanmıştır.

¹⁴² BOA., DH.MKT., 1972-107, 16 Temmuz 1892 M./20 Zi'l-hicce 1309 H.; BOA., İ.DH., 1283-101047, 15 Temmuz 1892 M./19 Zi'l-hicce 1309 H.; Halid Bey'in atama kayıtları; BOA., Y.PRK.UM., 30-35, 20 Ağustos 1894 M./ 17 Safer 1312 H.; Halid Bey'in yerine Adana valisi Nasuhi Paşa'nın atandığına dair kayıtlar.

¹⁴³ BOA., İ.DH., 1469-1326/B/71, 10 Ağustos 1920 M./12 Receb 1326 H.; BOA., DH.MKT., 2613-113, 10 Ağustos 1920 M./12 Receb 1326 H.; Ekrem Bey'in Kudüs mutasarrıfı olarak atanması; BOA., İ.DH., 1471-1326/Za/46 12 Aralık 1908 M./18 Zi'l-kâde 1326 H.; Nâzım Paşa'nın Suriye valiliğine atanması; BOA., Y.MTV., 312-20, 3 Temmuz 1908 M./3 Cemaziye'l-âhir 1326 H.; Suriye valisi Şükrü Paşa'nın Beyrut valiliğine atanması; BOA., İ.DH., 1494-1330/N/38, 26 Ağustos 1912 M./13 Ramazân 1330 H.; Halep valiliğine Hazım Bey'in, Beyrut'a ise Halep valisi Edhem bey'in atanması; BOA., İ.DH., 1497-1331/Ra/15, 13 Şubat 1913 M./6 Rebi'ü'l-evvel 1331 H.; Halep valisi Hazım bey'in Beyrut'a atanması; BOA., İ.DH., 1149-1331/B/22, 22 Haziran 1913 M./17 Receb 1331 H.; Halep valisi Ali Münif'in Beyrut'a atanması; BOA., İ.MMS., 197-1333/Ş/7, 1 Temmuz 1915 M./18 Şa'bân 1333 H.; Beyrut valisi Bekir Sami Bey'in Halep valiliğine atanması, bu atamalara örneklerdir.

¹⁴⁴ BOA., İ.MMS., 168-1331/L/3.

görevindeki başarısızlıktan dolayı azledilmiştir¹⁴⁵. Tabii ki bu olayların olmasında sadece idarecilerin acziyetleri söz konusu değildi, Osmanlı devletinin sıkıntılı bir dönem içerisinde olması, bölgenin hassas bir yapı ihtiva etmesi gibi sebeplerde göz ardı edilemeyen gerçeklerdi.

Beyrut vilâyetine son olarak atanan vali 26 Haziran 1918 M. (17 Şa'bân 1336 H.) tarihinde Cebel-i Lübnan mutasarrıfı İsmail Hakkı Bey olmuştur¹⁴⁶. Beyrut'ta görev yapmış olan valiler ise şunlardır;

TABLO - 12 Beyrut Vilâyetinde Görev Yapmış Olan Valilerin Listesi¹⁴⁷

İsmi	Tayin Tarihleri	Önceki Görev Yeri	Sonraki Görev Yeri
Ali Paşa	(25 Şubat 1303 R.) 8 Mart 1888 M.	Beyrut, Aydın	--
Rauf Paşa(Gelmemiş)	-----	--	--
Rauf Paşa	(21 Nisan 1305 R.) 3 Mayıs 1889 M.	Adana	Bitlis
Aziz Paşa	(13 Temmuz 1305 R.) 25 Temmuz 1889 M.	Yemen	--
İsmail Kâmil Bey	(30 Kanuni Evvel 1307 R.) 11 Ocak 1892 M.	Gelibolu	--
Halid Bey	(19 Temmuz 1308 R.) 31 Temmuz 1892 M.	--	--
Nasuhi Bey	(11 Ağustos 1310 R.) 23 Ağustos 1894 M.	Adana	--
Hasan Paşa (Vekaleten)	(23 Teşrin-i Sâni 1312 R.) 5 Aralık 1896 M.	--	--
Nâzım Paşa	(24 Mart 1313 R.) 5 Nisan 1897 M.	--	Şam
Reşid Bey	(2 Ağustos 1313 R.) 14 Ağustos 1897 M.	--	Bursa
Nâzım Paşa (Vekaleten)	(25 Ağustos 1319 R.) 7 Eylül 1903 M.	--	---
İbrahim Halil Paşa	(19 Eylül 1319 R.) 2 Ekim 1903 M.	--	--
Nâzım Paşa (Vekaleten)	(29 Cemaziye'l-evvel 1326 H.) 29 Haziran 1908 M.	--	--

¹⁴⁵ BOA., DH.KMS., 47-75, 13 Temmuz 1918 M./4 Şevvâl 1336 H.

¹⁴⁶ BOA., İDUİT., 41-64.

¹⁴⁷ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1892–1893 M.), s.122; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900–1901 M.), s.74; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1319 H. (1901–1902 M.), s.79; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904–1905 M.), s.76; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906–1907 M.), s.74; Jens Hanssen, *Fin de Siècle Beirut*, New York, 2005, s.64-65.

Şükrü Paşa	(3 Cemaziye'l-âhir 1326 H.) 3 Temmuz 1908 M.	Suriye	--
Mehmet Ali Bey	(11 Cemaziye'l-âhir 1326) 11 Temmuz 1908 M.	--	Kudüs
Ekrem Bey	(12 Receb 1326 H.) 10 Ağustos 1908 M.	Kudüs	--
Ferid Paşa	1908 M. (14 gün görev yapmış)	--	--
Edhem Bey	1908-1910 M.	--	--
Nâzım Paşa (Vekalten)	---	--	--
Nureddin Bey	(23 Cemaziye'l-evvel 1328 H.) 2 Haziran 1910 M.	Şurâ-i mülkiye reisi	--
Hâzım Bey	(27 Şevvâl 1329 H.) 21 Ekim 1911 M.	Hicaz	Halep
Edhem Bey	(13 Şa'bân 1330 H.) 26 Ağustos 1912 M.	Halep	--
Hâzım Bey	(06 Rebi'ü'l-evvel 1331 H.) 13 Şubat 1913 M.	Halep	--
Ali Münif Bey	(17 Receb 1331 H.) 22 Haziran 1913 M.	Halep	Nezâret Müşiri (İstanbul)
Bekir Sami Bey	(3 Şevvâl 1331 H.) 5 Eylül 1913 M.	Hüdâvendigar	Halep
Azmi Bey	(18 Şa'bân 1333 H.) 1 Temmuz 1915 M.	Kudüs	--
İsmail Hakkı Bey	(17 Ramazân 1336 H.) 26 Haziran 1918 M.	Cebel-i Lübnan	--

2.2. Tanzimat Sonrası Osmanlı Mahallî Teşkilatlarında İdare Meclisleri, Görevlileri ve Görevleri

Tanzimat'ın ilanından sonra ülke yönetiminde yapılan düzenlemelerle eyalet ve sancak merkezi olan kentlerin tümünde yönetim, yargı ve maliye işleriyle uğraşan meclisler kurulmuştur¹⁴⁸.

1864, 1869 ve 22 Ocak 1871 tarihli Vilâyet nizamnâmeleriyle idare meclislerinin görev ve kuruluş biçimleri belirlenmiştir. Vali'nin maiyetinde bulunan defterdâr, umur-

¹⁴⁸ M. Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri**, s.255; Halil İnalcık “*Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*”, **Belleten**, C.XXXVII, S.112, Ankara, 1964 s.627-628; İdare meclislerinden önce *Muhasıllık* sistemi oluşturulmuştur. Muhasılların maiyetlerine birer tane mal, nüfus ve emlak kâtibi tayin olunmaktaydı. Bunların dışında o memleketin hâkimi, müftüsü, askeri amiri ve ileri gelenlerinden dört kişinin katıldığı bir meclis kurulmuştur. Gayr-i Müslim ahalinin bulunduğu mahallerde metropolit ve haham başı gibi ruhani liderleri de katıldığı, haftanın belirli günlerinde toplanılan, genelde vergi tevzii ve tahsilinin görüldüğü meclis vardı.

u ecnebiye müdürü, mektupçu, müftü, naîb (kadı veya hakim), gayr-i Müslim cemaatlerin ruhânî liderleri, idare meclisinin tabîî üyeleri idiler. Bunlara ek olarak ikisi Müslim, ikisi Gayr-i Müslim olmak üzere seçimle gelen dört azâ da vardı ki bunların seçimi çok karışık bir usule bağlı idi¹⁴⁹. İdare meclislerine birer başkatip ve yeteri kadar da kâtip verilmişti.

İdare meclislerinin görevleri ikiye ayrılmış olup bunların, ilki vilâyetin genel yönetimi ile ilgili olanlardı. İkincisi ise özel idareyi ilgilendiriyordu.

Yönetimle ilgili olan görevleri hükümetin gerek gördüğü her türlü satın almalarla, mukavelelerin yapılması kurallar çerçevesinde öşür ve diğer vergilerin iltizama verilmesi, devlet ormanlarının müzayedesı, orman ve maden işleriyle kamuya ait binaların korunması ve bakımı, güvenliğin sağlanması zaptiye askerinin yönetilmesi, olağanüstü durumlarda istenecek düzenli askerin gereksinimlerinin karşılanması, gelir ve giderlerinin denetlenmesi, menkul ve gayr-i menkul devlet gider kaynaklarının idare ve korunması, belediye meclislerinin aldıkları kararların incelenmesi, livalar arasında yol yapımı, vilâyet sınırları içinde, ziraat ve ticaretin diğer kamu yararına işlerin geliştirilmesi, kazâ ve köylerin kurulması, birleştirilmesi, bağlantılarının düzenlenmesi, genel sağlığın korunması, ıslahhâne, hastahâne tesisi, panayır ve pazar yerleriyle kabristan alanlarının saptanması, hiç kimseye ait olmayan yerlerin kamu yararına değerlendirilmesi idi¹⁵⁰.

Vilâyet idare meclislerinin ikinci önemli görevleri yargılama idi. Devlet memurlarının suç işleyenleri kural gereği burada yargılanacaktı ki böylelikle idare meclisleri, yüksek mahkeme görevi üstlenmiş oluyorlardı. İdare meclisleri özel hukuka ait davalara kesinlikle karışmayacaklardı.

Beyrut'un vilâyet olarak idarî düzenlemesinin yapılmasına kadar Beyrut'ta liva idare meclisi bulunmaktaydı. Liva idare meclisinin başkanı Mutasarrıf idi. Liva idare meclisi de maliye, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticarete ait işlerin görülmesini sağlardı. Liva idare meclisi, mutasarrıf başkanlığında, merkez hâkimi, muhasebe

¹⁴⁹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Ortaylı, **Osmanlı Mahalli İdareleri**, s.71-83; M. Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri**, s.254-259.

¹⁵⁰ M. Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri**, s.255.

müdürü, müftü ve Müslüman olmayan toplulukların dinî liderleri meclisin doğal üyeleri idi. Vilâyet meclislerinde olduğu gibi ikisi Müslüman ve ikisi gayr-i Müslim dört üye den oluşmaktaydı.

2.2.1. Beyrut Sancağı (Liva) İdare Meclisi Görevlileri ve Görevleri

Sayda eyaletine bağlı olduğu süre içerisinde Beyrut meclisinin ne zaman kurulduğuna dâir herhangi bir vesikaya ulaşamadık, bu sebeple livaya idare meclisinin tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte 1844 tarihli Sayda maliye kayıtlarından edinilen bilgilere göre Beyrut'ta bir meclisin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu mecliste bulunan azâların isim ve aldıkları aylık maaşları ise şöyle idi; Müftü efendi 500 kuruş, nâkibû'l-eşrâf Ahmed Celaleddin Efendi 15 kuruş, azâ Ömer Beyhim Efendi 400 kuruş, azâ Şeyh Mustafa Efendi 300 kuruş, azâ Trabluslu Mustafa Efendi 300 kuruş, azâ İlyas Nakkaş 200 kuruş, azâ Ebu Settâr 200 kuruş olduğu görülmektedir¹⁵¹. Meclisin toplam üç Müslim ve iki gayr-i Müslim olmak üzere beş azâdan oluştuğu, azâların eşit ücret almadıkları ki bunun sebebinin ne olduğu bilinmemekle birlikte tabii azâlardan nâkibû'l-eşrâfın 15 kuruşla sadece temsili bir ücret almıştır.

27 Eylül 1847 M.(16 Şevvâl 1263 H.) tarihinde Melkit Katolik tâifesi adına Sayda valisine sunulan arzuhalde, Rum taifesinden iki, Marunî taifesinden iki, Rum Katolik taifesinden iki azânın da içinde bulunduğu eyalet meclisinin vardı. Meclise Sayda Defterdârı Faik Efendi'nin başkanlık yaptığı tespit edilmiştir. Bu mecliste yapılan düzenleme ile Rum cemaatinin azâlarının sayısı ikiden bire düşürülmüş, azâsı bulunmayan Melkit taifesinin bir azâ ile temsil edilmesi ve bu azâyaya maaş bağlanması kabul edilmiştir¹⁵². 1847 tarihindeki bu meclisin muhassılık meclisi olduğunu tahmin etmek güç olmasa gerektir. Çünkü meclis başkanlığını defterdârın üstlenmesi bu meclisin *Muhassılık Meclisi* olduğunu kanıtlamaktadır. Beyrut'da kurulan bu meclisin gayr-i müslimler den ilk zamanlar iki azâ bulunurken bu sayının cemaatlerin azâ sayısına göre sayısı bire düşürülmüştür.

29 Aralık 1847 M.(21 Muhârrem 1264 H.) tarihinde Beyrut meclisinde azâ olan Beyhim Efendi'nin azâlıktan istifa etmiştir. Beyhim Efendi azâlık görevi yaptığı zaman

¹⁵¹ BOA. MAD. 8838, s.5.

¹⁵² BOA., HR.MKT., 18-18.

üç yüz kuruş maaş almıştır. Zamanına göre iyi bir ücret olarak görülmektedir. İstifa eden Beyhim efendinin yerine Beyrut kadısı azâ olarak atanmış, azâlık ve kadılık görevini müşterek ifa ettiğini de müşahede etmekteyiz¹⁵³. Bu uygulamada Beyrut kadısının iki görevi bir arada yürüttüğü görülmektedir. Acaba kadı efendi hem kadılık maaşını, hemde üç yüz kuruş azâlık maaşını müştereken alıyor muydu? Bu konuyu araştırdık fakat konuyu aydınlatan şimdilik herhangi bir vesikaya ulaşmamız mümkün olmadı.

¹⁵³ BOA., C.DH., 151-7550.

TABLO - 13 Beyrut Livâ İdare Meclisi Görevlileri ve Görev Tarihleri

Görevliler	1868-9 ¹⁵⁴	1869-70 ¹⁵⁵	1871-2 ¹⁵⁶	1872-3 ¹⁵⁷	1873-4 ¹⁵⁸
Mutasarrıf	Kâmil Paşa	Hâdi Paşa	Rauf Paşa	Abdülhâdi Paşa	Kâmil Paşa
Nâib	Behçet Efendi	Behçet Efendi	Behçet Efendi	Kamil Efendi	Mehmed Said Efendi
Müftü	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi
Muhasebeci	Hacı Necip Efendi	Hasanî Bey	Hasanî Bey	Hasanî Bey	Mehmed Şerif Efendi
Tahrîrat Müdürü	Mümtaz Efendi	Rufaîl Efendi	Rufaîl Efendi	Rufaîl Efendi	Rufaîl Efendi
Evkaf Muhasebecisi	Osman Rıza Efendi	Hasan Şevki Efendi	Hasan Şevki Efendi	Hasan Şevki Efendi	Hasan Hasanî Efendi
Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar
Azâ	Şeyh Muhyiddin Yafi Efendi (Müderriş)	Mustafa Efendi (Müderriş)	Mustafa Efendi (Müderriş)	Mustafa Efendi (Müderriş)	Mustafa Efendi (Müderriş)
Azâ	Mustafa Efendi (Müderriş)	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi
Azâ	Corci Efendi	Corci Efendi	Corci Efendi	Anton Efendi	Anton Efendi
Azâ	Anton Efendi	Anton Efendi	Anton Efendi	Beşare efendi	Beşare efendi
Azâ	Nikola Efendi	---	Beşare efendi	---	---
Başkâtip	---	Selim Efendi	Selim Efendi	Selim Efendi	Selim Efendi

¹⁵⁴ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1285 H. (1868-1869 M.), s.41.¹⁵⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1286 H. (1869-1870 M.), s.66.¹⁵⁶ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1288 H. (1871-1872 M.), s.71-72.¹⁵⁷ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1289 H. (1872-1873 M.), s.87.¹⁵⁸ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1290 H. (1873-1874 M.), s.70.

Görevliler	1874-5 ¹⁵⁹	1875-6 ¹⁶⁰	1876-7 ¹⁶¹	1877-8 ¹⁶²	1878 ¹⁶³	1878-79 ¹⁶⁴
Mutasarrıf	İbrahim Paşa	Arif Paşa	Ali Bey	Mehmed Kâmil Paşa	Râuf Efendi	Râuf Efendi
Nâib	Mehmed Said Efendi	Seyyid Mustafa Reşid Efendi	Cemaleddin Efendi	Ragıp Bey	Cemaleddin Efendi	Cemaleddin Efendi
Müftü	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi
Muhasebeci	Mehmed Şerif Efendi	Mehmed Şerif Efendi	Mehmed Şerif Efendi	Mehmed Şerif Efendi	Mehmed Şerif Efendi	Mehmed Şerif Efendi
Tahrîrat Müdürü	Rufaîl Efendi	Rufaîl Efendi	Rufaîl Efendi	Rufaîl Efendi	Rufaîl Efendi	Rufaîl Efendi
Evkaf Muhasebecisi	Ata Bey	Ata Bey	Ata Bey	Ata Bey	Neşet Efendi	Neşet Efendi
Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar
Azâ	Mehmed Efendi	Muhyiddin Efendi (Müderris)	Muhyiddin Efendi (Müderris)	Muhyiddin Efendi (Müderris)	Beyhimzâde Hacı Hasan Efendi	Beyhimzâde Hacı Hasan Efendi
Azâ	Abdulgani Ramazan Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	Muhyiddin Efendi	Muhyiddin Efendi
Azâ	Anton Efendi	Anton Efendi	Anton Efendi	Anton Efendi	Ömer Efendi	Ömer Efendi
Azâ	Beşare Efendi	Beşare Efendi	Beşare Efendi	Beşare Efendi	Anton Efendi	Anton Efendi
Azâ	---	Nâim Efendi	Nâim Efendi	Naim Efendi	Beşare Efendi	Beşare Efendi
Azâ	---	---	---	---	Esat Efendi	Esat Efendi
Başkâtip	Selim Efendi	Selim Efendi	Selim Efendi	Selim Efendi	Muharrem Bey	Muharrem Bey

¹⁵⁹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1291 H. (1874-1875 M.), s.61.

¹⁶⁰ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1292 H. (1875-1876 M.), s.83.

¹⁶¹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1293 H. (1876-1877 M.), s.98.

¹⁶² Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1294 H. (1877-1878 M.), s.86.

¹⁶³ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1295 H. (1878 M.), s.87.

¹⁶⁴ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1296 H. (1878-1879 M.), s.105.

Görevliler	1880-1 ¹⁶⁵	1881-2 ¹⁶⁶	1882-3 ¹⁶⁷	1883-4 ¹⁶⁸	1884-5 ¹⁶⁹	1885-6 ¹⁷⁰
Reisi Mutasarrıf	Necib Paşa	Necib Paşa	Necib Paşa	İbrahim Paşa	Nasuhi Bey	Nasuhi Bey
Nâib	Cemaleddin Efendi	Cemaleddin Efendi	Cemaleddin Efendi	Cemaleddin Efendi	Hakkı Efendi	Hakkı Efendi
Müftü	Abdulbasit Efendi	Abdulbasit Efendi	Abdulbasit Efendi	Abdulbasit Efendi	Abdulbasit Efendi	Abdulbasit Efendi
Muhasebeci	Mehmed Şerif Efendi	Mehmed Şerif Efendi	Mehmed Şerif Efendi	Mehmed Şerif Efendi	Mehmed Şerif Efendi	Abdurrahman Tevfik Efendi
Tahrîrat Müdürü	Hana Efendi	Hana Efendi	Hana Efendi	Hana Efendi	Hana Efendi	Hana Efendi
Evkaf Muhasebecisi	İsmail Hakkı Efendi	Abdullatif Efendi	Abdullatif Efendi	Abdullatif Efendi	Abdullatif Efendi	Abdullatif Efendi
Nâkîbu'l Eşrâf	---	---	---	---	---	Abdurrahman Nuhas Efendi
Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar
Azâ	Beyhimzâde Hacı Muhyiddin Efendi	Beyhimzâde Hacı Muhyiddin Efendi	Beyhimzâde Hacı Muhyiddin Efendi	Beyhimzâde Hacı Muhyiddin Efendi	Beyhimzâde Hacı Muhyiddin Efendi	Beyhimzâde Hacı Muhyiddin Efendi
Azâ	Ömer Efendi	Mehmed Bey	Mehmed Bey	Mehmed Bey	Ömer Efendi	Ömer Efendi
Azâ	Abdulkâdir Efendi	Saâdeddin Efendi	Saâdeddin Efendi	Saâdeddin Efendi	Salihzâde Abdurrahman Efendi	Havâcazâde Mahmud Efendi
Azâ	Anton Efendi	Anton Efendi	Anton Efendi	Anton Efendi	Anton Efendi	Hana Efendi
Azâ	Beşare Efendi	Beşare Efendi	Beşare Efendi	Beşare Efendi	Betros Efendi	Betros Efendi
Azâ	Halil Efendi	Halil Efendi	Halil Efendi	Halil Efendi	Halil Efendi	Mihayil Efendi
Başkâtip	Muharrem Bey	---	---	---	---	---

Yukarıdaki tablodan anlaşılabacağı üzere, Beyrut livâ idare meclisi şu görevlilerden oluşmaktaydı, Mutasarrıf başkanlığında, meclisin tabii üyeleri nâib, müftü,

¹⁶⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1298 H. (1880-1881 M.), s.274.

¹⁶⁶ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.), s.167.

¹⁶⁷ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.), s.163.

¹⁶⁸ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1301 H. (1883-1884 M.), s.121.

¹⁶⁹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1302 H. (1884-1885 M.), s.112.

¹⁷⁰ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1303 H. (1885-1886 M.), s.96.

muhasebeci, tahrîrat müdürü ve evkâf muhasebecisi idi. 1885-6 tarihlerinde bu meclise nâkibû'l-eşraf kâim-i makâmı da dâhil edilmiştir.

Nâib; Kişiler arasında meydana gelen her türlü dava ve anlaşmazlıkların çözülmesini sağlayan görevli idi¹⁷¹. Klasik dönemde kadıların yürütmüş olduğu adalet işleri, 18. yüzyılın ortalarına doğru nâibler tarafından yürütülmeye başlanmıştır¹⁷². Şehirde yönetici sınıfından olup Beyrut'ta sırasıyla, Behçet Efendi, Kâmil Efendi, Mehmet Sait Efendi, Seyyid Mustafa, Ragıb Efendi, Cemaleddin Efendi ve Hakkı Efendi görev yapmışlardır.

Müftü; Yönetici sınıfından olmamakla birlikte, şehir yaşantısında sözü geçen biriside müftü idi. Şeyhü'l-islâmın merkezde yürüttüğü işleri, eyalet ve livâ (sancak) da müftü yürütmekteydi. Müftü kendisine danışıldığında fetva vermekle yükümlü idi. Müftüler görevlerini yürütebildikleri sürece, ömür boyu bu görevi yürütebilirlerdi. Beyrut'ta görev yapan müftüler ise Mehmed Efendi ve Abdulbasit Efendi idi.

Tahrîrat Müdürü; Livâ teşkilatında yazı işlerinin görüldüğü kalemin başındaki memur. Livâların, devlet merkezi, vilâyet ve diğer kurum ve kuruluşlarla ilgili yazışmalarının yürütüldüğü tahrîrat kaleminin de başında bulunurdu. Beyrut'ta sıra ile Mümtaz Efendi, Rufâil Efendi, ve Hana Efendi bu görevi yürütmüşlerdir.

Muhasebeci; Livâda ki mali işlerden sorumlu olan görevli. Beyrut'ta bu görevi uzun süre Mehmet Şerif Efendi yürütmüştür.

Evkaf Muhasebecisi; Livâ da bulunan vakıflardan sorumlu olan görevli. Beyrut'ta incelediğimiz dönemde sırasıyla, Osman Rıza, Hasan Şevki, Hasan Hasanî, Ata Bey, Neşet Efendi, İsmail Hakkı ve Abdullatif Efendi bu görevde bulunmuşlardır.

1885-6 tarihinde Beyrut livâ idare meclisine tabii azâ olarak nâkibû'l-eşraf kâim-i makâmı da dâhil edilmiştir. Nâkibû'l-Eşraf Kâymakamı; Osmanlı merkez teşkilâtında

¹⁷¹ “Kadı ve nâib” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. R. Özdemir, **Ankara**, s.177-186; Rifat Özdemir, “Şer’iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru”, **FÜSBD**, C. I, S. 1, Elazığ, 1987, s. 192; İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, Ankara, 1995, s.223-230; İbrahim Yılmazçelik, “Şer’iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 90, Ankara, 1994. s. 42-45.

¹⁷² Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık**, Ankara, 1977, s.46.

Nâkibû'l-Eşrâf, sancakta ise Nâkibû'l-Eşrâf kaymakamı unvanıyla, sancak'ta bulunan seyyid ve şeriflerin ayrıcalıklarını korumakla görevli idiler. Bunların kayıtlarını Nâkibû'l-Eşrâf kaymakamı tutar bir suretini de Nâkibû'l-Eşrâf'a gönderirlerdi¹⁷³. Nâkibû'l-Eşrâflar bölgenin önde gelen kişileri arasında sayılırlardı. Beyrut'ta Şeyh Abdurrahman Nûhas Efendi bu görevi yürütmüş olmakla birlikte, aynı zamanda Emir Asaf vakfına bağlı bulunan Saray camiinde müderris olarak çalışıp, aylık 300 kuruş'ta maaş almıştır¹⁷⁴.

Livâ idare meclisine seçilen azâları incelendiğinde, 1877-8 tarihine kadar seçilen azâların beş kişiden ibaret olduğu ve bu azâların üçünün gayr-i Müslim, ikisinin de Müslüman olduğu anlaşılmaktadır ki, normal şartlarda bu meclisin toplam dört kişiden oluşması ve ikisinin Müslüman, ikisinin gayr-i Müslim azâ olması gerekirdi. 1877-8 tarihinden itibaren livâ idare meclisinde yeniden bir değişikliğe gidilmiş ve seçilen azâ sayısı beşten altıya çıkarılmış, azâların dağılımı ise üç müslim ve üç gayr-i Müslim olarak belirlenmiştir.

Seçilen azâlar genelde şehirde sözü geçen, eğitilmiş insanlardır. Örneğin, Muhyiddin Efendi, Mustafa Efendi, müderris olarak görev yapmışlardır. Beyrut'un saygın ailelerinden olan Beyhimzâdeler livâ idare meclisinde sürekli bir azâ bulundurmuşlardır. Seçilen azâlar ki özellikle gayr-i Müslim azâlar bağlı bulundukları cemaatlerinin dilek ve şikâyetlerini burada dile getirmekte ve bu yönde cemaatlerini temsil etmeye çalışmışlardır.

Livâ idare meclisinde, alınan kararları kaydetmekle görevli bir başkâtip de görev yapmıştır.

2.2.2. Beyrut Vilâyet İdare Meclisi Görevlileri ve Görevleri

Beyrut vilâyetinin oluşturulmasıyla birlikte, Beyrut livâ idare meclisi yerini, Beyrut vilâyet idare meclisine bırakmıştır. Beyrut vilâyet idare meclisi görevlileri ve görev tarihleri ise şekilde idi;

¹⁷³ R. Özdemir, *Ankara*, s.208-209; M. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s.93; İ. Yılmazçelik, *Diyarbakır*, s.239.

¹⁷⁴ *BOA., İ.DH., 392-25943, 23 Kasım 1857 M./ 5 Rebi'ü'l-âhir 1274 H.*

TABLO - 14 Beyrut Vilâyet İdare Meclisi Görevlileri

Görevliler	1892 ¹⁷⁵	1899-1900 ¹⁷⁶	1900-1 ¹⁷⁷	1904 ¹⁷⁸	1906 ¹⁷⁹	1908 ¹⁸⁰
Vali	Halid Bey	Reşid Bey	Reşid Bey	İbrahim Halil Paşa	İbrahim Halil Paşa	İbrahim Halil Paşa
Nâib	Abdullah Kemalleddin Efendi	Ahmed Şükrü Efendi	Ahmed Şükrü Efendi	Mahmud Tevfik Efendi	Mahmud Tevfik Efendi	Ömer Hulusi Efendi
Müftü	Şeyh Abdulbasit El-Fahuri Efendi	Şeyh Abdulbasit El-Fahuri Efendi	Şeyh Abdulbasit El-Fahuri Efendi	Şeyh Abdulbasit El-Fahuri Efendi	(Münhal)	(Müftü Yok)
Defterdâr	Hanif Efendi	Edhem Efendi	Edhem Efendi	(Vekili) Mazhar Bey	Şevki Bey	Melik Bey
Mektubî	Abdullah Necib Efendi	Rasih Bey	Mahmud Bey	Mahmud Bey	Mahmud Bey	Ahmed Bey
Nâkîbu'l Esrâf Kaymakamı	Şeyh Abdurrahman Nuhas Efendi	Şeyh Abdurrahman Nuhas Efendi	Şeyh Abdurrahman Nuhas Efendi	Şeyh Abdurrahman Nuhas Efendi	Şeyh Abdurrahman Nuhas Efendi	Şeyh Abdurrahman Nuhas Efendi
Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar	Seçilen Azâlar
Azâ	Kabânîzâde Saâdeddin Paşa	Abdulkâdir Dâna Efendi	Abdulkâdir Dâna Efendi	Emin Muhyiş Paşa	Abdurrahman Beyzun Paşa	Abdurrahman Beyzun Paşa
Azâ	Beyhimzâde Hasan Efendi	Beyhimzâde Hasan Efendi	Abdurrahman Beyzun Paşa	Arslan Dımışkîye Efendi	Arslan Dımışkîye Efendi	Arslan Dımışkîye Efendi
Azâ	Musabah Efendi	Emin Muhyiş Paşa	Arslan Dımışkîye Efendi	Raşid Beyhim Efendi	Raşid Beyhim Efendi	Raşid Beyhim Efendi
Azâ	Nahle Tevini Efendi	Cebzan Efendi	Cebzan Efendi	İskender Bey	Necib Tarad Efendi	Necib Tarad Efendi
Azâ	İlyas Arab Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	Beşare Efendi	Netre Matran Bey	Netre Matran Bey
Azâ	Mihayil Efendi	Selim Efendi	Yusuf Bey	Necib Efendi	Necib Efendi	Necib Efendi
Başkâtîp	Ahmed Fâik Efendi	--	--	--	--	--

¹⁷⁵ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.127.

¹⁷⁶ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.), s.77.

¹⁷⁷ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.), s.82.

¹⁷⁸ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.), s.94.

¹⁷⁹ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.), s.80.

¹⁸⁰ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.114.

Beyrut Vilâyet idare meclisindeki görevlileri incelediğimizde idare meclisinin başkanı olan mutasarrıf'ın yerini valinin aldığı nâib, müftü ve nâkibü'l-eşrâf kaymakamının tabîi azâ olarak meclisde bulundukları, tahrîrat müdürü, evkaf muhasebecisi ve muhasebecinin çıkarılarak, yerlerine defterdâr ve mektubî getirilmiştir.

Defterdâr; 1842 Martından itibaren muhasıllıkların kaldırılması ile her eyaletin malî işlerini yürütmek üzere defterdârlar atanmış isede 8 Kasım 1859 tarihinde alınan bir kararla kaldırılmışlardır. Fakat 1864 vilâyet nizamnâmesi yürürlüğe giren yasa ile defterdârlar yeniden görev yapmaya başlamışlardır. Defterdârlar merkezden atanan görevliler idiler. İdare meclislerinin tabii üyeleri olmalarının yanı sıra, maliye nezâreti ile doğrudan yazışabilme yetkisine de sahiptiler.

Vilâyet meclislerinin kurulmasıyla defterdârların görevleri şu şekilde belirlenmiştir; vergi, aşar ve diğer hazine gelirlerinin neler olduğu ve nerelerden alınacağını gösterir defterleri hazırlayıp valiye sunar, ihale defterlerini tutar, toplanan vergileri defterlere kayıt ettirir, maaş ve masrafların kaydını tutar ve bunları valinin onayına sunar, gerek görülürse meclise de bu konularda bilgi verirdi. İncelenen dönemde defterdârların merkezden atanmasından dolayı sık sık değiştirildiği görülmüş ve Beyrut'ta sırası ile şu defterdârların görev yaptığı tespit edilmiştir; Hanif Efendi, Edhem Efendi, Vekâleten Mazhar Bey, Şevki Bey ve Melik Bey'dir.

Mektubî; bulunduğu vilâyet'teki yazı işlerinden sorumlu olan görevli idi. Devlet merkezi, vilâyet ve diğer kurum ve kuruluşlarla ilgili yazışmalarının yürütülmesini sağlardı. Mühim olan yazıları bizzat kendisi yazardı. Beyrut'ta sırası ile şu mektubîler görev yapmıştır; Abdullah Necib Efendi, Rasih Bey, Mahmud Bey ve Ahmed Bey dir.

Bu dönemde Nâib olarak idare meclisinde bulunan göreliler ise sırası ile şunlardır; Abdullah Kemaleddin Efendi, Ahmed Şükrü Efendi, Mahmud Tevfik Efendi, Ömer Hulusi Efendi idi.

Müftüler görevlerini yerine getirdikleri sürece görevde kalabilmişlerdir. Müftülerin vefat etmeleri sonucunda ancak yerlerine yeni müftüler atanabilmekte idi. Beyrut sancağında bu uygulama devam etmiş ve 2 Mayıs 1905 tarihinde Şeyh Abdalbâsit Fahuri Efendi'nin vefat ile yerine Abdurrahman Hut Efendi müftü olarak tayin

edilmiştir¹⁸¹. Şeyh Abdulbasit Fahuri Efendi'den sonra müftü ünvanıyla kimseye idare meclisinde görev verilmemiştir.

Beyrut vilâyet idare meclisinde en çok sıkıntı çekilen konu ise azâ sayıları ve azâların hangi cemaatlerden seçileceği idi. 1 Eylül 1890 tarihinde merkezden gelen bir emirle Beyrut, Suriye, Halep ve Kudüs'de bulunan Marunî, Rum ve Rum Katolik cemaatlerinin kendi içlerinde nöbetleşe (münavebe) usulü ile idare meclisine azâ seçmelerinin uygun olacağı belirtilmişken¹⁸² bu kararın aksine, 26 Haziran 1895 M.(3 Muharrem 1313 H.) tarihinde Şurâ-i devletten gelen bir kararla, Beyrut, Suriye, Halep ve Kudüs'ün vilâyet nizamnâmesine uygun bir şekilde meclis azâlarını seçmedikleri, nöbetleşe (münavebe) usulü ile seçim yapılmasının doğru olmadığı, vilâyet nizamnâmesine göre hareket etmeleri ve yarısı Müslim, yarısı gayr-i Müslim olmak üzere toplam dört kişiden meclisin oluşturulması gerektiği belirtilmiştir¹⁸³. Hükümet merkezinin de bu bölgelerin yapısından kaynaklanan zorluklarından dolayı, uygun bir azâ seçim yöntemi bulamadığı ve kısa aralıklarla karar değiştirdiği ve değişik uygulamalar yaptığı tespit edilmiştir.

Beyrut vilâyet idare meclisi incelediğimiz dönemde, tabii azâlar haricinde, üç Müslim ve üçü gayr-i Müslim olmak üzere toplam altı kişiden oluşturulmuştur. Osmanlı hükümeti bu bölgenin ehemmiyetinden dolayı sürekli uyarı nitelikli tebligatlar göndererek bu bölgedeki idare meclisine seçilecek azâ sayılarına ve cemaatlerine dikkat edilmesi gerektiğini, bunun müslüman ve hristiyan halkın hukuku için gerekli olduğu belirtilmiştir¹⁸⁴.

Vilâyet idare meclisi azâları incelendiğinde, Beyrut'un ileri gelen aileleri ki bunlar Beyhimzâdeler¹⁸⁵, Kabânizâdeler¹⁸⁶ ve Dâna¹⁸⁷ aileleri, sürekli olarak idare meclisi ve

¹⁸¹ BOA., Y.MTV., 273-148, 30 Mart 1908 M./ 26 Safer 1326 H.

¹⁸² BOA., DH.MKT., 1756-3, 1 Eylül 1890 M./16 Muharrem 1308 H.

¹⁸³ BOA., DH.MKT., 389-51.

¹⁸⁴ BOA., DH.UMVM., 61-6, 25 Ocak 1915 M./9 Rebi'ü'l-evvel 1333 H.

¹⁸⁵ Fruma Zachs, **The Making Of Syrian Identity (Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut)**, Boston, 2005, s.221; Beyhim ailesinin Müslüman olduğu ve ortaçağdan beri Beyrut'ta ikamet ettikleri, genelde ithalat ve ihracat işleriyle uğraştıkları, ipek, yün ve pamuk alıp sattıkları, Beyrut'ta sözü geçen bir aile olduğu belirtilmiştir.

¹⁸⁶ F. Zachs, **The Making Of Syrian Identity**, s.236; Bu aile Müslüman olup, ticaretle uğraşmışlardır, limanda çok büyük mağazalara sahip olmakla birlikte, şehrin ilk Müslüman gazetesi olan Semaratu'l Fünun isimindeki gazeteyi de çıkarmışlardır.

¹⁸⁷ F. Zachs, **The Making Of Syrian Identity**, s.225; Bu aile Müslüman idi. Genelde basın ve yayınlı işiyle meşgul olmuşlardır. Aile üyelerinden, Abdulkâdir Dâna Efendi gazeteci, Mehmed Reşid el-Dâna Efendi ise matbaacı idi.

ihtisas komisyonlarında azâ olarak bulunmuşlardır. Buradan da açıkça anlaşıyor ki, Beyrut İdare meclisinde ayân ve eşraf diye tabir edilen, şehrin ileri gelenleri söz sahibi idi. Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, Beyrut'ta da idare meclisinde yer alan bu ayân ve eşraf takımı kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiş daha da güçlenmişlerdir. İdare meclisi için yapılan seçim demokratik anlayıştan uzak, görevlendirme usulü ile yapılan bir seçim idi.

Vilâyet idare meclisine bağlı olarak çalışan ihtisas komisyonları da bulunmaktaydı. Bu komisyonlar *Ziraat, Ticaret, Maârif ve Nafiâ* adları taşımakta idiler. Bu komisyonlar oluşturulurken sadece devlet görevlilerinden oluşturulan bir komisyon olmaktan ziyade vilâyet idare meclisine seçimle gelen azâlarında içinde bulunduğu komisyonlardır. Bu konu ile ilgili bilgi, “*Beyrut’da Bulunan İdarî Birimler (1888-1918)*” başlığı adı altında, her komisyonun bağlı bulundukları dâire ve kalemler içerisinde ayrıntılı bir şekilde verilecektir.

I. Dünya savaşının başlaması ile birlikte vilâyet idare meclisleri de toplanamamaya başlamışlardır. Beyrut Meclisi de bu sorunla yüz yüze gelmiş, idare meclisi üyelerine yapılan çağrılar cevapsız kalınca, Beyrut meclisi de işlevselliğini yitirmiştir. Şehir bu dönemde liman şehri olmanın olumsuzluğunu da yaşamaya başlamıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte liman şehri olmasından insan göçü artışı yaşanınca, bu soruna çözüm bulmak için meclisin acil olarak 19 Ocak 1915 (3 Rebi’ü’l-evvel 1333) tarihinde toplanması istenmiş lâkin toplantıya birçok azâ katılmamış böylece meclis kapanma aşamasına gelmiş, I.Dünya savaşı ile birlikte Beyrut idare meclisi de resmen kapanmıştır¹⁸⁸.

2.3. Beyrut’ta Bulunan İdarî Birimler (1839-1888)

Bu bölümde Tanzimat’tan sonra Beyrut sancağında bulunan idarî birimler verilecek olup bazı idarî birimler “*Beyrut’ta Bulunan İdarî Birimler (1888-1918)*” başlığı altında ki alt başlıklarda toplu şekilde verilecektir.

¹⁸⁸ BOA., DH.UMVM., 64-10.

2.3.1. Tahrirât Kalemi

Sancaklarda yazı işleri ile meşgul olan birimdir¹⁸⁹. Beyrut sancağı idaresinde, 1869-70 de bir müdür ve iki kâtipten oluşturulan birim, 1871-2 de bir müdür, bir yardımcı ve umur-u ecnebiye kâtibinden oluşturulmuştur. 1874-5 tarihinde yeniden yapılandırmaya gidilmiş ve bu defa umûr-u ecnebiye müdürü ve kalem müdürü bu birimden çıkarılmış, sadece iki memurdan oluşan bir kalem olmuştur. 1875-6 tarihinde bu kaleme kontrato kâtibi dâhil edilmişse de bir yıl içerisinde bu görevlide kalemde çıkarılmıştır. 1876-80 tarihleri arasında iki memuru bulunan kalem 1880'den sonra Beyrut sancağının iş yoğunluğundan dolayı görevli sayısı artırılmış, kalemde çalışanların sayısı bir müdür ve üç memure çıkarılmış, bunlara 1882'de bir de mülâzim eklenmiştir¹⁹⁰.

2.3.2. Liva Mal (Muhasebe) Kalemi

Sancaktaki malî işlerin görüldüğü kalemdir. 1880 tarihinden sonra Muhasebe Kalemi adını almıştır. İlk zamanlarda muhasebeci başkanlığında iki kâtip bulunurken, 1871'ten itibaren muhasebeci, üç adet kâtip, sandık emini¹⁹¹ ve tahsilât kâtibi kalemde görev almıştır¹⁹². Bu görevlilere 1872'de Kontrato kâtibi, evzân memuru ve nüfus mukayyidi katılmış fakat nüfus mukayyidi bir yıl sonra emlak kalemine nakl edilmiştir¹⁹³. Muhasebe kalemi 1883-4 tarihinde, muhasebeci başkanlığında olmak üzere, dört memur, bir mukayyid ve sandık eminin den oluşmaktaydı¹⁹⁴.

¹⁸⁹ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.III, İstanbul, 1993, s.377.

¹⁹⁰ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1286 H. (1869-1870 M.), s.72; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1288 (1871-1872 M.), s.67; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1289 H. (1872-1873 M.), s.88; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1290 H. (1873-1874 M.), s.71; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1291 H. (1874-1875 M.), s.62; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1292 H. (1875-1876 M.), s.86; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1293 H. (1876-1877 M.), s.100; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1294 H. (1877-1878 M.), s.89; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1295 H. (1878 M.), s.87; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1296 H. (1878-1879 M.), s.108; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1298 H. (1880-1881 M.), s.147; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1299 H. (1881-1882 M.), s.146; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1300 H. (1882-1883 M.), s.163; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1301 H. (1883-1884), s.121; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1302 H. (1884-1885 M.), s.112.

¹⁹¹ Sandık Emini; Devlete ait para ve menkul kıymetleri alıp veren ve elinde tutan ve bunların alınıp verilmesinden mesul olan memurdur. M. Z. Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri**, C.III, s.122; M. Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri**, s.230-231.

¹⁹² **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1286 H. (1869-1870 M.), s.72; **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1288 H. (1871-1872 M.), s.67.

¹⁹³ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1289 H. (1872-1873 M.), s.88.

¹⁹⁴ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1301 H. (1883-1884 M.), s.121.

2.3.3. Emlâk Kalemi

Emlâk ve nüfus işlerinin yürütüldüğü kalem olup, 1869 tarihinde arazi yoklama adıyla dört kâtipden oluşmaktaydı¹⁹⁵. 1882 tarihine kadar livâ-i mal kalemine bağlı kalem bu tarihten sonra müstakil hale getirilmiştir. Emlâk kalemi, emlâk ve nüfus kâtibi, vukûat kâtibi, yevmiye kâtibi, senedât ve emlâk kâtibi, defterci ve bir memur olmak üzere toplam altı personelden oluşturulmuştur¹⁹⁶.

2.3.4. Defter-i Hâkanî Kalemi

Malların tasarruf muamelelerinin yapıldığı ve kayıtlarının muhafaza edildiği, mülk ve vakıfların ve bunlarda vukûbulan tahavvül ve tebeddüllerin kaydıyla mükellef olan ve senetlerini veren kalemdir¹⁹⁷. Beyrut defter-i hâkanî kaleminde genelde üç memur ve bir kâtip görev yapmıştır. 1876-7 tarihinde kaleme tahsildâr eklenmişse de bir yıl sonra kalemden çıkarılmıştır¹⁹⁸.

2.4. Beyrut'ta Bulunan İdarî Birimler (1888-1918)

2.4.1. Mektubî Kalemi

Vilâyet'in merkez, sancak, kurum ve kuruluşlarla resmî yazışmalarını yapan kalemdir. 1893'de bir mümeyyiz, dört müsevvid¹⁹⁹, bir mukabeleci ve beş mümeyyiz olmak üzere toplam on bir personelden oluşmakta idi²⁰⁰. 1900 tarihinde kalemle birlikte çalışacak *Umûr-u Ecnebiye* kalemi oluşturulmuştur ki, bir mümeyyiz, iki mülâzım ve bir memur olmak üzere toplam dört personelden ibaretti²⁰¹. 1904-5 tarihinde mektubî kalemine kısmen bağlı olmak üzere bir müdür, bir memur ve dört mukayyid'den oluşan

¹⁹⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1286 H. (1869-1870 M.), s.71.

¹⁹⁶ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1289 H. (1872-1873 M.), s.118; Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1290 H. (1873-1874 M.), s.71; Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1291 H. (1874-1875 M.), s.62; Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1292 H. (1875-1876 M.), s.87; Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1293 H. (1876-1877 M.), s.100; Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.), s.148; Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.), s.164; Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1301 H. (1883-1884 M.), s.122; Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1302 H. (1884-1885 M.), s.113.

¹⁹⁷ M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, C.I, s.419.

¹⁹⁸ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1293 H. (1876-1877 M.), s.100.

¹⁹⁹ Müsvedde yapan, ilk nüshaları yazan, temize çekilecek olan yazıyı yazan. F. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s.740.

²⁰⁰ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.128.

²⁰¹ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.), s.80.

Evrak Kalemi kuruldu²⁰². Yeni kurulan umûr-u ecnebiye ve evrak kalemi, mektubî kaleminin iş yükünün artmasından dolayı oluşturulmuş kalemler idiler.

Vilâyet idâre kalemi adında, vilâyet idare meclisine bağlı bulunan ve mektubî kalemi ile işbirliği içinde bulunan kalemde bulunmakta olup, bir başkâtip, bir kâtip, bir müsevvid, bir mukayyid ve üç mümeyyiz olmak üzere toplam yedi personelden oluşmakta idi²⁰³.

2.4.2. Muhasebe-i Vilâyet Kalemi

Vilâyette malî işlerle ilgilenen kalemidir. Beyrut'un vilâyet olması ile birlikte sancak teşkilâtı vilâyet teşkilâtına dönüştürülmüştür. Muhasebe kalemi dört şubeye ayrılmıştı. Bunlar, varidât, masârif, merkez ve musalâha-i cariyeye şubesi idi. 1893 tarihinde kalemin başında bir mümeyyiz, *Varidât şubesinde* bir kâtip, bir mümeyyiz ve iki kâtip, *Masârif şubesinde* bir kâtip ve üç memur, *merkez şubede* iki kâtip, bir memur ve sandık emini, *musâlaha-i cariyeye şubesinde* bir kâtip, bir mukayyid, bir mümeyyiz ve bir memur dan oluşmakta idi. Kalem de toplam olarak, dört kâtip, iki mümeyyiz, yedi memur, bir mukayyid ve bir sandık emini olmak üzere toplam 16 personel mevcuttu²⁰⁴. 1905 tarihinde merkez şube, merkez kazâ ve merkez liva şubesi olmak üzere ikiye ayrılmıştır²⁰⁵. 1908'de kalem deki personel sayısı 14'e düşürülmüştür²⁰⁶.

2.4.3. Defter-i Hakânî Kalemi

Tapu işlerini gören dâirenin personel sayısı, Beyrut'un vilâyet olması ile birlikte, iki memur, bir başkâtip, bir yoklama ve tapu kâtibi, emlâk kâtibi ve yoklama tahsildârı olmak üzere toplam altıya çıkarılmıştır²⁰⁷. Beyrut vilâyetinin iş yoğunluğunun artması

²⁰² *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1322 H. (1904-1905 M.), s.96.

²⁰³ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1311 H. (1893-1894 M.), s.130; *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1326 H. (1908-1909 M.) s.116.

²⁰⁴ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1311 H. (1893-1894 M.), s.128-130; *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1318 H. (1900-1901 M.), s.81-82.

²⁰⁵ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1322 H. (1904-1905 M.), s.83-84.

²⁰⁶ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1326 H. (1908-1909 M.), s.117.

²⁰⁷ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1311 H. (1893-1894 M.), s.134.

ile birlikte 1905’de bir müdür, beş memur ve merkez tapu ve sandık emini olmak üzere personel sayısı yediye çıkarılmıştır²⁰⁸.

2.4.4. Evkaf Dâiresi

Vilâyetteki vakıf işlerinin görüldüğü dâiredir. Evkaf dâiresi, evkaf muhasebecisi başkanlığında, başkâtip, kâtip ve bir tahsildâr olmak üzere toplam dört personelden müteşekkil idi²⁰⁹.

Beyrut vilâyetinde evkaf komisyonu da oluşturulmuş idi, bu komisyonun başkanı Müftü efendi iken 1906-7 de Nakibu’l-eşraf kaymakamı²¹⁰, 1908’den sonra ise evkaf muhasebecisi olmuştur. Komisyon, evkaf muhasebecisi, nakibu’l eşraf kaymakamı ve vilâyet idare meclisine seçilen iki azâdan oluşturulmuş idi. Komisyon vakıfların denetlenmesi, kurulması, kapatılması, tamir edilmesi, vakıflara atanacak görevlilerin tespit edilmesi gibi kararların alınmasını sağladı.

TABLO - 15 1904-5 Tarihinde Beyrut Evkaf Dâiresinin Gelir ve Giderleri²¹¹

Gelirleri											
Muhasebe-i Hârici		Tevciye Cihat harcıyla varaka bahası		Mukâ’atalu		İcare-i Vahide		İcare-i muaccele ve ihbar		Toplam	
934 Kuruş	20 Para	740 Kuruş	--	2400 Kuruş	--	199466 Kuruş	15 Para	6339 Kuruş	20 Para	209880 Kuruş	15 Para
Giderler											
Muayenat		Vazâif		Aidat		Müteferrika		Maaşlar			
7035 Kuruş	15 Para	84279 Kuruş	10 Para	10245 Kuruş	5 Para	2744 Kuruş	35 Para	27612 Kuruş	--		
Havâle verilen Maaşlar		Hayratı şerife müteferrikası		Tamirat		Masarif-i müteaddide		Toplam			
4596 Kuruş	--	19796 Kuruş	30 Para	29974 Kuruş	--	3446 Kuruş	15 Para	192729 Kuruş	30 Para		

²⁰⁸ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.120.

²⁰⁹ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.135; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.130.

²¹⁰ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.), s.90.

²¹¹ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.131.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, Beyrut evkaf dâiresinin gelirlerinin, giderlerinden fazla olduğu, en çok gelirin kira gelirlerinden elde edildiği, gider kaleminde ise maaş kaleminin fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.4.5. Nüfus Nezâreti

Vilâyet'teki nüfus sayımlarının yapılması ve buların devlet merkezine gönderilmesi, doğum ve ölüm cetvellerinin hazırlanması, pasaport işlemlerinin yürütülmesini sağlayan birimdir. Beyrut'un vilâyet olarak yapılandırılması birlikte Beyrut'ta nüfus memuru olarak çalışan, Abdurrahim Es-Salih Efendi Nüfus nâzırı olarak ayda bin kuruş maaşla bu göreve atanmıştır²¹². Abdurrahim Efendi bundan önceki görevinde ayda beş yüz kuruş maaş almakta idi. Görüldüğü üzere sancakta bulunan nezâret ve dâireler tek tek vilâyet idarî yapısına dönüştürülmüş ve mevcut bulunan eski memurlarda yeni kurulan nezâret ve dâirelere idareci ve memur olarak atanmıştır. Bu görevlilerin aldıkları maaşlarda yeni görevlerine göre düzenlenmiştir. Nüfus nezâretinin başında nâzır bulunurdu. Nüfus nazırı, aynı zamanda nafiâ komisyonun da üyesi idi. 1893-4'de nâzır, başkâtip ve memur olmak üzere üç personel bulunur iken²¹³ 1895'de Beyrut iskelesinde pasaport işlemlerinin yürütülmesi için bir pasaport idâresi kurulmuş ve Fransızca bilen, pasaport kâtibi ve pasaport memuru atanmıştır²¹⁴. 1901-2'de Nâzır, nâzır yardımcısı, başkâtip, kâtip, pasaport memuru ve pasaport kâtibi olmak üzere toplam altı personeli mevcut idi²¹⁵.

2.4.6. Liman Dâiresi

İskele ve çevresinin güvenlik önlemlerinin alınması, iskele ve sahilde gemilerin düzgün bir şekilde demirlemesi ve hareket etmelerinin sağlanması, liman ve çevresinde kaçakçılığın önlenmesi, limana giriş ve çıkışların düzgün bir şekilde yapılmasını sağlayan dâiredir. Dâirenin başında *kaptan* unvanıyla Liman reisi bulunurdu. İncelenen

²¹² BOA., DH.MKT., 1528-118, 4 Ağustos 1888 M./26 Zi'l-kâde 1305 H.

²¹³ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1894-1905 M.), s.90.

²¹⁴ BOA., İ.DH., 1325-1313/Ra-03, 26 Ağustos 1895 M./5 Rebî'ü'l-evvel 1313 H.

²¹⁵ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.), s.85.

dönemdeki ilk liman reisi Bukayanis Kaptan²¹⁶ olup, vefatıyla oğlu Hasan İbrahim Zanpatı 1848 tarihinde “*kaydı hayat*” şartıyla yerine liman reisi olmuştur²¹⁷.

Liman dâiresi 1884-5 de Reis, kâtip, kethüda ve filika reisi olmak üzere dört personelden oluşmakta idi²¹⁸. Beyrut’un vilâyet olarak yapılandırılmasıyla birlikte Liman reisliğine Binbaşı ve kaymakam rütbeli görevliler atanmaya başlamıştırki 1889 tarihinde liman reisliğine Binbaşı Ahmed Bey atanmıştır²¹⁹. Liman reisliğine atanan şahıs bu rütbe ve unvanlar yok ise bu görevden alınırdı. Örneğin; 1907 tarihinde liman reisi olan Kolağası Ali Kaptan bu unvanlara sahip olmadığı için görevinden alınmış yerine Kaymakam Rıza Bey atanmıştır²²⁰.

Liman dâiresi reis başkanlığında, reis yardımcısı, kâtip ve çavuş olmak üzere dört personelden müteşekkil idi²²¹. 1900-1 de liman dâiresine ek olmak üzere “*idâre-i mahsusa*” adında, acenta ve bahriye tahvil memuru ve kâtip den oluşan birim, liman dâiresine eklenmiştir²²². Liman dâiresi denizde güvenliği sağlamak amacıyla, vapurlarda kullanmıştır bunların en önemlileri Timsah ve Bandırma vapurları idi²²³.

Beyrut vilâyetinde oluşturulan ihtisas komisyonlarından bir tanesi de “*İskele Komisyonu*” idi. Bu komisyon, Beyrut iskelesinde meydana gelecek problemlere karşı çözüm bulmaya çalışırdı. Nüfus başkâtibi başkanlığında, Beyrut liman reisi, tercüman polis memuru, bir kâtip, bir jandarma, iki polis komiseri, dört polis ve dört polis yardımcısı olmak üzere on beş kişiden oluşmakta idi²²⁴. Komisyonda bulunan görevlilerden de anlaşılacağı üzere güvenlik amacı ile oluşturulmuş bir komisyon idi.

2.4.7. Beyrut Karantina İdâresi

Bulaşıcı ve salgın hastalık olan yerden gelen yolcularda hastalığın bulunup bulunmadığını anlamak üzere şehir halkından ayrı olarak bir müddet nezâret altında

²¹⁶ BOA., İ.DH., 202-11574, 25 Eylül 1849 M./8 Zi'l-kâde 1265 H.

²¹⁷ BOA., İ.DH., 171-9077, 19 Nisan 1848 M./15 Cemaziye'l-evvel 1264 H.; BOA., A.MKT.MHM., 68-28, 4 Nisan 1855 M./16 Receb 1271 H.; Hasan Zanpatı 1867 tarihine kadar liman reisi olarak görev yapmış bu tarihte ise vefat etmiştir; BOA., A.MKT.MHM., 392-63, 29 Ekim 1876 M./1 Receb 1284 H.

²¹⁸ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1303 H. (1885-1886 M.), s.100.

²¹⁹ BOA., DH.MKT., 1646-119, 6 Ağustos 1889 M./09 Zi'l-hicce 1306 H.

²²⁰ BOA., Y.MTV., 292-64, 5 Ocak 1907 M./20 Zi'l-kâde. 1324 H.

²²¹ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.221;

²²² Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.), s.105.

²²³ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.), s.116.

²²⁴ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.), s.97.

bulundurmak üzere yaptırılan ve karantinahâneleri (tahaffûz-hâne) idâre eden dâire²²⁵. Beyrut karantinası 1834-5 tarihlerinde Mahmud Nâmi Bey tarafından kurulmuştur²²⁶. Beyrut'ta limanda bulunan karantina idâresi, 1844 tarihinde şu görevlilerden oluşmakla birlikte görevlilerin aldıkları aylık maaşları ise şu şekilde idi;

TABLO - 16 1844'de Beyrut Karantina İdâresi Görevlileri ve Aylık Maaşları²²⁷

Karantina Baş Müdürü Mehmet Refik 4000 İndirim 400 3600 Kuruş	Vergi Memuru 2000 Kuruş	Tabib Veruski 900 Kuruş	Kâtibi Türk-i Mustafa Efendi 650 Kuruş	Kâtibi Arabi Yusuf Efendi 400 Kuruş
Kâtibi Agramıyan Efendi 400 Kuruş	Cerh Hacı Bekir 150 Kuruş	Kalaycı 150 Kuruş	Ser-gardiyan 250 Kuruş	Gardiyan Kuruş 125 adet 5 625
Filikacı Kuruş 125 Adet 4 500	Tahaffuz-hâne Müdürü Mehmet Efendi 600 Kuruş	Tahaffuz-hâne gardiyanı Ser-gardiyan 150 Gardiyanlar 500 650	Beyrut Karantina memuru Hasan Bey 300 Kuruş	--

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Karantina idâresinin, karantina ve tahaffuz-hâne adında iki bölüme ayrıldığı her bölümün başında birer müdür bulunduğu, bir doktorun çalıştığı, aynı işi yapan görevlilerin eşit ücret almadıkları görülmektedir. İdareye ihtiyaçlar doğrultusunda 1872-3 tarihinde Fransızca bilen kâtibide dâhil edilmiştir²²⁸. 1906-7 de karantina idâresi bir doktor, başkâtip, iki yazıcı, tahaffuz-hâne tabibi, tahaffuz-hâne yazıcısı, ser-mebhur²²⁹, dört mebhur, tecirhâne memuru, dört gardiyan ve beş filikacı olmak üzere toplam yirmi bir personelden oluşturulmuş idi²³⁰. Karantina idâresi liman da kurulmuş olmasına rağmen 1891'de Remyl mahallesine taşınmıştır.

²²⁵ M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, C.II, s.199.

²²⁶ J. Hanssen, *Fin de Siècle Beirut*, s.118.

²²⁷ BOA., MAD., 8838, s.5.

²²⁸ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1289 H. (1872-1873 M.), s.120.

²²⁹ Mebhur: Buharla dezenfekte eden. F. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s.592.

²³⁰ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.), s.109

2.4.8. Orman İdâresi (Orman ve Maaden İdâresi)

Orman ve maden alanlarının tespiti ve korunmasına yönelik çalışmalarda bulunan idâredir. 1885-6 tarihinde ilk olarak orman idâresi adı ile kurulmuş olan idârenin, bir memuru bulunmakta idi²³¹. 1900-1 de Orman idâresinin adı Orman ve maaden idâresi olarak değiştirilmiş ve baş müfettiş başkanlığında, başkâtip, iki tezkere muharriri, üç ondalık memuru olmak üzere toplam yedi personelden oluşmakta iken²³², 1904-5'te iki mülâzım eklenmiştir²³³.

2.4.9. Nâfiâ İdâresi

Bayındırlık işlerinin yürütüldüğü dâire idi. 1900-1'de baş-mühendis ve mühendis den oluşan nâfiâ idâresi²³⁴, 1904-5'te mühendis yardımcısı ve kondüktör²³⁵, 1906-7'de ise başkâtip eklenmiştir²³⁶. Beyrut'ta bu dönemde Nâfiâ idâresine bağlı, Nâfiâ, Ferağ ve intikal komisyonları oluşturulmuştur.

Nâfiâ komisyonu, başında vali olmak üzere, nâfiâ mühendisi, nüfus nâzırı, ziraat bankasından bir memur, bir kâtip ve idâre meclisinde görevli seçilmiş bir azâdan oluşmakta idi²³⁷. Ferağ ve intikâl komisyonu başında nâib efendi olmak üzere, defterdâr efendi, defter-i hakanîden bir memur ve evkaf muhasebecisinden oluşmakta idi²³⁸. Bu komisyonda seçimle gelen herhangi bir azâ bulunmuyordu. Bu komisyonlar özellikle son dönemlerde Osmanlı devletinin karayolu, demiryolu ve su şebekelerinin düzenlenmesi için verilen imtiyazları kontrol etmek için oluşturulmuş komisyonlar idi. Bu komisyonlar sürekli olmayıp ihtiyaç hasıl olduğu zaman oluşturulmuşlardır.

2.4.10. Düyûn-u Umumiye Nezâreti

Osmanlı devleti, Batılı devletlerden almış olduğu borçları ödeyemeyince, 1881 tarihinde Batılı devletler, Osmanlı devletinin kaynaklarına alacaklarına mahsuben

²³¹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1303 H. (1885-1886 M.), s.100.

²³² Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.), s.105.

²³³ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.), s.121.

²³⁴ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.), s.95.

²³⁵ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.), s.120.

²³⁶ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.), s.91.

²³⁷ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.), s.77; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.), s.81.

²³⁸ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.), s.81.

Düyûn-u Umumiye idâresini kurturmuşlardır²³⁹. *Düyûn-u umumiye* yönetimi üstlendiği görevleri yerine getirebilmek amacıyla teşkilâtlanmaya başlamış ve Beyrut'ta dâhil olmak üzere 720 temsilcilik kurmuştur²⁴⁰.

Düyûn-u umumiye idâresi 1884-5 tarihinde Beyrut'ta Başkâtip başkanlığında, sandık emini ve evrakı sahiha müdürü, iki memur, tezkere muharriri, mümeyyiz (yazıcıların yazdıkları yazıyı düzelten kâtip), kantarcı, mubassır (bakıcı) ve bir kolcudan müteşekkil idi²⁴¹. 1904-5 yılında yeniden yapılanmaya gidilen Beyrut *Düyûn-u umumiye* nezâreti, nâzır ve üç müfettiş başkanlığında üç bölüme ayrılmış. *Muhasebe kalemi*, muhasebe başkâtibi, sandık emini, muhasebe memuru ve aşar kâtibinden oluşturulmuş. *Tahrîrat kalemi*, tahrîrat başkâtibi, tahrîrat mümeyyizi, tahrîrat mukayyidi, aşar mümeyyizi ve mümeyyiz yardımcısında oluşturulmuş. *Beyrut merkez teşkilâtı* ise başkâtip, memur, iki tezkere kâtibi, tuz anbar memurundan ibaret idi²⁴². 1908-9 da *Düyûn-u umumiye* nezâretine âşar kalemi de eklenince nezâret dört bölüme ayrılmıştır²⁴³.

Düyûn-u umumiye idâresine ayrılan kaynakların ilk sırasını tuz almaktaydı. Beyrut'ta tuz üretiminde önemli bir yere sahip idi. Bu yüzden *düyûn-u umumiye* nezâreti Beyrut'ta ilk olarak tuz kaynaklarının gelirlerine yönelmiş ve tuz idaresi kurulmuştur. Beyrut'ta tuz haricinde, Tönbeği (nargile tütün) ve tütün reji idâreleri de kurulmuştur. Bunlar vilâyette üretilen ve iç tüketime tahsis edilen tütünleri alma, işleme ve satma hakkına sahip idiler²⁴⁴. Beyrut merkez *Düyûn-u Umumiye Nezâretinin* 1902'de geliri 3.487.000, 1903'te 3.999.000 ve 1904'te 4.060.000 kuruştur²⁴⁵. Beyrut *Düyûn-u umumiye* nezâretinin gelirlerinin çok yüksek olduğu ve sürekli artış gösterdiği görülmektedir.

2.4.11. Rüsumât Nezâreti

Osmanlı gümrükleri senelerce iltizam usulü ile mültezimler tarafından idare edilmiştir. Beyrut gümrüğü de mültezimler tarafından idare edilmiş idi. Beyrut gümrüğü

²³⁹ Rifat Önsoy, **Mali Tutsaklığa Giden Yol: Osmanlı Borçları (1854-1914)**, Ankara, 1999, s.157-158.

²⁴⁰ Charles Morawitz, **Osmanlı Maliyesi**, Ankara, 1978, s.192.

²⁴¹ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1302 H. (1884-1885 M.)**, s.102

²⁴² **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.)**, s.115-116.

²⁴³ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.)**, s.202.

²⁴⁴ R. Önsoy, **Osmanlı Borçları**, s.205-206.

²⁴⁵ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.)**, s.204.

kendi içerisinde, deniz veya sahil, harîr (ipek) ve kara gümrüğü olmak üzere üç bölüme ayrılmıştı. Bu gümrükler toplu olarak iltizama verilmekteydi. Beyrut gümrükleri bu usul üzerine 1845’de Mustafa Efendiye²⁴⁶, 1849 da ise Şakir Bey’e iltizam usulü ile verilmiştir²⁴⁷. Beyrut gümrükleri 1857 tarihinde tekrar iltizam usulü ile mültezimlere verilerek idare edilmiştir²⁴⁸. İltizam usulü ile idare edilen Beyrut gümrüğündeki görevliler ve aldıkları maaşları ise şu şekilde idi;

TABLO - 17 1884’de Beyrut Gümrük Görevlileri ve Aylık Maaşları²⁴⁹

Emtia ve Harîr Gümrüğü	Maaş Miktarı	Şehir Merkezinde Çalışan Gümrük Kâtipleri	Maaş Miktarı
Çalışanların Görev ve İsimleri	Kuruş Para	Ser-kâtip Memuru	Kuruş 1200
Me’mur Hüseyin Ağa	0833 13	Mukayyid Çercis	350
Me’mur Yakup Ağa	1666 27	Türkçe kâtibi Ahmed Efendi	400
Me’mur Ahmed Efendi	700	Reftiye bi-Hayril	350
Toplam	3200	Diğer Reftiye mukayyidi Yusuf	300
İskelede Çalışan Kâtipler	Maaş Miktarı Kuruş	Keşif kâtibi Naum	300
Fenerci başı 1 adet	400	Kahveci Dimitri	110
İskele kâtibi İlyas	400	Toplam	3010
Reftiye Yoklamacı 4 adet	400	Dide-Bânlar (Bekçi/Nöbetçi)	Maaş Miktarı Kuruş
Ekseri Yoklamacı Esad	300	Ser-dide-bân	0175
Reftiye Mukayyidi Yusuf	250	Dide-bân maaş 110 adet 17	1870
Kantarıcı Cenân	250	Toplam	2045
Anbarcı Yusuf	150		
Toplam	2150		
Debbağ Mahallesinde Bulunan Kara Gümrüğü Görevlileri	Maaş Miktarı Kuruş	Harîr Ölçme Memurları	Maaş Miktarı Kuruş
Me’muru Hasan Ağa	500	Me’muru Şakir Efendi	500
Katib Raci	350	Kâtibi Hüseyin Beyzun	350
Diğer Katib Saamet	350	Diğer Kâtib Habib	350
Mizancı Şemud	250	Kâtibi Yusuf	250
Yoklamacı Anton	200	Mizancı Hüseyin	350
Dide-bân adet 5	550	Dide-bân	110
Maaş 110			
Toplam	2200	Toplam	1910
Denizde ve Karada Görevli Kolcular	Maaş Miktarı Kuruş	Cerh (Bozuk) Harîr Memurları sayısı	Maaş Miktarı Kuruş
Kolcu İbrahim	200	1	250
Kolcuyan adet 11 maaş 110	1210	1	200
Saray kolcu	150	Toplam	450

²⁴⁶ BOA., İ.DH., 99-4957, 1 Mart 1845 M./ 21 Safer 1261 H.

²⁴⁷ BOA., A.MKT.MHM., 15-59,8 Temmuz 1849 M./ 17 Şa’bân 1265 H.

²⁴⁸ BOA., A.AMD., 86-54, 1857-8 M./1274 H.

²⁴⁹ BOA., MAD., 8838, s.13.

Diğer kolcu	130	Sahilde Görevli Kolcular	Maaş Miktarı Kuruş
Diğer kolcu	100	Memuru Osman Ağa	500
Diğer kolcu	030	Kolcuyan Adet 4 Maaş 110	440
Toplam	1820	Toplam	940
Dide-bân (Bekçi)	Nefer	Maaş Miktarı Kuruş	
Saray Kapusunda	2	220	
Sur Kapusunda	2	220	
Yâkup Kapusunda	2	220	
Yeni Kapuda	2	220	
Kazâ-i Hicaz Kapusunda	2	220	
Toplam	10	1100	

1844 tarihinde Beyrut gümrüğü şehir ve bölge ekonomisinin can damarı olmasından dolayı, çok sayıda görevliyi bünyesinde barındırmıştır. Bu görevliler içerisinde dide-bân ve kolcuların (muhafaza memuru) sayıca fazla olması, gümrük denetiminin sıkı tutulduğunun göstergesi olsa gerektir. Gümrük içerisinde özellikle emtia (mal) ve harîr (ipek) bölümüne daha fazla ehemmiyet verilmiştir ki, burada çalışan memurlar diğer görevlilere oranla daha fazla ücret almaktaydılar. Beyrut ekonomisinde önemli bir yere sahip olan ipek ticareti için, gümrükte özel görevliler bulundurulmakta, bu görevliler tarafından kaliteli ve kalitesiz ipek ayrımı gümrüklerde yapılmaktaydı. Beyrut'un zamanla ticaret hacminin artması gümrüklerin ihtiyaçlara cevap vermemesine ve genişletilmesini zaruri hale getirmiştir²⁵⁰. Beyrut gümrüğünün genişletilmesi için 1874'de ambarlar için 300.000 kuruş, rıhtım için 860.000 kuruş harcanmıştır²⁵¹.

1859-60 tarihinden itibaren iltizam usulünden vazgeçilmiş ve gümrüklere müdürler tayin edilmeye başlanmıştır. 1874-5'te Beyrut rüsumâtı, nezâret ve müdüriyet olmak üzere iki ayrı bölüme ayrılmıştır. Rüsumât nezâreti, nâzır başkanlığında, tahrirât başkâtibi, tahrirât me'muru, muhasebe başkâtibi, muhasebe me'muru ve sandık emini mevcut iken, Beyrut rüsumât müdüriyetinde müdür başkanlığında, başkâtip, sandık emini, iki kâtip ve kara memurundan oluşmakta idi²⁵².

1877-8 de rüsumât nezâreti muhasebe kalemi, tahrirât kalemi ve Beyrut rüsumat müdüriyeti olmak üzere üç idarî birime ayrılmıştır. Başlarında rüsumât nâzırı ve yardımcısı bulunan nezârette muhasebe kaleminde, başkâtip, üç me'mur, mukayyid,

²⁵⁰ BOA., A.MKT.MVL., 96-48, 13 Mart 1858 M./27 Receb 1274 H.

²⁵¹ BOA., İ.MMS., 49-2120, 28 Haziran 1874 M./13 Cemaziye'l-evvel 1291 H.

²⁵² Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1291 H. (1874-1875 M.), s.97.

sandık emini ve evrak-ı sahiha me'muru, tahrirât kaleminde, başkâtip, dört me'mur ve bir mukayyid, Beyrut rûsumât müdüriyetinde ise müdür başkâtip ve sandık emini olmak üzere nezâret toplam on sekiz personelden oluşmakta idi²⁵³.

Beyrut'un vilâyet olarak yapılandırılması ile birlikte idarî bölüm sayısı üçten, dörde çıkarılmış, nezâretteki görevli sayısı da doğal olarak attırılmıştır. 1900-1'de nezâret nâzır başkanlığında *Muhasebe kaleminde*, başkâtip, dört me'mur, sandık emini ve mukayyid, *Tahrirât kaleminde*, başkâtip, üç me'mur, mukayyid ve mümeyyiz, ithalat gümrüğünde, müdür, başkâtip, sandık emini, dört istimator²⁵⁴ ve kâtip, *Dâhili gümrüğünde*, müdür, başkâtip, salon memuru, istimator ve sandık emini olmak üzere nezâret toplam yirmi yedi personelden oluşturulmuş idi²⁵⁵. Bu görevlilere ek olarak 1904-5'de ithalat gümrüğüne, eşya-i âyniya me'muru ve kâtibi²⁵⁶, 1908-9'da muhasebe kalemine cetvel mukayyidi, ithalat gümrüğüne kimyager, dâhili gümrüğüne ise muayene memuru dâhil edilmiştir²⁵⁷. Beyrut rûsumât nezâreti her geçen gün daha da büyümekte ve buna oranla çalışan personel sayısında da artış olmaktaydı.

2.4.12. Telgraf ve Posta İdâresi

Osmanlı devleti gelişen teknolojiye uygun olarak 1855 tarihinden itibaren tüm vilâyetlerine telgraf hattı döşemeye başlamıştı. Beyrut'a telgraf hatlarının 1860 tarihinden itibaren döşenmeye başlandığı tespit edilmiştir²⁵⁸. Telgraf hattının döşenmesinden sonra, hattın ne zaman işlerlik kazandığına ve ne şekilde işletildiğine dair herhangi bir arşiv kaydına ulaşılamadı. İlk olarak ayrı ayrı işletilen telgraf ve posta hizmetleri 1872 tarihinden itibaren, *Telgraf ve Posta idaresi* adıyla birleştirilerek tek elden idare edilmiştir²⁵⁹.

1873-4'de Beyrut telgraf ve posta idaresi müdür, ser-me'mur, me'mur ve üç posta me'murundan müteşekkil iken²⁶⁰, 1874-5'te kâtip ve lisan-ı ecnebiye me'muru²⁶¹, 1875-

²⁵³ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1294 H. (1877-1878 M.), s.123.

²⁵⁴ İstimator: İtalyanca bir kelime olup, kelime manası olarak, gümrüklerde mallara değer biçen görevli, anlamına gelmektedir.

²⁵⁵ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.), s.88.

²⁵⁶ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.), s.106.

²⁵⁷ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.199.

²⁵⁸ BOA., İ.HR., 180-9954, 18 Kasım 1860 M./4 Cemaziye'l-evvel 1277 H.

²⁵⁹ M. Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s.298.

²⁶⁰ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1290 H. (1873-1874 M.), s.117.

6'da iki lisan-ı ecnebiye me'muru (yabancı dildeki telgraflarla ilgilenen memur) ve iki makineci²⁶² telgraf ve posta idaresine dâhil edilmiştir.

1878-9 da başlarında bir müdür olmak üzere muhabere baş me'muru, beş posta me'muru, lisan-ı ecnebiye ser-memuru, üç lisan-ı ecnebiye me'muru, posta kâtibi, ittihâd posta kâtibi ve makineci olmak üzere toplam on dört personelden oluşturulmuştur²⁶³.

1885-6 tarihlerinde Beyrut telgraf ve posta idaresi üç bölüme ayrılmış olup şu şekilde teşkilatlanmış idi; müdür başkanlığında, muhaberatı türkiye birimi, muhaberatı ecnebiye birimi ve posta birimi olmak üzere. Muhaberatı Türkiye biriminde ser-memur ve yedi memur, muhaberatı ecnebi bölümünde ser-memur, altı memur ve makineci, posta biriminde iki posta kâtibi ve mukayyid görev yapmakta idi²⁶⁴.

Beyrut'un vilâyet olarak yapılandırılmasıyla Beyrut telgraf ve posta idaresi, merkez müdüriyetine dönüştürülmüş ve dokuz şubeye sahip olmuştur²⁶⁵.

1893-4'de Beyrut telgraf ve posta merkez müdüriyeti görevlileri ve sayısı şu şekilde idi; *Merkez müdüriyette*, baş müdür, başkâtip, tahrirât kâtibi, müfettiş muhasebe ve sandık emini, *Telgraf merkezinde*, müdür, müdür yardımcısı, muhaberatı ecnebiye memuru, altı ser-me'mur, on altı me'mur ve makineci, *postahâne bölümünde* ise müdür iki kâtip, ittihad me'muru, emânet me'muru ve mukayyid görevli idi²⁶⁶.

1908-9 'da Beyrut telgraf ve posta merkez müdüriyeti, baş müdüriyet adını aldıktan sonra, telgraf merkez müdüriyeti ve posta merkez müdüriyeti, olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. *Baş müdüriyet'te* baş müdür, iki müfettiş, muhasebe baş kâtibi, üç kâtip ve mukayyid, *Telgraf merkez müdüriyetinde*, baş müdür, ser-me'mur, on üç me'mur, on muhaberatı ecnebiye me'muru ve makineci, *posta müdüriyetinde* ise müdür, müdür yardımcısı, posta havale me'muru, iki koli posta memuru, altı posta me'muru, muvakkat memur ve muvakkat ittihad me'muru görevlendirilmiştir²⁶⁷.

²⁶¹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1291 H. (1874-1875 M.), s.101.

²⁶² Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1292 H. (1875-1876 M.), s.124.

²⁶³ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1296 H. (1878-1879 M.), s.127.

²⁶⁴ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1303 H. (1885-1886 M.), s.101-102.

²⁶⁵ Ayşegül Okan, *The Ottoman Postal and Telegraph Services In The Last Quarter of The Nineteenth Century*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s.69.

²⁶⁶ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1894-1895 M.), s.223.

²⁶⁷ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.132.

1873-4’lerde beş görevli ile başlayan Beyrut Telgraf ve Posta İdâresi, 1908-9 tarihine gelindiğinde Beyrut Telgraf ve Posta Baş Müdüriyeti adına sahip, toplam kırk yedi görevlisi olan bir kurum olmuştur.

2.4.13. Beyrut’un İç Güvenlik Teşkilâtı

2.4.13.1. Beyrut Polis Teşkilâtı

Osmanlı devletinde iç güvenliğin sağlanması yeniçerilerle ve eyalet askerlerinin görevi idi. Zamanla bu görev yeniçerilerin eline geçmişti. 1826’da yeniçerilerin kaldırılması ile bu alanda bir boşluk ortaya çıktı. Redif askerlerinden yararlanarak bu eksiği giderme düşüncesi de yeterli olamayınca 1844 tarihinde “*Zaptiyye Teşkilâtı*” kurulmuştur. Zaptiyye teşkilâtı içinde ilk olarak 10 Nisan 1845 tarihinde İstanbul’da olmak üzere halkın emniyetini sağlamak için “*Zaptiyye müşirliği*” adıyla bir zabıta birimi meydana getirildi ki bu polis teşkilâtının kuruluşu sayılmaktadır²⁶⁸. Zaptiyye teşkilâtı, personel teminini askerler içerisinde isteğe bağlı olarak yapmaktaydı. Zaptiyyeler tek tip kıyafet giyerlerdi. Asıl görevleri şehrin iç güvenliğini sağlamaktı. Zaptiyye teşkilâtı, 1879 da *Zaptiyye Nezâreti* adını da alarak yeniden yapılandırılmış, bu yapılandırma ile birlikte Jandarma ve polis teşkilâtı da birbirinden ayrılmıştır. 1908 tarihinden sonra Zaptiyye nezâreti kaldırılarak yerine “*Polis Teşkilatı*” kurulmuştur²⁶⁹.

1879-80 de Suriye vilâyetine bağlı bulunan Beyrut sancağında, Suriye Zaptiyye teşkilatında, Akka ile birlikte ikinci taburda bulunup, toplam on dokuz polise sahip idi²⁷⁰. Bu polislerin kaç tanesi Beyrut’ta görev yapmakta idi ve hangi unvanlara sahip idiler? Yapılan araştırmalar sonucunda bu sorulara cevap olabilecek bilgilerin kaynaklarda bulunmadığı, sadece polis sayılarının yer aldığı tespit edilmiştir.

Beyrut’ta polis sayısı, 1881-2 de otuz bir²⁷¹, 1882-3’te yirmi dokuz²⁷², 1883-4’te yirmi beş kişiden müteşekkil idi²⁷³. Bu sayılardan anlaşıldığı kadarıyla polis sayısında sürekli azalma yaşanmıştır.

²⁶⁸ Ali Sönmez, “*Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)*”, AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.24, S.37 Ankara, 2005, s.262-261.

²⁶⁹ Süleyman Kaynar, *Tarihi Süreç İçerisinde Türk Polis Teşkilatı’nın Kuruluşu, Organizasyonu, Fiziksel Yapılanması, Aday Seçme Şekli, Eğitim Programları Ve Eğitim Süreçleri Üzerine Bir Araştırma*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Niğde, 2002 s.19-21.

²⁷⁰ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.), s.97-100.

²⁷¹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.), s.114.

Beyrut'un vilâyet olması ile birlikte Beyrut polis teşkilâtında 1893-4'te polis meclisi de oluşturulmuş idi. Polis meclisinin başkanı olan ser-komiser dışında, üç komiser ve bir polis me'muru bulunmakta idi. Beyrut'ta bulunan polis sayısı ise şu şekilde idi; bir adet ser-komiser, altı adet üçüncü komiser ve yirmi sekiz adet polis memuru olmak üzere otuz beş personelden ibaretti²⁷⁴. Beyrut'taki Müslim veya gayr-i Müslim polis sayıları, Beyrut nüfusundaki müslüm ve gayr-i Müslim oranına göre tespit edilirdi. 1897 yılında elli Müslim polise karşılık on iki gayr-i Müslim polis bulunmaktaydı²⁷⁵.

Beyrut polis teşkilâtının yapısı ve polis sayısı 1906-7 tarihine kadar değişmeden devam etmiştir. Bu tarihten sonra komiser-i sâni başkanlığında, iki polisin de içinde bulunduğu "Tahkikât" adında yeni bir birim açılmıştır. Polis teşkilâtındaki görevli sayısı ise şu şekilde idi; polisi müdürü, merkez komiseri, ser-komiser, dört komiser-i sâni, üç açıktan komiseri sâni, beş üçüncü komiser, dokuz açıktan üçüncü komiser ve yirmi sekiz polis me'murundan ibaretti²⁷⁶.

1908-9'da Beyrut'ta görevli polis sayısı ve unvanları ise şu şekilde idi; polisi müdürü, üç adet komiser-i sâni, beş adet açıktan komiser-i sâni, altı adet üçüncü komiser, on iki adet açıktan üçüncü komiser ve otuz altı adet polis me'murundan oluşmaktaydı²⁷⁷.

Beyrut'a polis müdürü olarak atanacaklarda, kişinin bölgenin özelliklerine vâkıf olması ile birlikte, Arapça ve Fransızca dillerini konuşması tercih edilirdi²⁷⁸.

Beyrut'ta polis sayısının yetersiz kalması ki özellikle iskelede yaşanan olaylarla bunun daha da çok hissedilmesiyle, Beyrut'a bir polis okulunun açılması 1910 tarihinde hükümet merkezinden talep edilmiştir²⁷⁹. Yapılan girişimler neticesinde 1911'de Beyrut'a bir polis okulunun açılmasına karar verilmiş ve Beyrut Polis Okulu açılmıştır²⁸⁰.

Beyrut Polis okulunun görevlileri ve dersleri şu şekilde idi;

²⁷² Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.), s.107.

²⁷³ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1301 H. (1883-1884 M.), s.78.

²⁷⁴ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1894-1895 M.),s.142.

²⁷⁵ BOA., DH.TMIK.S., 5-60, 5 Ocak 1897 M./1 Şa'bân 1314 H.

²⁷⁶ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.),s.96-98.

²⁷⁷ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.),s.165-166.

²⁷⁸ BOA., DH.MUI., 91/2-12, 14 Temmuz 1910 M./6 Receb 1328 H.

²⁷⁹ BOA., DH.EUM.MH., 11-88, 9 Şubat 1910 M./28 Muharrem 1328 H.

²⁸⁰ BOA., DH.EUM.THR., 58-49, 22 Ocak 1911 M./21 Muharrem 1329 H.

TABLO - 18 1914'te Beyrut Polis Okulu Görevlileri ve Dersleri²⁸¹

Görevli ve Görevi	Adedi	Aylık Maaşı Kuruş
Müdür	1	2000
Kavânin ve Polis Nizamnâmesi Muallimi (Kanunlar ve polis tüzüğü öğretmeni)	1	2000
Dahiliye Müdürü ve Terbiye-i Meslekiye ve Kitabe Muallimi (İçişleri müdürü ve meslek disiplini ve resmi yazı öğretmeni)	1	1200
Sınıf Zabiti ve Riyaziyeti Bedeniyye Muallimi (Sınıf komiseri ve Beden eğitimi öğretmeni)	1	750
Sınıf Zabiti ve Fotoğraf ve Daktiloskopi ve Telefon Muallimi (Sınıf komiseri ve fotoğraf, daktilo ve telefon öğretmeni)	1	750
Muhasebe ve Tahrirât Kâtibi ve Hesap Dersi Muallimi (Muhasebe, resmî yazı me'muru ve matematik öğretmeni)	1	750
Ser hademe (Baş odacı)	1	300
Aşçıbaşı	1	220
Hademe (Odacı)	1	200
Aşçı Kalfası	1	150
İlm-i Eşkâl Muallimi (Şekil ve Yüz Bilimi öğretmeni)	1	1000

Beyrut'ta böyle bir okulun açılması ile polis sayısında artış olmuş ve 1918 yılına gelindiğinde Beyrut'ta iki merkez me'muru, bir ser-komiser, on komiser-i sâni, yirmi dokuz komiser yardımcısı ve kırk beş adet polis me'murunda oluşan bir polis teşkilâtı oluşturulmuştur²⁸².

2.4.13.2. Beyrut Jandarma Teşkilâtı

Jandarma teşkilâtı, polis teşkilâtı bölümünde bahsedilen, iç güvenliğinin sağlanması için oluşturulan zaptiye teşkilâtının teşkili ile kurulmuştur. 1871 tarihinde çıkarılan “*Askeri Zaptiyye Tüzüğüyle*” Jandarmanın da görev ve sorumlulukları belirlenmişti. Bu tüzüğe göre zaptiye askerlerinin adlî ve idarî görevleri şu şekilde idi; Adlî görevleri arasında kasaba ve köylerin içinde ve dışında suç işlemiş olanları yakalayıp hükümete teslim etmek, hükümlülere muhafaza etmek, gerektiğinde bir yerden başka bir yere sevk ve nakil etmek, cezaevlerini idare etmek. İdarî görevleri, devriye gezmek ve karakolda beklemek suretiyle kamu düzeninin bozulmasına engel olmak, yollarda güvenliği sağlamak, yangın çıktığında söndürülmesine çalışmak, postalarla hükümete ait para ve eşyanın bir yerden başka bir yere gönderilmesini sağlamak, pasaport me'murlarına yardım etmekten oluşmaktaydı. Zaptiyye teşkilâtı 1879 da yerini *Zaptiyye Nezâreti* ve *Jandarma Dâiresi Reisliğine* bırakmıştır. Aynı yıl Fransız Jandarma nizamnâmesi örnek

²⁸¹ Eyüp Şahin, *Osmanlı Polisinin Eğitimi ve Bu Amaçla Açılan Polis Okulları*, Ankara, 2001, s.134.

²⁸² Fetullah Eraslan-Metin İsmail, *Türk Polis Tarihi*, Ankara, 1984, s.146-147.

alınarak Jandarma nizamnâmesi hazırlanmıştır. 1880’de Zaptiyye adı “*Jandarma*” Zaptiyye Müşirliği de “*Jandarma Dâiresi Reisliği*” olarak adlandırılmıştır²⁸³.

1879-80 tarihinde Suriye vilâyetine bağlı olan Beyrut Sancağı, Akka Sancağı ile birlikte ikinci jandarma taburuna bağlı idi. İkinci tabur, komutanı Fevzi Bey ile birlikte yüz yirmi iki adet süvari ve yüz doksan sekiz adet piyadeden oluşmakta idi²⁸⁴.

Beyrut’taki jandarma sayısı, 1881-2’de yüz on sekiz adet süvari ve iki yüz iki adet piyadeten ibaretti²⁸⁵. 1882-3’te yeniden yapılandırılan Suriye jandarma teşkilâtında Beyrut sancağı altıncı tabur olarak belirlenmiştir. Altıncı jandarma taburu, Binbaşı Fevzi Bey komutasında, piyade bölük yüzbaşısı, süvari bölük yüzbaşısı, kâtip, iki mülâzım-ı evvel (üsteğmen) ve iki mülâzım-ı sâni (teğmen), altmış bir süvari ve iki yüz bir piyadeden oluşturulmuştu²⁸⁶. Beyrut’un altıncı tabur olması ile süvarilerinin sayısı yarıya düşürülmüştür. 1884-5’te Beyrut altıncı taburu altmış bir süvari ve yüz altmış iki piyadeye sahipti²⁸⁷.

Beyrut’un vilâyet olması ile Beyrut’ta Jandarma alayı kurulmuştur. Beyrut Jandarma alayında, jandarma meclisi ile birlikte beş adet taburda kurulmuştu. Jandarma alay meclisi, miralay, merkez tabur komutanı, tabur kâtibi, idare emini, mülâzım-ı evvel ve mülâzım-ı sâniiden oluşmaktaydı. Beyrut jandarma taburları ise şu şekilde teşkilâtlandırılmıştı; Birinci tabur Beyrut’ta, ikinci tabur Akka’da, üçüncü tabur Trablus’ta, dördüncü tabur, Lazkîye’de, beşinci tabur ise Nablus’da bulunmakta idi.

1894-5’te Beyrut birinci merkez taburunun başında binbaşı olmak üzere süvari ve piyade bölüğü adlarıyla ikiye ayrılmışlardı. Beyrut taburu süvari sınıfında üç yüz elli, piyade sınıfında yüz elli sekiz jandarma mevcuttu²⁸⁸.

1906-7’te Beyrut’ta süvari sınıfında yüz altmış jandarma, piyade sınıfında yetmiş bir asker²⁸⁹, 1908-9’ta süvari sınıfında iki yüz kırk dört, piyade sınıfında doksan dört jandarma bulunmakta idi²⁹⁰.

Jandarma sayısındaki meydana gelen bu dengesiz değişimin tam olarak belirli nedenleri olmadığı, bölgede yaşanan olaylara bağlı olarak birliklerin sayılarının

²⁸³ Necdet Koparan, *Türk Jandarma Teşkilâtı (1909-1923)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.7-12.

²⁸⁴ *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, 1297 H. (1879-1880 M.), s.97-100.

²⁸⁵ *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, 1299 H. (1881-1882 M.), s.111-114

²⁸⁶ *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, 1300 H. (1882-1883 M.), s.105-107.

²⁸⁷ *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, 1302 H. (1884-1885 M.), s.68.

²⁸⁸ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1311 H. (1894-1895 M.), s.137-141.

²⁸⁹ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1324 H. (1906-1907 M.), s.95.

²⁹⁰ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1326 H. (1908-1909 M.), s.164.

değiştği bilinmektedir. Beyrut Jandarma birliklerinin büyük bir bölümü de I. Dünya savaşı ile cephelere sevk edilmiştir.

2.5. Beyrut Belediye Teşkilâtı

Belediye, belde ve bilâd kelimeleriyle bağlantılı olup, bugünkü anlamıyla Tanzimat dönemi Türk aydınlarının Arapça ve şark dillerine yaptığı bir katkı ve icat olarak; şehir idaresini belirtmek için 19. yüzyıldan itibaren kullanılan bir kelimedir²⁹¹. Belediye idareleri İstanbul'dan önce liman şehirleri ve önemli ulaşım merkezlerinde kuruldu. Bu yerlerdeki bazı grupların, tüccar ve yabancıların şehir yönetiminde düzenli ve modern belediye hizmetleri istemelerinden gelmekteydi.

1864 tarihli vilâyet nizamnâmesi ile belediye meclislerinin kuruluş ve görevleri kısmen de olsa belirlenmiştir. Belediye meclisleri bu talimatnâme ile; şehrin bayındırlık, altyapı tesisleri, temizlik, aydınlatma, çarşı ve pazar kontrolü ile itfâiye görevlerini üstlenmişti. Belediye başkanı, vali veya mutasarrıf tarafından görevlendirilecekti. Belediye meclisi, başkan yardımcısı ile altı üyeden oluşacaktı.

1871 tarihli vilâyet nizamnâmesi ile belediye teşkilâtı yeniden yapılandırılmıştı²⁹². Belediye meclisi yine seçilen altı üyeden oluşacak, seçimler iki yılda bir yapılacaktı. Bu seçim çok karmaşık olmakla birlikte, sınırlı bir grubun katıldığı seçimdi. Belediye meclisine para cezası kesme yetkisi de verilmişti. Belediyenin denetimi ise liva idâre meclisine bırakılmıştı.

1877 tarihli vilâyetler belediye kanunu ile belediyelere yeni görevler verilmişti. Şehrin imar ve istimlâk yetkisi, nüfus sayımı, meslek okulları açmak gibi²⁹³.

Beyrut'ta ilk belediye teşkilâtı 7 Ekim 1863 tarihinde kurulmuştur. Belediye teşkilâtı işleyişini, yirmi bir maddeden oluşan Beyrut Belediye nizamnâmesi ile belirlenmişti.

7 Ekim 1863 M.(23 Rebî'ü'l-âhir 1280 H.) tarihli Beyrut Belediye Nizamnâmesi²⁹⁴ şu maddeleri içeriyordu;

1. Madde; Belediye Başkanlığına Beyhimzâde Hacı Abdullah Efendi atanmıştır.

²⁹¹ İ. Ortaylı, **Osmanlı Mahalli İdareleri**, s.120.

²⁹² Davut Hut, **Musul Vilâyeti'nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s.71.

²⁹³ İ. Ortaylı, **Osmanlı Mahalli İdareleri**, s.171-192.

²⁹⁴ BOA., İMVL., 493-22334.

2. Madde; Meclis tam olarak kuruluncaya kadar geçici bir meclis kurulacaktır. Bu meclis dört ay çalışacaktır. İlk olarak dört ay için dört üye seçilecektir. Dört azâ her Perşembe günü toplanacaktır. Yapılan her çalışma takdim edilecektir.
3. Madde; Her üç senede bir belediye başkanı ve üyeleri, vali yada mutasarrıf tarafından yeniden görevlendirilecek veya seçilecektir. Seçilecekler şehir halkından olmak zorundadır. Başkan yardımcısı her sene yenilecektir.
4. Madde; Seçilen başkan ve üyeler maaş almayacaktır.
5. Madde; İkâmet için hükümet bir yer tahsis edecek ve iki nefer zaptiye de verecektir.
6. Madde; Belediye meclisine açılacak davalar mutasarrıf önünde görülecektir.
7. Madde; Belediye Meclisi resmî evrak verebilecektir.
8. Madde; Hükümet marifetiyle yapılan işlerden vergi alınmayacaktır.
9. Madde; Belediye için bina yapılır veya belediye sandığına mülk bırakılırsa bunların tamamı belediye sandığına ait olacaktır.
10. Madde; Belediye Sandığına temizlik vergisi bedelinden senede yüz elli bin kuruş verilecek bu belediye meclisi tarafından gerekli işler için harcanacak ve hesabı üç ayda bir kontrol edilecektir.
11. Madde; Belediye şehrin nizâm ve intizâmına dikkat edecektir.
12. Madde; Bedeli belediye sandığından karşılanmak üzere çarşı ve mahalleleri kontrol için zabıta başı ve otuz bekçi görevlendirilecektir. Bunlar devlet nizâmına uygun hareket edeceklerdir.
13. Madde; Belediye sokakların temizlenmesi, çarşının daima temiz tutulması, su ihtiyacının karşılanması ve hastalık yayan çöp ve molozların kaldırılmasını sağlayacaktır.
14. Madde; Sokak ve çarşılarda dükkânların önüne malzeme konularak, kaldırım işgali yapılmasına engel olunacaktır. Koyduğu eşyayı kaldırmak istemeyen esnafa hükümet adına ceza kesilebilecektir. Bu ceza belediye sandığına aktarılacaktır.
15. Madde; Musluk, su yolları, yağmur sularının taşması ve yolların bozularak su toplamasına engel olunacak bu işlerle ilgili komisyon oluşturulacaktır.
16. Madde; Su yollarının tamiri ve inşası belediyece yapılacaktır. Bunun için halktan gerekli ücreti toplama görevi de belediyeye ait olacaktır.

17. Madde; Çarşı ve pazarlarda satılan, sebze, meyve, bakliyat, et, yağ vb. ürünlerinin fiyat ve hijyen denetimini belediye adına görevlendirilecek çarşı ağaları yapacaklardır.
18. Madde; Halk adına, ortaya çıkan masraflar deftere yazılacak herhangi bir sorun çıkarsa kâtip sorumlu olacaktır.
19. Madde; Islahât-ı belediye için işletme masrafı olarak beş bin kuruş hükümetten alınacaktır.
20. Madde; Vergi muhasebesinde yapılan düzenleme ile yeni yapılacak inşaatlar meclis tarafından kontrol edilecektir.
21. Madde; Su temini gibi önemli konularda belediye hazineinden yardım alabilecektir.

İlk on bir madde belediye meclisinin oluşturulması, üyelerin seçimi, görev süresi ve görevlileri hakkında bilgi ihtiva ederken, on ikinci madde den itibaren belediye meclisin görev ve sorumlulukları anlatılmıştır.

Beyrut Belediye Meclisi nizamnâmesi ile geçici belediye meclisinin dört aylığına ve dört üye ile görev yapacağı, her Perşembe günü bu meclisin toplanacağı kararı alınmıştır. Belediye meclisinin üç yılda bir seçimle yenileneceği fakat bu üyelerin hükümet tarafından seçilmesi, tam demokratik seçim anlayışının henüz olgunlaşmadığını da gösteriyordu. Seçimin hükümet görevlileri tarafından yapılmasının belirli aile ve zümrelerin sürekli mecliste bulunmasını sağladığı gibi, yerel bazlı çekişmeleri de arttıracacağı kesindi. İlk belediye başkanı olarak Beyrut'un en zengin ve en itibarlı ailesi olan Beyhimzâdeler den seçilmesi bunun ispatı olsa gerektir.

Belediyenin temel görevleri genel olarak şu şekilde belirlenmişti; şehrin temizlik işleri, halkın su ihtiyacının sağlanması, çarşı ve pazar denetimi, şehrin nizâm ve intizâmı ve şehir içi bayındırlık hizmetlerinin yürütülmesi idi.

Belediyenin gelirleri, temizlik vergisinden yıllık yüz elli bin kuruş, hizmet bedeli olarak halktan alınacak ücretler ve kesilen cezalardan gelen ücretlerden oluşmaktaydı. Belediyenin denetlenmesi ise hükümete bırakılmıştı.

Beyrut meclisinin 1908 tarihine kadar sırası ile görevli başkan ve üyeleri ise şunlardır;

TABLO - 19 Beyrut Belediye Meclisi

Sıra No	1869-70 ²⁹⁵	1871-2 ²⁹⁶	1872-3 ²⁹⁷	1873-4 ²⁹⁸
1	Başkan Abaza Ahmed Efendi	Başkan Abazâ Ahmed Efendi	Başkan Abaza Ahmed Efendi	Başkan Abaza Ahmed Efendi
2	Muhyiddin Efendi Beyhim	Beyhimzâde Muhyiddin Efendi	Beyhimzâde Muhyiddin Efendi	Beyhimzâde Muhyiddin Efendi
3	Hacı Bekiri Efendi	Hacı Bekiri Efendi	Hacı Bekiri Efendi	Saadeddin Efendi
4	Abdulkâdir Berbir Efendi	Abdulkâdir Efendi	Abdulkâdir Efendi	Habib Efendi
5	Saadeddin Efendi	Saadeddin Efendi	Saadeddin Efendi	Mihail Efendi
6	Ceyib Bester Efendi	Habib Efendi	Habib Efendi	Mösyö dö Pertöy
7	Nahle Medur Efendi	Nahle Efendi	Mihâil Efendi	Katib Yusuf Efendi
8	Yusuf Sabit Efendi	Yusuf Efendi	Yusuf Efendi	Memleket Tabibi Mösyö Kosni
9	Nasruh Hayat Efendi	Nasrullah Efendi	Nasrullah Efendi	Hacı Bekiri Efendi
10	Mösyö dö Pertöy	Mösyö dö Pertöy	Mösyö dö Pertöy	Abdulkâdir Efendi
11	Mösyö Corci Lurila	Mösyö Corci Lurila	Mösyö Corci Lurila	Yusuf Efendi
12	--	--	--	Nasrullah Efendi
13	--	--	--	Mösyö Corci Lurila
Sıra No	1874-5 ²⁹⁹	1875-6 ³⁰⁰	1876-7 ³⁰¹	1877-8 ³⁰²
1	Başkan Ahmed Efendi Abaza	Başkan Ahmed Abaza Efendi	Başkan Ahmed Abaza Efendi	Başkan Ahmed Abaza Efendi
2	Beyhimzâde Muhyiddin Efendi	Beyhimzâde Muhyiddin Efendi	Muhyiddin Efendi Beyhim	Muhyiddin Beyhim Efendi
3	Habib Efendi	Abdulkâdir Aris Efendi	Muhyiddin Efendi Hamade	Muhyiddin Hamade Efendi
4	Nasrullah Efendi	Saadeddin Efendi	Abdulkâdir Efendi Aris	Abdulkâdir Aris Efendi
5	Saadeddin Efendi	Muhyiddin Efendi	Abdulkâdir Efendi Berbir	Abdulkâdir Berbir Efendi
6	Mihâil Efendi	Abdulkâdir Efendi	Abdurrahman Efendi	Abdurrahman Ityani Efendi
7	Mösyö dö Pertöy	Mihâil Efendi	Abdulkâdir Efendi Numani	Abdulkâdir Numani Efendi
8	Mösyö Corci Lurila	Mösyö dö Pertöy	Çecis Efendi Tevini	Çercis Tevini Efendi
9	--	Mösyö Corci Lurila	Yusuf Sabit Efendi	Yusuf Sabit Efendi
10	--	Habib Efendi	Nahle Medur Efendi	Mihail Sadur Efendi
11	--	Yusuf Efendi	Havâce Perteve	Kont Dö Perteve
12	--	Nusret Efendi	Havâce Lurila	Mösyö Corc Lurila

²⁹⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1286 H. (1869-1870 M.), s.72.²⁹⁶ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1288 H. (1871-1872 M.), s.67.²⁹⁷ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1289 H. (1872-1873 M.), s.89.²⁹⁸ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1290 H. (1873-1874 M.), s.72.²⁹⁹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1291 H. (1874-1875 M.), s.62-63.³⁰⁰ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1292 H. (1875-1876 M.), s.85.³⁰¹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1293 H. (1876-1877 M.), s.99.³⁰² Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1294 H. (1877-1878 M.), s.88.

13	--	Kâtib Yusuf Efendi	Nusret Hayat Efendi	Nusret Hayat Efendi
14	--	--	--	Refiki Abdulhamid Efendi
Sıra No	1878 ³⁰³	1878-9 ³⁰⁴	1879-80 ³⁰⁵	1880-1 ³⁰⁶
1	Başkan Beyhimzâde Hacı Muhyiddin Efendi sâniyen	Başkan İbrahim Fahri Bey	Başkan İbrahim Fahri Bey	Başkan İbrahim Fahri Bey
2	Abdulkâdir Efendi	Beyhimzâde Hacı Hüseyin Efendi	Beyhimzâde Hacı Hüseyin Efendi	Beyhimzâde Hacı Hüseyin Efendi
3	Abdulkâdir Efendi Berbir	Naum Efendi	Hacı Muhyiddin Hamade Efendi	Hacı Muhyiddin Hamade Efendi
4	Abdurrahman Efendi	Beşare Efendi	Besteris Habib Efendi	Besteris Habib Efendi
5	Abdulkâdir Efendi	Habib Efendi	Musa Efendi Ferj	Musa Efendi Ferj
6	Mihâil Efendi	Selim Efendi	Esad Efendi Melheme	Esad Efendi Melheme
7	Mösyö Dö Pörtöy	Hacı Muhyiddin Hamada Efendi	İskender Efendi	İskender Efendi
8	Mösyö Corc Lurila	Musa Efendi Feric	Hana Efendi Tarad	Hana Efendi Tarad
9	Yusuf Efendi	İskender Efendi	Selim Efendi Bestani	Selim Efendi Bestani
10	Nusret Efendi	Hana Efendi	Melheme Efendi Feyyaz	Melheme Efendi Feyyaz
11	--	Esad Efendi	Beşare Efendi	Beşare Efendi
12	--	Feyyaz Efendi		
Sıra No	1881-2 ³⁰⁷	1882-3 ³⁰⁸	1883-4 ³⁰⁹	1884-5 ³¹⁰
1	Başkan İbrahim Fahri Bey	Başkan el-Hac Muhyiddin Efendi Hamade	Başkan el-Hac Muhyiddin Efendi Hamade	Başkan el-Hac Muhyiddin Efendi Hamade
2	Hacı Muhyiddin Hamade Efendi	Musa Efendi Feric	Musa Efendi Feric	Musa Efendi Feric
3	Mehmed İyas Efendi	Corci Efendi Nakkaş	Corci Efendi Nakkaş	Rızkullah Efendi Hazra
4	Habib Besteris Efendi	Esad Efendi Sersek	Esad Efendi Sersek	Esad Efendi Sersek
5	Beşâre Dahani Efendi	Beşâre Efendi Es-sânî	Beşâre Efendi Ed-Dahani	Mehmed Beyhim Efendi
6	Melheme Feyyaz Efendi	Yusuf Efendi Ceddi	Yusuf Efendi Ceddi	Zeyni's-Selâm Efendi
7	Hana Tarad Efendi	Es-Seyyid Mehmed Efendi	Tabib Cabur Efendi	Cabur Efendi Tabib
8	Beşâre Sağ Efendi	Habib Efendi	Mehmed İyas Efendi	Beşâre Efendi Erkaş

³⁰³ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1295 H. (1878 M.), s.88.

³⁰⁴ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1296 H. (1878-1879 M.), s.107.

³⁰⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.), s.150.

³⁰⁶ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1298 H. (1880-1881 M.), s.148.

³⁰⁷ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.), s.170.

³⁰⁸ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.), s.165.

³⁰⁹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1301 H. (1883-1884 M.), s.123.

³¹⁰ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1302 H. (1884-1885 M.), s.114-5.

9	Çerci Nakkaş Efendi	Beşare Efendi Erkaş	Habib Efendi	Melheme Efendi Feyyaz
10	Musa Feriç Efendi	Melheme Efendi Feyyaz	Beşâre Efendi Erkaş	Yusuf Efendi Cediti
11	Beşâre Erkaş Efendi	Çerci Efendi Tarad	Melheme Efendi Feyyaz	Çerci Efendi Tarad
12	Yusuf Cedi Efendi	--	Çerci Efendi Tarad	İlyas Efendi Etevinini
Sıra No	1893-4³¹¹	1900-1³¹²	1901-2³¹³	1904-5³¹⁴
1	Başkan Mehmed Efendi Beyhim	Başkan Abdulkâdir Kabâni Efendi	Başkan Abdulkâdir Kabâni Efendi	Başkan Abdurrahman Beyzun Efendi
2	Mahmud El-Havâce Efendi	Selim Eyüb Efendi	İbrahim El-Esved Bey	Tah Nasuli Efendi
3	İbrahim Tayara Efendi	Hazre'ş-Şecan	Hazre'ş-Şecan	Mehmed Said Muhyiş Bey
4	Abdulkâdir Kabâni Efendi	Selim el-Davak Bey	Selim el-Davak Bey	Aza Musabah Cemil Efendi
5	Mehmed Ebu Ömer Ed-Davak Efendi	Mehmed Mustafa Beyhim Efendi	Mehmed Mustafa Beyhim Efendi	Kâmil Zeyni Selâm Efendi
6	Nahle Çercis Efendi	Mustafa Gandur Efendi	Numa Zehriya Bey	Vedi Feyyaz Efendi
7	Çerci Ceyib Nakkaş Efendi	Mehmed Hayri İyas Bey	Mehmed Hayri İyas Bey	İbrahim Gabriyel Efendi
8	Nikola Münsi Efendi	Seyun Ebu Şenab Efendi	Mustafa Gandur Efendi	Benayud Fahuri Efendi
9	Habib Nikola Tarad Efendi	Nikola Acuri Efendi	Nikola Acuri Efendi	Çorci Yared Efendi
10	Beşâre El-Fani Efendi	Çerci Rızkullah Bey	--	Çorci Muammeri Efendi
11	Nahle Halil Sersek Efendi	Habib Buyuri Efendi	--	Nikola Acuri Efendi
12	--	Numa Zehriya Bey	--	Nikola Beşâbeş Efendi
Sıra No	1906-7³¹⁵	1908-9³¹⁶	--	--
1	Başkan Abdulkâdir Dâna Efendi	Başkan Abdulkâdir Dâna Efendi	--	--
2	Abdurrahim Bedrun Efendi	Mehmed Mustafa Beyhim Efendi	--	--
3	Musabah Gandûr Efendi	Muhyiddin Gandûr Efendi	--	--
4	Muhyiddin Kadı Efendi	Nahle Efendi	--	--
5	Ahmed Muhtar Beyhim Efendi	Vedi Feyyaz Efendi	--	--
6	Ömer Davak Efendi	Yusuf El-Hâni Efendi	--	--
7	Abdulhafız Taber Efendi	Elbir Besol Efendi	--	--
8	Vedi Feyyaz Efendi	Yusuf Kuyumcu	--	--

³¹¹ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.143.

³¹² Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.), s.98.

³¹³ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.), s.104

³¹⁴ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.), s.94.

³¹⁵ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.), s.121-122.

³¹⁶ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.164.

		Efendi		
9	Elbir Besol Efendi	Said Sabağa Efendi	--	--
10	Nahle Nafa Bey	Çerci Tarad Efendi	--	--
11	Necib Beşbaş Efendi	Halil Betros Efendi	--	--
12	Said Sabağa Efendi	Numa Zaheriye Efendi	--	--

Osmanlı şehirlerinde henüz belediye teşkilâtı bilinmez iken, Beyrut'ta belediye teşkilâtının hızlı bir şekilde gelişme göstermesinde Avrupalı devletlerin bu bölgedeki yatırımlarının olması etkili olmuştur. Beyrut Belediye Meclisi incelendiğinde, belediye başkanlarının Beyrut'un ileri gelen ailelerinden, Dâna, Kabâni, Beyhim (Beyhimzâde), Davak, Beyzun ve Abazalardan oldukları görülmüştür³¹⁷. Belediye başkanları, başkan olarak seçilmeden önce büyük çoğunluğu mecliste üye olarak görev yapmışlardır. Bir başkan, iki veya üç dönem üst üste başkan olarak seçilebilirdi. Örneğin; Ahmed Abaza Efendi üç dönem başkan olarak seçilmiştir. Beyrut'un vilâyet olması ile Beyrut Belediye başkanlığı önem kazanmış, belediye seçimleri hararetli tartışmalara sebep olmuştur. 1902 yılında yapılacak başkanlık seçimlerinde gayr-i meşru yolların denenmesi üzerine vali Reşid Bey seçimlere müdahale etmek zorunda kalmıştır³¹⁸. Başkanların görevinde uygunsuz hareket etmeleri yabancı devletlerle sıkı ilişkiler kurmaları görevlerinden azl edilmelerine sebep olmuştur. 1912'de Belediye başkanı olan Münih Ramazan Efendi bu sebeplerle görevinden alınmış vekâleten yerine Hayreddin Nuhas ve Çerci Dibas atanmıştır³¹⁹. Başkan vekilliğine biri müslüman ve diğeri gayr-i Müslim üyeler görevlendirildi. Bu uygulamanın temel nedeni ise bölgenin demografik yapısından ileri gelmekteydi. Beyrut'ta son olarak belediye başkanlığını 1918'te Ömer Davak Efendi yapmıştır³²⁰.

Meclis üyelerinin Müslim ve gayr-i Müslim sayısı belirlenirken, Beyrut'taki Müslim ve gayr-i müslim nüfus oranına göre oluşturulduğu tespit edilmiştir. Nitekim belediyede çalışan memurlarda buna göre seçilmekteydi³²¹. Meclis üye sayıları incelendiğinde

³¹⁷ Bu aileler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. F. Zachs, **The Making Of Syrian Identity**, s.219-244; Malek Ali Shareef, **Urban Administration in The Late Ottoman Period: The Beirut Municipality As a Case Study, 1867-1908**, American University of Beirut Master Thesis, Beirut, 1998, s.57-62.

³¹⁸ BOA., DH.MKT., 502-77, 14 Mayıs 1902 M./5 Safer 1320 H.

³¹⁹ BOA., DH.ID., 88-6, 24 Şubat 1912 M./6 Rebî'ü'l-evvel 1330 H.

³²⁰ BOA., İ.DUİT., 17-32, 6 Mart 1918 M./23 Cemaziye'l-evvel 1336 H.

³²¹ BOA., DH.TMIK.S., 5-60, 5 Ocak 1897 M./1 Şa'bân 1314 H.; Merkezden gelen bir emirde Beyrut belediyesinde çalışan memurların Müslim ve gayr-i Müslim sayısına dikkat edilmesi, bunun nüfustaki Müslim ve gayr-i Müslim sayısına göre belirlenmesi istenmiştir.

ortalama her dönem on iki üyenin bulunduğu, bu sayının 1864 ve 1871 tarihli vilâyet nizamnâmelerine uygun olmadığı görülmektedir.

Beyrut'un vilâyet olması ile meclisin iş yükü yanında sorumlulukları da artmıştır. Belediye artık kendi içerisinde ihale verebilecek bir hale gelmişti. Bu ihalelerin uygun olarak verilip verilmediği kontrolünü de vilâyet yürütmekteydi. Usulsüzlük tespitinde meclisi dağıtma yetkisi valiye verilmişti. 1892 tarihinde belediye meclisinde ihalesiz bir şekilde üç yüz metrelik bir yolu müteahhide yetmiş sekiz bin kuruşa vererek çıkar sağladıkları gerekçesiyle belediye meclisi fesh edilmiş ve yeni seçime gidilmesi kararı alınmıştı. Belediye hesap işleri de Beyrut defterdarlığına bırakılmıştı³²². 1913 yılında iç karışıklık ve meclis üyelerinin vali ile olan sıkıntılarından dolayı meclis üyelerinin büyük çoğunluğu istifa etmiş ve belediye meclisi için yeniden seçime gidilmesi kararlaştırılmıştı³²³.

Beyrut belediyesi iş yükünün artması ile birlikte, İzmir belediyesinin uygulamış olduğu belediyenin iki veya üç yerden idare edilmesi uygulamasını Beyrut belediyesinde 1912'de merkezi hükümetten talep etmiştir.

Beyrut Belediye binası çağına göre mükemmel bir şekilde, Ale's-sur meydanında yapılmıştı. Beyrut belediye binasında, belediyeye ait eczanede bulunmaktaydı³²⁴.

Beyrut belediyesinde çalışan görevliler 1869'da sadece bir kâtip iken daha sonra kâtip, mühendis, mimar başı, kontrato kâtibi, cerrah, 1875'de tabib, 1878'de sandık emini ve 1882'de müfettiş eklenmiştir³²⁵.

Beyrut'un vilâyet olarak yapılandırılmasıyla belediyede çalışan görevliler bakımından pek farklılık olmamakla birlikte görevlileri şunlardı; başkâtip, muhasebe kâtibi, sandık emini, tabib, mühendis, mühendis yardımcısı, müfettiş idi, 1900'de bu görevlilere tanzifât kâtibi, bekçi, iskele me'muru, yevmiye kâtibi, odacı, gazhâne me'muru ve on dokuz adet çavuş eklenmiştir³²⁶.

³²² BOA., DH.MKT., 2033-14, 14 Eylül 1901 M./30 Cemaziye'l-evvel 1310 H.

³²³ Hassan Ali Hallâk, **Beyrut Şehremini'nin Anıları 1908-1918** Selim Ali Selam, Trc. Halit Özkan, İstanbul, 2005, s.120-124.

³²⁴ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.)**, s.372.

³²⁵ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.)**, s.170.

³²⁶ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.)**, s.99.

2.5.1. Belediyenin Gelir ve Giderleri

Belediyenin gelirleri, temizlik vergisinden yıllık yüz elli bin kuruş, hizmet bedelinden gelmekteydi. Zaman içerisinde belediyenin iş yüküne karşı gelirlerinde de bu yönde artış olmuştur. Yolların tâmir ve ıslahı için halktan *yol bedel-i nakdiyesi*³²⁷, Beyrut havagazı şirketinin iskeleyle getirdiği kömürden ton başına bir kuruş *iskele resmi*³²⁸ alması gibi. 1893-4 tarihinde belediyenin yıllık geliri yirmi beş bin lira gibi rakama tekabül etmekteydi ki bu rakam zamanına göre çok iyi bir miktardı. 1912 tarihinde Beyrut belediyesinin bir aylık gelir ve gideri ise şu şekilde idi;

TABLO - 20 Beyrut Belediyesi'nin 1912'de Bir Aylık Gelir ve Gideri³²⁹

Gelirler	Kuruş	Para	Giderler	Kuruş	Para
Eşyanın dellaliyesi vergisi	223	10	Şehri eyyan masrafı (Zaman)	141	10
Gazhâne vergisi	43.093	5	Techiz ve tekfin masrafı	149	--
Tedavi vergisi	1.710	--	Muhtaç maaşları	2.755	20
Oyun ve çalgı vergisi	635	--	Tanzifat ve tenvirat tahsildârlar aidatı	1.454	35
Çavuşların elbisesi tutarı	960	--	Zuhurat (Hesapta olmayan işler)	7.599	25
Bina ruhsatı vergisi	5.555	--	Yangın masrafı	1.057	20
Bina ruhsatıyesinden iâne-i hicaziye vergisi	170	20	Dâirenin emlâk masrafı	1.415	10
Bina ruhsatıyesinden iâne-i muvazene vergisi	134	10	Gazhâne masrafı	2.841	35
Nakliye arabaları vergisi	1.350	--	Fakir ve gürebâ tmasrafı	2.181	10
Ceza-i nakdiye vergisi	408	20	Yolları sulama masrafı	6.000	--
Kontrato pul kâğıdının satışından	2.092	--	Hastahâne masrafı	3.268	10
Tanzifât vergisi (Temizlik)	16.783	--	Yol Tamirâtı masrafı	27.784	5
Tenvirat vergisi (Aydınlatma)	11.725	--	Kırtasiye	620	35
Kira arabaları vergisi	7.866	--	Odacının müteferrikası	300	
Hususi arabalar vergisi	13.890	--	Tanzifat masrafı (Temizlik)	22.424	35
Zebhiye vergisi (Kurban Kesme)	26.676	20	Mesâlih-i hâne masrafı	1.573	35
Sıhhiye memurları maaşatından tevfiyatı emanet suretiyle	188	--	Memur maaşları	34.045	--
Hayvanat dellaliyesi vergisi	3.000	--	Dâirenin emlâk vergisi	2.164	--
Emlâk ücretleri	20.915	5	Gazhâne ve debbağhâne tutarı	4.562	10
Evrak damgalanması vergisi	399	--	Şer'i cedide el-hak olunan vakıf emlâkının bedeli	8.216	10
Cüfre vergisi (Çukur)	1.025	--	Toplam	131.552	25
Müteferrika vergisi	7.923	--	--	--	--
Toplam	166.668	15	--	--	--

³²⁷ BOA., İ.HUS., 31-1321/Ca/59, 15 Kasım 1894 M./16 Cemaziye'l-evvel 1312 H.

³²⁸ BOA., DH.MKT., 116-44, 13 Eylül 1906 M./24 Receb 1324 H.

³²⁹ Beyrut Vilâyet Gazetesi, 29 Haziran 1912 M./14 Receb 1330 H., s.2.

Gelirler incelendiğinde Beyrut Belediyesinin çok değişik kalemlerde vergi almıştır. Alınan vergiler içerisinde ise en çok geliri gazhâne vergisinden aldığı belirlenmiştir. Beyrut'ta taşımacılığın devrine göre yüksek seviyede olması yol masraflarını arttırdığından belediye idaresi bunu taşımacılardan gelir kaynağı olarak dönüştürmeyi bilmiştir. Halktan toplanan temizlik ve aydınlatma vergi miktarının yüksek olmasının Beyrut'un temizlik ve aydınlatma yönünden geliştiğinin ıspatıdır. 1893-4 tarihinde sadece şehir yollarının sulanması için senelik dört bin üç yüz lira gibi meblağ harcanması bu bilgiyi doğrulamaktadır. Ceza vergisi gelirlerinin az olması, insanların kurallara uyduğunu veya fazla ceza uygulanmadığını göstermektedir.

Giderler incelendiğinde muhtaç maaşları, ölüm ve defin masrafları, fakir ve kimsesiz masrafları ve vakıf yardımları ile sosyal devlet anlayışının benimsendiği ve bunun belediyenin temel hizmetleri olarak kabul edildiği görülmektedir. Beyrut'un ticaret şehri olmasından araç trafiğinin yoğunlaşması, şehir yollarının tahrip olmasını da beraberinde getirmekte idi. Yolların bozulması gider kaleminde me'mur maaşından sonra en çok yol masraflarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Gider kaleminde yol masrafını, temizlik harcamaları izlemiştir.

Beyrut belediyesinin bir aylık gelir ve giderleri hesaplandığında sadece bir ayda belediyenin 35.116 kuruş geliri olmuştur. Bu kazançta belediye sandığına aktarılmıştır.

Beyrut belediyesi gelir ve giderleri incelendiğinde, modern bir belediye yapısına sahip olduğu, günümüzdeki belediye teşkilâtına benzer şekilde devrinin üstünde hizmet verdiği tespit edilmiştir.

2.5.2. Belediyenin Sağlık Hizmetleri

Beyrut'ta 1820, 1830, 1865³³⁰, 1875 ve 1882'de olmak üzere kolera salgını çıkmıştır. Beyrut ve çevresinde sık sık salgın hastalıkların yaşanması ve kitlesel insan ölümleriyle sonuçlanması sağlık hizmetlerine verilen önemi arttırmıştır. Belediye teşkilâtı da zaman içerisinde sağlık örgütlerini oluşturmuştur.

³³⁰ BOA., A.MKT.MHM., 368-30, 18 Kasım 1866 M./10 Receb 1283 H.; Beyrut ve çevresinde kolera salgını çıktığı bir Yahudi'nin de öldüğü belirtilmiştir.

Sağlık hizmetleri için Belediye hastahânesi de kurulmuştur. Hastahâne müdür, başkâtip, baştabip, tabib-i sâni, operator (doktor), üç kabile (ebe), eczacı, eczacı yardımcısı ve üç hizmetli görev almıştır³³¹.

Beyrut'ta belediyeye ait olup olmadığını tam olarak tespit edemediğimiz kadın hastahânesi de bulunmakta olup 1892 yaz ayında, yirmi beş yataklı, her türlü alet ve edevata sahip, ameliyathânesi bulunan kadınlara özel bir hastahâne de kurulmuş idi³³².

Vilâyet içerisinde temel sağlık hizmetlerini kontrol etmek için sağlık komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyona *Heyet-i Sıhhiye* adı konmuştur. Komisyonun temel görevi şehir içerisindeki sağlık hizmetlerinin yürütülmesi ve denetimini sağlayarak, acil vakalara da anında müdahale edebilmektir. Heyet-i sıhhiye iki kuruldan oluşmakta idi. Birincisi insan sağlığı kurulu ki, Binbaşı sıhhiye müfettişi başkanlığında, iki doktor binbaşı ve iki doktordan oluşturulmuş diğeri ise hayvan sağlığı kurulu idi ki buda müfettiş muayene-i hayvan memuru (Veteriner) ve baytar memurundan oluşturulmuştu³³³.

2.6. Beyrut'un Adli Teşkilâtı

Osmanlı devletinde, *Klasik dönem* olarak adlandırılan dönemde, Osmanlı adli teşkilâtında ilk olarak akla gelen kadı ve mahkeme-i şer'i dir. Kadı ve mahkeme-i şer'i ile ilgili konuyu uzmanlarına havale ederek³³⁴, bu bölümde Tanzimat'tan sonra Osmanlı adli teşkilâtı ve bunun Beyrut adli teşkilâtındaki uygulaması hakkında bilgi verilecektir.

1838 tarihinde kadıların yetkilerini kötüye kullanmalarını önlemek amacıyla "*Târik-ı İlmiyye Dâir Ceza Kânunnâmesi*" adı altında yasa çıkarılmış ve bu yasa Tanzimat döneminde çıkarılacak kanunlara örnek olmuştur³³⁵. Tanzimat'ın ilânı ile yargı alanında birçok değişiklik yapılmıştır. Bu dönemde Avrupa'dan da örnek alınarak birçok

³³¹ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1319 H. (1901-1902 M.), s.104.

³³² *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1311 H. (1893-1894 M.), s.219.

³³³ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1326 H. (1908-1909 M.), s.164.

³³⁴ Kadı ve Mahkeme-i Şer'i için ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Ankara, 1994; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1988; Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, C. 1-2, İstanbul, 1988; Halil İnalcık; "Mahkeme", *İ.A.*, C. 7, İstanbul, 1988, s. 149- 151; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi (1243 – 1453)*, C. 1-2, İstanbul, 1995; Rifat Özdemir, "*Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru*", *FÜSBD*, C.1, S.1, Elazığ, 1987, s.191-198.

³³⁵ Musa Çadırçı, "*Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarık-ı İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunname'si*" *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.25, Ankara, 1981, s.142.

değişiklik yapılmıştır. Bunlar; 1840 ve 1857-8, *Ceza Kanunnâmesi*, 1861’de *Usulü Mahkeme-i Ticaret Nizamnâmesi*, 1864’te *Ticaret-i Bahriye Kanunu*, 1880’de tekrar *Ceza Muhakemeleri Usulu Kanunu* çıkarılmıştır³³⁶. Bu kanunların büyük çoğunluğu Fransız kanunları örnek alınarak oluşturulmuştur.

1864 Vilâyet nizamnâmesi ile eyalet ve sancak meclislerinin idarî ve adlî görevleri, eskiye göre bariz bir şekilde birbirinden ayrılmıştı. Nitekim nizamnâme ile idarî alanda meclis-i idareler kurulurken, yargı alanında da *nizamiye mahkemeleri* denilen meclislerin teşkil edilmesi öngörülmüştü. Buna göre sancaklarda *meclis-i temyiz-i hukuk ve cinayet*, vilâyet merkezlerinde ise *büyük meclis-i temyiz-i hukuk ve cinayet* adı altında seçilmiş üyeleri olan mahkemelerin kurulması kararı alınmıştı³³⁷. Beyrut’ta *Meclis-i Temyiz-i Liva*, nâib başkanlığında, altı seçilmiş üye ve iki kâtib tarafından oluşturulmuştu³³⁸. Mahkemelerin azâlardan oluşturulması, azâ seçiminde sıkıntılara sebep olmaktaydı. Bu seçimlerden dolayı cemaatlerin ruhanî liderleri birbirleriyle sürekli çekişme halinde bulunmakta, yaşanan olumsuzlukları da hükümet merkezine taşımaktaydılar³³⁹.

Nizamiye mahkemelerinin en önemli özelliği, mülkî amir ve memurların tesir ve müdahalesine yer bırakmayacak tarzda teşkilatlandırılmaları idi³⁴⁰. 1879’da Nizamiye mahkemelerinde yeniden düzenlemeye gidilmişti. Bu tarihten sonra ise yeni “*teşkilât-ı mehâkim*” kanununa göre bidayet ve istinaf mahkemeleri adıyla görev yapmaya başlamıştı. Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu’na göre, bidayet mahkemeleri kazâ, liva ve vilâyet merkezlerinde kurulmuştu. Bidayet mahkemesinin verdiği hükme razı olmayan tarafın bir üst mahkemeye başvurusuyla, dâvâyı ikinci derecede gören mahkemelere *istinaf mahkemesi* denilmektedir. Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu’na göre, vilâyet merkezlerinde bir istinaf mahkemesi de bulunması gerekiyordu³⁴¹.

³³⁶ Esat Arsebük, “*Türkiyede- Medeni Hukukun İnkişaf Safhaları*” AÜHFD, C.1, S.1, Ankara, 1943, s.8-10.

³³⁷ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul, 2004, s.164-172.

³³⁸ *Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1288 (1871-182)*, s.66.

³³⁹ BOA., TMIK.S., 51-69, 17 Mart 1904 M./29 Zi’l-hicce 1321 H.; Beyrut’ta kabul edilen usule aykırı olarak Rumlardan mahkeme azâsı seçildiğini iddia eden hahambaşı hükümet merkezine şikayette bulunmuştur.

³⁴⁰ S. Samur, *Suriye Vilâyeti*, s.75.

³⁴¹ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003, s.120-127.

Me'mur muhakemeleri, vilâyet adliyesini ilgilendiren önemli bir konuydu. 1871 tarihli *İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi* ile vilâyet idare meclisleri, idare ile ilgili görevlerinin yanısıra, muhakeme göreviyle de donatılmıştı. Meclis-i idaresinin bünyesinde mevcut olan *Heyet-i İthamiye* ise; reis, meclis-i idare umumi başkâtibi, idare meclisi müstantıkı (sorgu hâkimi), zabıt kâtibi ile bazı meclis-i idare azâsından oluşmaktaydı³⁴². Bu kurum me'murlarla ilgili idarî davalara bakardı. Memur suiistimalleri ve suçları, me'murlar arası görev ve yetki ihtilaflarının çözümü, halkın, devlet me'murlarının resmi tasarruflarına karşı şikâyetleri ve vergi ihtilaflarıyla ilgili dâvâlar, meclis-i idare bünyesindeki bu mahkemede ilk olarak görülürdü³⁴³. Vilâyet idare meclislerinin verdiği kararların hepsi, mülkî âmir tarafından Şura-ı Devlet'e arz olunarak, haklarında İrâde-i seniyye çıkmadıkça uygulanamazdı.

Beyrut vilâyet adlî teşkilâtında, *İstintak* (Sorgulama) ve *icra* olmak üzere iki dâire daha bulunmaktaydı. Bunlardan istintak dâiresinde iki müstantık, icra dâiresinde ise bir memur bulunmaktaydı³⁴⁴. Beyrut'ta bugünkü noterlerin işlevini gören *Mukavelât muharrirliği* ve Eşreffiyye mahallesinde *hapishâne* de bulunmaktaydı³⁴⁵. Mukavelât muharrirliğinde, Mukavelât muharriri ve yardımcısı³⁴⁶, hapishânede ise müfettiş başkanlığında, me'mur, kâtip ve dört gardiyan bulunmakta idi³⁴⁷.

Adlî teşkilâtın denetlenmesi için Beyrut'ta *Adliye müfettişleride* bulunmaktaydı. Beyrut ve Suriye Adliye müfettişi Hasan Hüsnü Efendi ve yardımcısı Mihail Abdullatif Efendi bu görevi yürütmekteydiler³⁴⁸. Beyrut adlî teşkilâtında, üst danışma kurulu olarakta *Encümen-i Adliye* adında kurul oluşturulmuştu. Beyrut'ta bu kurul, İstinaf Mahkemesi Ceza dâiresi reisi, İstinaf Mahkemesi Hukuk dâiresi Reisi, Vilâyet Müddeî Umumisi, Bidayet Mahkemesi Hukuk dâiresi reisi, Bidayet Mahkemesi Ceza dâiresi reisi, Müddeî Umumi muavini, Ticaret Mahkemesi reisi ve İstinaf başkâtibinden oluşmaktaydı³⁴⁹.

Beyrut'ta Şer'i Mahkeme, Bidayet Mahkemesi, İstinaf Mahkemesi ve Ticaret Mahkemesi olmak üzere dört farklı mahkeme mevcuttu.

³⁴² *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.), s.78.*

³⁴³ E. B. Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s.332-333.

³⁴⁴ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.), s.102.*

³⁴⁵ *Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.), s.296.*

³⁴⁶ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.), s.87.*

³⁴⁷ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.191.*

³⁴⁸ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.), s.83.*

³⁴⁹ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.), s.85.*

2.6.1. Şer’iyye Mahkemeleri

Tanzimat’ın ilânı ile şer’iyye mahkemeleri görevlerini sürdürmüşler fakat sadece evlenme, boşanma, miras, vakıf, şahsi suçlar ve cezaî işlemleri gibi davalara bakmışlardır. Klasik dönemde kadı veya nâib’in başkanlık ettiği mahkeme, bu dönemde genelde nâib başkanlığında, başkâtip ve muhızrlardan oluşmaktaydı.

1885-6’de Nâib Hakkı Bey başkanlığında, başkâtip İbrahim Efendi, Katib Şeyh Yusuf Efendi, Zabîr Kâtibi Şeyh Yusuf Efendi, Mukayyid Es-seyyid Mustafa Rüşdi Efendi’den oluşmaktaydı³⁵⁰.

Beyrut’un vilâyet olması da şer’iyye mahkemelerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. 1893-4’de Nâib başkanlığında, başkâtip, ikinci kâtip, üçüncü kâtip, mukayyid ve muhızrlardan oluşmakta idi³⁵¹. Şer’iyye mahkemeleri bu yapısını cumhuriyet dönemine kadar devam ettirmiştir.

Nâibler 1888 tarihinde 3500 kuruş aylık maaş almaktaydılar ki bu miktar mahkeme reislerinin almış oldukları aylık 2000 kuruş maaş dan daha da iyi bir ücretti³⁵².

2.6.2. Bidayet Mahkemesi

Başlangıç mahkemesi olarak adlandırılan, Bidayet mahkemeleri, Osmanlı adlî teşkilâtında yapılan 1867, 1870 ve 1867 tarihli düzenlemelerle oluşturulan Nizâmiye mahkemelerinin bidayet, istinaf ve temyiz derecelerine ayrılması ile ortaya çıkmıştır³⁵³.

Beyrut bidayet mahkemesi *hukuk* ve *ceza* olmak üzere iki dâireden ibaretti. Bu dâirelerin ayrı reisleri ile Müslim ve gayri müslim olmak üzere ikişer üye ve bir de başkâtibi bulunmaktaydı. Mahkeme kaleminde ise başkâtip, mümeyyiz, müstantık, zabıt ve hukuk kâtibi, cinayet zabıt kâtibi ve mukayyidden oluşmaktaydı³⁵⁴. Beyrut bidayet mahkemesinde, nâib, “*Bidâyet mahkemesi hukuk reisi*” sıfatını taşımakta idi. Bu

³⁵⁰ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1303 H. (1885-1886 M.), s.101.

³⁵¹ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.103.

³⁵² BOA., İ.MMS., 97-4113, 20 Mart 1888 M./7 Receb 1305 H.

³⁵³ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.1, İstanbul, 1990, s.432.

³⁵⁴ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.), s.148.

durumda Nâib hem şer'i mahkemede ve hemde bidayet hukuk mahkemesi reisliğini yaparak, iki görevi birlikte yürütmek zorunda kalmıştır.

1881-2 tarihinde Beyrut bidayet mahkemesi kalemi yeniden yapılandırılmış, müddeî-i umûmî (Savcı) muavini, icra memuru, Mukavelât müdürü ve mukâvelât memuru görevlileri kaleme eklenmiştir³⁵⁵.

1883-4'de mahkeme üyelerine azâ-i mülâzımı (stajyer) ve müddeî-i umûmî muavini dahil edilmiştir³⁵⁶.

Mahkeme görevlileri, bölgede görev yapan me'murlardan seçilmekteydi. Örneğin; Beyrut mahkemesine Şam Bidayet reisi Saaddedin Bey 31 Temmuz 1879 M. (11 Şa'bân 1296 H.) da atanmıştır³⁵⁷. Beyrut ve Şam arasında me'mur değişimi sıklıkla olmaktaydı.

1888'de Beyrut'un vilâyet olmasıyla Bidâyet mahkemesi görevlileri ve aldıkları aylık ücretler ise şu şekilde idi³⁵⁸;

Görevli Adı	Hukuk dâiresi reisi	Ceza dâiresi reisi	Müdde-i umumi muavini	Azâ	Azâ-i mülâzımı	Başkatib	Katib	Müstantık
Adet	1	1	1	4	2	1	4	1
Maaşı Kuruş	3500	2000	1800	1440	540	600	1300	1000
Görevli Adı	İcra me'muru	Mübaşir	Odacı					
Adet	1	3	1					
Maaşı Kuruş	600	230	45					

En fazla ücreti hukuk dâiresi reisine olan nâib efendi almaktaydı, mahkeme azâları da kişi başına 360 kuruş, kâtibler 325 kuruş, ücret almaktaydılar. Beyrut bidayet mahkemesinde yapı ve görevlileri itibariyle bundan sonra herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

Beyrut bidayet mahkemesinde görülen dava sayıları ise yıllara göre şu şekilde idi;

³⁵⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.), s.169.

³⁵⁶ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1301 H. (1883-1884 M.), s.97.

³⁵⁷ BOA., İ.DH., 789-64129.

³⁵⁸ BOA., İ.MMS., 97-4113, 20 Mart 1888 M./7 Receb 1305 H.

1877-8 ³⁵⁹		1879-80 ³⁶⁰		1880-1 ³⁶¹	
Ceza Dâiresi Dava Sayısı	Hukuk Dâiresi Dava Sayısı	Ceza Dâiresi Dava Sayısı	Hukuk Dâiresi Dava Sayısı	Ceza Dâiresi Dava Sayısı	Hukuk Dâiresi Dava Sayısı
79	91	472	125	401	207

Dava sayıları incelendiğinde 1879-90 de ceza davalarında 1877-8' e göre % 600'leri bulan bir artış olmuş ve bu sayıda azalma olmamıştır. Hukuk davalarında ise 1880-1 tarihinde büyük bir artış yaşanmıştır. Ceza davaları, hukuk davalarına göre daha fazla olmuştur.

2.6.3. İstinaf Mahkemesi

Bidayet mahkemesinin verdiği kararları tetkik eden mahkemedir. Beyrut İstinaf mahkemesi, 1888 tarihinde kadar, tek dâirede, bir başkan iki daimi üye ve dört seçilen üyeden oluşmakta iken bu tarihten sonra *hukuk* ve *ceza* olmak üzere iki dâireye ayrılmıştır. 1888 tarihine kadar mahkeme kaleminde iki kâtip, iki mukayyid ve bir tercümanda bulunmaktaydı. Beyrut'un vilâyet olmasıyla İstinaf mahkemesi görevlileri ve aldıkları ücretler ise şu şekilde idi³⁶²;

Görevli Adı	Reisi Sâni	Azâ	Mülâzımı	Muhasebe Kâtibi	Kâtipleri	Mübaşir	Odacı
Adet	1	4	2	1	4	4	1
Maaşı Kuruş	2500	2000	540	1000	1300	640	90

İstinaf mahkemesinde görevli me'murların bidayet mahkemesi me'murlarıyla aynı ücreti aldıkları fakat istinaf mahkemesi azâlarının kişi başına aldıkları 500 kuruş maaş ile bidayet mahkemesi azâlarından daha fazla ücret aldıkları tespit edilmiştir.

Beyrut'un vilâyet olmasından kısa bir süre sonra *hukuk* ve *ceza* olmak üzere iki dâireye ayrılmış ve her dâirede iki Müslim, iki gayr-i müslim ve birer mülâzım tayin edilmiştir. Ceza ve hukuk dâirelerine birlikte bakan bir müddeî umumi (savcı) görevlendirilmiştir³⁶³. Müddeî umuminin 2000 kuruş aylık maaşla mahkeme reisleriyle

³⁵⁹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.), s.260.

³⁶⁰ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1298 H. (1880-1881 M.), s.254.

³⁶¹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.), s.289.

³⁶² BOA., İ.MMS., 97-4113, 20 Mart 1888 M./7 Receb 1305 H.

³⁶³ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.131.

aynı maaş miktarını da aldığı görülmektedir. 1908 tarihinde İstinaf mahkemesi Hukuk dâiresinin reisi, mahkemenin de başkanı olan vilâyet nâibi idi³⁶⁴.

Beyrut istinaf mahkemesinin de görülen dava sayıları ise şu şekilde idi;

1878-9 ³⁶⁵		1879-80 ³⁶⁶		1880-1 ³⁶⁷		1881-2		1882-3	
Ceza Dâiresi	Hukuk Dâiresi	Ceza Dâiresi	Hukuk Dâiresi	Ceza Dâiresi	Hukuk Dâiresi	Ceza Dâiresi	Hukuk Dâiresi	Ceza Dâiresi	Hukuk Dâiresi
Dava Sayısı	Dava Sayısı	Dava Sayısı	Dava Sayısı	Dava Sayısı	Dava Sayısı	Dava Sayısı	Dava Sayısı	Dava Sayısı	Dava Sayısı
23	14	3	10	4	4	9	3	9	7

İstinaf mahkemesinde, en çok davaların ceza dâiresinde görüldüğü, iki dâirede de dava sayılarının düzenle artma ve azalmanın yaşanmadığı tespit edilmiştir.

2.6.4. Ticaret Mahkemesi

Tanzimat'tan önce bazı önemli ticari anlaşmazlıklara defterdâr bakardı. Tanzimat'tan sonra yerli ve yabancı tüccarların arasındaki anlaşmazlıklara ayrı mahkemelerin bakması kararı alındı. 1839 tarihinde, *Ticaret Nezâreti* 1840'ta ise nezârete bağlı *Ticaret Meclisi* kurulmuştur. 1848 tarihinde yabancı devletlerin baskısı ile üyelerinin yarısı yabancı uyruklu tüccarlardan seçilmek kaydıyla Karma Ticaret Mahkemesi kurulmuştur³⁶⁸. 1850'de kabul edilen Ticaret kanun ile ticari yargının önemi artmış, 1865'ten sonra ise Ticaret mahkemeleri yaygınlaşmıştır.

Beyrut'un ticari yoğunluğundan dolayı ticaret mahkemeleri çok hızlı bir şekilde kurulmuş ve işlemeye başlamıştır. İlk olarak 22 Nisan 1850 M.(9 Cemaziye'l-âhir 1266 H.) tarihinde ticaret meclisi kurulmuş ve bu meclisin üyeleri de ticarî davalara katılmışlardır³⁶⁹. Bu tür uygulamaların hayata geçirilmesinde, Beyrut'ta ticari hareketliliğin fazla olması ve yabancı uyruklu tüccarların Beyrut'ta yatırımlarının artmış olması neden olmuştur.

15 Mart 1861 M. (3 Şa'bân 1277 H.) de merkezden gelen bir kararla Beyrut ticaret mahkemesinde davaların dört azâdan oluşturulması istenmişse de Beyrut'ta eski usûl

³⁶⁴ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.118.

³⁶⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.), s.150.

³⁶⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1296 H. (1878-1879 M.), s.107.

³⁶⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.), s.165.

³⁶⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1301 H. (1883-1884 M.), s.123.

³⁶⁶ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1298 H. (1880-1881 M.), s.148.

³⁶⁷ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.), s.170.

³⁶⁸ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.1, s.289.

³⁶⁹ BOA., HR.MKT., 23-63.

olan, azâlardan üçü devlet-i âliden ve üçü de tebaa-i ecnebiden olmak üzere toplam altı azâdan oluşturulmasının uygun olacağı kararlaştırılmıştı³⁷⁰. 1874-5 tarihinde aynı uygulama devam etmiş ve mahkeme kaleminde üç kâtip ve üç mukayyiden oluşturulmuştur³⁷¹. Beyrut ticaret mahkemesinde görev alacak yabancı uyruklu azâlar için her üç ayda bir konsolosları tarafından seçim yapılarak mahkemeye sunulmuşlardı.

Bu azâların devletlerine göre tarih ve sayısı ise şöyle idi;

TABLO - 21 Beyrut Ticaret Mahkemesinde Görevlendirilen Azâların Devletlere Göre Sayıları

	1877-8 ³⁷²	1878 ³⁷³	1878-9 ³⁷⁴	1879-80 ³⁷⁵	1881-2 ³⁷⁶	1882-3 ³⁷⁷	1883-4 ³⁷⁸	1884-5 ³⁷⁹
Fransa	--	4	4	4	4	4	4	4
Macaristan	4	--	--	--	--	--	--	--
İtalya	3	3	3	3	2	2	2	2
İngiltere	3	2	2	2	3	3	3	4
Yunanistan	2	2	2	2	3	3	3	2
Almanya	3	3	4	4	3	2	2	4
Danimarka	2	--	--	--	2	2	2	2
Rusya	3	--	--	--	2	4	4	3
Avusturya	3	3	2	2	2	2	2	2
Amerika	--	2	2	2	2	2	2	2
İran	--	--	--	--	2	2	2	2
Toplam	23	19	19	19	25	26	26	27

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere ticari münasebeti yoğun olan ülkelerin azâ sayıları fazla idi. Konsolosların belirledikleri azâ sayısı 19'dan, 26'ya çıkarılmış olması ticaret hacminin artmasından kaynaklanmaktadır.

Beyrut'un vilâyet olması ile ticaret mahkemesi bünyesinde değişiklik yapılmamış, fakat kaleminde yeni düzenlemeye şu şekilde gidilmiştir. Bu değişiklik kalemde üç mukayyid ve iki kâtip yerine, bâşkatip başkanlığında altı kâtip görevlendirilmiştir³⁸⁰.

³⁷⁰ BOA., İ.DH., 461-84.

³⁷¹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1291 H. (1874-1875 M.), s.100.

³⁷² Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1294 H. (1877-1878 M.), s.88.

³⁷³ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1295 H. (1878 M.), s.89.

³⁷⁴ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1296 H. (1878-1879 M.), s.109.

³⁷⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.), s.149-150.

³⁷⁶ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.), s.169.

³⁷⁷ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.), s.166.

³⁷⁸ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1301 H. (1883-1884 M.), s.124.

³⁷⁹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1302 H. (1884-1885 M.), s.116.

³⁸⁰ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.105.

Ticaret mahkemesinde 1881-2 tarihinde toplam 161 dava görülmüş, bu davalardan 67'si mahkûmiyet, 35'i iptal edilmiştir. Görülen davalardan 1.278.015 kuruş'luk para cezası kararı da verilmiştir³⁸¹.

2.7. Beyrut'ta Askerî Teşkilât

2.7.1. Beyrut'ta Karada Hizmet Veren Askerî Birlikler

Tanzimat dönemine kadar Beyrut'ta klâsik askeri yapı hâkimdi. Tanzimatın ilanından sonra her alanda olduğu gibi askerî alanda da değişikliğe gidildi. 1843 tarihinde çıkarılan kararnâme ile kara kuvvetleri birbirinden ayrı ve müstakil beş orduya ayrıldı. Beşinci ordu *Arabistan Ordusu* adıyla Şam merkezinde kuruldu. Beyrut askeri teşkilatıda Arabistan ordusu bünyesine dahil edildi. 1848'de Irak ve Hicaz orduları da eklendi böylece ordu sayısı yediye çıkmış oldu³⁸². 1869 tarihli kanunnâme ile ordu teşkilâtında yeniden düzenlemeye gidildi. Beyrut'un bağlı olduğu 5. Ordunun merkez şehri idi. 5. Ordunun yetki sahası ise şöyle idi; Halep, Beyrut, Adana vilâyetleriyle müstakil Kudüs ve şehri-i Zor bulunmakta idi³⁸³.

5. ordu içerisinde, 3. Alayın merkezi Beyrut olup, 1. Tabur sadece burada bulunmakta idi. 2. Tabur Akka'da, 3. Tabur Trablusşam'da ve 4. Tabur ise Cebele'de idi. 1861 yılında Beyrut alay komutanı Fevzi Paşa idi³⁸⁴. 1869-70 tarihinde, 3. Alayın komutanı Mirliya Mustafa Paşa, 1.Tabur komutanı Murad Bey³⁸⁵, 1874-5'de 3. Alayın komutanı Ferik Mahmud Paşa, 1.Tabur komutanı Binbaşı Mehmed Nazmi Bey³⁸⁶, 1878'de 3. Alayın komutanı Ferik Veli Paşa idi³⁸⁷.

³⁸¹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.), s.276.

³⁸² Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s.22.

³⁸³ V. Cuinet, *Syrie Liban et Palestine*, s.305.

³⁸⁴ BOA., A.MKT.NZD., 396-100, 3 Şubat 1892 M./3 Şa'bân 1278 H.

³⁸⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1286 H. (1869-1870 M.), s.34.

³⁸⁶ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1291 H. (1874-1875 M.), s.34.

³⁸⁷ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1295 H. (1878 M.), s.33.

1881-2 tarihinde 91. Alay merkezi olan Beyrut'ta Merkez komutanı Kaymakam Şakir bey, 1. Taburda ise Binbaşı Mustafa Galib bey³⁸⁸, 1882-3'de 91. Alayda Miralay Edhem Bey, 1. Taburda Binbaşı Mustafa Galib görev yapmıştır³⁸⁹.

Beyrut kara kuvvetleri 1893-4'te 5. Orduya bağlı 33. Alay olarak yapılandırılmıştı. 33. alayın komutanı ise Miralay İsmet Bey idi. 33. Alaya bağlı 4. Tabur, 69. Alayın 4. Taburu ve 28. Süvari alayıda Beyrut'ta bulunmaktaydı³⁹⁰.

1901-2 tarihinde Beyrut kara kuvvetleri şu şekilde yapılandırılmıştır; 5. Orduya bağlı 28. Süvari alayı ve komutanı Miralay Ahmet Şükrü Bey, 13. Nişancı taburu ve komutanı Binbaşı Cahid Bey, 69. Redif Alayı 4. Beyrut taburundan ibaretti³⁹¹. 1908-9 tarihinde Beyrut kara kuvvetleri teşkilâtı mevcut yapısını korumuştur³⁹².

Tanzimat'ın getirdiği bir yenilikte asker alımlarında *Kura-i Şer'iyye* usulü idi³⁹³. Anadolu'nun birçok kentinde kura-i şer'iyye usulüyle asker alımlarında sıkıntılar yaşanmakta iken, Beyrut'ta böyle bir sıkıntı yaşanmadığı gibi bölge idarecileri de göstermiş oldukları hassasiyetten dolayı ödüllendirilmişlerdir³⁹⁴.

2.7.2. Beyrut'ta Denizde Hizmet Veren Askerî Birlikler (Bahr-i Sefid Seyir Filo komutanlığı)

Osmanlı bahriyesi, ticaret gemilerinin ve kıyı bölgelerindeki halkın can ve mal güvenliğini sağlamak için çalışmaktaydı. Doğu Akdeniz'in liman şehri olan Beyrut, Osmanlı egemenliğine dâhil olduktan sonra Akdenizli tüccarlar denizlerde daha güvenli bir şekilde hareket edebilme imkânına sahip oldular. Bu tüccarlar Doğu Akdeniz'de

³⁸⁸ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.), s.126.

³⁸⁹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.), s.119.

³⁹⁰ N. El-Hmoud, "Tanzimât-ı el-Osmaniye fî Vilayeti Suriye", s.32.

³⁹¹ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.), s.96-100.

³⁹² Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.193-198.

³⁹³ Ahmet Aksın, "Kur'a-i Şer'iye Usulünün Harput ve Çevresinde Uygulanması ve Karşılaşılan Tepkiler", XIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiri, C.II, Ankara, 2002, s.1785-1795; Ayten Can Tunalı, "Tanzimat Döneminde Ordu-Halk İlişkileri, AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.23, S.36, Ankara, 2004, s.239.

³⁹⁴ BOA., İ.DH., 249-15229, 1 Mart 1856 M./9 Cemaziye'l-evvel 1268 H.; BOA., İ.DH., 251-15444, 1 Mart 1856 M./9 Cemaziye'l-evvel 1268 H.

yoğun bir şekilde faaliyet gösteren korsanların saldırılarından, Akdeniz’de bulunan kalyon kaptanları ile başbuğları sayesinde korunabilmişlerdi³⁹⁵.

Beyrut’un liman şehri olması şehre zenginlik ve servetin yanı sıra, insan ve emtia kaçakçılığını da getirmişti. Bu gibi olumsuzluklara engel olabilme görevini ise denizde bahriye teşkilâtı üstlenmişti. Bahriye teşkilâtı Bahr-i sefid seyir filo komutanlığına bağlı, Nusret torpitobotu, Kütahya torpitobotu, İsmail vapuru, Timsah torpitobotu ve Bandırma vapuru incelen dönemde Beyrut sahilinde görev yapmıştı.

İsmail vapurunda 1883-4 tarihinde çalışan görevliler ve sayıları şöyle idi³⁹⁶;

Sınıf-ı Çarh Zabitanı			Sınıf-ı Çarhçıyan		
İsmi	Görevi	Rütbesi	İsmi	Görevi	Rütbesi
Süvar-ı evvel Kol Evvel Kaptan Ömer Efendi			Ser-Çarhçı Sağ kol Ağası Vamık Efendi		
Süvar-ı sâni Kol-ı Sâni İsmail Hakkı Efendi			Çarhçı Sâni Sol kol Ağası Rafet Efendi		
Bölük Zabiti Yüz Başlı Ali Ağa			Çarhçı Salis Yüzbaşı Mustafa Efendi		
Memuru Seyr-u Sefin Mülâzımı Evvel Tahir Efendi			Ateşçi Zabitân Mülâzımı Evvel Hürşid Efendi		
Kâtibi Sefine Mülâzımı Evvel Ömer Efendi			Ateşçi Zabitân Mülâzımı Ali Ağa		
Bölük Zabiti Mülâzımı Evvel Hasan Ağa			Ateşçi Zabitân Gedikli evvel Osman Ağa		
Bölük Zabiti Mülâzımı Muhyiddin Efendi			Kazancı Ali Ağa		
Seyr-i Sefin Mühendis Salih Efendi			--		
Neferât		--	Neferât	Ateşciyân	--
1	Çavuş		1	Sâni	
1	Emin-i Bölük		9	Kömürçiyân	
5	On başı		35	Neferât	
48	Neferât		Toplam 90		

Timsah Torpidobotu, Fransa’nın Tulon şehrinde üretilmiş. 1887’de İngiltereden satın alınmıştı. Ağırlığı 60 ton olup hızı 17 deniz mili idi. Silah olarak iki adet torpido kovani vardı. 1897 Osmanlı-Yunan savaşında da kullanılmıştır³⁹⁷. 1904-5’te Beyrut’ta bulunan Timsah torpidobotunda, Kaptanı Süvari Kol-u Sâni Hacı Mehmed Refet Efendi ile Süvari Kol-u Sâni Mülâzım-ı evvel Mustafa Efendi, Bölük Zabiti Mülâzım-ı evvel Muhyiddin Efendi, Birinci Kâtip İhsan Efendi, Ser-Çarhçı Yüzbaşı İshak Efendi, İkinci Çarhçı Yüzbaşı Tevfik Efendi ve Üçüncü Çarhçı Mülâzım-ı evvel İsmail Efendi görev yapmışlardı³⁹⁸.

³⁹⁵ Yusuf Alperen Aydın, **Osmanlı Denizciliği (1700-1770)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s.346-347.

³⁹⁶ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1301 H. (1883-1884 M.)**, s.126.

³⁹⁷ Şakir Batmaz, **II. Abdulhamit Devri Osmanlı Donanması**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2002, s.225.

³⁹⁸ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.)**, s.116-117

1904-5'te Beyrut'ta bulunan Bandırma Torpidobotu görevlileri ise şunlardı; Kaptanı Süvar-i Kol Ağası Mehmed Sıdkı Efendi, Çarhçı Mülâzım-ı evvel Sabri Efendi, Yüzbaşı Remzi Efendi, Korvet Katibi Mehmed Behçet Efendi, Yüzbaşı İbrahim Efendi, Mülâzım-ı Sâni İsmail Efendi, Çarhçı Mülâzım-ı evvel Mazhar Efendi, Mülâzım-ı Sâni Şevket Efendi, Çarhçı Mülâzım-ı evvel Ali Efendi, Çarhçı Demir Efendiden oluşmakta idi³⁹⁹.

Nusret torpidobotu 1886'da Almanya'nın Schiffs-Maschinenbau-Germani şirketinden alınmış, 85 ton ağırlığında, 22 deniz mili hıza çıkabilen, iki adet torpido kovanı ve iki adet krupp topundan ibaretti⁴⁰⁰. 1908-9 da Beyrut'da bulunan Nusret torpidobotu kaptanı Süvari Kol-u Sâni Mazhar Efendi ile 25 mürettebata sahipti⁴⁰¹.

Kütahya torpidobotu 1901'de İtalya'dan alınmış. Kütahya torpidobotu iki adet Hotchkiss topu ve iki adet torpido kovanından ibaretti⁴⁰². 1908-9 da Beyrut'ta bulunan Kütahya torpidobotu, kaptanı Süvari yüzbaşı unvanı ile 22 mürettebata sahipti⁴⁰³.

Trablusgarb savaşının başladığı tarihlerde Avnullah korvetiyle, Ankara torpidobotu Beyrut sahillerini korumakla görevli olup Avnullah Korveti, 1871 tarihinde İngiltere'de yapılmış, 2400 ton ağırlığında saatte 12 deniz mili hızına sahipti⁴⁰⁴.

Suriye ve Beyrut sahilinde görev yapmakta olan, vapur ve torpidobotlara ortak olarak tahsisat çıkarıldı⁴⁰⁵. Beyrut idarecileri sahil güvenliğinin sürekli eksik olduğunu, bu nedenle kaçakçılığın bir türlü engellenemediği, bu olumsuzluğun ortadan kalkması için Beyrut bahriyesine istimbot gönderilmesi talebinde bulunmuşlarsa da, hükümet merkezinin bu konuda yapılabilecek bir şey olmadığı ve ellerinde bulunan torpidobotlarla yetinmeleri gerektiğini bildirmişlerdi⁴⁰⁶. Beyrut'ta deniz kaçakçılığının çok yoğun yaşandığı, bazen kaçak gemilerle mücadele için top atışlarının dahi yapıldığı bilinmekte fakat bahriye teşkilâtının elinde bulunan torpidobot ve vapurların kıyıya

³⁹⁹ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1322 H. (1904-1905 M.), s.116-117

⁴⁰⁰ Ş. Batmaz, **II. Abdulhamit Devri Osmanlı Donanması**, s.224.

⁴⁰¹ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1326 H. (1908-1909 M.), s.197.

⁴⁰² Ş. Batmaz, **II. Abdulhamit Devri Osmanlı Donanması**, s.227-28.

⁴⁰³ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1326 H. (1908-1909 M.), s.197.

⁴⁰⁴ Ömer Osman Umar; "Trablusgarb Savaşı Sırasında İtalya'nın Beyrut'u Bombalaması" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XVII, S.51, Ankara, 2001, s.727-784.

⁴⁰⁵ **BOA., İ.BH.**, 78-1314/Z/1, 30 Mayıs 1897 M./28 Zi'l-hicce 1314 H.; Beyrut'ta bulunan İsmail Vapur-u Hümayunu ile Suriye sahilindeki diğer vapurlara lazım olan kömürün tedariki için icap eden bin liranın tahsis edilmesi.

⁴⁰⁶ **BOA., DH.MKT.**, 806-34, 4 Ocak 1904 M./15 Şevvâl 1321 H.

yanaşamamaları ve sayıca yetersiz olmaları, kaçakçılıkla mücadele edilmesine engel olmaktaydı⁴⁰⁷. I. Dünya Savaşının çıkması ile Beyrut bahriye teşkilâtına bağlı olan vapur, istimbot ve torpidobotlar merkez bahriye teşkilâtı emrine verilmiştir.

⁴⁰⁷ Timsah torpidobotu, Zefirus isimli, kaçakçılıkla meşgul olan gemiye ateş etmiş ve bu ateş sonucunda kaçakçılardan bir kişi ölmüştür. **BOA., Y.A.HUS.,** 487-6, 8 Mayıs 1905 M./3 Rebî'ü'l-evvel 1323H.; Bandırma vapuru kaçakçılık yapan gemileri denizde sıkıştırmış fakat yapısının müsait olmaması sebebiyle kıyıya yanaşamayınca kaçakçıları yakalayamamıştı. **BOA., DH.MKT.,** 888-59, 13 Eylül 1904 M./3 Receb 1322 H.; **BOA., İ.HUS.,** 123-1322/N/03, 21 Kasım 1904 M./13 Ramazan 1322 H.

İKİNCİ BÖLÜM

BEYRUT ŞEHRİNİN GENEL YAPISI

1. Şehrin Konumu ve Genel Görünümü

Doğu Akdeniz’de, Ortadoğu’nun en büyük liman kenti olan Beyrut şehri, Doğu Beyrut ve Batı Beyrut tepeleri arasında kalan bir yarımada üzerinde kurulmuştur⁴⁰⁸. Beyrut, Cebel-i Lübnan dağlarının eteğinden Akdeniz’e uzanan kuytu bir mevkide olup kuzeyden Beyrut nehri ki düzenli bahçeleriyle meşhur çay ağzı limanı, batısında Res’i Beyrut mahallesi ve güneyde “*Kumluk*” adı verilen kum tepeleri ile sınırlıdır. Beyrut şehri 15 km²’lik bir alana sahiptir. Beyrut’un batısında Res’i Beyrut, güneyinde Masıtibe ve Basita mahallesi, güney doğusunda Eşrefiyye mahallesi ve tepeleriyle çevrilidir. Şehrin en yüksek yeri Eşrefiyye Mahallesi olup 96 metre yüksekliğe sahiptir. Şehrin çarşı ve pazar yerleri Tellal etekleri ile sahildedir.

Beyrut’un kuzeyinde bulunan Cebel-i Lübnan’dan doğan *Nehr-i Kelb* isimli nehirten şehrin içme suyu tedarik edilmekteydi. 1875 tarihinde İngiliz şirketine ihalesi verilen Beyrut su imtiyazı ile şehrin su ihtiyacı karşılanmıştır. Beyrut şehrinin bir diğer önemli nehri ise Cebel-i Lübnan dâhilinde *Hammâna*⁴⁰⁹ köyünde çıkan ve *Çayağzı* denilen mevkiinde Akdeniz ile birleşen *Nehr-i Beyruttur*.

Şehrin doğu sahiline doğru 2000 dönümlük fıstık ağaçlarından oluşan ormanı *Fıstıklık* adı ile anılırdı. Şehrin güneyinde bulunan belediyeye ait olan *Kumluk* isminde mevkisi bulunup, burası kısmi kum tepelerinden müteşekkildi. Bu kum tepeleri rüzgârlı günlerde şehre doğru ilerlemekte halkı tedirgin etmekteydi. Bu mevkii için değişik çözümler aranmışsa da sonuç alınamamıştır. Beyrut şehrinin *Saray*, *Sur*, *Yakup*, *Yeni* ve *Hicaz* adında beş kapısı olup şehre bu kapılardan geçilerek girilirdi⁴¹⁰.

İlk adı *Berit* (*Buruta*, *Berita*) olan Beyrut şehri Ortadoğu’da Fenikelilerle birlikte Akdeniz sahil şehirleri arasında yükselmeye başlamıştır. Romalılar döneminde yeniden imâr edilen şehirde hamamlar, tiyatrolar ve eğitim kurumları gibi birçok mimârî yapının

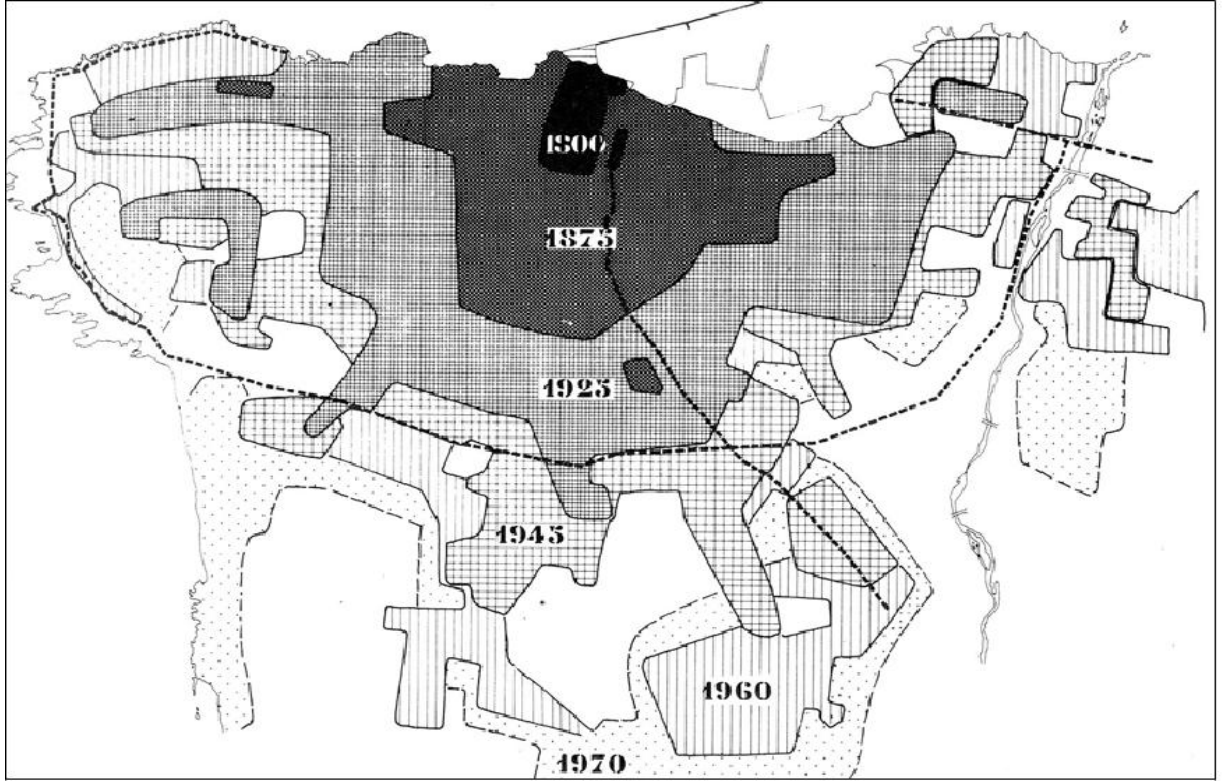
⁴⁰⁸ D. Dursun, “Beyrut”, *DİA.*, s. 81.

⁴⁰⁹ Çok eski yerleşim yeri olan Hammana köyü, Fenikeliler zamanında *Hammon* olarak bilinmektedir. Enis Furayha, *Mu’cemu esmai’l-müdün ve’l-kura’l Lübnaniyye*, Beyrut, 1996, s.58.

⁴¹⁰ *BOA.*, *MAD.*, 8838, s.27.

yanı sıra kültürel açıdan da değer kazandırılmıştır. Romalıların kurdukları Hukuk Okulu Beyrut'un gelişmesini hızlandırmıştır. Hukuk okulu sayesinde Beyrut şehri *Dâru'l Maârif* unvanını almaya hak kazanmıştır. Bizanslıların ipek ticaretine verdikleri önem Beyrut'un ticari hayatını değiştirmiştir. Beyrut'ta bu dönemde meydana gelen deprem sonucunda şehrin tamamı yıkılmışsa da Bizans idaresi şehri yeniden imar etmiştir⁴¹¹. Suriye'nin H.z. Ömer tarafından 635 tarihinde fethedilmesiyle şehir yeniden imar edilerek câmii ve mescitler yapılmıştır. Beyrut şehri'nin 1516'da Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle, birlikte şehrin gelişimi için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Beyrut şehri'nin gelişim haritası ise şu şekilde oluşmuştur⁴¹²;

Harita 2: Beyrut Şehri'nin Gelişim Haritası

Harita da görüldüğü üzere şehrin fizikî olarak gelişmeye müsait bir yapıya sahip olmaması, şehrin dağlara doğru ilerlemesine zorunlu hale gelmiştir.

⁴¹¹ Beyrut'ta 526, 528 (529), ve 551 tarihlerinde çok şiddetli deprem olmuştur. P. K. Hitti, **Syria**, s.104-105; N. Jidejian, **Beirut Through The Ages**, s.70.

⁴¹² Pelin Kihir Öztürk, **Urban Transformation of Ottoman Port Cities in The Nineteenth Century: Change From Ottoman Beirut To French Mandatory Beirut**, ODTU Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.96; Beyrut şehrinin gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. www.ifz.tugraz.at/index_en.php/.../Chamoun_SA%202004.pdf (15.03.2008).

Beyrut şehri kurulduğu ilk yıllarda sahildeki kale⁴¹³ ve etrafında bulunan birkaç mahalleden ibaretti. Zamanla bölgenin ticari ve siyasi öneminin artmasına mukabil nüfusunda da artış olunca şehir bölgenin arazi yapısına göre imar edildi. Küçük bir kasaba iken yerli halk şehir merkezi için *Medine* (şehir) ismini kullanmıştır. Beyrut'un Osmanlı hâkimiyeti altında, gelişmesinin önünü açan olaylar ise karantina idaresinin inşa edilmesi⁴¹⁴ ve Beyrut'un Sayda eyaletinin merkezi haline getirilmesidir. Karantina idaresi ile birlikte limana getirilen mal ve eşyaların sağlık denetimin yanı sıra salgın hastalıklarda önceden tedkik edilmiştir. Bu sayede limanın sağlık kontrolün sağlanması ile yabancı gemiler Beyrut limanını tercih etmişlerdir. Karantina idaresi ile birlikte şehrin yapısı değişmeye başlamış ticaret hacmindeki artış şehre de yansımıştı. Bu yenilikleri, Beyrut-Şam şose yolunun yapılması, Nehr-i Kelb suyunun içme suyu olarak Beyrut'a getirilmesi, Beyrut-Cebel-i Lübnan elektrikli tramvay hattının yapılması vb. gibi, birçok yenilik takip edecek, şehir Klasik Doğu Akdeniz liman şehirlerinden ayrılarak farklı bir noktaya gelecekti.

Bu dönemde şehirde mimari alanda da büyük gelişmeler olmuştur. Şehirdeki eski hükümet dâiresinin karşısında, Burce'l-Kişaf meydanın karşısına 15.000 lira masrafla inşa edilen yeni hükümet dâiresi iki katlı ve seksen iki odaya sahipti⁴¹⁵.

Şehir merkezinde sivil mimarının yanında askerî alanda da bu yenilikler takip edilmiştir. Askeri kışla ihtiyaçlara cevap verecek şekilde tamir ve ikmal edilmiş, buna ek olarak kışlanın yanına birde askeri hastahâne inşa edilmişti. Şehrin Başure denilen semtinde Mekteb-i ibtidâ-i mülkiye ile Rüştîye-i askeri binası da yapılmıştı.

Beyrut şehrinde modern belediyeçilik anlamında birçok çalışma yürütülmüştür. Belediye teşkilâtı kurulmasından sonra ilk olarak *Medine* denilen ki, kalenin bulunduğu mevkide, kanalizasyon ve kaldırım çalışmaları tamamlanmıştı. Şehir içinde elli kilometre şose yol döşenmiştir. Beyrut Belediyesi alt ve üst yapı çalışmalarının yanında, halkın sosyal ihtiyaçları içinde çalışmalar yürütmüştür. Bu çerçevede *Bahçe-i Dilâra* (Hamidiye) adında devrine göre mükemmel bir bahçe oluşturulmuş yine Şam caddesi

⁴¹³ Evliya çelebiye göre İspanyollar tarafından yapılan Beyrut kalesi iki kaleden ibaret olup birbiriyle bağlantılı olarak yapılmışlardır. Bu kaleler Eylül 1851 tarihinde 25.000 kuruş masrafla tamir edilmiştir. **BOA., İ.MVL., 219-7343, 30 Ağustos 1851 M./03 Zi'lkâde 1267 H.**

⁴¹⁴ Ayrıntılı bilgi için Karantina idaresi bölümüne bakınız.

⁴¹⁵ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1289 H. (1872-1873 M.), s.266.**

üzerine *Fıstıklık* ve *Farukiyye* isimdeki bahçeler yeniden düzenlenerek halkın hizmetine sunulmuştur. Şehrin en işlek caddelerinden bir tanesi olan Şam Caddesi, şose olarak yeniden düzenlenirken, kaldırımları yapılmış ve ağaçları da dikilerek çevre düzenlenmesiyle hazır hale getirilmiştir.

Şehrin caddeleri bir taraftan genişletilirken diğer taraftan da ihtiyaçlara göre gerekli şekilde düzenleniyordu. *Res'i Beyrut* mahallesinin batısında, *Fener mevkisi* olarak isimlendirilen bu bölgede belediye *Memleket Bahçesi* adında bir bahçe yapmıştı. Bu çalışmalarda Beyrut belediyesinin şehrin dört bir tarafını halkın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde sosyal alanlarla düzenlediği görülmektedir.

Belediye binası Ale's-Sur denilen mevkide idi. Belediye binasının içinde eczanesi bulunup sonradan buraya bir kütüphânede inşa edilmiştir.

Beyrut sağlık hizmetleri yönünden de gelişmiş bir şehirdi. Askerî Hastahânesi, Belediye Hastahânesi, Kadın Hastahânesi ve yabancılara ait hastahâneler mevcuttu.

Şehrin Necibi Ebu Salih isimli mevkisinde petrol gazı için üç adet gazhâne inşa edilmişti. Şehir'e çekilen havagazı ile birlikte, şehir 615 adet gaz feneriyle ışıklandırılmıştı. Bu hizmetten özel otel ve dükkânların yanı sıra şahıslarda bedelini ödemek koşuluyla faydalanmışlardır⁴¹⁶.

2. Mahalleler

Sözlükte, bir yere inmek, konmak yerleşmek anlamına gelen “*hall*” (*Halel ve hulûl*) kökünden türetilmiş bir mekân olan mahalle kelimesi, devamlı veya geçici olarak ikâmet etmek için kurulan küçük yerleşim birimlerini ifade eder⁴¹⁷. Şehirsel alanda mahalle, Osmanlı devlet idaresinin klasik dönemden beri en alt birimidir. Osmanlı şehirlerindeki mahalle, henüz sınıf ve statü farklarının biçimlendirmede olduğu bir fizikî mekândır. Osmanlı şehirlerinde, insanlar belirli zümre, topluluk ve gruplara ayrılmadan istedikleri mahallelerde oturabiliyorlardı.

Beyrut'ta ilk yerleşim yeri olarak insanlar sahilde kalenin bulunduğu bölgede ikâmet ettiler. Zamanla şehir nüfusunun artması, mahalle sayısındaki artışı beraberinde getirdi.

⁴¹⁶ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.)*, s.385-388.

⁴¹⁷ Ali Murat Yel-Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “*Mahalle*” *DİA.*, C.27, Ankara, 2003, s.323.

16. yüzyılda Beyrut şehrinde 19 adet mahalle bulunmaktadır ki bunların adları şunlardı⁴¹⁸;

Mahallenin Adı	İnançları	Mahallenin Adı	İnançları
İbn-i Müfferedü'l Hevâ	Müslüman	Hacı Ahmed b. Velid	Müslüman
İbn-i Acaka/Acafa	Müslüman	Hamidî	Müslüman
Hacı Zeyneddin	Müslüman	Hacı Ebûbekir b. Cemal	Müslüman
Bâbü'l-Medine (Halil El-Kazaniye)	Müslüman	İbn-i Abdurrezzak	Müslüman
Seydi Ahmed Sûkin	Müslüman	El-Kaval	Müslüman
İbn-i Aksemavî	Müslüman	Abdülkâdir b. Aytani	Müslüman
İbnü'n-Nelet	Müslüman	Saydâvi	Müslüman
Devî nâm-ı adı Harbe ⁴¹⁹	Müslüman	Ebû Hamza	Müslüman
Hristiyan Mahallesi	Hristiyan	Cemâatı Yahudiyân	Yahudi

16. yüzyılda Beyrut mahallelerinin adları çoğunlukla mahalle reisinin isimleriyle adlandırılmıştı. Mahalleler nüfus yoğunluğu bakımından incelendiğinde, en küçük mahallenin Hacı Ebubekir b. Cemâl ve en büyük mahallenin ise Hristiyan mahallesi olduğu tespit edilmiştir. İncelenen dönemde Beyrut'un mahalleleri ise şunlardı⁴²⁰;

TABLO - 22 Beyrut Mahalleleri

Sıra No	Mahalle Adı	Sıra No	Mahalle Adı
1	Basıta-i Tahta	16	Menare
2	Basıta-i Fuka	17	Merisa
3	Başura	18	Meydanul-Mezrâa
4	Burce'l-Kışaf	19	Mezraatu'l-Arab
5	Cemizet-i Yemin	20	Minetü'l-Hüsn

⁴¹⁸ Mustafa Öztürk, “1548 Tarihli Mufasssal Tahrir Defterine Göre Beyrut”, **XII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiri**, C.III, Ankara, 1999, s.851.

⁴¹⁹ İsam Kemal Halife, **Tevcih-i Lübnan**, Beyrut, 2004, s.150; isimli eserinde *Ebu Cemret* olarak geçmektedir.

⁴²⁰ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.)**, s.244; **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.)**, s.136; **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.)**, s.226-227. (Not: Bu mahalle isimlerinin dışın da halkın kendi arasında küçük bölgeler için kullandığı mahalle isimleri de vardır. Bu sebeple araştırma içerisinde halkın kullandığı ve tabloda bulunmayan mahalle isimleri de kullanılmıştır.)

6	Debbağa	21	Re's-i Beyrut
7	Derge	22	Re'sün-Nebi' Garbi
8	Ebu Cemil	23	Re'sün-Nebi' Şarki
9	Eşrefiyye	24	Reml
10	Fahura	25	Remyl
11	Garbiyye	26	Remyle
12	Hamamü's-Sağır	27	Rical-i Erbain
13	Hazra	28	Seyfi
14	Kıntara (Kantara)	29	Şarkıyye
15	Masıtibe	30	Zokak el-Blat

16. yüzyıl mahalleleri ile incelenilen dönemdeki mahalle isimlerinde herhangi bir benzerlik görülmediği bunun sebebinin ise 16. Yüzyılda tutulan tahrir defterlerinde mahalle kayıtları yapılırken mahallenin adından ziyade mahalle reislerinin adlarıyla kayıt edilmesinden ileri gelmiştir.

Elde edilen kaynaklara göre Beyrut'ta otuz mahallenin bulunduğu tespit edildi. Mahalle sayısı bakımından Anadolu ve Ortadoğu şehirlerinden daha az sayıda mahalleye sahip olduğu görülmüştür. Beyrut'ta bu sayıda mahalle çıkmasının sebebi Beyrut'un küçük mahalleler yerine büyük mahallelerden meydana gelmiş olmasıdır.

Şehrin en hareketli ve kalabalık mahallesi Ebu Cemil'di. Bu bölgenin limana yakın olması *Medine* olarak adlandırılan şehir merkezinin olmasının yanında birçok otel ve işyeri de burada bulunmaktaydı.

Şehir merkezine en uzak mahalleler doğuda Remye, güneyde Re'sün-Nebi' batıda ise Re's-i Beyrut'tu.

Osmanlı devletinde 19.yy'a kadar mahalleleri imamlar yönetir ve temsil ederdi. Gayr-i müslim mahallelerinde bu görevi, ruhani reislere veya kocabaşlara aitti. 19. yy'dan sonra Kastamonu'da ilk olmak üzere muhtarlıklar kurulmuştur⁴²¹.

⁴²¹ Musa Çadircı; "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine", **Belleten**, C.XXXIV, S.135, Ankara, 1970, s. 410. Muhtarlık teşkilatının kurulmasını mahallelerden sorumlu olan imam ve ruhani liderlerin maaşları için vakıf kurmaları ve buralarda usulsüzlük yapmalarından dolayı ortaya çıktığı belirtilmektedir.

II. Mahmud döneminde bölgelerdeki ‘ayânların güç ve nüfuzlarını kırmak amacıyla mahallelerde evvel ve sâni olmak üzere muhtarlar görevlendirilmeye başlanmıştır. Muhtarlık teşkilâtı 1829’da İstanbul’da bilâd-ı selâse (Üsküdar, Galata ve Eyüp) sistemli hale gelmişti⁴²².

Beyrut’ta muhtarlık sisteminin bulunduğu bilinmekle birlikte hangi tarihte işlerlik kazandığına dair herhangi bir bilgiye kayıtlarda ulaşılamadı. 1909 tarihinde Beyrut şehri on dört bölüme ayrılmış ve burada muhtar-ı evvel (bir muhtar) veya muhtar-ı sâni (iki muhtar) görev yapmıştı. Beyrut mahalleleri bulundukları konum ve muhtarlarının inanç ve sayıları ise şu şekilde idi;

TABLO - 23 1909’da Beyrut Şehri’nin Bölümleri ve Muhtarlık Teşkilâtı⁴²³

Mahalleleri	Şehirdeki konumları	Muhtarların İnançları ve Sayısı
Şarkıyye, Ri’cal-i arab, Derge, Tevbe, Kırata	Şehir merkezi	Müslüman-Bir Muhtar
Garbiyye, Hamamü’s-Sağır, Şakih Raslan, Fahura, Debbağa	Şehir merkezi	Müslüman -İki Muhtar
Seyfi,	Şehir merkezi	Hristiyan-İki Muhtar
Başura, Meydan El-Mezra, Mezraatu’l-Arab, Masıtibe	Şehrin güneybatı bölümü	Müslüman-İki Muhtar
Başura, Kantara, Eşrefiyye	Güneydoğu ve Güney merkez	Marunî-Greek Ortodoks- İki Muhtar
Re’sün-Nebi’ Garbi	Güney merkezi	Müslüman- İki Muhtar
Re’sün-Nebi’ Şarki, Eşrefiyye	Güney merkezi ve Güneydoğu	Müslüman- Bir Muhtar
Re’sün-Nebi’	Güney merkezi	Marunî -Bir Muhtar
Eşrefiyye	Güneydoğu bölümü	Marunî- Greek Ortodoks- İki Muhtar
Zokak el-Blat, Cemizet-i Yemin	Güneybatı bölümü	Müslüman- İki Muhtar
Re’s-i Beyrut	Uzak batı bölümü	Müslüman -Bir Muhtar
Minetü’l-Hüsn, Merisa	Batının kıyı bölümü	Müslüman- İki Muhtar
Minetü’l-Hüsn, Merisa	Batının kıyı bölümü	Marunî -Greek Ortodoks- İki

⁴²² Ali Akyıldız, “Muhtar”, **DİA.**, C.31, İstanbul, 2006, s.51-53.

⁴²³ J. Hanssen, **Fin de Siècle Beirut**, s.151-153.

		Muhtar
Remyle	Uzak doğunun kıyı bölümü	Greek Ortodoks -Bir Muhtar

Yukarıdaki tablo incelendiğinde on dört bölüme ayrılan şehrin mahallelerinde toplam yirmi üç mahalle muhtarının görevlendirildiği bu muhtarların, on üçünün Müslüman, ikisinin Hristiyan, altısının Marunî Greek Ortodoks, birinin Marunî ve birinin de Greek Ortodoks olduğu tespit edildi.

Beyrut şehrinin kozmopolit yapısı, liman şehri olması, sürekli göçlerle nüfusunun değişmesi gibi sebepler, etnik ve dinî açıdan mahalleleri hakkında yorum yapılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak yukarıdaki tablo incelendiğinde, imamların da seçilerek bu görevlere geldikleri bilgisi doğrultusunda, dinî açıdan mahalleler hakkında şu bilgiler ortaya çıkmaktadır. Şehir merkezinde çoğunluk olarak Müslümanlar kısmen de olsa Hristiyanlar, Güneydoğuda Marunî Greek Ortodokslar, Uzak batı ve güneybatıda Müslümanlar, batı kıyılarında Greek Ortodokslar yaşamaktaydılar.

Zokak el-Blat, Cemizet-i Yemin, Re'sün-Nebi' Şarki, Re'sün-Nebi' Garbi, Şarkıyye, Ri'cal-i arab, Derge, Tevbe, Kantara, Garbiyye, Hamamü's-Sağır, Şakih Raslan, Fahura, Debbağa, Re's-i Beyrut mahallelerinde çoğunlukta Müslümanlar yaşamaktaydı. Seyfi mahallesinde Hristiyan, Remyle de Greek Ortodoks, Kırâta da ise Marunî ve Greek Ortodoksların çoğunlukta yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Yahudiler ise şehirde Minetü'l-Hüsn mahallesinde çoğunlukla yaşamaktaydılar⁴²⁴. Şehrin diğer mahalleleri ise kısmen de olsa ayırım yapılamayacak şekilde karışık bir yapıya sahipti.

Gelir durumlarına göre mahalleler incelendiğinde, Kırat, Remy, Zokak el-Blat ve Minetü'l-Hüsn mahallesinde üst gelir grubuna sahip insanlar, Seyfi, Eşrefiyye, Başura ve Merisa mahallesinde orta düzeyde gelire sahip insanlar, Remyle, Re'sün-Nebi', Mezraatu'l-Arab, Masıtibe, Cemizet-i Yemin ve Re's-i Beyrut mahallesinde ise alt gelir düzeyine sahip insanlar yaşamaktaydı⁴²⁵.

⁴²⁴ BOA., DH.MKT., 2667-90, 22 Ocak 1909 M./29 Zi'l-hicce 1326 H.; Yahudiler Minetü'l-Hüsn mahallesi, Ebu cemil sokağında bir ibadethâne yapmak istemekteydiler.

⁴²⁵ May Davie, "Beyrouth: De La Ville Ottomane À La Ville Française" **Deuxième Conférence Internationale D'histoire Urbaine**, Strasbourg 8-10 Septembre 1994, <http://almashriq.hiof.no/lebanon/900/902/MAY-Davie/Ville-ott-francaise.html>. (18.03. 2009)

3. Zenâat ve Ticaret Yerleri

Beyrut'ta zenâat ve ticaret yerlerinin sayılarının bilinmesi, şehrin ticari ve sosyal boyutunun ortaya konması bakımından önem arz etmektedir. Bu sebeple Beyrut'ta bulunan han, çarşı (sûk), otel, dükkânlar vb. gibi yerler hakkında bilgi verilecektir.

16. yüzyılda şehirde biri şehir merkezinde olmak üzere biride şehrin başka bir yerinde olmak üzere iki hamamı, iskele yakınlarında 20 dükkânı bulunan bir han (Anton Bey hanı) 5 fırın, 20 ipek tezgahı ve handaki dükkânlardan ayrı 20 dükkân ve boyahâneler, zeytinyağı atölyeleri ve değirmenleri mevcuttur⁴²⁶.

Evliya Çelebi'ye göre 17 yy.da Beyrut limanının kenarında, iskele başında iki yüzden fazla tüccar mahzeni ve 10 han vardı. Şehrin içerisinde ise 300 dükkân, 40 kahvehâne, 8 han ve 4 hamamı vardır, bunlardan Seyfi oğlu hamamı en meşhuru idi⁴²⁷.

İncelenen dönemde ise bu sayı şöyle idi;

	1874-5 ⁴²⁸	1882-3 ⁴²⁹	1901-2 ⁴³⁰	1908-9 ⁴³¹
Dükkân	2897	3124	7073	6479
Mağaza	2772	2873	--	--
Han	36	40	26	27
Hamam	3	4	7	7
Kahvehâne	77	77	--	44
Değirmen	1	1	1	3
Fırın	--	45	--	102

Yukarıdaki bilgilere göre dükkân sayısı 1901-2 tarihinde aniden iki kat artmıştır. Bunun sebebi ise eskiden mağaza olarak isimlendirilen mekânların dükkân olarak nitelendirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Kahvehâne sayılarında ki azalmanın sebebi ise kahvehânelerin yerini gazino ve lokantaların almış olmasıdır. Han sayılarındaki azalmalarda büyük dükkânların açılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Anton Bey Hanı, Beyrut'un en eski hanı olup iskelenin yanında bulunmaktadır. Bu bölgeye Re's-i Şemiyye de denilmekteydi. İçerisinde, her türlü eşyanın bulunmasının yanı sıra Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya, İngiltere devletlerine ait postahâneler de

⁴²⁶ M. Öztürk, "1548 Tarihli Mufasssal Tahrir Defterine Göre Beyrut", s.850.

⁴²⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Sadeleştiren; Zuhuri Danışman, On üçüncü Kitap, İstanbul, 1971, s.222.

⁴²⁸ *Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1291 H. (1874-1875 M.)*, s.115.

⁴²⁹ *Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.)*, s.341.

⁴³⁰ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.)*, s.323.

⁴³¹ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.)*, s.228.

burada bulunmaktaydı⁴³². 1880 tarihinde Anton Bey hanı çevresinde düzenlemeler yapılmıştır. Anton Bey hanı içerisinde ve çevresinde genelde Beyrut'un en zengin ailelerinin dükkânları bulunurdu⁴³³. Bu handa özellikle kuyumcu ve ipek dükkânları mevcuttu.

Beyrut'ta bulunan diğer hanlar, bu kadar büyük ve bilinen hanlar olmadıkları için olsa gerek kayıtlarda bu hanların hangi mahallerde bulundukları ve ne pazarlandığı konusunda bilgi elde edilemedi. Bu sebeple sadece bu hanların isimleri vermekle yetinilecektir.

Emir Mansur Hanı, Neşter (Neşte) Hanı, Tutî Hanı, Saka Hanı, Arvam Hanı⁴³⁴, Fahri Bey Hanı, Berber Hanı, Hamza Hanı (Ra'ad)⁴³⁵, Kuyumcu Hanı⁴³⁶, Han-ı Cedid⁴³⁷, Mellaha Hanı bulunmaktaydı.

Bu hanların büyük çoğunluğu özel mülkiyete ait olmakla birlikte Müslüman vakıflarına ki örneğin Mellaha hanında, Câmii Kebir-i Ömer vakfına ait dükkânlar bulunmaktaydı. Müslüman vakıflarının yanında diğer cemaatlerine ait vakıflar dükkânlarında bu hanlarda yer almaktaydı. Örneğin; Emir Mansur Hanı, Neşter (Neşte) Hanı, Tutî Hanı, Saka Hanı ve Arvam Hanında Ortodoks vakıflarına ait dükkânlar bulunuyordu.

Han adları, genelde kurucularının isimleri olduğu gibi, bulundukları mahal ve satılan eşyanın adlarını da almışlardır. Bu hanların büyük bir kısmı limana yakın olan, şehir merkezinde yani Ebu Cemil mahallesinde bulunmaktaydılar.

Beyrut'ta hanların yanı sıra birçok çarşıda mevcuttu. Bu çarşıların isimleri ise şöyle idi; Hazra Çarşısı, Meczub Çarşısı, Şüheda Çarşısı, Debbağa Çarşısı, Bab-ı Yakup Çarşısı, Toyla Çarşısı, Baytara Çarşısı, Katan (koton) Çarşısı, Bazarkan Çarşısı⁴³⁸, Sûku'z-Zehade⁴³⁹, Neşte Çarşısı, Kahve almış Çarşısı, Neccarin-i Tahtani Çarşısı,

⁴³² Karl Baedeker, **Palestina and Syria**, New York, 1906, s.275.

⁴³³ Bu aileler Sersek(Sursuq), İyas, Dımışkyye vb.; J. Hanssen, **Fin de Siècle Beirut**, s.217.

⁴³⁴ Souad Abou el-Rousse Slim, **The Greek Orthodox Waqf in Lebanon During Ottoman Period**, Beirut, 2007, s.148.

⁴³⁵ J. Hanssen, **Fin de Siècle Beirut**, s.217.

⁴³⁶ Bu han devlete aitti. **BOA., İ.MVL., 112-2634, 31 Aralık 1847 M./23 Muharrem 1264 H.**

⁴³⁷ **BOA., İ.MVL., 515-23209, 31 Ağustos 1864 M./28 Rebi'ü'l-evvel 1281 H.**

⁴³⁸ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.), s.136.**

⁴³⁹ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.216.**

Eskaf Çarşısı, Berketu's Sûk-u cedit, İskele Çarşısı⁴⁴⁰, Hayat Çarşısı⁴⁴¹, Ebu'n-Nasr Çarşısı⁴⁴², İyas Çarşısı⁴⁴³, Attarin Çarşısı⁴⁴⁴, Sûk-u Tavile, Ebu Cemil çarşısı⁴⁴⁵ ve Sûk-u Garbi⁴⁴⁶ bulunmakta idi.

Beyrut'ta bu çarşılar ek olarak Tanzifat çarşısı adında Ticaret ve Sanayi mektebi öğrencilerinin meslekî tecrübe kazanarak, kendilerini geliştirmeleri içinde bir çarşı açılması plânlanmıştı⁴⁴⁷.

Beyrut'ta yirmi üç çarşının isimleri araştırmalar sonucunda elde edildi. Bu çarşıların büyük çoğunluğu bulundukları mahallerin adı ile anıldıkları da tespit edilmiştir.

Sahilde bulunan Sûk-u Tavile de, terziler, ipek ve kumaş dükkânları, Ebu Cemilde sarraçların ve bunun yanında Osmanlı posta ofisi de bulunurdu.

Bu dönemde halkın ihtiyaçları doğrultusunda yeni meslek kuruluşları da açılmıştır. Bunlardan bir tanesi de tahmishâne (kahve satış dükkânı)⁴⁴⁸ idi. Beyrut'ta Aralık 1846 tarihinde Yakup Uçşu isimli bir zimmî hükümete başvurarak, birçok şehirde tahmishâne açıldığını belirttikten sonra, Beyrut'ta ise böyle bir işletmenin bulunmadığı bu işin kendisine ihale edilmesini, kendisine ihale edilirse devletin on-on iki bin kuruş kazancı olacağını dile getirmiştir⁴⁴⁹.

Beyrut'un et ihtiyacı için Haziran 1860 tarihinde Karantina idaresinin bulunduğu mevkide sahile yakın bir yerde 5657 kuruşa mezbahâne yaptırılmaya başlanmıştır⁴⁵⁰.

Beyrut'un liman şehri olması, konaklama sorununda beraberinde ortaya çıkarmıştı, ilk zamanlarda hanlarda verilen bu hizmet daha sonra modern otellerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İncelenen dönemde Beyrut'ta 87 tane otel bulunmaktaydı. Bunların içinde en meşhurları liman ile Minetü'l-Hüsn mahallesi arasında bulunan; Hotel de

⁴⁴⁰ BOA., EV.d., 25603, s.3.

⁴⁴¹ Mezra'tu'l-Arab mahallesindedir. BOA., DH.MKT., 1621-31, 2 Mayıs 1889 M./2 Şa'bân 1306 H.

⁴⁴² BOA., DH.MKT., 1747-77, 3 Ağustos 1890 M./16 Zi'l-hicce 1307 H.

⁴⁴³ BOA., DH.MKT., 120-41, 21 Kasım 1893 M./12 Cemaziye'l-evvel 1311 H.

⁴⁴⁴ BOA., DH.MKT., 1001-7, 24 Ağustos 1905 M./22 Cemaziye'l-âhir 1323 H.

⁴⁴⁵ K. Baedeker, *Palestina and Syria*, s.275.

⁴⁴⁶ Souad Abou el-Rousse Slim, *The Greek Orthodox Waqf in Lebanon During Ottoman Period*, s.29.

⁴⁴⁷ BOA., DH.MKT., 1087-16, 6 Haziran 1906 M./13 Rebi'ü'l-âhir 1324 H.

⁴⁴⁸ Kahvenin kavrulup öğütülerek satıldığı yer.

⁴⁴⁹ BOA., C.ML., 501-20370, 28 kasım 1846 M./9 Zi'l-hicce 1262 H.

⁴⁵⁰ BOA., C.BLD., 51-2547, 18 temmuz 1860 M./29 Zi'l-hicce 1276 H.

Orient, Hotel de Allemagne (geceliği 12-15 frank) Gassmann's Hotel, Hotel de Europe (geceliği 8 frank), Oriental Palace Hotel, Hotel de l'Univers, Blatch's Hotel ve Pension Victoria idi⁴⁵¹. Bu otellerde konaklamanın yanı sıra ekstra hizmetlerde verilmekteydi. Örneğin; Hotel de Orient'ta hamam hizmeti sadece 2,5 kuruştı.

Beyrut'ta şehir içi taşımacılığı çok yaygındı. Taşımacılık için 12 tane araba şirketi kurulmuştur. Taksiler tek kişiden şehir içi bir saatliğine 4 kuruş, şehir dışı 10 kuruş, Nehrü'l Kelb'e kadar 10-12 frank ücret almaktaydılar. Beyrut'ta birçok esnafın yanı sıra kitapçılarda yoğun şekilde çalışmaktaydı, şehrin en büyük kitapçıları ise Jesuits Bookshop, Book Store of the American Mission (Amerikan kilisesi yanında), Emin Fahuri ve İbrahim Sadi'nin sahibi oldukları kitapçıları idi. Bunların misyoner okulları için çalıştıkları ve genelde kendi yayınlarını sattıkları bilinmektedir.

4. Dinî ve Sosyal Yapılar

4.1. Câmii ve Mescitler

Kozmopolit bir yapıya sahip olan Beyrut'ta Müslüman nüfus sayısına göre Câmii, mescit ve zaviye yönünden iyi sayılabilecek bir yapıya sahipti. Câmiiler genelde pazar ve çarşı gibi şehrin kalabalık yerlerinde, mescitler ise câmiilere göre daha تنها bölgelere inşa edilmişlerdi. Câmiiler genelde yaptıran kişinin ismiyle anılmışsa da mescitlerin büyük çoğunluğu da bulundukları mahallenin ismi ile anılmıştır.

Beyrut'ta bulunan câmii, mescit ve zaviye sayısı 1876-7'de 22 iken bu sayı 1908-9 da 31 olmuştur. Beyrut'ta bulunan câmii, mescit ve zaviyeler ise şunlardır:

TABLO - 24 Beyrut'ta Bulunan Câmii, Mescit ve Zaviyeler⁴⁵²

Sıra No	İsmi	Bulunduğu Mahal
1	Câmi-i Kebir-i Ömeri	Hazra Mahallesinde
2	Debbağa Câmii-i Şerifi	Debbağa Mahallesinde
3	Tevbe Câmii-i Şerifi	Tevbe Mahallesinde

⁴⁵¹ K. Baedeker, **Palestina and Syria**, s.275-278.

⁴⁵² **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.)**, s.136; **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.)**, s.120.

4	Emir Münzir Câmî-i Şerifi	Bazarkân Mahallesinde
5	Emir Asaf Câmî-i Şerifi (Saray)	Hükümet Caddesinde
6	Cedid Demekle Maruf Şemseddin Câmî-i Şerif	Bazarkân Mahallesinde
7	Mecidiye Câmî-i Şerifi	Şamiye Mahallesinde
8	Re's-i Beyrut Fevkâni Câmî-i Şerif	Re's-i Beyrut Fevkâni Mahallesinde
9	Re's-i Beyrut Tahtâni Câmî-i Şerifi	Re's-i Beyrut Tahtâni Mahallesinde
10	Eşrefiyye Câmî-i Şerif	Eşrefiyye Mahallesinde
11	Reisü'n-Nebi Câmî-i Şerif	Reisü'n-Nebi Mahallesinde
12	Fıstıklık Câmî-i Şerifi	Mezratü'l Arab Mahallesinde
13	Masıtibe Câmî-i Şerifi	Masıtibe Mahallesinde
14	Burc Ebu Haydar Câmî-i Şerifi	Burç Ebu Haydar Mahallesinde
15	Basıta-i Fevka Câmî-i Şerifi	Basıta-i Fevka Mahallesinde
16	Basıta-i Tahta Câmî-i Şerifi	Başura Mahallesinde
17	Ayne'l Meryse Câmî-i Şerifi	Meryse Mahallesinde
18	El-Hali Mescid-i Şerif	Baytara Çarşısında
19	El-Aris Mescid-i Şerif	Katan (koton) Çarşısında
20	Derge Mescid-i Şerif	Derge Mahallesinde
21	Ebu'n-Nasır Mescid-i Şerif	Burç'el-Kıf Mahallesinde
22	El-Kasır Mescid-i Şerif	Bazarkân Çarşısında
23	Re'si Beyrut Mescid-i Şerif	Menare Mahallesinde
24	Hamra Zaviyesi	Hazra Çarşısında
25	Meczub Zaviyesi	Meczub Çarşısında
26	Şüheda Zaviyesi	Şüheda Çarşısında
27	Bedevis Zaviyesi	Debbâğa Çarşısında
28	Mağaribe Zaviyesi	Hazra Çarşısında
29	Şeyh Hasan Er-Rayia Mensub Zaviye	Bab-ı Yakup Çarşısında
30	Hazreti El-İmam Abdurrahman El-Evzaiye Mensub Zaviye	Toyla Çarşısında
31	Hazreti Şeyh El-İrakiye Mensub Zaviye	Toyla Çarşısında

Beyrut'ta 14 cāmii 6 Mescit ve 8 zaviye bulunmaktaydı. Ayrıntılı olarak bilgi bulabildiğimiz cāmiiler ve zaviye ise şunlardır.

Cāmii Kebir-i Ömeri

Beyrut'un en eski ve ilk cāmilerindendir. Ulu Cāmii olarakta bu cāmiden pek çok kaynakta bahsedilmektedir. Bizans veya Helenistik dönemde yapılan St. John Baptista Kilisesinin 1291 tarihinde cāmiye dönüştürülerek inşa edilmiştir⁴⁵³. Evliya Çelebi, bu Cāmii için Beyrut'un en meşhur kiliseden bozma Ulu cāmisi olarak bahs etmiştir⁴⁵⁴.

Lübnan iç savaşında zarar gören cāmii daha sonra restore edilmiştir. Beyrut'ta sahilde kalenin yanında bulunan cāmiinin yanında birçok çarşı ve pazar yeride bulunmaktaydı. Cāmiinin içinde medrese bulunup eğitim hizmeti de vermektedir⁴⁵⁵. Beyrut'un en büyük vakfına da sahipti.

Emir Asaf Cāmii (Emir Mansur Asaf)

Emir Mansur b. Asaf Türkmânî tarafından (1572-1580) Osmanlı hâkimiyetinde yaptırılan ilk cāmiidir. Saray cāmiisi olarakta isimlendirilmiştir. Cāmii-i kebir-i Ömeri'nin yanında bulunurdu. Kendi adına vakfıda bulunan cāmii 17 yy'da tâmir edilmiştir⁴⁵⁶. Cāminin kendine ait vakfında eğitim hizmeti de verilmektedir⁴⁵⁷.

Emir Münzir Cāmii

Emir Münzir Süleyman tarafından 1623 tarihinde yaptırılmıştır. Evliya Çelebiye göre cāminin avlusunda sekiz adet sütun ve ortasında havuzu vardı⁴⁵⁸.

Mecidiye Cāmii

1773 tarihinde inşa edilmişse de 1841'de Sultan Abdülmecid'e izafeten ismi Mecidiye Cāmiisi olarak değiştirilmiştir⁴⁵⁹.

Masıtbe Cāmii

1884 tarihinde Sultan II. Abdulhamit adına Hamdi paşa tarafında inşa edilmiştir⁴⁶⁰.

⁴⁵³ <http://almashriq.hiof.no/lebanon/900/930/930.1/beirut/reconstruction/davie/Davie-text.html> (15/03/2008)

⁴⁵⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C.13, s.222.

⁴⁵⁵ Müdderis Şeyh Muhyiddin efendinin vefat etmesiyle yerine 200 kuruş maaşla Kabânizâde Şeyh Ahmed Efendi müderris olarak atanmıştır. *BOA., İ.DH., 1184-92650, 6 Mart 1889 M./4 Receb 1306 H.*

⁴⁵⁶ Rifat Sıdkı Nemr, *Beyrut Fi'l Merhaleti'l Osmaniyye*, (Komisyon Tarafından Hazırlanmıştır), Beyrut, 1994, s.9-11.

⁴⁵⁷ *BOA., İ.DH., 392-25943, 23 Kasım 1857 M./05 Rebi'ü'l-âhir 1274 H.*

⁴⁵⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C.13, s.222.

⁴⁵⁹ <http://www.flickr.com/photos/fatima81/3105677265/> (19/02/09).

Ayne'l Meryse Câmii

1887'de Beyrut'un en zengin ailesinin üyelerinden Beyhim Mehmed El-Habri ve Eş-Şeyh Mehmed Alay'a tarafından yaptırılmıştır⁴⁶¹.

Debbağa Câmii

1343 tarihinde Nusreddin Hüseyin tarafından yaptırılmıştır. 1932 de tamir edilerek ibadete hazır hale getirilmiştir. Günümüzde ismi *Ebubekir Câmii* olarak değiştirilmiştir⁴⁶².

Şeyh El-Irakiye Zaviyesi

1517 yılında Muhammed İbn el-Irak tarafından yaptırılmıştır. Zaviyede İslâm hukuku üzerine dersler verildi. Osmanlı devletinde aynı yapısını korumuştur. Lübnan iç savaşında zarar görmüşse de 1991de restore edilerek yeniden açılmıştır⁴⁶³.

4.2. Kiliseler, Manastırlar ve Havralar

Beyrut'ta müslümanların yanı sıra çeşitli din ve mezheplere mensup gayr-i müslimlerde yaşamaktaydı. İncelediğimiz dönemde gayr-i müslimler'in oluşturduğu bu cemaatlerin ibadetlerini yaptıkları kilise (katedral), manastır ve sinagoglar hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak bölgeyi ziyaret eden misyonerlerin verdikleri bilgiler ve bunlara ilave olarak arşiv kayıtlarında bulundukları ölçüde konu hakkında bilgi verilecektir.

Beyrut'ta gayr-i Müslimlere ait ibadethâne sayısı 1875-6'da 27⁴⁶⁴, 1881-2⁴⁶⁵, da 24, 1900-1'de 40⁴⁶⁶, 1908-9'da ise 34⁴⁶⁷ tane idi. Amerikalı misyoner, Henry Harris Jessup ise 1876'da bu bölge 10 kilise bulunurken, 1909 tarihinde bu sayının 34 olduğunu belirtmiştir⁴⁶⁸.

Beyrut'ta tespit ettiğimiz gayr-i Müslimlere ait ibadethâneler ise şunlardır;

⁴⁶⁰ R. S. Nemr, **Beyrut Fi'l Merhaleti'l Osmaniyye**, s.27-28.

⁴⁶¹ R. S. Nemr, **Beyrut Fi'l Merhaleti'l Osmaniyye**, s.31-33.

⁴⁶² <http://www.flickr.com/photos/fatima81/3105677265/> (19/02/2009).

⁴⁶³ http://wikitravel.org/en/Downtown_Beirut (13/03/2009).

⁴⁶⁴ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1292 H. (1875-1876 M.), s.82.

⁴⁶⁵ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1299 H. (1881-1882 M.), s.295.

⁴⁶⁶ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1318 H. (1900-1901 M.), s.144.

⁴⁶⁷ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1326 H. (1908-1909 M.), s.227.

⁴⁶⁸ Henry Harris Jessup, **Fifty Three Years in Syria**, C.II, New York, 1910, s.810.

TABLO - 25 Gayr-i Müslimlere Ait İbadethâneler

Sıra no	İbadethânenin Adı	Bulunduğu Mevki	Cemaati
1	Saint Elias Katedralı (İlyas)	---	Katolik
2	Sinagog	Minetü'l-Hüsn	Yahudiler
3	St. George Katedralı	---	Rum Ortodoks (Maruni)
4	St. George Katedralı	---	Rum Ortodoks
5	St. Dimitri Katedralı	---	Rum Ortodoks
6	St. Mary Kilisesi	---	Rum Ortodoks
7	St. Elie Kilise	---	Rum Ortodoks
8	Marilyas Kilisesi	Masıtıba	Rum Ortodoks ⁴⁶⁹ (Maruni)
9	----- Kilisesi	Ed-Derge mahallesinde	Rum Ortodoks ⁴⁷⁰
10	Skotlandiye Kilisesi	Minetü'l Hüsn	Rum Melkit ⁴⁷¹
11	Patrikiyye Kilisesi (Mektebine bağlı)	Masıtıbe	Rum Katolik ⁴⁷²
12	Evangelical Kilisesi	---	Protestan
13	Sen Şarl Baron Kilisesi	Minetü'l Hüsn	Protestan ⁴⁷³ (Almanlara)
14	Dir'ül-İseviye(Yesuiye) Manastırı ⁴⁷⁴	---	---
15	Rus Kilisesi ⁴⁷⁵	---	---
16	Lazarist Kilisesi	Karantina	Lazarist ⁴⁷⁶
17	Anglikan Kilisesi	Zeytun	Anglikan ⁴⁷⁷
18	Saint Vincent Kilisesi	---	Cizvit (Fransız) ⁴⁷⁸
19	Saint Jean Batista Kilisesi	---	Cizvit (Fransız) ⁴⁷⁹

⁴⁶⁹ BOA., A.DVN. KLS. d. 4, s. 38; BOA., DH.MKT., 18-17, 8 Temmuz 1894 M./04 Muharrem 1312 H.

⁴⁷⁰ BOA., A.DVN. KLS. d. 7, s.1.

⁴⁷¹ BOA., DH.MKT., 1255-76, 21 Mayıs 1908 M./19 Rebi'ü'l-âhir 1326 H.; BOA., İ.AZN., 82-1326/Za-01, 19 Aralık 1908 M./25 Zi'l-kâde 1326 H.

⁴⁷² BOA., DH.MKT., 2283-25, 12 Aralık 1899 M./8 Şa'bân 1317 H.; BOA DH.MKT., 2239-18, 27 Ağustos 1899 M./19 Rebi'ü'l-âhir 1317 H.

⁴⁷³ BOA., İ.HR., 429-330/Ş-06, 28 Ağustos 1912 M./ 24 Şa'bân 1330 H.

⁴⁷⁴ BOA., DH.MKT., 392-72, 6 Temmuz 1895 M./13 Muharrem 1313 H.

⁴⁷⁵ BOA., Y.A.HUS., 324-71, 15 Nisan 1915 M./19 Şevvâl 1312 H.

⁴⁷⁶ BOA., DH.MKT., 2514-87, 7 Ağustos 1901 M./21 Rebi'ü'l-âhir 1319 H.; BOA., İ.AZN., 43-1319/Ra-06, 25 Haziran 1901 M./08 Rebi'ü'l-evvel 1319 H.; A.DVN. KLS. d. 4, s. 256.

⁴⁷⁷ BOA., İ.HR., 430-1331/Ra-08, 23 Şubat 1913 M./16 Rebi'ü'l-evvel 1331 H.

⁴⁷⁸ Maurice Pernot, **Rapport Sur un Voyage D'étude**, Paris, 1912, s.324.

20	Kapocin Kilisesi	---	Cizvit (Fransız) ⁴⁸⁰
21	Saint Sauver Kilisesi	---	Cizvit (Fransız) ⁴⁸¹
22	Sen Josef Kilisesi	---	Cizvit (Fransız) ⁴⁸²
23	St. Gerorge Kilisesi ⁴⁸³	---	---
24	Ferer Kilisesi	---	---
25	Saint Louis Kilisesi	---	Cizvit (Fransız)

Bu ibadethâneler içinde ayrıntılı bilgi bulabildiklerimiz ise şunlardır.

St. Dimitri Katedrali; Rum Ortodokslara ait olan ibadethâne 1725 yılında yapılmıştır.

Saint Elias Katedrali (İlyas); Katolik kilisesi adına 19. yüzyılda inşa edilmiştir. İçi tonozlu mermerlerle süslenmiştir.

Saint George Katedrali; Rum Ortodokslarına ait olup, 1767 yılında yapılmıştır. Câmii-i Kebir-i Ömeri'nin yapıldığı yerde bulunan, Beyrut'un en eski kilisesinin adını taşımaktadır. Günümüzde katedral yeniden restore edilerek ibadete açılmıştır. Kendine ait vakfı da bulunmaktaydı.

Saint Louis Kilisesi; Bâb-ı İdrisde Kapuçinler tarafından 1863 yılında yaptırılmıştır.

Evangelical Kilisesi; 1867 yılında Protestan, Anglo-Amerikalı bir grup misyoner tarafından yaptırılmıştır.

Marilyas Kilisesi; Marunîlere ait olan kilise Masıtibe mahallesinde bulunuyordu. 31 Ocak 1900 bin beş yüz altın harcanarak tamir edilmiştir⁴⁸⁴.

St. George Katedrali (Marunî); 1888 yılında inşa edilen Marunî Katedrali, Neo-klasik yapıya sahiptir. Katedral 2000 yılında tamamen restore edilmiştir⁴⁸⁵.

Yahudiler ise şehirde Minetü'l-Hüsn mahallesinde çoğunlukta idiler. 12 Kasım 1908 tarihinde burada Musevilere ait Sinagog yapılmasına karar verilmiştir. Sinagog otuz

⁴⁷⁹ M. Pernot, **Rapport Sur un Voyage D'étude**, s.324.

⁴⁸⁰ M. Pernot, **Rapport Sur un Voyage D'étude**, s.324.

⁴⁸¹ M. Pernot, **Rapport Sur un Voyage D'étude**, s.324.

⁴⁸² M. Pernot, **Rapport Sur un Voyage D'étude**, s.324.

⁴⁸³ K. Baedeker, **Palestina and Syria**, s.278-280.

⁴⁸⁴ BOA., A.DVN. KLS. d. 4, s.38.

⁴⁸⁵ http://wikitravel.org/en/Downtown_Beirut (13/03/2009).

metre genişliğinde ve yirmi iki buçuk metre uzunluğunda, taştan yapılacak olan bina yüz elli üç bin kuruşa mal olmuştur⁴⁸⁶.

Beyrut'ta incelenen dönemde, kilise sayısının hristiyan nüfusa oranla artmadığı tespit edilmiştir. Özellikle misyonerlik faaliyetlerine bağlı olarak birçok çalışmanın yürütüldüğü, bu çalışmaların başında ise okullar ve ibadethânelerin yapıldığı bilinmektedir. Beyrut'ta ibadethâne bakımından Rum Ortodoksların diğer cemaat ve mezhep sayılarına oranla daha fazla ibadethâneye sahip olduğu, kozmopolit yapının iyice derinleştiği Anglikan, Lazarist ve Protestan gibi birçok mezhebinde Beyrut'a geldiği görülmektedir.

Beyrut'ta bulunan kiliselere her gün bir yenisinin eklendiği ve bu eklenen ibadethânelerin bazılarının neredeyse yok denecek kadar az inanç sahibine ev sahipliği yaptığı yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilmiştir.

4.3. Eğitim Kurumları

Beyrut'un Fenikelilerle başlayan eğitim tarihi, tarihin ilk dönemlerinden itibaren dünyada birçok yeniliğe kaynak olmuştur. Fenikelilerin bulduğu ve Yunanlıların Fenikelilerden aldıkları alfabe ile bugün bütün dünyanın kullandığı Latin alfabesi ortaya çıkmıştır. Yunanlılar, Fenikelilerin alfabeleri ile birlikte rakam sistemini de almışlardır⁴⁸⁷. Fenikeliler ticaretin yanında matematik, kimya (cam yapımı), astronomi, coğrafya gibi birçok ilimle de uğraşmışlardır. Örneğin; yıldızlara bakarak yön tayin eder uzak diyarlara yol açarlardı⁴⁸⁸. Fenikelilerin açmış oldukları bu yolda Romalılarda devam ettiler ve dünya eğitim tarihi açısından önemli olan Roma Hukuk Mektebini 3. yy'da Beyrut'ta açtılar. Hukuk okulu sayesinde Beyrut şehri *Dâru'l Maârif* unvanını almıştır. Beyrut'ta meydana gelen büyük deprem sonucundaki bu depremle 30.000

⁴⁸⁶ BOA., DH.MKT., 2667-90, 22 Ocak 1909 M./29 Zi'l-hicce1326 H.; BOA., A.DVN. KLS. d. 5, s.39.

⁴⁸⁷ Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara, 1991, s.465.

⁴⁸⁸ Gökhan Tok, "Antik Çağın Tüccarları Fenikeliler", *Bilim ve Teknik Dergisi*, Şubat-2001, Ankara, s.90-94.

insanın öldüğü belirtiliyor, ilk olarak inşa edilen binaların başında, hukuk mektebi gelmiştir⁴⁸⁹. Bu da Bizanslıların Beyrut'taki okula verdikleri önemi gösteriyordu.

Osmanlı devletinin Beyrut'u hâkimiyeti altına almasına kadar eğitim faaliyetleri aynı hızla devam etmişti. Osmanlı devleti ile bu yapı korunmakla birlikte daha iyi bir ivme kazandı. Evliya Çelebi'ye göre 17 yy. başlarında Beyrut'ta 17 medrese ve 8 çocuk mektebi bulunmaktaydı⁴⁹⁰. Yine bu dönemde kurulan Şeyh el-İrakiye zâviyesinde İslâm hukuku dersleri verilmekteydi. Beyrut tarihin her döneminde, çağdaşı olan şehirlere göre eğitim alanında hep ilk sırada yer almıştır.

İncelenen dönemde Beyrut eğitim sisteminde Osmanlı devletinin kendi içerisinde yeniden yapılanmaya girdiği eğitim sistemi ile birlikte gayr-i müslim vatandaşların yürüttükleri eğitim faaliyetleri ve misyonerlerin eğitim politikaları olmak üzere üç koldan yürüyen bir eğitim teşkilâtlanması görülmektedir.

4.3.1. Beyrut'ta Devlete Ait Eğitim Kurumları

Bu bölümde devlete ait olan eğitim kurumlarıyla birlikte müslümanlara ait olan özel okullar hakkında bilgi verilecektir.

4.3.1.1. Maârif Teşkilâtı

Osmanlı hâkimiyetinde Beyrut'ta eğitim ve öğretim ilk olarak medreselerde veriliyordu. Bu medreseler genellikle şehrin câmii ve mescitlerinde bulunan vakıflara bağlı olarak çalışmaktaydılar. Evliya Çelebi seyahatnâmesinde sadece Câmii Kebir-i Ömeri'nin içinde kırk, elli ders okutulduğunu belirtmiştir⁴⁹¹. İncelediğimiz dönemde bu medreselerden bazılarının eğitim hizmetlerine devam ettikleri tespit edilmiştir. Emir Asaf vakfına bağlı bulunan Saray câmisinde, Esbak Mehmed vakfı hayratında⁴⁹², Câmii Kebir-i Ömeri vakfı⁴⁹³ gibi birçok vakıfta medreseler bulunmakta idi. 1874-5'te⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ Thomes Collelo, **Lebanon a Country Study**, Washington, 1989, s.7; N. Jidejian, **Beirut Through The Ages**, s.59-63.

⁴⁹⁰ Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, C.13, s.222.

⁴⁹¹ Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, C.13, s.222.

⁴⁹² BOA., İ.DH., 392-25943, 23 Kasım 1857 M./5 Rebi'ü'l-âhir 1274 H.; Emir Asaf vakfında müderris olan Abdurrahman Nuhas Efendi aylık üç yüz kuruş maaş almaktaydı.

⁴⁹³ BOA., İ.MVL., 254-9368, 26 Kasım 1852 M./13 Safer 1269 H.

⁴⁹⁴ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1291 H. (1874-1875 M.), s.115.

Beyrut'ta 18 medrese bulunurken yapılan düzenlemelerle 1882-3'de medrese sayısı 1'e düşmüştür⁴⁹⁵.

19. Yüzyıl Osmanlı eğitim sisteminde köklü ve çağdaş değişikliklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu çalışmalar II. Mahmud ile başlamış, 1827'de Tıbbiye, 1834'de Harbiye açılmış daha sonra sıbyan mekteplerinde düzenlemeler yapılmıştır⁴⁹⁶. Tanzimat'ın ilânından sonra yapılan düzenleme ile 9 Ocak 1847 tarihinde Mekâtib-i Umumiye Nezâreti kuruldu, böylelikle vakıf ve diğer sivil toplum örgütlerinin yürüttüğü eğitim-öğretim hizmetlerini devlet kendi bünyesine almış oluyordu⁴⁹⁷. Bu yeniliği, 1847'de Rüştîyelerin açılması, 1848'de muallim okullarının kuruluşu takip etmiştir.⁴⁹⁸ Ancak yapılan bu yeniliklerde sonuç alınamayınca 1869 da *Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi* çıkartılarak eğitim-öğretim hizmetlerinde yeni bir döneme girilmiş olundu. Bu Nizamnâme, Fransız eğitim sistemi model alınarak ilân edilmiştir⁴⁹⁹.

Nizamnâme ile birlikte, sıbyan mektepleri ibtidâilere dönüştürüldü, yüksek öğrenime öğrencileri hazırlamak için ortaöğretim düzeyinde eğitim veren îdadî ve Sultânîler açıldı. Bunun yanında eğitimi idare edecek Maârif idareleri de kurulmuştur.

Beyrut maârif teşkilâtı kurulmadan önce sancağın eğitim hizmetlerini mutasarrıf'ın görevlendirdiği kişiler tarafından yürütülmüştür. Beyrut'ta maârif teşkilâtı Maârif nizamnâmesine uygun olarak kurulmuştu.

İlk olarak Beyrut'ta maârif meclisi oluşturulmuştur. Maârif meclisi ve üyeleri ise şunlardı; Reisi Beyrut Nâibi, Reisi Sâni Muhyiddin Efendi, Abdulkâdir Efendi, Abdulkâdir Efendi, Şeyh Said Efendi, Şeyh Rüşdi Fahuru Efendi, Musabah Muharrem Efendi, Mehmed Beyhim Efendi, Mahmud Ramzallah Efendi, Şeyh Mehmed Efendi ve Şeyh Mehmed Teyyare Efendiden oluşmaktaydı⁵⁰⁰.

⁴⁹⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.), s.341.

⁴⁹⁶ Mehmet Emin Yolalıcı; "Maarif Salnâmelerine Göre Trabzon Vilâyeti'nde Eğitim Öğretim Kurumları" OTAM, S.5, Ankara, 1994, s.436.

⁴⁹⁷ Mahmud Cevad İnbü's-Şeyh Nâfi, Mâarif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraâtı, Ankara 2002, s.24.

⁴⁹⁸ Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara, 1991, s.40.

⁴⁹⁹ Teyfur Erdoğan; "Maarif-i Umumiyye Nezareti-I", AÜSBFSD, C.51, S.1 Ankara, 1996, s.207.

⁵⁰⁰ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.), s.165.

Nâib başkanlığında oluşturulan maarif meclisi müslim ve gayr-i müslim olmak üzere eğitim ile uğraşan üyelerden oluşturulmuştu. Maarif meclis üyesi Muhyiddin Efendi, idare meclisi üyesi olarak meclise katılırken Abdulkâdir Efendi ise Mektebi Rüştîye’de muallim-i evvel olarak çalışmaktaydılar. Maârif meclisi, seçilmiş üyelerden, idarî görevliler ve eğitimcilerden oluşturulmuştur.

Maârif idaresi ise bu yapıdan farklı olarak işin uzmanları tarafından oluşturulmuş bir teşkilâtı. 1898-9 tarihinde Beyrut maârif idaresi ve görevliler şunlardı; Maârif Müdürü ve Ketb Muayene me’muru Mahmud Celaledin Bey, Maârifî Muhasebe Me’muru Azimzâde Vasil El-Mevîd, Maârif Kâtibi Arslan Efendi, Maârif Muhasebe Me’muru Refiki Ahmed Efendi, Maârif Sandık Emîni Yahya Efendiden oluşmaktaydı⁵⁰¹.

Maârif müdürü başkanlığında, muhasebe memuru, muhasebe memur yardımcısı, kâtibi ve sandık emîninden oluşmaktaydı. Maârif müdürü aynı zamanda kitap muayene me’muru olarakta görev yapmaktaydı. 1903-4 tarihinde idarede yeni bir düzenleme yapıldıktan sonra görev ve görevleri şunlardı; Maârif Müdürü Abdulkâdir Efendi, Maârifî Muhasebe Me’muru Cemil Bey, Maârif Müfettişi Mehmed Ali Bey, Kitâbî Türkiye muayene Me’muru Mustafa Hikmet Efendi, Kitâb-ı Ecnebiye ve arabiye muayene me’muru Yusuf Efendi, Maârif Kâtibi Ahmed Hamdi Efendi, Maârif Muhasebe Me’muru Refiki Arslan Efendi, Maârif Sandık Emîni Yahya Efendiden oluşmaktaydı⁵⁰².

Maârif idaresinde yapılan yeni düzenlemede kitap kontrol işi için iki memur görevlendirilmiştir ki bunlardan biri hem Arapça hemde yabancı dildeki kitapları inceleme görevini üstlenmiştir. Müfettiş’in göreve başlaması ile de iç idarenin denetlenmeye başlandığı tespit edilmiştir. Maârif teşkilâtındaki bu düzenlemelerden Beyrut’a çok çeşitli kitapların geldiği ve bunların muzır neşriyat olup olmadığının da tetkikinin yapıldığı öğrenilmektedir.

Maârif teşkilâtının genel olarak görevleri ise şunlardı, yeni açılacak okullara izin verme işlerinin yürütülmesi, eğitim kadrosunun özlük haklarının korunması ve bunların denetlenmesi, müslim ve gayr-i müslim okulların eğitim hizmetlerinin denetimi ile

⁵⁰¹ **Maârif Salnâmesi**, 1316 H. (1898–1899 M.), s.976.

⁵⁰² **Maârif Salnâmesi**, 1321 H. (1903–1904 M.), s.316.

vilâyete gelen kitap, dergi, ansiklopedi gibi yazılı materyallerin kontrol ve denetimi işini yürütülmekteydi.

Maârif idaresinin yanında eğitime yardımcı olarak “*Cemiyet-i Makâsıd-ı Hayriye*” adı altında yardım kuruluşu kurulmuştur. Bu cemiyetin başında başkanları olmak üzere şehrin ileri gelen yirmi dört şahıs bulunmaktaydı. Beyrut’ta eğitim alanında pek çok olumlu faaliyet yürüten cemiyet ilk olarak iki adet kız ilköğretim okulu (Mektebi İbtidâî İnas) yaptırmıştı ki bunların birinde 245, diğerinde ise 200 olmak üzere toplam 445 kız öğrenciye eğitim verilmekteydi⁵⁰³. Kız ilköğretim okulundan sonra iki tane de erkek ilköğretim okulu açmışlardı bu okulların birinde 135, diğerinde ise 175 olmak üzere toplam 310 öğrenci eğitim almaktaydı⁵⁰⁴. Cemiyet yapılan hizmetleri karşılamak için halktan alınan bağışlara ek olarak vakıf sisteminde olduğu gibi çarşı ve pazarlarda bu kurumlara ait dükkân ve mağaza kiralarından gelir sağlıyordu⁵⁰⁵.

4.3.1.2. Beyrut’ta İlköğretim (İbtidâiler)

1869 tarihinden önce ibtidâî terimi yerine sıbyân mektebi terimi kullanılmaktaydı. Osmanlı devleti, 19. yüzyılla birlikte eğitim alanında atılım yapabilmek için eğitim kurumlarının yaygınlaşmasını devlet politikası haline getirmişti. İlk olarakta ibtidâilerin sayısını artırmak ve buraları cazib hale getirmek için çeşitli kararlar alınmıştı. Bu kararlardan bazıları şöyle idi; fakir öğrencilere elifba cüzi dağıtmak, hazine-i hassadan kaynak aktarılarak ibtidâî olmayan şehirlere ibtidâî açmak, ibtidâilerde çalışan görevlilerin maaşının maârif bütçesinden karşılanması gibi⁵⁰⁶. İbtidâiler bulundukları bölgede görev yapan yerel idarecilere bağlı olarak eğitim-öğretim kaliteleri değişmekteydi.

⁵⁰³ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.), s.50.

⁵⁰⁴ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.), s.175. Cemiyet-i Makâsıd-ı Hayriye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. R. Deguilhem, “A Revolution in Learning? The Islamic Contribution to the Ottoman State Schools: Examples From the Syrian Provinces”, **International Congress on Learning and Education In The Ottoman World**, (İstanbul, 12-15 April 1999), s.285-295; Donald Cioeta, “Islamic Benevolent Societies and Public Education in Ottoman Syria, 1875 –1882”, **The Islamic Quarterly**, 26-1, 1982, s.42-53.

⁵⁰⁵ Cemiyeti Hayriye kasaba mekteplerine gelirleri verilmek üzere on beş adet mağaza ile bir adet kahvehâne ve belediye dâiresi civarında dahi akar olarak beş adet dükkân inşa ettirmiştir. **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1298 (1880-1881), s.266.

⁵⁰⁶ Arzu M. Nurdoğan, **Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869 – 1922)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s.60-64.

Modern ders programlarının yaygınlaşması üzerine Bâb-ı âli, geleneksel sıbyân mekteplerinin müfredatını değiştirmek yerine, modern ilköğretim okullarının açılmasını tercih etmişti. 1862 yılında Maârif Nezâretinde oluşturulan bir komisyonla, birçok yeni karar alındı ve alınan bu kararlar 1872 yılında, hayata geçirilerek *ibtidâî mektebi* adıyla ilköğretim okulları kuruldu⁵⁰⁷.

Beyrut'ta bu gelişmelere bağlı olarak hızlı bir şekilde ibtidâî sayısında artış olmuştur. Cemiyet-i Makâsıd-ı Hayriye, ikisi kız, ikisi erkek olmak üzere toplam dört ibtidâî kurmuştur. 1881-2 tarihinde Beyrut'ta bu mekteplerin dışında özel ibtidâîlerle birlikte yirmi tane okul bulunmaktaydı. Bu ibtidâîlerde toplam 920 öğrenci eğitim görmekteydi⁵⁰⁸.

1893-4 tarihinde Beyrut'ta devlete ait bulunan ibtidâîler ve görevlileri ise şu şekilde idi⁵⁰⁹;

TABLO - 26 1893-4'te Beyrut İbtidâîleri ve Görevlileri

Maârif İdaresi İbtidâîye Şubesi Görevlileri	
İbtidâîye Müfettişi Müftü Efendi	
İbtidâîye aid olan emlak ve akarat tahsildarı Abdurrahman Efendi	
Şube Maârif Kâtibi Mehmed Efendi	
Erkek Mektepleri	
Birinci Erkek İbtidâî Mektebi	İkinci Erkek İbtidâî Mektebi
Muallim-i evvel Şeyh Receb Efendi	Muallim-i evvel Şeyh Emin Efendi
Muallim-i sâni Şeyh Abdurrahman Efendi	Muallim-i sâni Şeyh Ali Efendi
Muallim-i salis Şeyh Abdullah Efendi	Muallim-i salis Musabah Efendi
Bevvabi (Hizmetli) Mehmed Ali Ağa	Abdulkâdir Ağa
Öğrenci Sayısı 150	Öğrenci Sayısı 50
Üçüncü Erkek İbtidâî Mektebi	Dördüncü Erkek İbtidâî Mektebi
Muallim-i Evvel Şeyh Mahmud Efendi	Muallim-i evvel Şeyh Abdullatif Efendi

⁵⁰⁷ Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C.1-2, İstanbul, 1977, s.466-467.

⁵⁰⁸ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.)**, s.175.

⁵⁰⁹ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.)**, s.242.

Muallim-i Sâî Şeyh Mahmud Efendi	Muallim-i Sâî Şeyh Muhyiddin Efendi
Bevvab-ı Hacı Mehmed Ağa	Bevvab-ı Ömer Ağa
Öğrenci Sayısı 150	Öğrenci Sayısı 120
Kız Mektepleri	
Birinci Kız İbtidâî Mektebi	Üçüncü Kız İbtidâî Mektebi
Muallime-i Evveli Fatma Hanım	Muallime-i Evveli Bahiye Razvan Hanım
Muallime-i Sâîye Hanife Hanım	Muallime-i Sâîye Enise Hanım
Muallime-i Salise Nazıra Hanım	Bevvab-ı İsmail Ağa
Bevvab-ı Osman Ağa	Öğrenci Sayısı 48
Öğrenci Sayısı 59	--
İkinci Kız İbtidâî Mektebi	Dördüncü Kız İbtidâî Mektebi
Muallime-i Evveli Hacer Abdulhay Hanım	Muallime-i Evveli Zekiye Hanım
Muallime-i Sâîye Emine Hanım	Muallime-i Sâîye Aliye Hanım
Muallime-i Salise Halime Hanım	Bevvab-ı Ömer Ağa
Bevvab-ı Abdulgani Ağa	Öğrenci Sayısı 80
Öğrenci Sayısı 60	--

1893-4'de Özel şahıslara ait ibtidâîlerin bulundukları mevkiler ve öğrenci sayıları⁵¹⁰;

Mahalle'nin İsmi	Erkek	Mahalle'nin İsmi	Erkek
Zaviyetü'l Evzai	20	Başura Mahallesi	200
Câmiu't Tevbe	60	Başura Mahallesi	200
Toyla	100	Başura Mahallesi	35
Hazra Mahallesi	200	Bab-ı Yakub	40
Hamamu's-Sağır Mahallesi	80	Arabi Mahallesi	20
Hamamu's-Sağır Mahallesi	30	Rei'sün-nebi Mahallesi	120
Res'i Beyrut	20	Res'i Beyrut	105
Hazra mahallesi	60	Muhafer Sokağı	210
Başura Mahallesi	100	Zokak El-Blat	220

⁵¹⁰ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.244.**

Beyrut'taki ibtidâilerde, toplam 2537 öğrencinin bulunduğu bu öğrencilerin 717'si devlet okullarında, 1820'si özel okullarda eğitim almaktaydılar. Bu sayılardan da anlaşılıyor ki, ilkokullarda eğitim ağırlıklı olarak özel okullar da yürütülmekteydi. 2537 öğrencinin 2290'ı erkek öğrenci ve 247 kız öğrenci idi. Kızların okullaşma oranı, erkek öğrencilere oranla çok düşüktür.

1901-2 tarihinde Beyrut'ta bulunan devlet ibtidâileri ise şunlardı;

TABLO - 27 1901-2 Tarihinde Beyrut'ta Devlete Ait İbtidâiler⁵¹¹

Mektebin Bulunduğu Mahal	Kuruluş Tarihi	Açıklama
Bazarkân Mahallesi	22 Mart 1883	Beyrut maârif heyeti ve hükümet-i mahalliye marifeti ile padişah tarafından ücretleri karşılanarak kurulmuştur.
Sathıyye mahallesi	27 Nisan 1880	
Reisü'n-Nebi Mahallesi	28 Haziran 1882	
Res'i-Beyrut Mahallesi	27 Nisan 1884	
Belde Mahallesi	1882-3	
Başura mahallesi	1892-3	
Zokak El-Blat	31 Aralık 1889	Padişah tarafından Beyrut maârif sandığına yapılan yardımla açılmış olup meclisi maârif, marifetiyle idare olunup kızlara mahsus mektebdir.
Başura Mahallesi	Mayıs 1883	Bunlar bazı evkafa merbut ve idareleri mütevellilerinde bulunan ve bazısı muallim cenabından kira ile tutulan hânelerde mahalle mektebleridir.
Başura Mahallesi	Temmuz 1883	
Başura Mahallesi	Haziran 1890	
Bab-ı Yakub	Ekim 1879	
Hamau's-Sağır Mahallesi	Aralık 1889	
Hamau's-Sağır Mahallesi	Ağustos 1890	
Res'i-Beyrut Mahallesi	Ağustos 1888	
Hazıra Mahallesi	Ağustos 1887	
Garbiyye Mahallesi	Eylül 1873	Bunlar bazı vakıflara bağlıdır. İdareleri mütevellilerinde bulunan ve bazısı muallim tarafından kira ile tutulan hânelerde mahalle mektebi
Reisü'n-Nebi Mahallesi	22 Mart 1882	
Res'i-Beyrut Mahallesi	22 Mart 1882	

⁵¹¹ **Maârif Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.), s.498-499.**

Muhafer Zokağı Mahallesi	17 Mayıs 1877	olarak eğitim vermektedirler.
Zokak El-Blat	2 Temmuz 1878	
Mine'tül-Hüsn Mahallesi	1897-8	Halktan toplanan yardımlarla açılmıştır. Kızlara eğitim vermektedir
Havuz Mahallesi	1897-8	

Devlete ait ibtidâiler ağırlıklı olarak 1882, 1883 ve 1888 tarihlerinde açılmışlardır. Başura mahallesinde diğer mahallelere oranla daha çok ibtidâi kurulmuştur. Okulların büyük çoğunluğu kiralık hâneler de eğitim vermekteydi.

1903-4 Tarihinde Beyrut'ta bulunan özel ibtidâiler ise şunlardı;

TABLO - 28 1903-4 Tarihinde Beyrut'ta Özel Şahıslara Ait İbtidâiler⁵¹²

Okul Adı	Namına ruhsat verilmiş olan Müdürü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı		Okulun Kuruluş Tarihi	Ruhsatnâme Türü
			Erkek	Kız		
El-Vataniyye Mektebi ⁵¹³	Ayis Efendi	İbtidâi ve Rüşdü	295	--	1882-3	Ruhsatsız
El-Hasbil Mektebi	Abdulgani Efendi	İbtidâi ve Rüşdü	45	--	1863-4	Ruhsatsız
Et-Tedrib Mektebi	Şeyh Ahmed Efendi	İbtidâi ve Rüşdü	17	--	1863-4	Ruhsatsız
El-Hamidiye Mektebi	Beşir Elbena Efendi	İbtidâi	70	--	1896-7	Ruhsatsız
El-Ahmediye Mektebi	-----	İbtidâi	45	25	1882-3	Ruhsatsız
El-İctihad Mektebi	Şeyh Ali Efendi	İbtidâi	150	30	1895-6	Ruhsatsız
Et-Tevfik Mektebi	Şeyh Tefvik Halid Efendi	İbtidâi	110	--	1895-6	Ruhsatsız
En-Nehzib Mektebi	Mehmed Cuma Efendi	İbtidâi	60	30	1895-6	Ruhsatsız
Et-Terfi' Mektebi	Hasan Efendi	İbtidâi ve Rüşdü	50	10	1896-7	Ruhsatsız
El-Edebiyye	Hasan Şahin	İbtidâi	100	--	1896-7	Ruhsatsız

⁵¹² **Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903-1904 M.), s.424.**

⁵¹³ Z. Ghanayim, "Vilayeti Beyrut" s. 152.

Mektebi	Efendi					
Ed-Deraye Mektebi	Şeyh Hasan Efendi	İbtidâî	60	5	1896-7	Ruhsatsız
El-Vesail Mektebi	Muallime Fatma Hanım	İbtidâî	---	18	1895-6	Ruhsatsız
Et-Tebşir Mektebi	----	İbtidâî	30	10	1895-6	Ruhsatsız
El-İrtika Mektebi	-----	İbtidâî	25	5	1895-6	Ruhsatsız
El-Hayriye Mektebi	-----	İbtidâî	70	10	1896-7	Ruhsatsız

Tablo 27. ve tablo 28. karşılaştırıldığı zaman Beyrut'ta özel ibtidâîlerin hem öğrenci, hemde okul sayısı bakımından devlet okullarıyla baş başa olabilecek seviyede olduğu görülmektedir. Özel okullarda hem kız, hem erkek öğrencilerin aynı okulda eğitim görebilmekte iken, devlet okullarında böyle bir imkânı henüz mevcut değildi. Beyrut'ta ilk ibtidâî özel şahıslara ait olmak üzere 1863-4 tarihinde, açılmıştır. Beyrut'un ilköğretim açısından çağdaşı olan Osmanlı şehirlerinden daha ileride olduğuda bilinen bir gerçektir⁵¹⁴.

4.3.1.3. Beyrut'ta Orta Öğretim (İdâdiler)

Osmanlı eğitim-öğretim teşkilâtında idâdi kelimesi, ilk olarak 1838'de rüşdiye mektebi açılmak istenildiğinde bu okullara öğrenci yetiştirecek olan sıbyan mekteplerine *idâdi* adı verilmişti. İdâdiler, ilk olarak hazırlayıcı yahut ihtiyat sınıfları olarak görülmüşlerdi. İdâdilerin bir ortaöğretim kurumu olarak ele alınması, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile mümkün olmuştur. Nizamnâmede idâdilerin açılması ve açılmasının gerekliliğinden bahsedilerek rüşdiyelerin üstünde Sultânîlerin ise altında idâdi mekteplerine ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir⁵¹⁵. Bu okulların yaygınlaştırılması ancak II. Abdülhamid devrinde mümkün olacaktı. 1892 yılına gelindiğinde ise taşra idâdileri 5 ve 7 yıllık idâdiler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 7 senelik idâdilerin ilk üç senesi rüşdiye, diğer 4 senesi ise idâdi derecesindedir. 5 senelik

⁵¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilmi Bayraktar, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı**, Elazığ, 2007, s.44-47.

⁵¹⁵ Ali Rıza Erdem, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19.Yüzyılda Örgün Eğitimde Yapılan Yenilikler ve Değerlendirmesi", **Türk Yurdu**, Ankara, 2000, s.548-555.

idâdilere gelince, bunların ilk üç senesi rüşdiye derecesinde olup, diğer iki senesi idâdi kabul edildi. Ancak 5 senelik idâdileri bitiren öğrencilerin şهادetnâmesine iki senelik idâdi tahsili gördükleri yazılırdı. İdâdilerin yatılı olan kısmına *Leylî*, gündüzlü eğitim alan kısmına ise *Neharî* denmekteydi⁵¹⁶.

Beyrut'ta ilk idâdi 1888-9 tarihinde Başura mahallesinde bulunan Sultânînin kapanması ile birlikte aynı binada hizmete açılmıştır.

Fotoğraf 1: Beyrut İdâdisi⁵¹⁷

Beyrut İdâdisi leylî (yatılı) ve nehârî (gündüz) olmak üzere iki kısımdan ibaretti. İdâdinin görevlileri ve dersleri şöyle idi;

⁵¹⁶ B. Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s.130-132.

⁵¹⁷ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.)*, s.98.

TABLO - 29 1898-1899'da Beyrut İdâdisinin Görevlileri ve Dersleri⁵¹⁸

Görev	Görevli İsmi
Müdür	Mehmed Tevfik Efendi
Muavini-i Evvel	Beruvanet Karakaş Efendi
Muavini-i Sâni	Hamparsum Nizâmiyan Efendi
Muavini Salis	Abdülkerim Efendi
Kavanin-i, Ketb-i resmiye, İlim-i servet ve Hesab nazırı Muallimi	Mehmed Tevfik Efendi
Lisan Osmani ve Arabi Muallimi	İsmail Efendi
Hikmet-i Tabiye Muallimi	Hüseyin Bey
Fransızca ve Malumat-ı Nâfia ve Kozmoğrafya Muallimi	Beruvanet Efendi
Kâtib	Musabah Mezbudi Efendi
Anbar Memuru ve mubsır	Tevfik Efendi
İmam	Şeyh Yusuf Efendi
Tabib	Ahmed Tahir Bey
Fransızca ve Usul-u Defteri ve Müselsat Muallimi	Hamparsum Nizâmiyan Efendi
Ulum-u Dinîye ve Hesab-ı İmlâ Muallimi	Abdülkerim
Hesab, Hendese, Cebir ve İnşâ Muallimi	Kadri Efendi
Akâid, Edebiyat, Ahlak, Tarih ve Farsi Muallimi	Said Efendi
Coğrafya, Mevalid ve Kimya Muallimi	Reşid Hikmet Efendi
Hüsn-ü Hat Muallimi	Arif Ramazan Efendi
Resim Muallimi	Habib Serur Efendi
Hademe: 9 adet	--

Beyrut idâdisinin eğitim kadrosu yönünden eksiksiz olduğu devletin bazı şehirlerde öğretmen bulamadığı bir dönemde, Beyrut'ta böyle bir eksikten söz edilmemektedir. Okuldaki öğretmenlerin birçoğu birkaç dersi bir arada vermekteydi. Örneğin Coğrafya ve kimya derslerini Reşid Hikmet Efendi vermekteydi.

Beyrut'taki öğrenci sayıları ise yıllara göre şu şekilde idi;

⁵¹⁸ **Maârif Salnâmesi**, 1316 H. (1898–1899 M.), s.976-977.

TABLO - 30 Beyrut İdâdisinin Yıllara Göre Öğrenci Sayısı

Tarih	Leylî				Nehari		Toplam	
	Ücretli		Ücretsiz		Müslim	Gayr-ı Müslim	Müslim	Gayr-ı Müslim
	Müslim	Gayr-ı Müslim	Müslim	Gayr-ı Müslim				
1895-6 ⁵¹⁹	60	---	23	2	106	2	189	4
1896-7 ⁵²⁰	58	3	22	2	96	3	177	9
1897-8 ⁵²¹	68	3	23	3	121	6	212	12
1898-9 ⁵²²	68	3	23	3	121	6	212	12
1900-1 ⁵²³	59	2	25	1	67	3	151	6

Beyrut idâdisinin leylî kısmında ağırlıklı olarak müslim ücretli öğrencilerin eğitim aldıkları, gayr-i müslim öğrencilerin yok denecek kadar az oldukları görülmektedir. Gayr-i müslimlerin kendilerine ait idâdileri olduğu düşünülürse bu öğrenci sayısının bu denli az olmasında normal olduğu ortaya çıkmaktadır. Leylî kısmının ücretli ve ücretsiz olarak ikiye ayrıldığı, ücretli öğrencilerin yarısı kadar ücretsiz öğrencinin bulunmasının da eğitimin tabana yayılmadığının göstergesidir. Leylî ve neharî kısımlarının öğrenci sayısı bakımından aralarında fazla bir fark olmasa da, öğrencilerin nehari kısmını daha fazla tercih etmişlerdir. 1908-9 tarihinde Beyrut İdâdisi, rüşdiye, neharî ve leylî olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.

Beyrut idâdisi Rüşdiye kısmı üç, nehari idâdi kısmı iki, leylî idarî kısmı dört sınıftı. Her üç kısmı bitiren öğrenciye birer şهادتنامه verilerek mezun edilirdi.

Beyrut idâdisinin Rüşdiye kısmında birinci, ikinci, üçüncü, senelerde Tecvid-i Kuran-ı Kerim ve Ulumu dinîye ile birlikte, Türkçe, Ahlâk, Arabi, Farsi, Fransızca, Hesab, Hendese, Coğrafya, Tarih, Hüsn-ü Hat ve Resim dersi verilirdi.

⁵¹⁹ Maârif Salnâmesi, 1316 H. (1898–1899 M.), s.977.

⁵²⁰ Maârif Salnâmesi, 1317 H. (1899–1900 M.), s.1078.

⁵²¹ Maârif Salnâmesi, 1318 H. (1900–1901 M.), s.1195.

⁵²² Maârif Salnâmesi, 1319 H. (1901–1902 M.), s.386.

⁵²³ Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903–1904 M.), s.317.

Nehari İdâdi Kısmı, Dördüncü ve Beşinci senelerde tecvid-i Kuran-ı Kerim ve Ulumu dinîye ile birlikte, Türkçe, Ahlâk, Arabî, Farsî, Fransızca, Hesab, Kitab, Hendese, Coğrafya, Tarih, Ziraat Dersi, Hüsn-ü Hat ve Resim dersi verilirdi.

Leyli İdâdi kısmın, altıncı ve yedinci senelerde tecvid-i Kuran-ı Kerim ve Ulumu dinîye ile birlikte, Ahlak, Edebiyat, Kitab-ı Resmiye, Arabî, Fransızca, Usûlü Defteri, Cebir, Müselles, Hendese, Kozmoğrafya, Hikmet, Kimya, Mevalid-i Hıfzu's-sıhha, Coğrafya, Tarih, İluumu Servet, Hüsn-ü hat ve Resim dersi verilirdi⁵²⁴.

Rüşdiye kısmı üç, nehari idâdi kısmı iki, leyli idarî kısmı dört sınıftır. Her üç kısmın nihayetinde tahsili tamam olan öğrenciye birer şhadetnâme verilerek mezun edilirdi.

4.3.1.4. Beyrut'ta Orta Öğretim (Sultânîler)

Osmanlı Devleti'nin ilköğretim ile yüksek öğretim arasında bir eğitim kademesi kurmaya yönelik batı tarzında açılması düşünülen okullardan biriside Sultânîler olmuştur. Sultânîler, Türk eğitim tarihinde en yüksek ortaöğretim kurumu olarak belirlenmişlerdir. “*Sultânî*” adı ilk önce, Fransa'nın bir notasıyla 1868'de açılan ortaöğretim düzeyindeki okula verilmiş daha sonra 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde de her vilâyet merkezinde açılacakları belirlenmişti. Sultânîler, II.Meşrutiyet'in sonuna kadar sadece İstanbul ve Girit ile sınırlı kalmış, 1914 senesinde idâdilerin bir kısmının Sultânîlere dönüştürülmesi sonucunda sayılarında artış gözlemlenmiştir⁵²⁵.

Beyrut eğitim alanının her safhasında olduğu gibi Sultânîlerin kurulmasında çok hızlı bir şekilde hareket etmiş ve Haziran 1883 tarihinde Beyrut Mekteb-i Sultânîsi eğitim-öğretime başlamıştır⁵²⁶. Yeni kurulan Sultânî daha ilk yıllarında maddi sıkıntılar yaşamaya başlamış ve 20.000 kuruşu yardım olmak üzere toplam 40.000 kuruşun merkezden gönderilmesi talep edilmiştir⁵²⁷.

Beyrut mektebi Sultânînin görevlileri, ders programı ve alınacak öğrencilerin özellikleri ise şu şekilde idi;

⁵²⁴ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.98.**

⁵²⁵ Mustafa Ergün, **İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914), s.56.**

⁵²⁶ **BOA., Y.A.RES., 21-27, 22 Ağustos 1883 M./18 Şevvâl 1300 H.**

⁵²⁷ **BOA., Y.A.RES., 22-45, 20 Ocak 1884 M./21 Rebi'ü'l-evvel 1301 H.**

TABLO - 31 Beyrut Mektebi Sultânîsinde Eğitim ve Öğretim⁵²⁸

Müdürü Cesirzâde Eş-Şeyh Hüseyin Efendi	Ders Nazırı Şeyh Ahmed Abbas Efendi
Arabî muallim-i Evveli Şeyh İbrahim Ahdab Efendi	Nâibi Abdulkâdir Muskavi Efendi
Arabî muallim-i salis Mustafa Matrî Efendi	Lisanî Osman ve Farsî Muallim-i evvel Abdulkâdir Efendi
Muallim-i sâni İhsan Efendi	Muallim-i sâni Selim Efendi
Hattî Rikâ Salmî Rüşdü Efendi	Sûlusı Teshi Muallimi Hasan Bana Efendi
Fransızca Muallim-i evvel Emir Yusuf Şihab Efendi	Muallim-i sâni Halil Hurfuş Efendi
İlim-i Rıyaziye ve İngilizce Muallimi Naum Şakir Efendi	Hesab Muallimi Mehmed İskenderânî Efendi
Medrese Tabibi Doktor Edip Efendi	Vekili Harç Tahiryaki Efendi
Ser-Hademe Hacı Mehmed Ağa	Öğrenci Sayısı
Hademe adet 13	Birinci sınıf 130
	<u>İkinci sınıf 16</u>
	Toplam 146

Ders Programı

Birinci Sınıf Dersleri		İkinci sınıf	
Dersler	Ders Kitabı	Dersler	Ders Kitabı
Sarf-ı Arabî	Maksûd	Sarf-u Nahvî Arabî	Bina şerhi ve ezhâr
Sarf-ı Türkî	Terâcûme ve sarf-ı Türkî	Türkçe	Kâvaidî Osmaniye ve âlimlerle cahillerin farkı
Fransızca	Manuknet Küçük Grameri Mürşit el-Metaklim	Farsca	Talimî Farsî
Hesab	Musabah el-hesab ve Delili't-taleb	Fransızca	Küçük gramerin bakayası lorusun birinci grameri mürşit-el metaklim telemak Fakurun mecmuası
Nahiv	Hediyetü'd-Tâlib ve Minye'ür-rağb	Hesab	Keşfu'l-hicab fi İlimû'l-hesab

⁵²⁸ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1301 H. (1883-1884 M.), s.133-137. (Not: Ders kitapları özel isim oldukları için yanlış telaffuz edilmiş olabilirler.)

Hat	Sülüs ve nasih Birinci sınıf öğrencilerinden Kuran-ı Azimüşşan ve ilm-i hal de eksik olanlara bunların eğitimi verilecektir.	Coğrafya	El-halise es-safiye Usulü coğrafya
Üçüncü Sınıf		Hat	Sülüs ve nasih
Nahiv-ı Arabî	Kafiye	İngilizce	Eba ruyi'l -Riydu
Mantık	İsagocu	Dördüncü Sınıf	
Farsî	Gülstan	Mantık	Mizanı Adlî Arabî
Fransızca	Larusun grameri bakayasıyla Fukurun mecmuası tercümesi	Fransızca	Larusun büyük grameri İnşâ ve tercümesi
Hesab	Keşfu'l hicab fî İlimû'l-hesab	Cebir	Er-Rûzâ-i ez-zehrekiye Arapça
Coğrafya	Türkçe coğrafyası Osmanî	Hukuk	Malankî el-ibhar
Hat	Rikâ	Coğrafya	Coğrafya-i umûmi Türkçe
İmlâ ve İnşâ ve tercüme	Usulu kitabet ve Nasihü's-şâban	Edebiyatı Türkiye ve tercüme	Sabani el-inşâ
İngilizce	Sarfı İngilizce mübadi İnşâ ve tercüme	İngilizce	Nahvı İngilizce İnşâ ve tercüme
Tarih	Tarihi Osmanî	Tarih	Tarihi umûmi Türkçe
Beşinci Sınıf		Hükümet-i tabiye	Es-Sene Ceksun Arapça
Maanî beyanı bedii	Arapça muhtasaru'l maası Fransızca Lo Frank Litaratürü	Tarihi tabiye	Mübadii tarih-i tabii Fransızca
Edebiyat	Talim-i Edebiyat Belegât-ı Osmanî Türkçe	Kimya	El-heva ve ilmen Luyis usulu fennin Arapça
Hendese	Kandıkın usulu hendesesi arapça	Hat	Rikâ
İlmi Jesut	Mübadi jesut mileli Türkçe	Resm	
Tarih	Tarih-i Umumi Türkçe	Altıncı Sınıf	
Tarihi tabii	Fransızca kosilyonun tarihi tabiyesi	Aruz Edebiya ve	Muhayatu'l dâire-i makâmat-ı hariri Fransızca Filonun Ritiyorili

Hükümeti tabiye	Faber Fransızca	Hendese	El-insab ve Hesab el-müselsat
Kimya	Usul-u el-kimya faber	Kimya	Faber Fransızca
Hukuk	Hukuk-u milel-i ve düvel-i mecelle ve ceza ve usulu-u muhakeme ve ceza ve ticaret kanunnâmeleri	Fen Defteri	Bistanin Ruzâ-i Et-taciri
		Jesut	Jesut Milelin Bakıyası
		Hukuk	Mecelle usulü muhakeme-i hukuk ve arazi kanunnâmeleri
		Resim Mekanik Fen-i ziraat	Bu derslerin eğitimi için İstanbul ve Mısır ve sairde bu derslere ait yazılmış olan kitapların incelendikten sonra alınacaktır.
Her Öğrencinin Medreseye Gelirken Beraberinde Getireceği Eşya			
Adet			Açıklama
6	Gömlek		Elbiselerini dışarıda yıkatacak öğrencilere izin verilecektir. Elbiselerini okulda yıkatacaklardan 120 gurus alınacaktır. Okulun demir tabakları temiz ve düzgün şekilde öğrencilerde bulunacaktır. Okul idaresi tarafından örneği gösterileceği, isteyen bunları dışarıda yaptırabilirdi. Bunların bulunması zorunlu idi.
6	İç donu		
6	Çorap		
6	İşlemesiz mendil		
1	Pamuk döşek		
2	Bir fanila ve diğeri pamuk örtü		
2	Çarşaf		
4	El ve yüz havlusu		
3	Setri pantolon, fes, potin ve yelekten ibaret sınıf takım elbise		
2	Tarak, fırça, makas, kaşık, çatal, kalemtıraş, kupa		
Ücret			
Ücreti yatılı olanlar on sekiz Osmanlı lirası olmak üzere bin sekiz yüz kuruşdur.			
Ücreti iki taksit ile mart ve teşrin-i evvel aylarında alınır.			
Birinci taksiti veripde senesi sonuna kadar devam etmesini istemeyen öğrenci her halde ikinci taksitini dahi vermeğe mecburdur.			

Medreseye yazılacak öğrenciler on yaşından aşağı olmayacaklardı ve öğrenim gördükleri ibtidaî veyahut rüşdiyeden eğitim aldıklarına dâir kontrol edilecekti. Dışarıdan ders alan öğrencilerin okuma yazma bilmeleri şarttı. İlm-i hal ve mübadi dinîyeyi öğrenmemiş olan Müslüman öğrencilere birinci sınıfta bunlar öğretilcekti.

Sultânîler sadece kendi iç eğitim-öğretim hizmetinin yanında yüksek öğrenim görmek isteyen öğrencilerin işlemleriyle de ilgilenirdi⁵²⁹.

Beyrut'ta, eğitimle ilgili dernekte kurulmuştu. Bu dernek, *Beyrut Mekteb-i Sultânîsi İkmal-i Tahsil Cemiyeti* idi. Bu Cemiyet Beyrut Sultânîsi'nden me'zun olan öğrencilerden liyâkat gösterenlerin öğrenimlerini Avrupa'da tamamlamak üzere 1912 yılında kurulmuştur. Sermayesi yardımlardan oluşuyordu⁵³⁰.

Beyrut Mektebi Sultânîsi, eğitim ve öğretim kadrosu, İngilizce, Fransızca, Farsça ve Türkçe olmak üzere dört dil öğretmesi, modern derslere sahip müfredatıyla Batılı eğitim sistemlerinden aşağı olmayacak düzeyde eğitim vermektedir. Bu kadar iyi bir eğitimi karşılamak çok fazla masrafa neden oluyordu, en büyük sıkıntıda bu noktada ortaya çıkıyordu. Maddi sıkıntılar bir türlü aşılamıyor ve sonunda Beyrut Mektebi Sultânîsi 1888-9 tarihinde kapatılarak yerine İdadî açılmıştır.

Sultânînin aslında en önemli özelliği bölgede bulunan Müslüman öğrencilerin yabancı okullara gitmelerini engelliyor olmasıydı⁵³¹. Yabancı okullar çoğunlukla Protestan ve Cizvit papazlarının ellerinde bulunuyor, derslere öğretmen olarak papazların girdikleri ve Müslüman öğrencilerin eğitimine daha çok ehemmiyet verdikleri bilinmekteydi⁵³². Sultânînin kapatılmasından doğan eksikliğin hissedilmesi ve yerel halkında arzusu ile birlikte 1908 yılında Beyrut sultânîsi tekrar eğitim ve öğretime başlamıştır⁵³³. Yeniden açılan Sultânî de yabancı devletlerin vatandaşları da öğretmen olarak çalışabilmekteydiler⁵³⁴.

4.3.1.5. Beyrut'ta Rüşdiyeler

Rüşdiyeler, Osmanlı devletinde yüksek askeri okullara öğrenci hazırlanmak ve iyi memurlar yetiştirmek için ortaöğretim kurumlarına ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu ihtiyacı gidermek amacıyla rüşd çağındaki çocukların devam ettiği okullar oluşturuldu.

⁵²⁹ BOA., DH.MKT., 1420-98, 17 Mayıs 1887 M./23 Şa'bân 1304 H.; Yüksek öğrenim görmek isteyen öğrencilerin kurâ işlemlerini yaparlardı.

⁵³⁰ M. Ergün, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s.264.

⁵³¹ BOA., Y.MTV., 32-45, 1 Mayıs 1888 M./19 Şa'bân 1305 H.

⁵³² BOA., Y.PRK.AZJ., 31-34, 23 Haziran 1893 M./29 Zi'l-hicce 1312 H.

⁵³³ BOA., Y.PRK.MŞ., 8-78, 3 Şubat 1908 M./30 Zi'l-hicce 1325 H.

⁵³⁴ Rus Tebaasından Hasan Hıfzı Efendi Etibba muallimi (doktor) olarak tayin edilmiş. BOA., DH.EUM.SSM., 55-84, 31 Ekim 1917 M./15 Muharrem 1336 H.

Rüşdiyeler ilk zamanlarda ilkokul üstü hazırlık okulu iken daha sonraları orta öğretim karakterine sahip öğrenim kurumları karakterini kazanmışlardır⁵³⁵. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile Osmanlı devletinin her yanında açılarak yaygınlaşmaya başlamışlardı. 1881 yılında Maârif Komisyonu rüşdiyelerde tahsil müddetini iki yıla indirerek, idadî mektepleri ile birleştirilmiştir⁵³⁶.

Beyrut'ta ilk olarak askeri rüşdiye daha sonra erkek rüşdiyesi ve son olarak kız rüşdiyesi açılmıştır.

4.3.1.5.1. Beyrut Askerî Rüştiyesi

Askerî kuruluşların personel ihtiyacını karşılamak üzere askeri rüşdiyeler kurulmuştur. Beyrut Askerî Rüşdiyesi 08 Ekim 1877 tarihinde açılmıştır⁵³⁷. Beyrut Askerî rüşdiyesinde görevli öğretmenler ve okuttukları dersler 1879-80 de şöyle idi; Müdürü Vekili Kolağası Şerafeddin Efendi, İmlâ muallimi Yüzbaşı Nuri Efendi, Lisanı muallimi Yüzbaşı Said Efendi, Arabî muallimi Halil Efendi, Dâhiliye Zabıt Yüzbaşı Salih Efendi, Resim muallimi Abdusselam Efendi, Dâhiliye Zabiti Mülâzımı Abdurrahman Efendi, Yüzbaşı Salih Efendi ve Farsi muallimi Ahmed Efendiden oluşmaktaydı.

Rüşdiyede okutulan dersler ise sınıflara göre şöyle idi;

Birinci Sene Birinci Dönem: Arabî, Farsî, İlm-i hal, İlm-i Türkî, Hüsn-ü hat, Resim.

İkinci Dönem: Hakikat-ı Kuran ve tahrîri, Sarf-i Türkî, Esmâ-i Türkiye tahrîri, Hüsn-ü hat.

İkinci Sene: Arabî, Farsî, Fransızca, Hesab, Coğrafya, İmlâ-i Türkî, Hüsn-ü hat, Resim.

Üçüncü Sene: Mantık-ı ve Tatbikat, Kavaid-i Arabiye, Hendese-i Hatıyye, Hesabı Coğrafya, Kavaidi-i Osmaniye, Fransızca, İmlâ-i Türkî, Hüsn-ü hat, Resim⁵³⁸.

Öğrenci sayısı ise 100 kişi olmakla birlikte uzun yıllar bu sayı hiç değişmemiştir.

Eğitim alanında yapılan düzenlemelerle askeri rüşdiyelerde leylî (yatılı) ve neharî (gündüz) olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Askerî alandaki açığın giderilmesi için

⁵³⁵ B. Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s.91.

⁵³⁶ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Konya, 1997, s. 113.

⁵³⁷ Ramazan Türkol, *Eyüp Askerî Rüştiyesi'nin (1910-1916) Giden Evrak Defteri ve Değerlendirilmesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007, s.11.

⁵³⁸ *Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.)*, s.153.

rüşdiyelerdeki öğrenci sayısında artırılmıştır. Beyrut Rüşdiyeside bu düzenlemelerden etkilenmiş ve 1898-9 tarihinde eğitim kadrosu ve öğrenci sayısı şu şekilde oluşmuştur;

TABLO - 32 Beyrut Mekteb-i Rüşdüye-i Askerîsi⁵³⁹

Görevi	İsmi	Rütbesi
Müdür	Ali Haydar Bey	Binbaşı
Dâhiliye Yüzbaşısı	Mehmed Hasib Efendi	Yüzbaşı
Dâhiliye Mülâzımı	Ahmed Hamdi Efendi	Mülâzım-ı Evvel
Dâhiliye Mülâzımı	Mehmed Ali Efendi	Mülâzım-ı Sâni
Riyaziye Muallimi	Mehmed Selim Efendi	Kol Ağası
Lisan Muallimi	Abdurrahman Efendi	Yüzbaşı
Coğrafya Muallimi	Mahmud Nazmi Efendi	Mülâzımı Evvel
Resim Muallimi	Münhal	--
Arabî Muallimi	Hacı Feyyaz Efendi	--
Arabî Muallimi	İhsan Efendi	--
Farsî Muallimi	Bekir Sıdkı Efendi	--
Kavâidi Muallimi	Hafız Mehmed Efendi	--
İmlâ Muallimi	Arfi Efendi	--
Hüsn-ü Hat Muallimi	Hüsnü Efendi	--
Öğrenci Mevcudu		
Leyli	Nehari	Toplam
26	118	144

Eğitim müfredatında değişiklik yaşanmadığı halde öğrenci sayıları ise değişkenlik göstermiş ve yıllara göre şu sayılara ulaşmıştı; 1899-1900’de 165, 1900-1’de 156, 1901-2’de 156 olmuştur. Bina olarak çağına göre mükemmel bir binada eğitim hizmeti verilmekteydi.

⁵³⁹ **Maârif Salnâmesi**, 1316 H. (1898–1899 M.), s.983.

Fotoğraf 2: Beyrut Mektebi Rüşdiye-i Askeri⁵⁴⁰

4.3.1.5.2. Beyrut'ta Erkek Rüşdiyeleri

Beyrut erkek rüşdiyesinin kuruluşu, Osmanlı devletinde rüşdiyelerinin sayısının artması ve sıbyan mekteblerinden bazılarının rüşdiyeye dönüştürülmesi ile aynı döneme denk düşmesinden dolayı, Beyrut rüşdiyesi hakkında kesin bir kuruluş tarihi verilmesini zorlaştırmaktadır. 17 Haziran 1862 M.(19 Zi'l-hicce 1278 H.) de Beyrut rüşdiyesinin binası ve bazı eğitim kurumlarının tamiri için merkezden 657.000 kuruş istenmiştir⁵⁴¹. Bu bilgi ışığında Beyrut rüşdiyesinin 1862'den önce kurulduğu kesinlik kazanmıştır. Merkezden gönderilen bu yardımların dışında rüşdiye için halktan da yardım toplanmıştır⁵⁴².

1876-7 tarihinde 55 öğrencisi mevcut olan, askeri rüşdiye de olduğu gibi uzun süre öğrenci sayısında değişiklik yaşanmamıştır⁵⁴³.

Erkek rüşdiyesinin müfredatı ise şöyle idi;

⁵⁴⁰ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.101.

⁵⁴¹ BOA., A.MKT.UM., 572-81.

⁵⁴² BOA., A.MKT.UM., 471-61, 2 Nisan 1869 M./19 Zi'l-hicce 1285 H.; Beyrut Rüşdiyesi için merkezden 15.000 kuruş gönderilmesini, ihtiyaç duyulan paranın geri kalanında halktan toplanacağı belirtilmiştir.

⁵⁴³ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1293 H. (1876-1877 M.), s.128.

Birinci Sınıf: Arabî, Farsî, Cebir, Kavaid-i Osmanî, Coğrafya, Tarih, Resm-i Meşayihî, Türkî.

İkinci Sınıf: Arabî, Farsî, Hesab, Tarih, Coğrafya, Resm-i cedide.

Üçüncü Sınıf: Arabî, Farsî, Hesab, Tercüme, İmlâ.

Dördüncü Sınıf: Arabî, Farsî, Teadut (ilkyardım) ve terkim, Din-i ahlâk.

1881 yılında Maârif Komisyonu rüşdiyelerde tahsil müddetini iki yıla indirmesi ile Beyrut rüşdiyesi, Beyrut idadî mektebine bağlanmıştır⁵⁴⁴.

Beyrut'ta devlet dışında Müslümanlara ait olan özel rüşdiyelerde bulunmaktaydı. Bunlar ise şunlardır;

TABLO - 33 Beyrut'ta Müslümanlara Ait Özel Rüşdiyeler⁵⁴⁵

Okulun Adı	Namına ruhsat verilmiş olan Müdürü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı		Okulun Kuruluş Tarihi	Ruhsatnâme Türü
			Erkek	Kız		
El-İlmiye Mektebi	Şeyh Hasan El-Medur Efendi	Rüşdiye	140	--	1895-6	Ruhsatsız
El-Vataniyye Mektebi	Ayis Efendi	İbtidâî ve Rüşdiye	295	--	1882-3	Ruhsatsız
El-Hasbil Mektebi	Abdulgani Efendi	İbtidâî ve Rüşdiye	45	--	1863-4	Ruhsatsız
Et-Tedrib Mektebi	Şeyh Ahmed Efendi	İbtidâî ve Rüşdiye	17	--	1863-4	Ruhsatsız
El-Osmanî Mektebi	Ahmed Abbas Efendi	Rüşdiye	150	--	1896-7	Ruhsatlı
Et-Terfi' Mektebi	Hasan Efendi	İbtidâî ve Rüşdiye	50	10	1896-7	Ruhsatsız

Özel rüşdiyelerin genelde ibtidâîlerle birlikte ve çoğunlukla erkeklere eğitim vermekteydiler. Kızlara özel rüşdiye mektebi bulunmadığı gibi rüşdiyelerin tamamına yakını ruhsatsız olarak hizmet vermekteydiler. Karma eğitim veren *Et-Terfi' Mektebi* dışında Rüşdiye mektebi bulunmamaktaydı.

⁵⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için *Beyrut İdadisi Bölümüne* bkz.

⁵⁴⁵ **Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903–1904 M.), s.424.**

4.3.1.5.3. Beyrut Kız Rüşdiyesi

Beyrut kız rüşdiyesi Beyrut'un vilâyet olması ile birlikte 1889 tarihinde açılmıştır⁵⁴⁶. 1893-4 tarihinde 40 olan öğrenci sayısı, 1903-4 tarihine kadar 168'i bulmuştur. 1901-2 de kız mektebi rüşdiyesinin eğitim kadrosu ise şöyle idi; Muallime-i evveli ve nakış muallimesi Zeliha Makbule Hanım, muallime-i sâni Fatma Hanım, Muavini Sıdika Hanım ve iki hizmetliden oluşmaktaydı⁵⁴⁷.

4.3.1.6. Beyrut Ticaret ve Sanayi Mektebi (Meslek Lisesi)

Osmanlı Devletinde meslekî eğitim alanında okulların açılması II. Abdülhamid'in tahtta bulunduğu dönemde başlamıştır. Batı tarzında okulların artması meslekî ve teknik okullar anlamında eksik olan devletin bu açığı kapatmak üzere çalışmalar yapmaya mecbur kılmış ve ilk olarak İstanbul'da "*Mekteb-i Sanayi-i Osmani*" açılmıştır⁵⁴⁸.

Beyrut'ta sanayi mektebi açılması için 13 Temmuz 1891 M. (6 Zi'l-hicce 1308 H.) tarihinde hükümet merkezine başvuran Arvatı Davan isimli müslüman vatandaş, sanayi mektebinin açılmasını istemiş ve hazırlanan nizamnâme'yi hükümete sunmuştu. Bu nizamnâme ise şu maddeleri içeriyordu⁵⁴⁹;

Birinci Madde: Beyrut'ta erkek ve kıza mahsus ve neharî olmak üzere "*Medrese-i Sanayi*" adıyla bir okul kurulmuştur.

İkinci Madde: Medrese-i Sanayiye kabul edilecek öğrencinin sekiz yaşından yukarı olacak ve idâdi erkek ve kız öğrenci toplam üç yüz kişiden ibaret olup bu sayı lüzum görülürse dört yüze çıkarılacaktır.

Üçüncü Madde: Okul iki şubeye ayrılacak birisi erkekler ve diğeri kızlara mahsus olacaktır. Her şubenin birer başkanı olup mektebin idaresi bir müdür ile muavine tarafından idare edilecektir.

Dördüncü Madde: Eğitim süresi beş seneden ibaret olup öğrenciler durumlarına göre bir kuruştan on kuruşa kadar günlük ücret verilecektir. Dışarıda zanaat tahsiline teşebbüs

⁵⁴⁶ BOA., MF.MKT., 109-102, 11 Temmuz 1889 M./13 Zi'l-kâde 1306 H.

⁵⁴⁷ Maârif Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.), s.498-499.

⁵⁴⁸ M. Ergün, İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, s.340.

⁵⁴⁹ BOA., Y.A.RES., 55-59.

edip mektebe girmek isteyenler olur ise kabul edilecek ve derece-i ehliyetlerine göre bi'l-eda gösterilen miktara göre ücret verilecektir.

Beşinci Madde: Okul yaz devresinde dokuz ve kış devresinde sekiz saat olacak fakat iki saat kadar talebeye izin verilecek, bu arada öğrencilerin dışarıya çıkmaları yasaktı. Bu kurala uymayanlar ikinci defada ücreti yevmiyeleri katıyetle kesilecek ve üçüncüsünde okuldan uzaklaştırılacaklardır.

Altıncı Madde: Öğrenci okul içinde muayyen olan vakitlerde dersinde ve işi başında bulunacak, özel tutulacak devam cetvelleri imzalamaları şartıyla izne çıkacaklar ve bunlara ücret verilmeyecektir.

Yedinci Madde: Dersinde ve sınıfında başarı gösterenlere şهادetnâme verilecek, isteyen olursa okula devam ederek kendilerine üste yevmiyesi nisbetinde ücret verilecektir.

Sekizinci Madde: Öğrencilerden derslerinde ve sınıfında gayret ve maharetleri olanlara teşhiri varakaları verilecek ve her sene sonunda öğrencilerden her birinin yerine ne kadar tahsil varakası var ise bulunduğu sınıfa özel ücreti nisbetinde olarak o kadar yevmiye daha ücret verilecek ve bu mükâfat kadar verilecek ücreti sene sonunda yapılacak genel imtihan ile kendisine verilecektir.

Dokuzuncu Madde: Öğrencinin elbiselerinin tedariki kendi velilerine ait olup yüzde yirmisini geçmemek üzere durumu kötü olanlar okula kabul edilerek okul idaresi tarafından meccanen çocuklara elbise temin edilecektir.

Onuncu Madde: Alet ve edevatı kısmen kırmak ve işine ehemmiyet vermemek üzere bozanın o günkü ücreti yevmiyesinden mahrum olacaktır.

On birinci Madde: Öğrenciler arzularına göre terzilik, örmecilik, marangozluk, kunduracılık, seracılık, mücellitlik, kartonculuk (yani mukavvadat,) kutuculuk, demircilik, doğramacılık, kuyumculuk, boyacılık veya simcilik gibi zanaatlar talim ettirileceği gibi, tanzim ve mahalli maârif süresince tetkik ve tasdik olunacak dersin cetvelinde bulunan, dersinde öğrenecek ve okutturulacak kitaplar dahi müdüriyet tarafından belirlenecektir.

On ikinci Madde: Her sene başında Hükümet-i mahalliyece görevlendirilecek mümeyyizler ve erbab-ı hüner ve sanayide icab edenler hazır oldukları halde öğrencinin genel imtihana gireceklerdir. Genel İmtihan öğrencinin sınıfını geçmesi, geçtiği sınıfa mahsus ders ve sanayiden isbat-ı ehliyet ile her fen ve zanaat için son derece takdir edilecek on üzerinden en az beş almak suretiyle geçebilecektir. İlim ve sanayinin her hangisinden olur ise olsun beş almayan öğrenciler sınıfta kalacaklardır.

On üçüncü Madde: Tüm masrafları okul tarafına ait olmak ve hükümeti mahalliyenin hakkı nezâreti bulunmak üzere işbu okulun kurulması için alet ve edevat getirenlere izin verilecektir.

On dördüncü Madde: Okulun ilk defa kurulmasından dolayı memâlik-i şahânen ve yabancı ülkelerden getirilecek alet ve edevat ve makineler talimatına göre gümrük vergisinden muaf tutulacaktır.

Hazırlanan nizamnâme, Beyrut'ta sanayi mektebi açılmasının halk tarafından ne denli arzu edildiğinin belgesi durumundadır. Bu çalışmalar katlanarak devam etmiş ve 1899-1900 tarihinde Beyrut'ta sanayi mektebi inşa edilmeye başlanmıştır⁵⁵⁰. Müslümanlar açılacak bu okulla yabancı okullara olan rağbetin azalacağı düşüncesinden dolayı farklı bir gözle bakıyorlardı. Okulun ticaret ve sanayi mektebi olarak, ilk iki sınıfı ibtidâî, dört sınıfı ise ticaret olmak üzere leylî altı yıl olması plânlanmıştır⁵⁵¹. Ticaret ve Sanayi mektebinin haftalık ders programı ise şöyle idi⁵⁵²;

TABLO - 34 Beyrut Ticaret ve Sanayi Mektebinin Haftalık Ders Programı

Derslerin İsmi	Birinci Hazırlık	İkinci Hazırlık	Birinci sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene
Kuran-ı Kerim	6	3	3	2	--	--
Türkçe	12	12	7	4	2	2
Arabî	--	1	2	2	2	--
Fransızca	--	4	5	6	6	6
İngilizce	--	--	--	2	2	2
Fransızca ve Muhaberatı Ticariye	--	--	--	--	1	2

⁵⁵⁰ Beyrut Vilâyeti Salmâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.), s.72.

⁵⁵¹ 258.300 kuruş Mektebin inşası için, 14.300 kuruşta personel maaşı için ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. BOA., Y.PRK.MF., 4-41, 19 Ekim 1900 M./24 Cemaziye'l-âhir 1318 H.

⁵⁵² BOA., Y.PRK.UM., 52-15, 26 Ekim 1900 M./02 Receb 1318 H.

Hesabi Ticaret	2	2	3	3	2	2
Usulü Defter	--	--	--	2	2	--
Coğrafya-i umumi Osmanî	--	--	2	2	2	2
Coğrafya-i Sanayi ve Ticari	--	--	--	--	2	2
Tarihi İslâm ve Osmanî	--	--	--	2	2	2
Hukuku Ticaret ve Kanun-u Ticaret	--	--	--	--	2	3
Ahkâm-ı Adliye	--	--	--	--	1	2
İlm-i Servet	--	--	--	--	1	2
Malumât-ı Fenniye	--	--	--	1	1	1
Hatt-ı Türkî	1	1	1	1	1	1
Hatt-ı Fransavî	--	1	1	1	1	1
Toplam	21	24	24	28	30	30

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere ağırlıklı olarak meslek derslerinin verildiği, ders sayılarının hazırlıktan dördüncü sınıfa kadar kademeli olarak arttığı görülmektedir.

Okulun maddi ihtiyaçlarının karşılanması için *Tanzifat Çarşısı* isminde bir çarşının kurulması ve gelirinin buraya aktarılması yanında öğrencilerin burada meslekî tecrübe kazanmaları da planlanmıştır⁵⁵³. Okulun ismi 15 Temmuz 1907'de II. Abdülhamid'e izafeten *Hamidiye Ticaret ve Sanayi Mektebi* olarak belirlenmiştir⁵⁵⁴. Okul ihtiyaçlarının karşılanamaması üzerine ticaret ve sanayi mektebi kısa süreliğine kapanmak zorunda kalmışsa da buna çözüm olarak devlete ait olan arazilerin satışından gelecek gelirlerle yeniden açılmaya çalışılmıştır. Beyrut vilâyetine bağlı Akkâ sancağında, Taberiya kazâsına bağlı Delhine köyündeki arazi bu amaçla satışa çıkarılmıştır⁵⁵⁵. Osmanlı devletinde yapılan bir düzenleme ile Ticaret ve Sanayi

⁵⁵³ BOA., DH.MKT., 1087-16, 6 Haziran 1906 M./13 Rebi'ü'l-âhir 1324 H.

⁵⁵⁴ BOA., İ.HUS., 157-1325/B-52, 13 Ağustos 1907 M./4 Receb 1325 H.

⁵⁵⁵ BOA., DH.MUİ., 26/1-22, 25 Ekim 1909 M./10 Şevvâl 1327 H.; BOA., DH.MUİ., 4/3 -18, 26 Ocak 1909 M./4 Muharrem 1327 H.

mektepleri, Maârif Nezâretinden alınarak, Nâfia ve Ticaret Nezâretine bağlanınca Beyrut Ticaret ve Sanayii mektebide Nâfia ve Ticaret Nezâretine bağlanmıştır⁵⁵⁶.

Beyrut Ticaret ve sanayi mektebi bina ve donanım olarak çok iyi şekilde inşa edilmişti.

Fotoğraf 3: Beyrut Hamidiye Ticaret ve Sanayi Mektebi⁵⁵⁷

Beyrut'ta, Ticaret ve Sanayi mektebi dışında 1913-4 tarihinde Daru'l-Harîr isminde ipekçiliği nizâmına göre öğretmek amacıyla da meslek lisesi kurulmuştur⁵⁵⁸.

Şehirde Yüksek öğretim kurumlarına ait şubeler de bulunmaktaydı. 1914'de Hukuk Mektebi açılmış ve 65 öğrencisi ile 14 muallimi mevcuttu. Yine Tıp Fakültesinin 592 öğrenci ve 89 hocası bulunmaktaydı. Öğretmen yetiştirmek için “*Dârü'l-muâllimîn*” adında yüksekokulda açılmıştı⁵⁵⁹.

⁵⁵⁶ M. Ergün, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s.344.

⁵⁵⁷ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.)*, s.95.

⁵⁵⁸ M. Ergün, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s.344.

⁵⁵⁹ M. Ergün, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s.390, 434.

4.3.2. Beyrut'ta Gayr-i Müslimlere Ait Eğitim Kurumları

Osmanlı devletinde, eğitim ve öğretimde müslümanlara tanınan haklar gayr-i müslim vatandaşlara da tanınmıştı. Bu haklar gayr-i müslim vatandaşların eğitim-öğretimde serbest bir şekilde hareket edebilmelerini sağlamıştı. Gayri müslimlerde müslümanlar gibi eğitim ve kültür kurumları açma ve yönetme hakkına sahiptiler. Beyrut'ta gayr-i müslim vatandaşlar'da bu haklarını çok iyi şekilde kullanarak kendi cemaatleri adına okullar açmışlardır. Şehirde özellikle, Maruni, Ortodoks, Katolik, Musevi ve Süryanilere ait eğitim kurumları bulunmaktaydı. Bu kurumların sayıları herhangi bir kurala bağlı olmadan değişiklik göstermiştir. Gayr-i müslimlere ait okulların açılma, tâmir, genişletilme ve kapatılma gibi işlemlerini cemaat adına şehirde bulunan dinî liderleri yürütmekteydi. Okullarının geneli ibadethânelerinin yanında bulunmakta ve her türlü giderleri vakıfları tarafından karşılanmaktaydı.

4.3.2.1. Marunîlere Ait Eğitim Kurumları

Beyrut'ta toplam nüfus içinde gayr-i müslimler arasında Ortodokslardan sonra Marunîler gelmekteydi. Bu sayı çoğunluğu marunîlerin okul sayılarına da yansımıştır. Beyrut'ta Marunîlere ait bulunan okullar ise şunlardır;

TABLO - 35 Marunîlere Ait Eğitim Kurumları⁵⁶⁰

Okulun Adı	Namına ruhsat verilmiş olan Müdürü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı		Okulun Kuruluş Tarihi	Ruhsatnâme Türü
			Erkek	Kız		
Er-Remile Marunî Mektebi	Hana Ez-Zağbi Efendi	İbtidâî	200	--	1880	Ruhsatsız
Re'si Beyrut İseviye (Yesuiye) Mektebi ⁵⁶¹	Hana Ez-Zağbi Efendi	İbtidâî	170	--	1880	Ruhsatsız
El-Menara Marunî Mektebi	Hana Ez-Zağbi Efendi	İbtidâî	130	--	1880	Ruhsatsız
Marunî Mektebi	Luyis Ed-Derbis	İdâdî	300	--	1875	7 Şubat 1893

⁵⁶⁰ **Maârif Salnâmesi**, 1321 H. (1903–1904 M.), s.425-426.

⁵⁶¹ Z. Ghanayim, “Vilayeti Beyrut”, s.151.

	Efendi					
Marunî Mektebi	Luyis Ed-Derbis Efendi	Sanayi	20	--	1875	Ruhsatsız
Mar (Aziz) Miyahil Mektebi	Yusuf Mansur Efendi	İbtidâî	60	--	1870	Ruhsatsız
Mar Maron Mektebi	Abdullah Matır Efendi	İbtidâî	30	--	1873	Ruhsatsız
Cemiyetu'l-Hayriye Mektebi	Yusuf El-Hani Efendi	İbtidâî	130	--	1900	Ruhsatsız

Beyrut'ta Marunî okulları genelde Marunî kiliselerinin yanında bulunuyordu⁵⁶². Okulların tümünde erkek öğrenciler eğitim almakta olup toplam mevcutları ise 1040 öğrenci idi. Okullarda erkek öğrenciler eğitim görürken, kız öğrencileri ise genellikle Fransızların kurmuş oldukları, okullarda eğitim almaktaydılar. Marunî okullarının çoğunluğu ibtidâî olup, bir idâî ve sanayi okulu da bulunmaktaydı. Okullarının açılma işlemlerini cemaat adına Marunî matranı tarafından yürütülmekte idi.

Kızlar için açılmak istenen okullarında genelde el işleri ile ilgili meslek derslerine yönelik eğitim verilmesi plânlanmıştır. Bu amaçla Temmuz 1895 tarihinde Kırata mahallesinde kız öğrencileri için okul açılmak istenmiş ve gerekli müracaatlar Marunî matranı tarafından yapılmıştı⁵⁶³.

Hükümet mektebinde yirmi öğretmen görev yapmakta olup, müfredatında bulunan dersler ise şunlardı; Arapça, Latin, Türkçe, Fransızca, İngilizce, Yunan ve İtalyanca lisanlarıyla hesabî hendese, tabiatı coğrafya, felsefiyat, akaidi dinîye ve edebiyat idi⁵⁶⁴.

Marunîlere ait eğitim kurumlarında, Fransızca dersleri verilmesinin yanı sıra, buna ek olarak en az bir tane daha yabancı dil de öğretiliyordu. Kendi din eğitimleri de bu okullarda serbestçe öğretiliyordu. Okulların birçoğunun ruhsatsız olması bu okulların kesin sayısının tespitini zorlaştırdığı gibi günümüzde bu okullar hakkında bilgi toplanması ve değerlendirme yapılmasına da engel olmaktadır.

⁵⁶² Marunîlerin ibadetleri için bir kilise yapılmasını ve bu kilisenin yanına ise bir mektep yapılması için izin istenmiştir. **BOA., A.AMD.,** 76-8, 1856-1857 M./1273 H.

⁵⁶³ **BOA., İ.AZN.,** 15-1313/M-17, 21 Temmuz 1895 M./28 Muharrem 1313 H.

⁵⁶⁴ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi,** 1297 H. (1879-1880 M.), s.156.

4.3.2.2. Ortodokslara Ait Eğitim Kurumları

Beyrut'ta gayr-i müslim tebaa nüfusunu ağırlıklı olarak Ortodokslar oluşturmaktaydı. Bu cemaatin kendine ait okulları bulunmakla birlikte öğrencilerinin bir bölümü Rusya'nın açmış olduğu okullara gitmekteydiler. Rusya, bölgedeki Ortodoks okullarını maddi yönden desteklemesinin yanı sıra okulların işleyişini kontrol etmek için kendi maârif nezâreti müsteşarını, bölgenin teftişine görevlendirecek seviyede kendine bağlı hissediyordu⁵⁶⁵. Beyrut'ta Ortodokslara ait bulunan eğitim kurumları ise şunlardı;

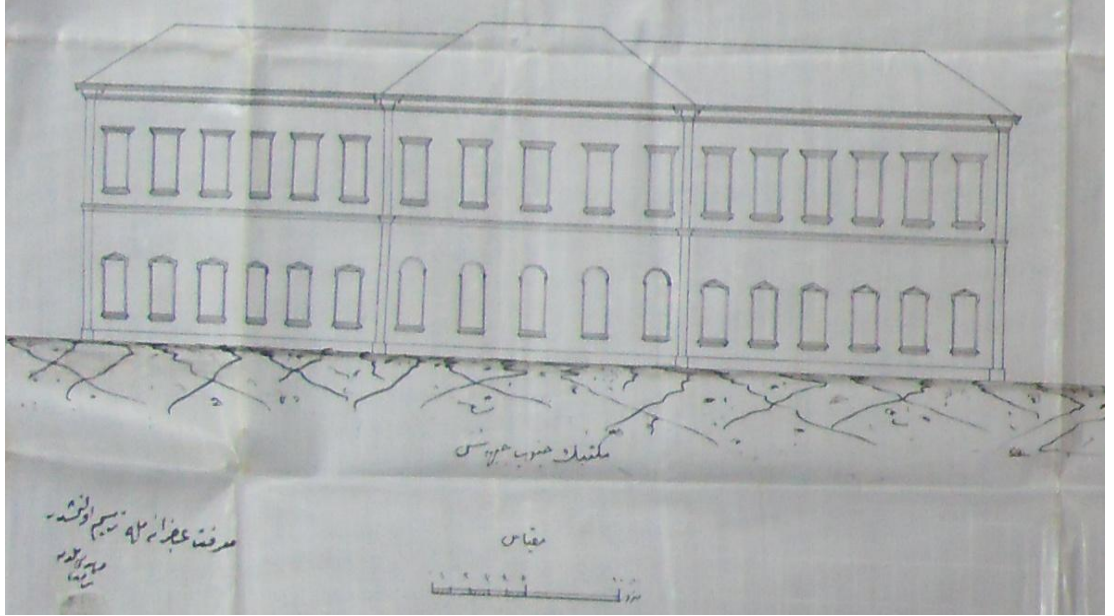
TABLO - 36 Ortodokslara Ait Eğitim Kurumları⁵⁶⁶

Okulun Adı	Namına ruhsat verilmiş olan Müdürü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı		Okulun Kuruluş Tarihi	Ruhsatnâme Türü
			Erkek	Kız		
Hayriyye Mektebi	Yusuf Efendi	İbtidâî	60	--	1890	Ruhsatsız
Zahretü'l İhsan Mektebi	Meryem Çehşan	İdâdî	--	220	1881	21 Mart 1896
Rum Ortodoks Mektebi	El-Muallim Yusuf Kehuri	İbtidâî	220	--	1868	Ruhsatsız
Selasetün Akmer Mektebi	El-Muallim İlyas El-Huri	Rüşdiyye	320	--	1868	Ruhsatsız
Mari Mihayil Mektebi	El-Muallim Edib El-Macerlan	İbtidâî	180	--	1870	Ruhsatsız
Selasetün Akmer İnas Mektebi	Harbe	İbtidâî	--	100	1869	Ruhsatsız
Es-Seyyide Mektebi	Musa Tarad Efendi	İbtidâî	30	--	1870	Ruhsatsız

⁵⁶⁵ Beyrut ve Trablusşam'daki Ortodoks mekteblerini teftiş amacıyla Rusya maarif nezâreti müsteşarı İsneşkof Beyrut'a görevli olarak gönderilmiştir. **BOA., DH.MKT.**, 2190-55, 16 Nisan 1899 M./5 Zi'l-hicce 1316 H.

⁵⁶⁶ **Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903-1904 M.), s.425-426.**

Ortodokslar beş ibtidâî, bir idâdi ve rüşdiyeye sahipti. Bu okullarda 320'si kız ve 810'u erkek olmak üzere toplam 1130 öğrenci eğitim görmekteydi. Kız ve erkek öğrenciler ayrı eğitim görüp, kız öğrencilere mahsus bir ibtidâî ve idâdi mevcuttu. Okulların büyük çoğunluğu ruhsatsız şekilde eğitim vermekteydi. Bu okulların dışında Ortodokslar tarafından açılmak istenen okullarda mevcuttu. Bunlar ise şunlardı; 7 Ağustos 1894 M. (4 Safer 1312 H.) tarihinde Ortodoks cemaatine ait olan bir arazi üzerine *Bakiretu'l İhsan* isminde okul açılmak istenmiştir⁵⁶⁷. Eşrefiyye mahallesinde kızlara mahsus olmak üzere kilise tarafından masrafları karşılanarak okul açılmaya çalışılmıştır⁵⁶⁸. Okulun planı ise şu şekildedir;

Plan 1: Eşrefiyye Mahallesinde Kızlara Mahsus Açılmak İstenen Okulun Planı

Açılmak istenen okulun iki katlı ve dönemine göre modern şekilde plânlanmıştır. Yine *Es-selâm* isminde leylî (yatılı) ve neharî (gündüz) olmak üzere 300 öğrencinin eğitim göreceği okulunda açılması plânlanmıştı⁵⁶⁹. Bu okulların açılıp açılmadıkları hakkında yaptığımız araştırmalarda herhangi bir arşiv kaydına ulaşılamadı. Açılmak istenen okulların krokiler incelendiğinde modern bir şekilde plânlandığı görülmektedir. Bu kadar büyük ve modern bina ve donanımların giderlerini kilise vakıfları ve yabancı

⁵⁶⁷ BOA., DH.MKT., 268-63.

⁵⁶⁸ BOA., İ.AZN., 18-1313/Ş-24, 14 Şubat 1896 M./29 Şa'bân 1313 H.

⁵⁶⁹ BOA., DH.MKT., 889-61, 17 Eylül 1904 M./7 Receb 1322 H.; BOA., DH.MKT., 1096-47, 3 Temmuz 1906 M./11 Cemaziye'l-evvel 1324 H.; BOA., İ.AZN., 66-1324/Ra-8, 5 Mayıs 1906 M./11 Rebi'ü'l-evvel 1324 H.

devletler üstlenmekteydi. Yeni yapılacak okulların inşaatında kullanılacak malzemelerin temini sırasında bunlardan gümrük resmi alınmamasıda talep edilmiş ve bazı okul inşaatlarına bu hak verilmişti⁵⁷⁰.

4.3.2.3. Katoliklere Ait Eğitim Kurumları

Beyrut'ta bulunan büyük cemaatlerden biride Katoliklerdir. Katolikler eğitim alanında diğer gayr-i müslim cemaatler gibi birçok eğitim kurumuna sahip oldukları halde öğrencilerini Fransız ve Amerika misyoner okullarınada göndermekteydiler. Beyrut'ta bulunan eğitim kurumları ise şunlardı;

TABLO - 37 Katoliklere Ait Eğitim Kurumları⁵⁷¹

Okulun Adı	Namına ruhsat verilmiş olan Müdürü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı		Okulun Kuruluş Tarihi	Ruhsatnâme Türü
			Erkek	Kız		
Kiniste-i el-Muhlis Mektebi	Rahib Süleyman Şahi	İbtidâi	50	--	1891	Ruhsatsız
El-Patrikiyye Mektebi ⁵⁷²	Rahib Hanaka	İdâdi	186	--	1866	Ruhsatsız
Seydetu'l-Beşaser Mektebi	Rahip Yusuf Demir	İbtidâi	23	--	1902	Ruhsatsız
Mekteb-i Fıkara-i Katolikiyye	--	--	115	--	--	Ruhsatsız
Katolikiyye Mektebi	--	--	50	--	--	Ruhsatsız

Okul sayısı bakımından Ortodoks ve Marunîlere göre daha az okula sahip olan Katoliklerin toplam 424 öğrencisi bulunmaktaydı. Katoliklerin en büyük okulu Reml mahallesinde bulunan Patrikiyye mektebi, Katolik patriği Gregoryus tarafından

⁵⁷⁰ BOA.,İ.RSM., 28-1325/B-1, 12 Ağustos 1907 M./3 Receb 1325 H.; BOA., DH.MKT., 1192-4, 21 Ağustos 1907 M./12 Receb 1325 H.

⁵⁷¹ Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903-1904 M.), s.425-427.

⁵⁷² Z. Ghanayim, "Vilayeti Beyrut", s.152.

açılmıştır⁵⁷³. Arabî kavaidi ile İnşâ ve kitabet, Türkçe, Fransızca, İngilizce, Yunan, İtalyanca, hendese-i hesap, fotoğrafya, coğrafya ve topografya dersleri verilmekteydi. Dil eğitiminin kalitesinden dolayı birçok devlet memuru ve müslüman ailelerde bu okulları tercih etmiş ve çocuklarını buraya göndermişlerdir. Bu okullara olan ilginin artmasından korkan hükümet, müslüman öğrencilerin devam etmelerinin sıkıntı yaşatacağını, yerel idarecilere bildirmiş ve gereken önlemleri almaları emrini vermiştir⁵⁷⁴.

Katoliklerde diğer gayr-i Müslim cemaatler gibi ilk olarak küçük bir okul yapmakta, ilerleyen zamanlarda bu okulun ihtiyaçlarını karşılayamadığını belirterek daha büyük bir okul yaparak, bir nevi küçük okulları eğitim komplekslerine dönüştürülmekteydiler⁵⁷⁵. Buna en güzel örnek Katolik patriği Gregoryus tarafından açılan Mederesetu'l-Patrikiyye mektebi idi. İlk olarak küçük bir okul olarak inşa edilmiş daha sonra okulun çevresinde bulunan araziler satın alınarak okula bağışlanmış⁵⁷⁶. Zamanı geldiğinde bu araziye okulun artık ihtiyaçlarını karşılayamadığı belirtilerek yenisinin yapılması talep edilmiş ve yeni okul yapılmaya başlanmıştır. Yeni bina, eski binadan bağımsız olarak yapılmakta ve hemen okulun yanına bir kilisede inşa edilmekteydi. Eski binada atıl bırakılmayarak burada da kızlara mahsus bir leylî kız mektebi açılmıştır. Yapılacak olan bu kompleks için alınacak olan malzemelerinde gümrük resminden muaf tutulması talep edilmiştir⁵⁷⁷. Sonuç olarak iki yeni okul, bir kilise ve devlete ödenmeyen vergiler ortaya çıkmıştır. Bu yöntemle Beyrut'ta hem gayr-i müslimler, hemde misyonerler sayısız eğitim kurumu ve ibadethâne inşa etmişlerdir. Eğitim kurumlarının açılmasından sonra yapılan bir girişimde bu okullardan vergiden muaf tutulmasını sağlamaktı. Bu girişimlerinde de genelde başarılı olmuşlardır⁵⁷⁸.

⁵⁷³ BOA., DH.MKT., 2239-18, 27 Ağustos 1899 M./19 Rebi'ü'l-âhir 1317 H.

⁵⁷⁴ BOA., Y.MTV., 185-29, 22 Aralık 1898 M./8 Şa'bân 1316 H.

⁵⁷⁵ BOA., DH.MKT., 2315-108, 9 Mart 1900 M./07 Zi'l-kâde 1317 H.

⁵⁷⁶ BOA., DH.MKT., 1903-116, 22 Aralık 1891 M./20 Cemaziye'l-evvel 1309 H.

⁵⁷⁷ BOA., DH.MKT., 2283-25, 12 Aralık 1899 M./8 Şa'bân 1317 H.

⁵⁷⁸ Reml Mahallesinde bulunan 4550 metre kârgir binaya sahip, Patrikiyye mektebinin bina vergisinin bu sene alınması bundan sonraki senelerde muaf tutulması kabul edilmiştir. BOA., İ.MF., 22-1333/Ra-1, 6 Şubat 1915 M./21 Rebi'ü'l-evvel 1333 H.; BOA., MV., 238-26, 4 Şubat 1915 M./19 Rebi'ü'l-evvel 1333 H.; BOA., DH.İD., 214-28, 22 Şubat 1915 M./7 Rebi'ü'l-âhir 1333 H.

4.3.2.4. Musevilere Ait Eğitim Kurumları

Bölgedeki Musevi nüfus yapısı incelendiğinde özellikle Rusyanın baskısı ile pek çok muhacirin geldiği ve yaşanan göçler sonucunda Musevi nüfusun arttığı bilinmektedir⁵⁷⁹. Nüfus artışına bağlı olarak cemaatin ibadethâne ve eğitim kurumlarının da sayısı doğal olarak artmıştır. Beyrut'ta bulunan Musevi okulları ise şunlardı;

TABLO - 38 Beyrut'ta Musevilere Ait Eğitim Kurumları⁵⁸⁰

Okulun Adı	Namına ruhsat verilmiş olan Müdürü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı		Okulun Kuruluş Tarihi	Ruhsatnâme Türü
			Erkek	Kız		
Alyans Mektebi	Mayir Encil	İbtidâî	350	--	1878	1 Şubat 1886
Alyans İnas Mektebi	---	İbtidâî	--	300	1878	1 Şubat 1886
El-İctihad Mektebi	Şahtub	İbtidâî	70	--	1876	Ruhsatsız
Selim Hadid Mektebi	Selim Hadid	İbtidâî	30	--	1899	Ruhsatsız
Rahmon Mektebi	Rahmon Hadid	İbtidâî	35	--	1899	Ruhsatsız

Gayr-i Müslim okulları içerisinde kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre en fazla okullaşma oranı Musevî okullarında idi. Okullarında 485 erkek ve 300 kız olmak üzere toplam 785 öğrenci mevcudu bulunmaktaydı. Alyans mektepleri ilk olarak mektebi İsrailiye adıyla kurulmuş daha sonra adlarını değiştirmişlerdir⁵⁸¹. Erkek Alyans mektebinde, Arapça, İbranice, Türkçe, Fransızca, lisanlarıyla kavâid-i arabiye, fen hesabı, coğrafya, akâid-i dinîye ve hüsn-ü hat, kız Alyans mektebinde ise Arapça, İngilizce, Fransızca, Fen-i hesap, coğrafya ile hayatat-ı tedris dersleri eğitimi verilmekteydi. Okulların tamamının ibtidâî olmasından dolayı ilk akla gelen soru

⁵⁷⁹ Işıl Işık Bostancı, **XIX. Yüzyılda Filistin**, s.155-156.

⁵⁸⁰ **Maârif Salnâmesi**, 1321 H. (1903-1904 M.), s.425-427.

⁵⁸¹ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1298 H. (1880-1881 M.), s.154,159.

ortaöğretim ve yüksek öğretimlerini nerede ve nasıl yapıyorlardı? Diğer gayr-i Müslimlerde olduğu gibi Musevi öğrenciler de misyoner okullarında eğitim almaktaydılar. Yahudiler genelde Amerika misyoner okullarını tercih etmekteydiler.

4.3.2.5. Süryanilere Ait Eğitim Kurumları

Süryanilerin kendilerine ait bir adet okulu olup, Süryani mektebi adında idi. Bu okulda 80 öğrenci eğitim görmekte olup ibtidâi türünde idi. Okul 1898 tarihinde ruhsatsız bir şekilde, Süryani patriği tarafından açılmıştır⁵⁸². Arapça, Fransızca, fen-i hesap ve coğrafya dersleri öğretilmekteydi. Süryaniler de orta ve yüksek öğretimlerini misyoner okullarından almaktaydılar.

4.3.3. Yabancı Devletlere Ait Eğitim Kurumları (Misyoner Okulları)

19. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kendini eğitim, basın-yayın ve sağlık alanında göstermeye başlayan misyonerlik faaliyetlerini A.B.D, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, İtalya gibi birçok devlet yürütmekteydi. Klasik dönemde yabancı bir devletin, Osmanlı devleti bünyesinde okul açması ancak çıkarılacak bir fermanla mümkün iken zayıflayan Osmanlı Devleti devrin büyük devletleri ile yaptığı ticari ve kültürel anlaşmalarla, bu imtiyazı onlara tanımıştır. Yabancı okullar, milli kültürü yozlaştırmak ve tamamıyla Avrupa kültürü ile yetişmiş insanlar meydana getirmek için bir asırdan fazla Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermişlerdir⁵⁸³. Osmanlı devletinde 18. yüzyıldan önce yabancı okul olarak sadece Katolik okulları bulunmaktaydı⁵⁸⁴. 19. yüzyıldan sonra bu değişmeye ve yeni okullar açılmaya başlanmıştır.

Osmanlı devletinde misyonerlik faaliyetlerinin ilk başladığı şehirler arasında Beyrut'ta bulunmaktaydı. Beyrut'ta ilk olarak çalışma yürütenler Amerikalı ve Fransız misyonerlerdi. Şehre yerleşen ilk misyonerlerden Amerikalı William Goodell ve Isaac Bird, bölgede çok hızlı bir şekilde çalışmaya başladılar. Buraya yerleşen Amerikalılar

⁵⁸² Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.), s.116.

⁵⁸³ Orhan Kılıç; "XIX. Yüzyılda Harput'ta Misyoner Faaliyetleri", FÜSBD, C.3, S.1, Elazığ, 1989, s.119-120; Erdal Açıkses, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Ankara, 2003, s.2-26; Erdal Açıkses; "Osmanlı Devleti'ni Parçalamak Amacıyla Batılı Devletlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Bölgedeki Faaliyetleri", FÜSBD, C.10, S.2, Elazığ, 2000, s.210-211.

⁵⁸⁴ Ersoy Taşdemir; "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.10, Kayseri, 2001, s.24.

özellikle Ermeniler üzerinde, meydana getirecekleri Protestan Cemaati'nin plânlarını yapmaya başlamışlardı. İlk olarak 1831'de Beyrut'tan İstanbul'a gelen William Goodell, 1832 tarihinde Rum kızları için kendi evinde bir gündüz okulu açmıştır⁵⁸⁵. William Goodell'i takip eden ve sistematik bir şekilde çalışan Amerikalı misyonerler bölge bölge ayırdıkları Osmanlı topraklarına bölge sorumluları gönderiyorlardı. 19. Yüzyılın sonlarında Beyrut ve Suriye bölgesinden sorumlu olan Amerikalı misyonerler ise Eli Smith, Van Dyek ve Thomson idi⁵⁸⁶.

Misyonerlerin çalışma prensipleri ise şu şekilde idi; misyonerler ilk olarak küçük bir okul açmakta, bu okulun zamanla ihtiyaçlarını karşılayamadıklarını belirterek yeni okul inşasına girişmekteydiler. Tabii yapılan yeni okulda ek olarak bir ibadethâne bazen buna kitap satış ofisleri, matbaalar veya sağlık ocakları da eklenerek bir nevi misyonerlik kompleksleri oluşturulmaktaydı. Yeni binalarda kullanılacak malzemenin gümrük resminden muaf tutulması ve bu kurumların sözde halkın ihtiyaçlarını karşıladıkları düşüncesiyle vergidende muaf tutulmaları bu okullara daha fazla avantaj sağlıyordu.

Misyoner eğitim kurumlarının birçoğunda papazların öğretmen olarak derse girdikleri ve özellikle müslüman öğrencilerin dinî düşüncelerini değiştirdikleri kendilerine göre başarılı olanları çeşitli ülkelere göndererek eğitimlerine buralarda devam ettirdikleri yapılan çeşitli çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır.

Beyrut'ta aynı şekilde işe koyulan misyonerler kurdukları misyonlarının yanısıra ilk, orta ve yüksek seviyelerde açtıkları okulları ile matbaa, hastahâne ve yardım kuruluşlarıyla çok yönlü bir çalışma faaliyetine giriştiler⁵⁸⁷. Bölgede her devlet kendine birer cemaati yakınlştırarak, ağırlıklı olarak onlar üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmışlardı. Ortak olarak hepsi müslümanları temel hedef kitlesi olarak seçmişlerdi. Fransızlar- Marunîler ve Katoliklerle, Amerikalılar-Ermeni ve Protestan, İngilizler-Dürzîlerle, Ruslar-Ortodokslarla ortak şekilde çalışmaktaydılar. Beyrut şehrinde Amerikalı misyonerlerin çalışmaları yoğun olmakla birlikte, okul sayısı

⁵⁸⁵ Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika (Kendi Belgeleriyle 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları)**, Ankara, 2000, s.28.

⁵⁸⁶ K. Baedeker, **Palestina and Syria**, s.276.

⁵⁸⁷ Ayten Sezer, "*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, Ekim-1999, s.174.

bakımından Fransızların üstün oldukları bilinmekteydi. Misyonerlerin Beyrut vilâyetindeki eğitim faaliyetleri yoğunlaşınca II. Abdülhamid’e sunulmak üzere raporlar hazırlanmıştı. Bu raporlardan birinde Mihran Boyacıyan isminde Beyrut’ta görevli bir memur hazırlamıştır. Raporda bu okullar hakkında kısaca şu bilgiler verilmektedir;

TABLO - 39 Beyrut Vilâyetinde Bulunan Misyoner Okullarının Genel Durumu⁵⁸⁸

Okulların Türü	Erkek Öğretmen	Erkek Öğrenci	Bayan Öğretmen	Kız Öğrenci	Yardım Miktarı Frank
Fransa Mektebi	155	1520	68	2677	130.000
İngiliz Mektebi	16	180	62	1617	125.000
Almanya Mektebi	4	60	16	175	85.000
Rusya Mektebi	8	160	8	210	5.000
İtalya Mektebi	6	190	9	311	3.200
Yahudiler	12	140	3	64	Meçhul
Amerika Mektebi	16	180	15	130	100.000
Hususi Mekteb	283	3500	79	780	100.000
Toplam:	500	5930	260	5984⁵⁸⁹	600.000

Tablo 39. dan anlaşıldığı üzere bu bölgedeki okullara en fazla yardımı Fransa daha sonra İngilizler yapmışlardır. 6 Kasım 1894 M. (7 Cemaziye’l-evvel 1312 H.) yılında hükümet merkezine gönderilen başka bir raporda ise Amerika, İngiltere ve İtalya’nın her sene Beyrut’taki okullara yardım ettiği, Fransa’nın her sene 70.000 Frank yardım yaparken bu sene 120.000 Frank yardım gönderdiği buna karşın devlet okullarının halk yardımıyla ayakta kaldıkları, bu durumun düzeltilmesi için devletin her sene Beyrut’a 150.000 kuruş yardım göndererek eğitim alanındaki bu durumun düzeltileceği ifade edilmiştir⁵⁹⁰.

Yerel yöneticiler ve halk bu okulların olumsuz çalışmalarını bildiklerinden Beyrut ve Suriye vilâyetlerindeki çocuklara İslâm akâidinin öğretilmesi için, yeni okulların

⁵⁸⁸ BOA., Y.PRK.MF., 2-22, 27 Eyyl 1891 M./22 Safer 1309 H.; Atilla Çetin; “II.Abdülhamid’e Sunulmuş Beyrut Vilâyetindeki Yabancı Okullara Dair Bir Rapor”, **Türk Kültürü Dergisi**, S.253, Ankara, 1984, s.316-324.

⁵⁸⁹ Yanlış hesaplanmış 5964 olması gerekir.

⁵⁹⁰ BOA., Y.MTV., 108-58.

açılması gerektiği bununda Daru'l-muâllim mekteplerinin (öğretmen okulu) açılarak eğitim kadrosunun güçlendirilmesi ile mümkün olacağına inanmışlardı. Daru'l-muâllim mekteplerinin açılması içinde devlet merkezinden istekte bulunulmuştu⁵⁹¹. Misyonerlik faaliyetlerine karşı en iyi mücadelenin, eğitim yoluyla olabileceği biliniyordu. Eğitim hizmetlerinin artırılması öğretmen sayısının artmasına bağlı idi. Öğretmen sayısının artırılması için öğretmen yetiştiren *Daru'l-muâllim* mekteplerinin açılması zaruri idi. Ne var ki Daru'l-muâllim mektepleri bölgede çok geç açılmıştır. Misyoner okullarına alternatif olarak askerî okulların da açılması talep edilmişti⁵⁹².

Merkeze sunulan bu raporlardan, devletin misyoner okullarının varlığı ve yapılan olumsuz çalışmalarından haberdar olduğu aşikârdı. Buna karşın devletin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi durum birçok önlemin alınmasına engeldi. Merkezî hükümet, misyoner okullarına karşı Müslüman öğrencilerin bu okullara gitmesini önleyebilmenin yolunu, yerel idarecilerin alacakları kararlara ve hassasiyetlerine bırakmıştı. Bu sebeptendir ki, sık sık yerel idarecilere bu konularda daha dikkatli ve titiz davranılması için emirler gönderilmiştir⁵⁹³.

4.3.3.1. Fransızlara Ait Eğitim Kurumları

İlk olarak bu bölgeye 1023'tarihinde gelmiş olan Frank Papazları bir yandan din propagandası yaparken, bir yandan da Fransız dilini ve kültürünü yaymaya çalışıyorlardı. Bölgede Katolik misyoner faaliyetlerini büyük çapta yürüten Fransisken ve Dominiken tarikatları yürütmekteydiler. Bu tarikatlar, Osmanlı Devletinin kurulduğu yüzyılın ilk yarısında, Avrupa'da kurulmuş olan Hristiyan Katolik misyoner tarikatlarının en önde gelenlerinden kabul edilmişlerdir⁵⁹⁴.

Osmanlı döneminde açılan Fransız okullarının tarihi oldukça eskilere dayanır. Katolik okulları olarak bilinen bu okulların ilk açılışları 16. yüzyılın sonlarına

⁵⁹¹ Beyrut'ta çıkarılan Semaratu'l Fünun gazetesi sahibi Abdulkâdir Efendi tarafından hükümet merkezine gönderilen raporlardır. **BOA., DH.MKT.,** 1870-9, 20 Eylül 1891 M./15 Safer 1309 H.; **BOA., DH.MKT.,** 1913-122, 20 Ocak 1892 M./19 Cemaziye'l-âhir 1309 H.

⁵⁹² **BOA., Y.MTV.,** 73-80, 31 Aralık 1892 M./11 Cemaziye'l-âhir 1310 H.; Bu okullara rakip olacak normal okullarında açılması gerektiği merkeze iletilmişti. **BOA., İ.HUS.,** 129-1323/Ra-86, 7 Mayıs 1905 M./2 Rebi'ü'l-evvel 1323 H.

⁵⁹³ **BOA., Y.MTV.,** 185-80, 4 Ocak 1899 M./21 Şa'bân 1316 H.; Beyrut'ta Müslüman çocukların yabancı okullardan çıkarıldıkları bunların bir daha bu okullara devam etmelerinin engellenmesi istenmiş. **BOA., Y.PRK.MF.,** 3-13, 19 Ocak 1894 M./12 Receb 1311 H.

⁵⁹⁴ Nurettin Polvan, **Türkiye'de Yabancı Öğretim**, İstanbul, 1952, s.49- 50.

rastlamaktadır. Kapitülasyonlar sebebiyle Osmanlı Devletinde bulunan Katolikleri himaye konusunda diğer Katolik devletlere (Avusturya, İtalya, İspanya) nazaran büyük avantaj sağlayan Fransa'nın özellikle misyonerlerini devreye sokarak başlatmış olduğu dinî ve kültürel hareketler, 1856'da yayınlanan Islahat Fermanı'nın Hristiyan halkın lehine getirdiği hükümler sayesinde daha da rahat bir ortama kavuşma imkânını bulmuştur⁵⁹⁵.

Bu dönemde Beyrut'ta mevcut olan Fransız okulları şunlardı;

TABLO - 40 Fransızlara Ait Eğitim Kurumları⁵⁹⁶

Okulun Adı	Namına ruhsat verilmiş olan Müdürü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı		Okulun Kuruluş Tarihi	Ruhsatnâme Türü
			Erkek	Kız		
Cizvit Mektebi	Alab Kelir	Tıbbi, İdâdi ve Rüşdü	1000	--	1874	1876 tarihli ruhsatnâme
Cizvit Mektebi	Alab Kelir	İbtidâi	--	200	1874	Ruhsatsız
Dir'ür-Rahbat Nasıra	Reise-i Madam Purna	İdâdi	--	395	1869	Ruhsatsız
İlimani Mektebi	Henry	İdâdi	117	--	1896	Ruhsatsız
El-Maktise Aile Mektebi	Madam Meryem Bern	İdâdi	--	200	1894	Ruhsatsız
İhvan El-Muhtebe Mektebi	Madam Heyisnet	İbtidâi, Rüşdü, İdâdi,	---	1800	1848	Ruhsatsız
Eytam-ı Zükur Mektebi	Rahibe Minel	Sanayi	170	--	1881	Ruhsatsız
İhvan El-Muhtebe Mektebi	Rahibe Rosa	İbtidâi	--	350	1860	Ruhsatsız
İhvan El-Muhtebe	Rahibe Lomond	İbtidâi	--	400	1870	Ruhsatsız

⁵⁹⁵ Azmi Khouli; **Osmanlı Döneminde Kudüs'teki Yabancı Okullar (XIX. Yüzyıl)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.83.

⁵⁹⁶ **Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903-1904 M.)**, s.429.

Mektebi						
İhvan El-Muhtebe Mektebi	Rahibe Heyisnet	İbtidâi	--	400	1893	Ruhsatsız
Frer (Frère) Mektebi	Rahib Enyas	Rüşdü	250	--	1895	Ruhsatsız
Frer Mektebi	Rahib Enyas	İbtidâi	350	--	1895	Ruhsatsız
Frer Mektebi	Rahib Enyas	İbtidâi	400	--	1895	Ruhsatsız

Fransızlar, Beyrut'ta resmî kayıtlara göre 13 tane eğitim kurumuna sahiptiler. Bu okulların isimleri farklılık arz edebilmekteydi örneğin; Cizvit tıp mektebi olarak gösterilmiş olan okulun adı *St. Joseph Tıp mektebi* olarak belgelerde geçmekteydi. Devletin bu okulları kuran cemaatin ismiyle sınıflandırmış olmasından veya resmî kayıtlara bu şekilde kayıt düşülmesinden ileri gelmektedir. Fransızların her türden okul kurdukları ve bu okullar içerisinde yüksek öğretim kurumunda bulunmaktaydı. Bu okulların toplam öğrenci sayısı 6032 olup, bunun 3745'i kız ve 2287'i erkek öğrenci idi. Kız öğrencilerin sayısı erkek öğrencilerin yüzde elli daha fazla bulunması Fransız okullarının kız öğrencilerden ağırlıklı olarak oluştuğunu gösteriyordu. Okulların büyük kısmı yatılı olmakla birlikte bu okullarda Beyrut dışından gelen öğrencilerde eğitim almaktaydılar. Okullar ilk olarak şehir dışına inşa ediliyor uygun bir vakitte ihtiyaçları karşılayamadığı belirtilerek yeni okullar inşa ediliyordu. Bu şekilde yapılan okullara örnekler ise şunlardı; 23 Nisan 1876 M.(28 Rebi'ü'l-evvel 1293 H.) tarihinde Cizvitler⁵⁹⁷, 25 Haziran 1901 M.(8 Rebi'ü'l-evvel 1319 H.)'de Lazarist rahipleri karantina mahallesine 500 kız öğrencinin eğitim göreceği yeni okul ve kilise yaptırmak istemişlerdir⁵⁹⁸.

Fransızların kendi içersinde Cizvit, Lazarist ve Frer (Frère) olmak üzere üç farklı koldan çalışma yürütmekteydiler. Bunlar içerisinde Beyrut'ta en etkin olan grup Cizvitlerdi. Bölgenin en büyük eğitim kompleksi olan St. Joseph Tıp mektebi'de bunlara bağlıydı. 1883 tarihinde kurulan okul Beyrut'un Eşrefiyye mahallesinde idi. 23

⁵⁹⁷ BOA., MKT.MHM., 480-41.

⁵⁹⁸ BOA., DH.MKT., 43-1319/Ra-6.

Eylül 1903 M. (1 Receb 1321 H.) tarihinde eski binasının yanına ek olarak iki buçuk dönüm arazi üzerine yeni bir bina inşa edilmiştir⁵⁹⁹. Okul her sene Fransa devleti tarafından 90.000 Frank yardım almaktaydı. Tıp mektebinde çalışan öğretmenlerin geneli Paris Tıp Fakültesinden mezunlardı ve her biri aylık ortalama 1000 Frank maaş almaktaydılar⁶⁰⁰. Okulun en büyük sıkıntısı bu okuldan mezun olanların Osmanlı devletinde çalışma izninin bulunmaması idi⁶⁰¹. Bunun için Fransız konsolosları sürekli Osmanlı devleti nezdinde meclis-i mahsusa-i vükelâ'ya raporlar yazmakta ve gereğinin yapılmasını talep etmekteydiler⁶⁰². Bu taleplerini her türlü yöntemi kullanarak kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Bu yöntemlerinde başarılı olmuş ve bu okuldan mezunların devlet içerisinde çalışması hakkını elde etmişlerdi. Ancak tıp mektebinden mezun olan öğrencilerin devlet tarafından oluşturulacak bir heyet tarafından sınava tabi tutulması ve bu sınavdan başarılı olanların Osmanlı toprakları üzerinde istedikleri yerde doktor ve eczacı olarak çalışabilme hakkına sahip olabiliyordu⁶⁰³. Bu karar 1888 tarihinde verilmişse de daha sonra bu uygulamadan vazgeçilmiş fakat Fransa devletinin baskısı üzerine tekrar 1898 tarihinde kabul edilmişti⁶⁰⁴. Bu sınavlarda görevlendirilecek heyetin Suriye ve Beyrut'ta bulunan asker tabiplerden oluşturulması istenmişse⁶⁰⁵ de daha sonra, tıbbiye muallimlerinden Mazhar Paşa, Hayreddin Paşa, Celal Bey ve İsmail Beyler görevlendirilmiştir⁶⁰⁶.

Bu okulların vergiden muaf tutulması içinde girişimlerde bulunulmuştur⁶⁰⁷. Birinci dünya savaşının başlaması ile birlikte bu okullarda bulunan tüm öğretmenler zorunlu olarak yurt dışına çıkarılmıştır⁶⁰⁸.

4.3.3.2. Amerikalılara Ait Eğitim Kurumları

Osmanlı Devleti'nde Amerikan okullarının kuruluş ve gelişmesinde 1810 tarihinde Boston'da kurulan *American Board of Commissioners for Foreign Missions* (ABC FM)

⁵⁹⁹ BOA., Y.PRK.BŞK., 70-119.

⁶⁰⁰ BOA., Y.MTV., 73-67, 23 Aralık 1892 M./3 Cemaziye'l-âhir 1310 H.

⁶⁰¹ BOA., Y.PRK.BŞK., 55-15, 9 Aralık 1897 M./14 Receb 1315 H.

⁶⁰² BOA., İ.HUS., 66-1316/Ra-71, 10 Ağustos 1898 M./22 Rebi'ü'l-evvel 1316 H.

⁶⁰³ BOA., İ.DH., 1089-85419, 16 Temmuz 1888 M./7 Zi'l-kâde 1305 H.

⁶⁰⁴ BOA., İ.AS., 26-1316/Ca-14, 2 Ekim 1898 M./16 Cemaziye'l-evvel 1316 H.

⁶⁰⁵ BOA., İ.HUS., 72-1316/N-44, 10 Şubat 1899 M./29 Ramazân 1316 H.

⁶⁰⁶ BOA., İ.AS., 26-1316/C-6, 18 Ekim 1899 M./12 Cemaziye'l-âhir 1317 H.

⁶⁰⁷ BOA., DH.MKT., 1869-24, 18 Eylül 1891 M./13 Safer 1309 H.

⁶⁰⁸ BOA., DH.EUM.5.Şb., 33-61, 23 Kasım 1914 M./5 Muharrem 1333 H.

adlı cemiyet en önemli rolü üstlenmiştir. Bu kuruluş tarafından Osmanlı topraklarına ilk misyonerler gönderilmiştir. William Goodell'in öncülüğünde birçok misyoner faaliyetlerine başlamışlar⁶⁰⁹. Amerikalı misyonerler Protestan olmakla birlikte çalışmalarını Protestan ve Ermeni cemaatleri üzerine yoğunlaştırmışlardı⁶¹⁰. Osmanlı Devleti, Anadolu'daki ermeni çocuklarının bu okullara gelerek eğitim almalarını engellemeye çalışmıştır⁶¹¹. Osmanlı Devleti'nde ilk *Protestan Amerikan Okulu* Beyrut'ta 25 Temmuz 1824 tarihinde açılmış ve bundan sonra yabancı okulların sayısı hızla artmaya başlamıştır⁶¹². Amerikalı birçok cemiyet bundan sonra bu bölgede faaliyetlere başlamışlardı. Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarında “*Misyon*” denilen merkezler kurmuş ve bu merkezleri de *istasyon* ve *uç istasyon* adlarıyla şubelere bölmüşlerdi. Beyrut, *Suriye ve Filistin Misyonu*'nun merkezi idi⁶¹³.

Misyonerler kendi aralarında eğitim, sağlık, inanç ve basın-yayın olmak üzere çeşitli kollara ayrılmışlardı. Beyrut'a ilk sağlık misyoner başkanı olarak *Cornelius V.A. Van* 12 Nisan 1839 tarihinde görevlendirilmiş ve ölüm tarihi olan 13 Kasım 1895 tarihine kadar 56 yıl burada görev yapmıştır⁶¹⁴.

Beyrut'ta bulunan en büyük Amerikan eğitim kurumu “*Medresetü'l Külliye-i Amerikaniye*” idi. Okulun 1903-4 tarihinde 630 öğrencisi bulunmaktaydı⁶¹⁵. Bu okula bağlı birçok okul bulunmakta olup genel olarak bu isimle anılmaktaydılar. Büyük bir

⁶⁰⁹ U. Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s.33.

⁶¹⁰ Mithat Aydın, “*Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi*” *OTAM*, S.16, Ankara 2006, s.79-119; Gülbadi Alan; “*Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar Ve Pontus Meselesi*”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.10, Kayseri, 2001, s. 183-85.

⁶¹¹ Anadolu'da bulunan ermeni ve müslüman çocukların Cizvit ve Amerikan mekteblerine, özellikle Beyrut bölgesindeki okullara gitmelerinin engellemesi için valilere talimat verilmiştir. *BOA., A.MKT.MHM., 702-33, 2 Eylül 1897 M./4 Rebi'ü'l-âhir 1315 H.*

⁶¹² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1993, s.89.

⁶¹³ U. Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s.94.

⁶¹⁴ Beyrut'ta sağlık alanında görevli misyonerler ise şunlardı; Dr. Hams Graham; Dr. W. B. Adams, Dr. Franklin T. Moore, M. A, Dr. Harry G. Dorman, Suriye Protestant Koleji Hastahanesi, Kadın hastalıkları bölümü, Dr. Franklin T. Moore. Çocuk hastalıkları Bölümü, Dr. H. G. Dorman. Göz ve Kulak Hastalıkları Bölümü, Dr. C. A. Webster. Okulun eğitim hizmetleri bölümünde, Mrs. Gerald F. Dale, ve Miss J. E. Van Zandt.; H. H. Jessup, *Fifty Three Years in Syria*, C.II, s.800-803.

⁶¹⁵ *Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903-1904 M.)*, s.429.

eğitim alanına sahip olan okul, günümüzde kurulduğu yerde *Beyrut Amerikan Üniversitesi* adıyla hizmet vermeye devam etmektedir⁶¹⁶.

Medresetu'l Külliye, tıbbiye, ticari ve ibtidâi olmak üzere üç bölüme ayrılmıştı. Beyrut'un Hamidiye mahallesinde, 1827 tarihinde Amerika New-York'ta faaliyet gösteren “*Cemiyet-i Hayriye-i New-York*” tarafından kurulmuştur⁶¹⁷. Zamanla okula devam eden öğrenci sayısının artması, farklı bölümlerin oluşturulması ile okulda buna bağlı olarak yeni binaların inşa edilmesi sorunu ortaya çıkmıştır. Tıbbiye bölümünde kadın hastalıkları, çocuk hastalıkları ve göz hastalıkları bölümü bulunmaktaydı. 3 Kasım 1906'ta okula bağlı olarak çalıştırılacak kadın hastalıkları hastahânesi açılmak istenmiştir⁶¹⁸. 1912 tarihine gelindiğinde eğitim hizmetlerini genişletmek isteyen okul Hamidiye mahallesinde bulunan arazilerine on bölümlük bir okul, dört oda, bir rasathâne, iki katlı bir ev yine 23040 metrelik başka bir araziye iki katlı üç bölümlü bir hastahâne, dört oda, on iki dükkân ve iki oda yapılması plânlanmıştır⁶¹⁹. Bu dönemde okul yöneticileri hükümete başvurarak, okula yurt dışından gelecek malzemelerin gümrük vergisinden muaf tutulmasını talep etmişti. İlk olarak 1909 tarihinde vergilerden muaf tutulmak için başvuru yapan Amerikalı misyonerler, bu imtiyazı elde etmişlerdi⁶²⁰. Okulun yapılan bölümleri ile ne kadar büyük bir eğitim kurumu olduğunun göstergesi olmasının yanı sıra, yapılan rasatahâne ile astronomi üzerine çalışmalar yürütüldüğü, yapılacak olan dükkânlarlada okulun kendi gelirini sağlamaya çalıştığı sonuçları ortaya çıkmaktadır.

Bu okulunda en büyük sorunu Fransız St. Joseph Tıp mektebin de olduğu gibi me'zunlarının Osmanlı topraklarında görev yapabilmeleri idi. Bu sorunu aşmak için 1890 yılında Beyrut Amerikan konsolosu tarafından girişimlerde bulunulmuş ve Meclisi Mahsusa-i Vükelaya da mazbatalar gönderilmiş⁶²¹. Bu girişimler sonucunda Fransız tıp mektebi ile birlikte mezun olan öğrencilerin sınava tabi tutulmaları ve bu sınavdan başarılı olanların Osmanlı devleti topraklarında çalışma hakkı elde etmeleri

⁶¹⁶ Bu okulun tarihi gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Stephen B. L. Penrose, **That They May Have Life, The Story of The American University of Beirut 1866-1941**, New York, 1941.

⁶¹⁷ BOA., Y.MTV., 73-67, 23 Aralık 1892 M./3 Cemaziye'l-âhir 1310 H.

⁶¹⁸ BOA., İ.DH., 1450-1324/I-37, 3 Aralık 1906 M./16 Şevvâl 1324 H.

⁶¹⁹ BOA., İ.HR., 430-1331/R-20, 13 Mart 1913 M./4 Rebi'ü'l-âhir 1331 H.

⁶²⁰ BOA., DH.MUİ., 18/2-18, 3 Kasım 1909 M./19 Şevvâl 1327 H.

⁶²¹ BOA., DH.MKT., 1770-118, 14 Ekim 1890 M./29 Safer 1308 H.; BOA., Y.A.RES., 118-37, 13 Ekim 1902 M./10 Receb 1320 H.; BOA., Y.PRK.EŞA., 42-57, 29 Mart 1903 M./29 Zi'l-hicce 1320 H.

sağlanmıştı⁶²². Devlet bu öğrencilerden Türkçe okuma ve yazma bilmeleri, görev aldıkları yerde yazacakları raporları Türkçe hazırlamaları kaydıyla çalışma izni vermiştir⁶²³. Amerikalı misyonerlerin devletten istekleri hiçbir zaman bitmiyordu, bir diğer istekleride tıp mektebinde okuyan öğrencilerin askerlikten muaf tutulmalarıydı⁶²⁴. Misyonerler istekleri için devletlerarası her türlü yolu denemekten vazgeçmiyor ve sonunda isteklerini kabul ettiriyorlardı.

Eğitim kurumlarında bulundurulması yasak olan iletişim alet ve edevatını, eğitim aracı olarak göstererek gizli ve zararlı faaliyetlerde yürütmektedirler. Özellikle I. Dünya savaşının yaklaştığı tarihlerde misyoner okullarının neredeyse tamamında bu tür faaliyetler yoğunlaşmıştı⁶²⁵. I. Dünya savaşının başlaması ile Amerikan okullarındaki misyoner öğretmenlerde yurt dışına çıkarılmışlardır⁶²⁶.

4.3.3.3. İngilizlere Ait Eğitim Kurumları

Osmanlı devletine 19. yüzyılın başında gelmeye başlayan İngiliz misyonerleri, faaliyetlerini cemiyetleri aracılığıyla yürütmektedirler. Beyrut'ta en etkili olan cemiyetleri *London Church Missionary Society* ve *Church Of Scotland Jewish Mission* isimli idi⁶²⁷. 1815 tarihinden sonra bu bölgede İngiliz misyonerlerinin faaliyetleri daha etkin bir şekilde yürütülmüştür. İngiliz okullarının sayı bakımından bu tarihten sonra hızlı artmasını sağlayan bir diğer etkende İngiliz asıllı Musevilerin bu okullara maddi yardımlarından kaynaklanıyordu. Özellikle Rotschild ve Montefiore ailelerinin yapmış oldukları büyük maddi desteğin etkisi yadsınamayacak bir gerçektir. Suriye ve Filistin bölgesinde bulunan birçok okul ve hastahâneye yüklü miktarda bağışta bulunan,

⁶²² BOA., DH.İD., 29-1321/S-28, 24 Mayıs 1903 M./26 Safer 1321 H.

⁶²³ BOA., DH.MUİ., 98/1-50, 30 Mayıs 1910 M./20 Cemaziye'l-evvel 1328 H.; BOA., DH.MUİ., 100/1-24, 3 Haziran 1910 M./24 Cemaziye'l-evvel 1328 H.

⁶²⁴ BOA., DH.MUİ., 73/1-17, 13 Mart 1913 M./1 Rebi'ü'l-evvel 1328 H.

⁶²⁵ Amerikan ve Fransız mekteplerinde telsiz telgraf istasyonları bulunmuş, yapılan soruşturmada okul idarecileri bu aletlerin radyografya dersinde kullandıkları belirtilmeleri üzerine yerel hükümet bu araçlar için nasıl bir uygulama yapacağını merkezi hükümete sormuştur. BOA., DH.İD., 169-6, 26 Nisan 1914 M./30 Cemaziye'l-evvel 1332 H.

⁶²⁶ BOA., DH.EUM.SSM., 9-36, 24 Aralık 1916 M./28 Safer 1335 H.

⁶²⁷ *Irish Presbyterian Mission* ve *Church Missionary Society* cemiyetleri de etkili olmuşlardır. Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul, 2005, s.237-238.

bu şahısların Yahudi kolonizasyonu kurmak için İngiliz asıllı Musevi olmanın getirdiği avantajları da etkin bir şekilde kullanıyorlardı⁶²⁸.

Beyrut'ta bulunan İngiliz eğitim kurumları şunlardı;

TABLO - 41 İngilizlere Ait Eğitim Kurumları⁶²⁹

Okulun Adı	Namına ruhsat verilmiş olan Müdürü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı		Okulun Kuruluş Tarihi	Ruhsatnâme Türü
			Erkek	Kız		
El-Kadis Corciyus Mektebi	Mastılar	İbtidâî	--	61	1868	Ruhsatsız
El-Hayriye Mektebi	Mastılar	İbtidâî	30	--	1876	Ruhsatsız
El-Skotlandiye Mektebi	Şetiker	İbtidâî	150	--	1865	Ruhsatsız
El-Skotlandiye Mektebi	Mis Kardenir	İbtidâî	--	120	1865	Ruhsatsız
Banat Ed-Dahiliyye Mektebi ⁶³⁰	Mis Karolin Tomson	İdâdî	--	115	1860	25 Ağustos 1866
Hay Er-reml Protestan Mektebi	Mis Karolin Tomson	Rüşdî	30	191	1823	Ruhsatsız
Yevmiye Mektebi	Mis Karolin Tomson	Rüşdî	--	119	1875	Ruhsatsız
El-evveli Mektebi	Mis Karolin Tomson	Rüşdî	--	105	1866	Ruhsatsız

⁶²⁸ A. Khoulı, **Osmanlı Döneminde Kudüs'teki Yabancı Okullar**, s.83. *Yahudi Göçleri* başlığı adı altında bu kişilerin kurmuş oldukları paravan şirketler aracılığıyla Beyrut'ta arazi satın alarak, Yahudileri bu bölgeye yerleştirdikleri detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

⁶²⁹ **Maârif Salnâmesi**, 1321 H. (1903-1904 M.), s.429-430.

⁶³⁰ Bu okullar *Maârif Salnâmelerinde* Protestan okulları olarak geçmektedirler. Okulların devlet kayıtlarına geçerken orijinal isimlerinin kullanılmamasından dolayı bunları sınıflandırırken, Salnâmelerde devletlere göre ayırarak sırası ile kayıt ettikleri bilgisinden hareketle, bu okulları İngilizlere ait eğitim kurumu olarak gösterilmesi uygun bulundu.

El-Ali Mektebi	Mis Karolin Tomson	Rüşdî	--	119	1865	Ruhsatsız
Protestan Mektebi	Mis Karolin Tomson	Rüşdî	97	--	1862	Ruhsatsız
Ümmi İnas Mektebi	Mis Karolin Tomson	İbtidâî	--	10	1873	Ruhsatsız
Ümmü Zükur Mektebi	Mis Karolin Tomson	İbtidâî	20	--	1871	Ruhsatsız
El-Harş Mektebi	Mis Karolin Tomson	İbtidâî	--	55	1891	Ruhsatsız

İngilizlere ait 13 okulda toplam 1222 öğrenci den, 895'i kız ve 327'si de erkek öğrenci idi. Kız öğrencilerin, erkek öğrencilerden iki buçuk kat fazla olması da İngiliz misyoner okullarında ağırlıklı olarak kız çocukların eğitim gördüğü sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Fransız ve Amerikalılar gibi kompleks okullara sahip olmayan İngilizlerin yedi ibtidâî, beş rüşdiye ve bir adet idâdi okulları bulunmaktaydı. Bir okulun yöneticisinin birden fazla okula idareci olarak çalışabildiğide görülmektedir. İngilizlerde sık sık okul binalarını yenilemekteydiler. Örneğin; Minnetü'l Hüsn mahallesinde, Ebu Cemil sokağında bulunan ve Skotland kilisesine bağlı El-Kadis Corciyus mektebi 1908 tarihinde izin alınarak genişletilmişti⁶³¹. Beyrut'ta bulunan diğer misyonerler okullarında olduğu gibi İngiliz okullarının da büyük bir çoğunluğu ruhsatsızdı. Ruhsatsız olmalarının ise nedenleri ise tespit edilemedi.

4.3.3.4. Ruslara Ait Eğitim Kurumları

Osmanlı- Rusya ilişkileri Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte Rusya lehine farklı bir boyut kazanmıştı. Bu antlaşma ile birlikte Ortodoksların hamiliğine soyunan Rusya bu doğrultuda faaliyetler yürütmeye başlamıştır. Mehmet Ali Paşa isyanı ile Rusya Ortadoğu politikasını uygulama imkânı buldu. İlk olarak bu bölgeye ruhani bir lider göndererek misyonerlik çalışmalarını başlatmıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla, Ortodokslar ile ilgili dinî ve kültürel politikalarında, özellikle Filistin bölgesinde hızlı bir faaliyet içerisine girmiştir. Ruslara ait misyoner okulları “*Filistin Rus*

⁶³¹ BOA., DH.MKT., 1255-76, 21 Mayıs 1908 M./19 Rebi'ü'l-âhir 1326 H.; BOA., İ.AZN., 82-1326/Za-21, 19 Aralık 1908 M./25 Zi'l-kâde 1326.

Ortodoks Cemiyeti” tarafından kurulmaktaydı. Bu cemiyet Rusya’nın Petersburg şehrinde kurulmuştur. Kuruculuğunu Rus veliahdı Grandük Serj Alexanderoviç’in yaptığı, cemiyetin ilk merkezi Nasıra’da iken 1895 yılında Şam’a nakledilmiştir⁶³². Beyrut’ta kurulan Ruslara ait misyoner okulları da bu cemiyet tarafından kurulmuştur.

Beyrut’ta bulunan eğitim kurumları şunlardı;

TABLO - 42 Beyrut’ta Ruslara Ait Eğitim Kurumları⁶³³

Okulun Adı	Namına ruhsat verilmiş olan Müdürü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı		Okulun Kuruluş Tarihi	Ruhsatnâme Türü
			Erkek	Kız		
Filistin Rusya Ruhbanı Mektebi	Mariya Şerkasof	İbtidâî	55	232	1887	Ruhsatsız
Filistin Rusya Ruhbanı Mektebi	Mariya Şerkasof	İbtidâî	31	135	1889	Ruhsatsız
Filistin Rusya Ruhbanı Mektebi	Mariya Şerkasof	İbtidâî	70	339	1890	Ruhsatsız
Filistin Rusya Ruhbanı Mektebi	Mariya Şerkasof	İbtidâî	19	42	1890	Ruhsatsız
Filistin Rusya Ruhbanı Mektebi	Mariya Şerkasof	İbtidâî	23	103	1896	Ruhsatsız

Okulların tamamı ibtidâî olup bu okullarda, 851’i kız, 198’i erkek öğrenci olmak üzere toplam 1049 öğrenci, eğitim almaktaydı. Kız öğrencilerin erkek öğrencilerden dört kat daha fazla mevcudu bulunmakta idi. Okulları diğer misyoner okullarına nazaran karma eğitim vermeleride Rus okullarını diğer misyoner okullarından farklı kılıyordu. Rusların misyonerlik faaliyetlerine çok geç başlamasına rağmen, çok hızlı bir gelişme gösterdikleri öğrenci sayılarından ortaya çıkmaktadır. Okulların tamamıda ruhsatsız olarak çalışmaktaydılar. Mevcut okulları tek elden Mariya Şerkasof tarafından idare

⁶³² A. Khouli, *Osmanlı Döneminde Kudüs’teki Yabancı Okullar*, s.117.

⁶³³ *Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903–1904 M.)*, s.429.

edilmiştir. Rusya bu bölgeye verdiği önemi gösteren bir gelişme ise Beyrut ve Trablusşam'daki Ortodoks mekteplerini teftiş amacıyla Rusya maârif nezâreti müsteşarı İsneşkof'un Beyrut'a gelip bu okulları ziyaret etmesidir⁶³⁴.

4.3.3.5. Almanlara Ait Eğitim Kurumları

Almanya'nın milli birliğini geç tamamlaması nedeniyle diğer ülkelere nazaran misyonerlik çalışmalarında geride kalmıştır. Misyonerlik çalışmalarına hız veren Almanya, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında, kendisine bir şekilde yer edinmeye çalışmıştır. Fransa, İngiltere ve Amerika teşkilâtlarına oranla pek fazla gelişmede kaydedememiştir. Beyrut'ta Almanlara ait *Alman Rahibeleri Mektebi* adında idâdi bulunmaktaydı. Okul 1862 tarihinde kurulmuş, 1903-4 tarihinde 267 kız öğrenci eğitim görmekteydi⁶³⁵. Almanlara ait olan okul Minetü'l-Hüsni mahallesinde, Sen Şarl Baron kilisenin yanında idi. Almanlarda, Fransız ve Amerikan Tıp mekteplerine karşı yapılanmaya gitmişse de bunda başarılı olamamışlardı⁶³⁶.

Osmanlı devleti diğer ülkelere ait misyoner okullarından ziyade Alman eğitim kurumlarına destek vermekte, Ermeni çocuklarının da bu okullarda eğitim almasını teşvik ediyordu⁶³⁷.

4.3.3.6. İtalyanlara Ait Eğitim Kurumları

İtalya'nın birliğini 19. yüzyılın sonlarına doğru kurması misyonerlik faaliyetlerine de geç başlamasına sebep olmuştur. Osmanlı devleti içerisinde 16 adet misyoner okulu açmışlardır. Okullarının büyük çoğunluğu İstanbul'da bulunmasının yanı sıra Beyrut, İskodra, Selanik, Dırac, Bingazi, Derne, Humus ve Trablusgarpta da okullar açmışlardı⁶³⁸.

⁶³⁴ BOA., DH.MKT., 2190-55, 16 Nisan 1899 M./5 Zi'l-hicce 1316 H.

⁶³⁵ Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903-1904 M.), s.429; İlber Ortaylı bu okulda 45 öğrencinin eğitim aldığını belirtmiştir. İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Ankara, 1981, s.50.

⁶³⁶ Okul 8 Ağustos 1912 tarihinde göz hastalıkları eğitimi vermek için çalışmalara başlamışsa da I. Dünya savaşı ile bu istekleri başlamadan son bulmuştur. BOA., İ.HR., 429-1330/Ş-6, 8 Ağustos 1912 M./24 Şa'bân 1330 H.

⁶³⁷ Otuz bir adet Ermeni yetimin Beyrut ve Kudüs'de bulunan Alman mekteplerine gönderilmeleri emri verilmişti. BOA., A.MKT.MHM., 539-13, 8 Ocak 1897 M./4 Şa'bân 1314 H.

⁶³⁸ Nesrin Polat, "Türk - İtalyan İlişkileri Çerçevesinde İtalyan Okulları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, S.4, Ankara, 1989, s.573.

Beyrut'ta biri kız diğeri erkek olmak üzere *İtalyan Mektebi* adında iki ibtidâi okulları bulunmaktaydı. Erkek İtalyan mektebi 1872'de, kurulmuş olup burada 202 erkek öğrenci eğitim görmektedir. Okulun sahibi ve idarecisi ise Ucinyo Kalya idi.

Kız İtalyan Mektebi de 1888 tarihinde kurulmuş ve 263 öğrenciye eğitim vermektedir. Okulun sahibi Madam Zeledina Karmila idi⁶³⁹. İtalyanların bu okulları ruhsatsız bir şekilde eğitim vermektedirler. 1319 H. Tarihli (1901-2 M.) Beyrut Vilâyet salnâmesinde İtalyanlara ait 1892-3 tarihinde kurulmuş ticaret mektebi ve yine 1888-9 tarihinde kurulmuş idâdi mektebi olmak üzere iki İtalyan okulunun olduğu belirtilmişse de 1321 H. (1903-4 M.) tarihli maârif salnâmesinde bu okulların adları geçmemektedir. İtalyanlar bu okulların dışında da Beyrut'ta okul açma teşebbüsleri olmuşsada Hariciye Nezâreti bundan haber olarak İtalya konsoloslarına ait olmak üzere İtalyan devleti tarafından izinsiz okul kurulmasının engellenmesini Beyrut valisine bildirilmiştir⁶⁴⁰. Bu emirden sonra Beyrut'ta İtalyanlar okul açamamışlardır.

4.3.4. Beyrut'ta Bulunan Kütüphâneler

Kütüphâneler bilimsel ve kültürel mirasın aktarılmasını sağlayan müesseseler olarak bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin çeşitli dönemlerinde dinî, bilimsel ve edebiyat ile ilgili konularda kitap toplama ve kütüphâne oluşturma, geleneksel bir şekilde yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren padişahlar, vezir-i azamlar, padişah hanımları, şehzadeler, darü's-saâde ağaları, defterdârlar, şeyhülislâmlar ve diğer devlet görevlileri, eğitim kurumları, ibadethâneler, külliyyeler ve bu kurumların içerisinde ya da bağımsız binalara sahip kütüphâneler kurmuşlardır. Kurulan kütüphânelerin hemen hepsi vakıf kurumları olarak kurulmuş, amaçları, yönetimi, gelir-giderleri, personeli, personel özellikleri, sayıları ve derlemeleri ile ilgili bilgilerde vakfiyelerinde yer almıştır⁶⁴¹. 19. Yüzyılın başlarına kadar vakıf yoluyla kurulan kütüphâneler bu tarihten sonra işleyiş yöntemlerine göre daha modern şekilde

⁶³⁹ Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903-1904 M.), s.429.

⁶⁴⁰ BOA., DH.MKT., 1586-9, 21 Ocak 1889 M./19 Cemaziye'l-evvel 1306 H.

⁶⁴¹ Hakan Anameriç; "Osmanlılarda Kütüphâne Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi", OTAM, S.19, Ankara, 2006, s.57.

kurulmuşlardı⁶⁴². Osmanlı devletinde zamana bağlı modern kütüphânelerin tür ve sayıları artmıştı. Bu artışlar devlet merkezinde olduğu gibi vilâyetlerde de yaşanmaktaydı.

Beyrut, tarihi süreçte birçok devlet ve imparatorluğun hâkimiyeti altında bulunmuş fakat her dönemde bilim ve eğitim kurumlarıyla ön plâna çıkmayı başarmıştır. Fenikelilerle başlayan, Romalılarla çıkışa geçen çıkan ve Osmanlı devleti ile en üst noktaya ulaşan eğitim sistemi muhakkak ki kaynağını kitap ve kitaplara duyulan sevgiden alıyordu. Beyrutta bir sene içerisinde giden kitap, mektup ve dergi sayılarına baktığımızda bize bu gerçeği daha iyi bir şekilde ispatlayacaktır. 1891-2 senesinde Beyrut postahânesinden nakl edilen mektup, kitap ve dergi sayısı 1.190.623 adet idi⁶⁴³. Bu kadar çok kitap ve derginin basılabilmesinde Beyrut'ta birçok matbaanın katkısının olduğunu belirtilmekte yarar vardır. Beyrut'ta bulunan kütüphâneler şunlardı;

TABLO - 43 1903-4 Tarihlerinde Beyrut'ta Bulunan Kütüphâneler⁶⁴⁴

Sıra No	Kütüphânenin İsmi	Bulunduğu Mahal	Kurucusu
1	El-Umumiyye Kütüphânesi	Sûk-u Ebu'n-Nasır	İbrahim Efendi
2	El-Cema Kütüphânesi	Sûk-u El-Hamidiye	Halil Huri Efendi
3	El-Edebiyye Kütüphânesi	Sûk-u El-Hamidiye	Selim Nasır Efendi
4	El-Küllîye Kütüphânesi	Sûk-u El-Hamidiye	---
5	Es-Suriye Kütüphânesi	Sûk-u El-Hamidiye	Abdullah Efendi
6	---	Burç Mahallesi	---
7	Eş-Şamle Kütüphânesi	Tariku'n-Nehir Mahallesi	Anton Kenan
8	El-Beyrutiyye Kütüphânesi	Burç Mahallesi	Hana İsa Aysiva
9	El-Medâris Kütüphânesi	Tariku'n-Nehir Mahallesi	Yusuf Efendi
10	El-Maârif Kütüphânesi	Tariku'n-Nehir Mahallesi	Musa Efendi

⁶⁴² R.Tüba Çavdar, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphânelerinin Gelişimi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s.3.

⁶⁴³ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.)**, s.388.

⁶⁴⁴ **Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903-1904 M.)**, s.435.

11	Et-Taleb Kütüphânesi	Tariku'n-Nehir Mahallesi	Anton Ed-Dervani Efendi
12	Er-Ragb Kütüphânesi	Tariku'n-Nehir Mahallesi	Yakub Zevin
13	Er-Ruhta Kütüphânesi	Tariku'n-Nehir Mahallesi	Halil Zevin
14	Cedid Kütüphânesi	Tariku's-Şam Mahallesi	İbrahim Nemr Cedun
15	El-İseviye Kütüphânesi	Ed-Dehdah Mahallesi	---
16	El-Amerikaniyye Kütüphânesi	Zokak El-Blat	---
17	Şarliya Kütüphânesi	Sûk-u Et-Toyla	Şarliya Yazlıya
18	Eş-Şarkiyye Kütüphânesi	Bevate-i İdris	Selim Efendi
19	Çol Derviş Kütüphânesi	Bevate-i İdris	Derviş Efendi
20	Necib Efendi Et-Tabib	Sûk-u Et-Toyla	Necib Tabib Efendi
21	Halil Efendi Galib	Sûk-u Et-Toyla	Halil Galib Efendi
22	El-Ünsiyye	Bevvabu's-Suriye	Abdülbasit Unsi Efendi
23	El-Osmaniyye	Câmii Kebiri Ömeri çivarında	Musabah Libabeydi Efendi
24	Ahmed El-Mahsamanî Efendi	Şaru'l Cedid	Ahmed El-Mahsamanî Efendi
25	Yusuf Efendi Senevi	Şaru'l Cedid	Yusuf Senevi Efendi

1895-1896 yıllarında İstanbul'da 47 ve diğer vilâyetlerde 276 kütüphâne bulunduğu düşünüldüğünde Beyrut'ta 1903-4 tarihinde 25 kütüphânenin bulunması Beyrut'un ilmî seviyesini vermesi bakımından önemli bir göstergesidir⁶⁴⁵. Kütüphâne sayısının çokluğunu burada bulunan eğitim kurumlarının sayısal çokluğundan kaynaklanmaktaydı.

Kütüphâneler çoğunlukla Tariku'n-Nehir mahallesinde bulunmaktaydı ki burası okulların yoğun olarak bulunduğu mekândı. Kütüphânelerin adlarından çıkarım yapacak olursak, el-İseviye Kütüphânesi ve el-Amerikaniyye Kütüphânesi gibi misyonerlere ait

⁶⁴⁵ Hakan Anameriç; “Osmanlılarda Kütüphâne Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi”, **OTAM**, S.19, Ankara, 2006, s.67.

olanlar, el-Ünsiyye ve el-Küllîye gibi bazı matbaalara ait olanlar ve şahıs kütüphâneleri olmak üzere kendi içerisinde ayrılmışlardır.

4.3.5. Beyrut'ta Basın ve Yayın Faaliyetleri

Osmanlı devletinde İbrahim Müteferrika ile başlayan matbaa çalışmaları, Tanzimat döneminden sonra vilâyetlerde de yaygınlaşmaya başladı. Osmanlı vilâyetlerinde 1867 tarihinden itibaren matbaalar kurulmaya, gazete ve yıllıklar çıkarılmaya başlanmıştır⁶⁴⁶. Beyrut'ta basın ve yayın faaliyetleri yönünden hızlı bir gelişme yaşanmıştır.

Beyrut'ta kurulan ilk matbaalar şunlardır; 1841-2'de Amerikan misyonerleri tarafından *Amerikan Matbaası*, 1853-4 de Cizvitlerin kurduğu *İseviye (Yesuiye) Matbaası*, 1857-8'de Celil Efendi'nin kurduğu *Hadikâtu'l-Ahbar Matbaası*, 1863-4'de Yusuf Şelfun tarafından *Kulliye Matbaası* ve devlet tarafından *Devlet Matbaası* kurulmuştur⁶⁴⁷. Kurulan ilk iki matbaanın misyonerlere ait olması her alanda olduğu gibi basın ve yayın alanında da öncü olarak çalışdıklarını gösteriyor. Misyoner matbaalarında dinî yayınların yanında kendi eğitim kurumlarına ait ders kitaplarıyla birlikte birçok kitap, gazete ve dergide basmışlardır Kurulan matbaaların ruhsatlı olup olmadıkları belirli değildir. Beyrut'un vilâyet olması ile birlikte birçok matbaa kurulmuştur. Beyrut'ta bulunan matbaalar ise şunlardı;

TABLO - 44 Beyrut'ta Bulunan Matbaalar⁶⁴⁸

Sıra No	Matbaanın Adı	Bulunduğu Mahal	Sahibi	Dili	Kuruluş Tarihi	Resim Basıp-Basmadığı
1	Vilâyet Matbaası	Şaru'l-Cedid	Resmi	Türkçe	1886-7	Resim Basmaz
2	Semarâtû'l-Fünun	Sûk-u Sersek	Abdülkâdir Kabâni Efendi	Türkçe	1886-7	Resim Basmaz
3	Beyrut	Sûk-u Sersek	Reşi Dâna Efendi	Fransızca ve Türkçe	1886-7	Resim Basmaz

⁶⁴⁶ M. Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s.290.

⁶⁴⁷ *Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.)*, s.230.

⁶⁴⁸ *Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903-1904 M.)*, s.435.

4	Es-Suriye	Kırat Mahallesi	Halil Huri Efendi	Fransızca ve Arapça	1888-9	Resim Basmaz
5	El-Katolikiyye	Ed-Dehdah	Mösyö Filib Berteredi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1887-8	Resim Basar
6	El-Amerikaniyye	Zokak el-Blat	Havâce Samuil Cesib	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1887-8	Resim Basar
7	El-Edebiyye	Sûk-u İyas	Halil Serkis Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1886-7	Resim Basmaz
8	El-Fevâid	Rıhtım Mahallesi	Halil Bedevi Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1888-9	Resim Basmaz
9	El-Umûmiye	Ed-Dehdah	Rızkı Hazır Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1888-9	Resim Basmaz
10	El-İlmiye	Sûk-u Ebu'n-Nâsır	İbrahim Sadır Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1885-6	Resim Basmaz
11	Bengirteyn	Cemize-i Yemin	Havace Bünyamin Bengirteyn	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1888-9	Resim Basmaz
12	El-Hamidiye	Sûk-u Ebu'n-Nâsır	İlyas Ayd Cedun Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1888-9	Resim Basmaz
13	El-Edeb	Sûk-u İyas	Emin Huri Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1887-8	Resim Basmaz
14	El-Küllîye	Sûk-u İyas	İbrahim Tırmisani Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1887-8	Resim Basmaz
15	El-Musabah	Sûk-u Hamidiye	Jan Nakkaş Bey	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1892-3	Resim Basmaz
16	El-İnsiyye	Sûku'n-Nezihe	Şeyh Selim Efendi Ensi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1888-9	Resim Basmaz
17	Et-Ticare	Sûk-u İyas	Cercis Mekri Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1888-9	Resim Basmaz
18	Es-Sebât	Anton bey	İskender El-Huri Efendi	Arapça, Türkçe ve	1898-9	Resim

				Fransızca		Basmaz
19	El-Fevâid	Asur	Şeyh Şerefan Ed-Dehdah	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1898-9	Resim Basmaz
20	El-Fünûn ⁶⁴⁹	---	Şertan El-dehdah Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	---	---
21	En-Nefâis	---	Enis El-Huri Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	---	---
22	El-İctihâd	---	Yusuf Ganem Sebat Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	---	---

Beyrut 22 matbaanın bulunduğu bu matbaalarda biride devlete ait aitti. Devlet matbaası nâzır başkanlığında, muharrir, iki Arapça mütercimi, muhasebeci, sermüretteb, üç müretteb-makineci ve mürekkepçi olmak üzere toplam on görevliden oluşturulmuştu⁶⁵⁰. Matbaaların kuruluş tarihi 1885-6 tarihinden başlatılmışsada bu matbaaların gerçek kuruluş tarihi olmayıp bu tarihler kuvvetle muhtemeldir ki ruhsat aldıkları tarihlerdir. Matbaalardan Semarâtû'l-Fünun ve Vilâyet matbaası Türkçe ve Arapça baskı yaparken, diğer matbaalar Arapça, Türkçe ve Fransızca basım yapmaktaydılar. İyas çarşısı (Sûk-u) bir nevi matbaacılar çarşısı olarak tanımlanabilecek kadar çok matbaaya ev sahipliği yapmaktaydı. Eski şehir olarak tanımlanan liman ve rıhtım çevresinde matbaacıların çoğunlukla bulundukları mahallerdi. Beyrut'ta bu denli matbaanın yanı sıra birçok gazete ve dergide neşredilmekteydi. Bunlar ise şunlardı;

TABLO - 45 Beyrut'ta Basılan Gazete ve Dergiler⁶⁵¹

Sıra No	Gazete ve Derginin İsmi	İmtiyaz Sahibi	Basıldığı Dil
1	Beyrut	Resmi	Türkçe-Arapça
2	Semratû'l Fünun	Abdülkâdir Kabâni Efendi	Arapça
3	Beyrut	Mehmet Reşid El-Dâna Efendi	Arapça

⁶⁴⁹ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.102.

⁶⁵⁰ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.135.

⁶⁵¹ Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903-1904 M.), s.435-436.

4	El-Beşir	Josiyet cemiyeti tarafından	Arapça
5	Lisan-ı Hâl	Halil Serkis Efendi	Arapça
6	El Musabah	Can Nakkaş Efendi	Arapça
7	El-Takdim	Yusuf Şelfun Efendi	Arapça
8	El-Hâdiye	Rum Matran İttihânesi Efendi	Arapça
9	Trablusşam	Kâmil Bahri Efendi	Arapça
10	Kokub el-musabah el-münir ⁶⁵²	Mösyö Henry Jesub	Arapça
11	En-Neşretü'l Esbeviye	Mösyö Henry Jesub	Arapça
12	Hadikâtü'l Ahbar	İzzetlu Halil Huri Efendi	Arapça-Fransızca
13	El-İkbâl	Abdülbasit El-İnsi Efendi	(Dergi) Arapça
14	El-Maşrik	Luyis bin Yusuf Şeyho	(Dergi) Arapça
15	El-Tabib	Doktor Jorc Posut	(Dergi) Arapça
16	El-Menar	Arsaniyas Efendi	(Dergi) Arapça
17	El-Muhâbbe	Fazlullah Faris Ebu Halka Efendi	(Dergi) Arapça
18	Rakontel Nasyonel Diplografi Farmasotik Veteriner	Jules Refier	(Dergi) Arapça-Fransızca

Beyrut'ta çıkarılan gazete ve dergiler, genelde çıkarıldıkları matbaanın adı ile basılmaktaydılar. Devlete ait Beyrut gazetesi dışında Türkçe gazete çıkarılmamaktaydı. Hadikâtü'l-Ahbar gazetesi ve Rakontel Nasyonel Diplografi Farmasotik Veteriner dergisi dışındaki tüm yayınlar Arapça yayınlanmaktaydı. Gazete ve dergilerin geneli kendi amaçları doğrultusunda kamuoyu oluşturmaya yönelik çalışmalarda bulunuyorlardı. Bu sebeple bazı gazetelerin basılması sansür memuriyeti tarafından yasaklanıyordu. Örneğin; El-Hâdiye gazetesi devlet aleyhine muzır yayınlarından dolayı kapatılmış ve 1890'da yeniden açılmasına izin verilmiş⁶⁵³, buna benzer hareketlerden dolayı El-Fevaid isimli gazete tamamen kapatılmıştır⁶⁵⁴. Bu tür yayım yapanlar genelde ilk seferlerinde uyarı verilir bunu tekrarlamaları halinde tamamen kapatılırdı. Gazete,

⁶⁵² Z. Ghanayim, "Vilayeti Beyrut", s.164-165.

⁶⁵³ BOA., DH.MKT., 1794-28, 22 Aralık 1890 M./10 Cemaziye'l-evvel 1308 H.

⁶⁵⁴ BOA., DH.MKT., 1806-109, 17 Ocak 1891 M./27 Cemaziye'l-âhir 1308 H.

dergi ve basılı yayınların kontrolü ve denetimini hem gümrükte hemde gümrük dışında sansür memuriyeti yürütmekteydi. Sansür memuriyeti, matbaa memuru ve gümrük kâtibi olmak üzere iki kişiden oluşmaktaydı. Bu görevi üstlenen diğer devlet birimi ise vilâyet mektubi kalemi idi⁶⁵⁵. Muzır yayınlar sadece vilâyet içinde basılmayıp dışarıdan da getirilebiliyordu. Bu bölgenin teftişini gümrük kâtibi kontrol etmekteydi.

Bu gibi olumsuz yayın yapanların yanında olumlu örneklerde vardı. Örneğin; Semratü'l Fünun gazetesine olumlu yazılarından dolayı 12 Aralık 1889 tarihinde teşekkür yazısı gönderilmiştir⁶⁵⁶. Fransız tebaasında Julies Refier tarafından çıkarılan *Rakontel Nasyonel Diplografi Farmasotik Veteriner* isimli derginin Osmanlı devletinde bulunun Tıp ve Veteriner Fakültelerine birer nüsha, abone yapılacak kadar olumlu yayınlarda bulunmaktaydı⁶⁵⁷.

4.3.6. Beyrut'u Tanımak İçin Yapılan Yabancı Araştırmalar (İlmî Misyonerlik)

Misyonerlik çalışmalarının başlaması ile birlikte diğer Osmanlı topraklarında olduğu gibi Beyrut'ta bu yönde çok çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Amerikalı misyonerlerden William Goodell ve Eli Smith⁶⁵⁸, gibi birçok kişi burada çeşitli görevlerde bulunmuşlardı. Bunlardan William M. Thomson kırk beş yıl bu bölgede çalışmıştır. Ünlü İngiliz araştırmacı Gertrude Margaret Lowthian Bell, 1899'dan 1907 yılına kadar bu bölgede birçok araştırmada bulunduktan sonra izlenimlerini yazdığı eserlerle kaleme almıştır⁶⁵⁹. Henry Harris Jessup bu bölgede 53 yıl kalmış ve birçok araştırmacının yanı sıra Beyrut Amerikan Üniversitesinin de kurulmasını sağlamıştır.

Beyrut'ta yapılan ilmî çalışma adı altındaki misyonerlik faaliyetleri, üç şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetler ilk olarak bölgenin seyahat şeklinde gezilmesi, ikinci olarak ilmî araştırma yapmak, son olarak da arkeolojik veya tarihî eserlerin ortaya çıkarılması şeklinde ifade edilmiştir.

⁶⁵⁵ BOA., DH.MKT., 1878-24, 14 Ekim 1891 M./10 Rebi'ü'l-evvel 1309 H.

⁶⁵⁶ BOA., DH.MKT., 1681-40, 11 Kasım 1889 M./18 Rebi'ü'l-âhir 1307 H.

⁶⁵⁷ BOA., DH.MKT., 1712-114, 31 Mart 1891 M./9 Şa'bân 1307 H.

⁶⁵⁸ William M. Thomson, *The Land, The Book*, New York, 1886. s.IV.

⁶⁵⁹ Gertrude Margaret Lowthian Bell, *Syria The Desert The Sown*, London, 1919, s.IX-XII.

Seyahat şeklindeki gezilere birkaç örnek verecek olursak; Fransa devleti bahriye nezâreti ressamı Dö Loloni 1900 tarihinde Paris’te yapılacak olan resim yarışmasına sunmak için 1896 yılında Beyrut, Suriye ve Kudüs’ü ziyaret etmiştir⁶⁶⁰. Almanya vatandaşı ve Berlin Üniversitesi hocalarından Profesör Oskarman, Beyrut, Şam, Halep, Diyarbakır ve Mâmuratu’l-âzizi ziyaret etmiştir⁶⁶¹.

İlmî araştırmalara örnek verecek olursak; Yena Üniversitesi hocalarından Mösyö Hakelin Beyrut sahilinde deniz canlılarını incelemek amacıyla gelmiştir⁶⁶².

Washington’da bulunan *Carnegiel Enstitüsü* müdürü Wilhem Salay 1910 tarihinde ilmî incelemelerde bulunmak için Beyrut ve Kudüs’e gelmiştir⁶⁶³.

Arkeoloji alanında bahsedilen çalışmalara örnekler ise şunlardı; Alman imparatoru emriyle Baalbek, Havran ve Antakya’da arkeoloji kazısı için Freiburg Üniversitesi hocalarından Profesör Pohstayn ve yardımcısı Şultsiye 1902 tarihinde Beyrut’a gelmişlerdir⁶⁶⁴. 1902’de Beyrut, Suriye ve Kudüsde eski eser üzerine araştırma yapmak için Almanyalı doktor Petersen ve Holcer isimli iki araştırmacı gelmiştir⁶⁶⁵.

Almanların yanı sıra İngilizler’de arkeolojik çalışmalarda bulunmak için Beyrut’a gelmişlerdi. 1904 tarihinde Matmezel Çerterodil bu amaçla Beyrut’u ziyaret edenlerdendir⁶⁶⁶.

Araştırma yapmak amacıyla ile gelerek tarihî eser kaçakçılığı yapanlar da bulunmaktaydı. 1906 tarihinde Kıbrıs’tan Avusturya pasaportu ile Mersin’e gelen ve Mersin’den Beyrut’a yol alan vapurda antika işleri ile uğraşan Pulanot ve eşi bu sebepten gözetim altında tutuluyorlardı⁶⁶⁷.

Yukarıda sayılan birçok araştırma ve incelemenin iyi niyetle yapıldıklarını söylemek güçtür. Çünkü bu bölgede çıkarılan birçok tarihi eserin şu an kendi çıkarıldıkları

⁶⁶⁰ BOA., İ.HR., 353-1314/C-4, 15 Kasım 1896 M./9 Cemaziye’l-âhir 1314 H.

⁶⁶¹ BOA., İ.HR., 399-1323/N-15, 23 Kasım 1905 M./25 Ramzân 1323 H.

⁶⁶² BOA., DH.MKT., 1398-34, 8 Şubat 1887 M./14 Cemaziye’l-evvel 1304 H.

⁶⁶³ BOA., DH.MUİ., 57-127, 24 Ocak 1910 M./12 Muharrem 1328 H.

⁶⁶⁴ BOA., DH.MKT., 486-41, 24 Nisan 1902 M./15 Muharrem 1320 H.

⁶⁶⁵ BOA., DH.MKT., 667-37, 17 Mart 1903 M./17 Zi’l-hicce 1320 H. Eski eser araştırması yapmak için 1905 tarihinde Almanya vatandaşı Lerevzen de Beyrut’a gelmiştir. BOA., DH.MKT., 1037-55, 4 Ocak 1906 M./8 Zi’l-kâde 1323 H.; BOA., İ.HR., 399-1323/L-11, 24 Kasım 1905 M./26 Şevvâl 1323 H.

⁶⁶⁶ BOA., DH.MKT., 923-63, 12 Ocak 1905 M./6 Zi’l-kâde 1322 H.

⁶⁶⁷ BOA., DH.MKT., 1076-43, 5 Mayıs 1906 M./11 Rebi’ü’l-evvel 1324 H.

bölgelerde sergilenmeleri yerine, misyoner devletlerin müzelerinde boy göstermeleri bunun en iyi kanıtı olsa gerektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEHRİN NÜFUS DURUMU

1. Beyrut Sancağının Nüfusu

Şehir tarihi araştırmalarında iktisadî ve sosyal yapının tam anlamıyla anlaşılabilmesi için bölge ve şehir nüfusunun bilinmesi önem arz etmektedir. Bu sebeple Beyrut'un nüfus yapısını incelenirken sancak ve şehir olmak üzere iki ayrı başlıkta incelenmiştir. Yapılan birçok nüfus araştırmasında Beyrut şehri ile sancak merkezi olan Beyrut ait bilgiler bir arada bulunmamaktadır. Bu eksikliği giderebilmek ve demografik yapının daha net bir şekilde ortaya çıkarılmasını sağlamak için bu yöntemi uygulamayı uygun bulduk.

Beyrut'un 1868-9 tarihinde Suriye vilâyeti dâhilinde sancak olarak yapılandırılması ile 1860 Cebel-i Lübnan olayları, Beyrut şehrinin nüfus yapısını değiştirdiği gibi nüfusla ilgili yapılan araştırmalarda, az da olsa sancak ve şehir merkezi karışıklığının da ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

1516 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine giren Beyrut şehrinin nüfusu ile ilgili ilk bilgileri 1548 tarihli mufassal tahrîr defterinin incelenmesi ile elde edilmiştir. Buna göre 16. yüzyılda şehrin nüfusu 4500 kişi olmakla birlikte bu nüfusun % 10.55'i Hristiyan, %1.77'si Yahudi ve % 87.68'inin de Müslüman olduğu tespit edilmiştir⁶⁶⁸. Beyrut tarihi boyunca ticaret şehri olma özelliğini sürdürmüş bu sebeple çeşitli din ve ırklara mensup tüccar veya değişik amaçla gelen insanlara da geçicide olsa ev sahipliği yapmakta, bu da şehrin nüfusunu geçicide olsa artırmakta idi.

Bölgede 19. yüzyılın ilk yarısında itibaren düzenli olarak tahrîr ve nüfus sayımı yapılmamış olmasından dolayı bu döneme ait nüfus bilgilerini şehri ziyaret eden seyyahlar ile misyonerlerin belirttikleri tahmini verilere dayanmaktadır⁶⁶⁹. Şehrin nüfusu ile ilgi pek çok kaynakta değişik rakamlar verilmiş olmakla birlikte bu rakamlardan birkaç tanesini burada aktarmayı uygun bulduk. Leila T. Fawaz, 1784 de şehir nüfusunu 6000 olarak belirtmiştir⁶⁷⁰. Henry Jessup isimli misyoner 1823 tarihinde şehrin

⁶⁶⁸ M. Öztürk; "1548 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Beyrut", s.851.

⁶⁶⁹ 1831 tarihli nüfus kaydın da Beyrut'a ait bilgi bulunmamaktadır. Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus" **Belleten**, C.XV, S.60, Ankara, 1951, s.617-628.

⁶⁷⁰ L. T. Fawaz, **Nineteenth-Century Beirut**, s.127.

nüfusunu 6000 olarak belirtmiştir⁶⁷¹ ki bu iki kaynaktan birinin yanlış olduğunu gösteriyor. Jessup'un nüfus ile ilgili aktardığı diğer bilgiler ise şöyle idi; Beyrut'ta bulunan Fisk isimli bir misyonerden aldığı bilgide 1825 yılında şehir nüfusunu 8000 olarak belirtmiştir⁶⁷². 1840'da 10.000, 1856'da 22.000, 1861'te 60.000 ve 1863'te 70.000 olarak şehir nüfusunu belirtmiştir⁶⁷³. Thomson ise 1860 yılında 40.000 olan şehir nüfusunu 1886'da 80.000 olarak belirtmiştir⁶⁷⁴. Isabel Burton ise şehri nüfusunu 1869-71 tarihlerinde 72.000 olarak aktarmıştır⁶⁷⁵. Vital Cuinet 1895 tarihinde, 36.080 müslüman, 39.400 katolik, 37.300 ortodoks ve 7220 diğerleri olmak üzere şehir nüfusunu toplam 120.000 olarak belirtmiştir⁶⁷⁶. Baedeker ise 1912 tarihinde şehrin 120.000 nüfusa sahip olduğunu ifade etmiştir⁶⁷⁷. Mehmet Behçet ve Refik Temimi ise Beyrut Vilâyeti (cenubi kısmı) isimli eserlerinde 1914'de şehir nüfusunu 150.000 olarak ifade etmişlerdir⁶⁷⁸. Beyrut şehrinin resmî kayıtlara göre nüfus miktarı 45.000-50.000 arasında çıkmış olmasına rağmen resmi kayıtlarda bu rakamın doğru olmadığı gerçek nüfusun 120.000 kişi olduğu Beyrut salnâmesinde belirtilmiştir⁶⁷⁹. Buna sebep olarak ise Cebel-i Lübnan olayları gibi birçok olayla şehre izinsiz bir şekilde gelip yerleşenler gösterilmiştir. Bu sebeple yukarıda verilen rakamlarla devletin rakamları arasında çok büyük bir fark ortaya çıkmaktadır.

Beyrut şehrinin nüfusu ile ilgili birçok eserde verilen bilgilerde 1860 ve 1870 tarihlerinden itibaren farklılıklar başlamış. Bu farklılık şehrin sancak olması ile birlikte 1868-9 tarihinde daha da artmaya başlamıştır. Bu güne kadar Beyrut şehrinin nüfusu ile ilgili yazılan eserlerde resmî kayıtların dışındaki bilgilerin sunulmuş olması bizi bu konuya açıklık getirebilmek için Beyrut sancağının nüfus yapısı ile ilgili Osmanlı devleti resmi kayıtlarına yöneltmiştir.

Suriye vilâyetine bağlı olan Beyrut sancağının 1881-2 tarihinde nüfus yapısı şöyle idi;

⁶⁷¹ H. H. Jessup, **Fifty Three Years in Syria**, s.265; Massoud Daher, "Some Remarks on The Development of The City of Beirut 1800-1975", **Mediterranee Moyen Orient:Deux Siecles De Relations Internationals**, Paris, 2003, s.588.

⁶⁷² H. H. Jessup, **Fifty Three Years in Syria**, C.II, s.25.

⁶⁷³ H. H. Jessup, **Fifty Three Years in Syria**, C.II, s.265, 238.

⁶⁷⁴ William M. Thomson, **The Land, The Book**, s.49.

⁶⁷⁵ Isabel Burton, **The Inner Life of Syria, Palestine and Holy Land**, London, 1875, s.17.

⁶⁷⁶ V. Cuinet, **Syrie, Liban et Palestine**, s.54.

⁶⁷⁷ K. Baedeker, **Palestina and Syria**, s.281.

⁶⁷⁸ Mehmet Behçet, Refik Temimi, **Beyrut Vilâyeti (Cenubi Kısmı)**, Beyrut, 1333, s.7.

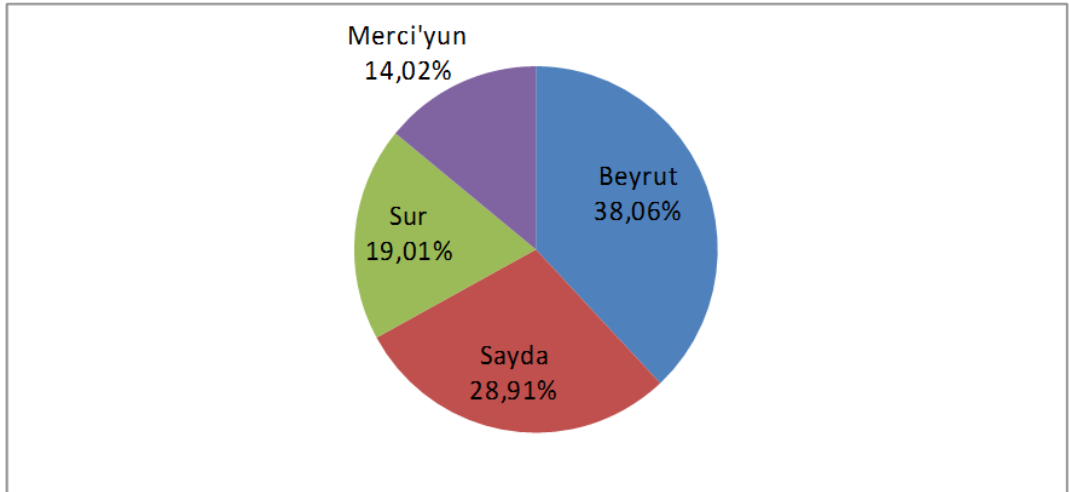
⁶⁷⁹ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.)**, s.281.

TABLO - 46 1881-2 Tarihinde Beyrut Sancağının Nüfusu⁶⁸⁰

	Beyrut		Sayda		Sur		Merci'yun		Genel		Genel Toplam
Cemaat	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Müslüman	10969	11693	16570	17215	11061	10656	6607	6281	45207	45845	91052
Rum	6473	6821	66	82	142	160	1826	1902	8507	8965	17472
Katolik	7037	7468	2352	2714	1938	2072	892	899	12219	13153	25372
Maruni	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	0
Protestan	153	189	64	82	50	57	426	441	693	769	1462
Latin	145	97	21	16	--	1	--	--	166	114	280
Ermeni	32	54	--	--	--	--	--	--	32	54	86
Yahudi	582	615	277	297	--	--	--	--	859	912	1771
Toplam	25391	26937	19350	20406	13191	12946	9751	9523	67683	69812	137495
Genel Toplam	52328		39756		26137		19274		137495		

Beyrut Sancağında bulunan Beyrut, Sayda, Sur ve Mercî'yun kazâlarının toplam nüfusu 137495 dir. Bu nüfusun sancaklara göre yüzde olarak dağılımı şöyle idi;

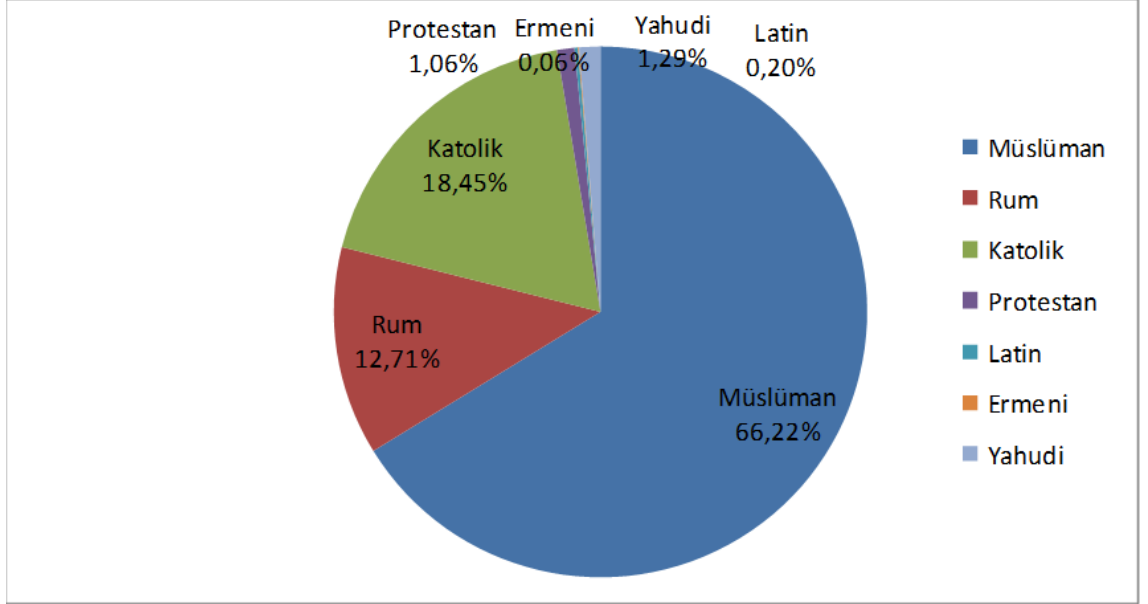
Grafik 1. 1881-2 Tarihinde Beyrut Sancağının Nüfus Dağılımı

⁶⁸⁰ Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul, 2003, s.168-169.

Sancak nüfus yoğunluğu bakımından en kalabalık şehir Beyrut olup bunu sırasıyla Sayda, Sur ve Merci'yun takip etmiştir. Cemaatlere göre incelediğimizde ise şu şekilde bir grafik ortaya çıkmaktadır;

Grafik 2. 1881-2 Tarihinde Beyrut Sancağının Cemaatlere Göre Nüfus Oranı

Nüfus yoğunluğu bakımından, dinî guruplara göre incelendiğinde, Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı kazâ Sayda olmasına karşın Rum, Katolik, Yahudi, Latin ve Ermeniler gurupları Beyrut'ta, Protestanlar ise Merci'yunda yaşamaktaydılar. Tablo. 46'da dikkat çeken bir nokta ise Marunîlerin bulunmaması idi. 1881-2 nüfus kaydında Maruniler, Katoliklerle aynı isim altında kayıt edildiklerinden Marunilere ait nüfus bilgisi bulunmamaktadır.

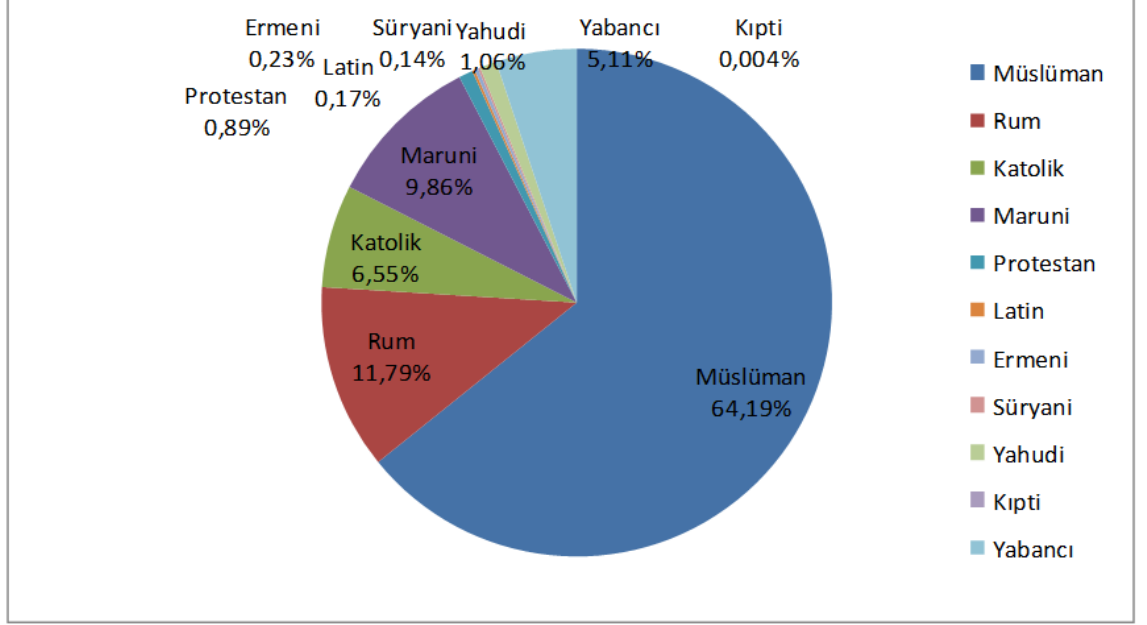
1893-1894 tarihinde ise Beyrut sancağının nüfusu şu şekilde oluşmuştur;

TABLO - 47 1893-4 Tarihinde Beyrut Sancağının Nüfusu⁶⁸¹

	Beyrut		Sayda		Sur		Merci'yun		Genel		Genel Toplam
Cemaat	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Müslüman	10347	9828	18082	17401	11510	12295	5926	6545	45865	46069	91934
Rum	6208	6217	81	67	217	286	1934	1873	8440	8443	16883
Katolik	1702	1680	1194	1120	1330	1306	523	533	4749	4639	9388
Maruni	3740	4385	1587	1414	975	1274	370	383	6672	7456	14128
Protestan	137	115	62	54	61	62	445	338	705	569	1274
Latin	79	121	16	21	--	--	--	--	95	142	237
Ermeni	160	163	2	2	--	--	--	--	162	165	327
Süryani	106	95	--	--	--	--	--	--	106	95	201
Musevi	472	443	307	297	--	--	--	--	779	740	1519
Kıpti	2	4	--	--	--	--	--	--	2	4	6
Yabancı	3985	3340	--	--	--	--	--	--	3985	3340	7325
Toplam	26938	26391	21331	20376	14093	15223	9198	9672	71560	71662	143222
Genel Toplam	53329		41707		29316		18870		143222		--

Belirtilen tarihte Beyrut Sancağında bulunan Beyrut, Sayda, Sur ve Mercî'yun kazâlarının toplam nüfusu 143222 dir. Nüfusun 1881-2 ye göre artışı % 4,17 olmakla birlikte bu oranın kazâlara göre yüzde olarak dağılımı ise şöyle idi; Beyrut şehrinin nüfusu % 1,91 Sayda % 4,91, Sur % 12,16 artarken, Mercî'yun % -2,10 azalmıştır. En fazla nüfus artışı Sur şehrinde yaşanmıştır. Müslümanlar dışında bütün cemaatlerin Beyrut'ta yoğunlukta olduğu, Müslümanların ise çoğunlukla Sayda'da yaşadıkları görülmektedir. Cemaatlere göre ise nüfus dağılımı ise şöyle idi;

⁶⁸¹ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.462.

Grafik 3. 1893-4 Tarihinde Beyrut Sancağının Cemaatlere Göre Nüfus Oranı

Marunîlerin yer aldığı bu grafikte, Katolik nüfusunun Marunîlerin ayrılması ile doğal olarak % 11,9 azaldığı, Müslümanların oranında % 2,03 azalma yaşanırken, yabancıların % 5,11 olarak yer aldıkları tespit edilmiştir.

1911-2 tarihlerine gelindiğinde Beyrut Sancağının nüfusu ise şu şekilde oluşmuştur;

TABLO - 48 1911-2 Tarihinde Beyrut Sancağının Nüfusu⁶⁸²

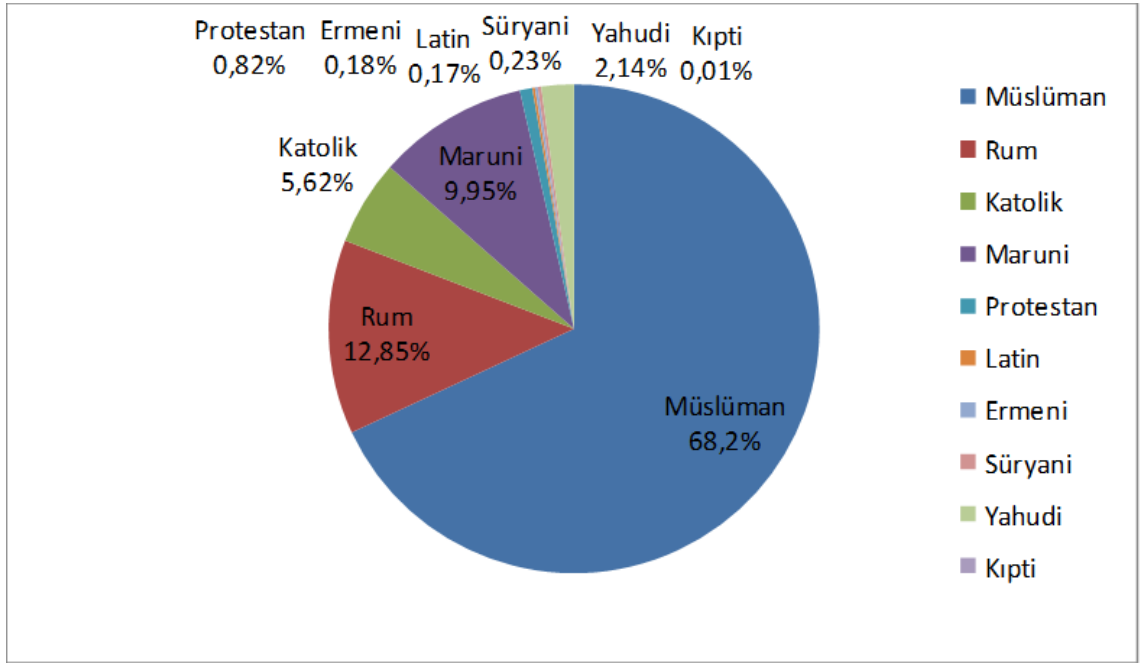
Cemaat	Beyrut	Sayda	Sur	Merci'yun	Genel
Müslüman	45063	46472	31653	22296	145484
Rum	22018	130	550	4777	27475
Katolik	3718	2540	4101	1671	12030
Maruni	13446	3430	3059	1338	21273
Protestan	314	110	206	1133	1763
Latin	250	19	--	103	372
Ermeni	393	2	--	--	395
Süryani	491	--	--	--	491
Yahudi	3431	859	--	278	4568
Kipti	19	--	--	--	19
Toplam	89143	53562	39569	31596	213870

⁶⁸² **Memâlik-i Osmani'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği**, Dersaadet, 1336, s.14-15. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, isimli eserinde bu tarihi 1914 olarak belirtmiştir. K. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s.214-215.

Sancağın toplam nüfusu 213870 olan Beyrut sancağının kazâlara göre yüzde oranı ise şu şekilde idi; % 41,68'sini Beyrut, % 25,04'i Sayda, % 18,50'i Sur ve %14,77'i Mercî'yun oluşturmaktaydı. 1893-4 nüfusuna göre toplam nüfus % 49.33 artarken sancak nüfusunun kazâlara göre artış oranı ise şu şekilde idi; Beyrut % 67.16, Sayda % 28.42, Sur % 34.97 ve Mercî'yun % 67.42 oranında nüfusları artmıştır.

1881-2 ye göre nüfus artışı % 55,55 olmakla birlikte bu oranın kazâlara göre yüzde olarak dağılımı ise şöyle idi; Beyrut şehrinin nüfusu % 70,35, Sayda %34,73, Sur % 51,39 ve Mercî'yun % 63,93 artmıştır. En fazla artış Beyrut şehrinde yaşanmıştır. 1911 tarihinde Cemaatlere göre ise nüfus dağılımı ise şu şekilde oluşmuştur;

Grafik 4. 1911-2 Tarihinde Beyrut Sancağının Cemaatlere Göre Nüfus Oranı

1893-4 tarihinde cemaatlerin nüfus oranlarını karşılaştırdığımızda Müslümanların % 3,83, Rumların % 1,06 ve Yahudilerin %1,08 oranında nüfuslarının arttığı, bunların aksine Marunîlerin nüfusunda % 0,93 oranında azalma olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak Beyrut Sancağı, nüfus artış oranlarından hareketle dışa bağlı bir nüfus artışının yaşandığı, sancağın nüfus yoğunluğuna göre sırasıyla, Beyrut, Sayda, Sur ve Mercî'yun olduğu, cemaatlere göre Müslümanlar dışında bütün cemaatlerin diğer şehirlere oranla en fazla Beyrut'ta bulundukları ve Müslümanların ise Sayda kazâsında yaşadıkları tespit edilmiştir.

2. Beyrut Şehrinin Nüfusu

Osmanlı devletinde 1831 tarihinde yapılan ilk nüfus sayımında Beyrut şehri ile ilgi bilgi bulunmamaktadır⁶⁸³. Beyrut Sancağına ait bilgileri ise ilk olarak Suriye vilâyetine bağlı olduğu dönemde hâne bazında tespit etmek mümkündür. 1871-2 tarihinde Beyrut şehrinin hâne bazında nüfusu ise şu şekildedir;

TABLO - 49 1871-2 Tarihinde Beyrut Şehrinin Nüfusu⁶⁸⁴

Cemaat Adı	Hâne Sayısı	Hâne sayısının 5 Katsayısı ile Çarpımı	Hâne sayısının 7 Katsayısı ile Çarpımı	Yüzde Oranları
Müslüman	1790	8950	12530	% 37
Rum	2000	10000	14000	% 41
Katolik	500	2500	3500	% 10
Marunî	500	2500	3500	% 10
Latin	1	5	7	% 0,1
Ermeni	14	70	98	% 1
Süryani	11	55	77	% 0,8
Yahudi	60	300	420	% 1
Kıpti	1	5	7	% 0,1
Toplam	4877	24385	34129	% 100

Gerçek nüfusu bulmak için bazı metotlar uygulanmakta ve hâne sayısı belirli katsayılar ile çarpılmaktadır. Ömer Lütfi Barkan'ın hâne karşılığı olarak kabul ettiği “5” katsayısı bugün pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmesinin yanında, bu katsayıyı az bularak “7” katsayısını kullananlar olduğu gibi daha az olması gerektiğini savunanlarda bulunmaktadır⁶⁸⁵. Beyrut şehrinin hâne sayısından hareketle şehrin nüfusunu tahmini olarak belirtmek için şehrin 1871 den önceki ve sonraki tarihlerdeki nüfusunda gözönüne alarak hareket edildiğinde 7 katsayısının kullanılmasının doğru olacağı sonucu ortaya çıkmaktadır. Hâne katsayısı 7 olarak kullanıldığında şehrin

⁶⁸³ F. Akbal; “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu’nda İdarî Taksimat ve Nüfus”, s.617-628.

⁶⁸⁴ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1288 H. (1871-1872 M.), s.168.

⁶⁸⁵ R. Özdemir, Ankara, s.118; Nejat Göğünç; “Hâne Deyimi Hakkında”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C.XXXII, İstanbul, 1979, s. 332.

toplam nüfusu 34129 kişi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu rakama şehirde bulunan diğer unsurlarda eklenince şehir nüfusunun tahmini olarak 35.000-40.000 kişi arasında bulunma ihtimali yüksektir. 1881-2 tarihinde şehir nüfusunun 52328 olduğu bilgisinden hareket ederek, şehir nüfusunun 1871-2 tarihinde 35.000-40.000 kişi arasında olması mümkün gözükmemektedir. Beyrut şehrinde cemaatlere bakıldığında Rumların şehrin en kalabalık cemaati olduğu onu ise Müslümanların takip ettiği tespit edilmiştir. Beyrut şehrinin nüfusunu daha iyi anlayabilmek için tek bir tabloda nüfus rakamlarının gösterilmesini uygun bulundu. Beyrut şehrinin nüfus miktarı tarihlerine göre ise şu şekilde oluşmuştur;

TABLO - 50 Beyrut Şehrinin Nüfusu

Tarih	1881-2 ⁶⁸⁶			1884-5 ⁶⁸⁷			1893-4 ⁶⁸⁸			1901-2 ⁶⁸⁹			1904-5 ⁶⁹⁰			1908-9 ⁶⁹¹			1911-2 ⁶⁹²
Cemaat	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam
Müslüman	10969	11693	22662	13340	12622	25962	10347	9828	20175	10442	9939	20381	11306	9276	20582	15928	16386	32314	45063
Rum	6473	6821	13294	2030	2693	4723	6208	6217	12425	6900	6571	13471	6838	6605	13443	7897	6387	14284	22018
Katolik	7037	7468	14505	2224	2103	4327	1702	1680	3382	1480	1761	3241	1717	1716	3433	1959	1740	3699	3718
Marunî	--	--	--	2474	2293	4767	3740	4385	8125	2867	3025	5892	3973	2526	6499	5764	1782	7546	13446
Protestan	153	189	342	438	420	858	137	115	252	126	177	303	122	89	211	217	210	427	314
Latin	145	97	242	32	42	74	79	121	200	89	94	183	92	42	134	120	115	235	250
Ermeni	32	54	86	72	72	144	160	163	323	126	162	288	147	165	312	310	259	569	393
Süryani	--	--	--	23	21	44	106	95	201	662	630	1292	144	99	243	231	199	430	491
Yahudi	582	615	1197	474	455	929	472	443	915	95	98	193	731	643	1374	1514	1370	2884	3431
Dürzi	--	--	--	307	310	617	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Kıpti	--	--	--	--	--	--	2	4	6	--	--	--	2	4	6	11	9	20	19
Yabancı	--	--	--	1314	1315	2692	3985	3340	7325	--	--	--	869	367	1236	--	--	--	--
Toplam	25391	26937	52328	22755	22382	45137	26938	26391	53329	22787	22457	45244	25941	21532	47473	33951	28457	62408	89143
G. Toplam	52328		--	45137		--	53329		--	45244		--	47473		--	62408		--	89143

⁶⁸⁶ K. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s.168-169.

⁶⁸⁷ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1302 H. (1884-1885 M.), s.234-235.

⁶⁸⁸ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.462.

⁶⁸⁹ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.), s.317.

⁶⁹⁰ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905M.), s.308.

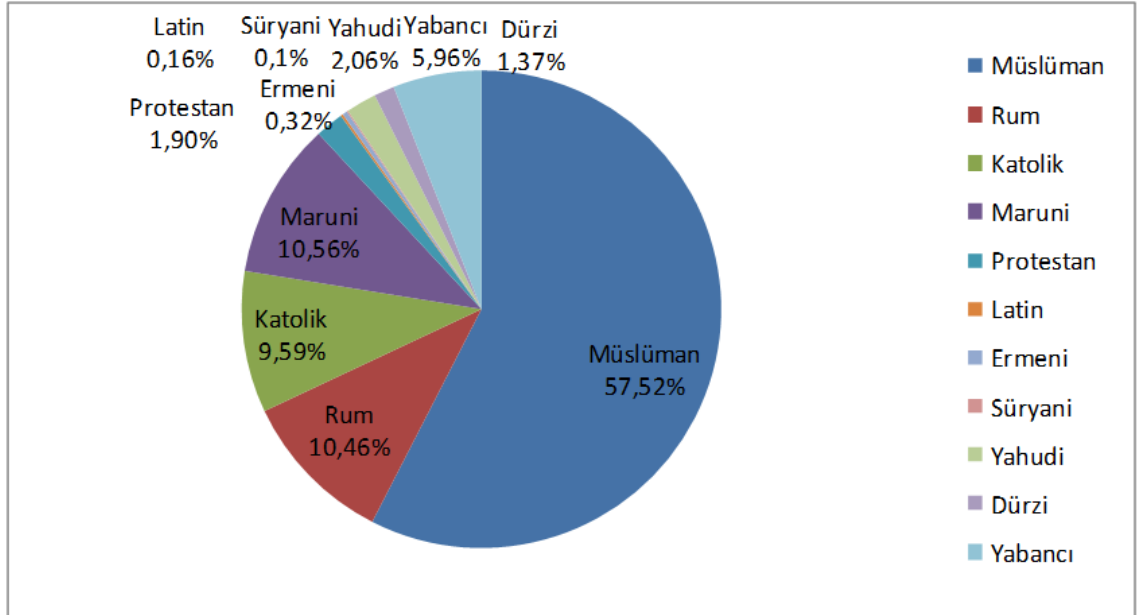
⁶⁹¹ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.475.

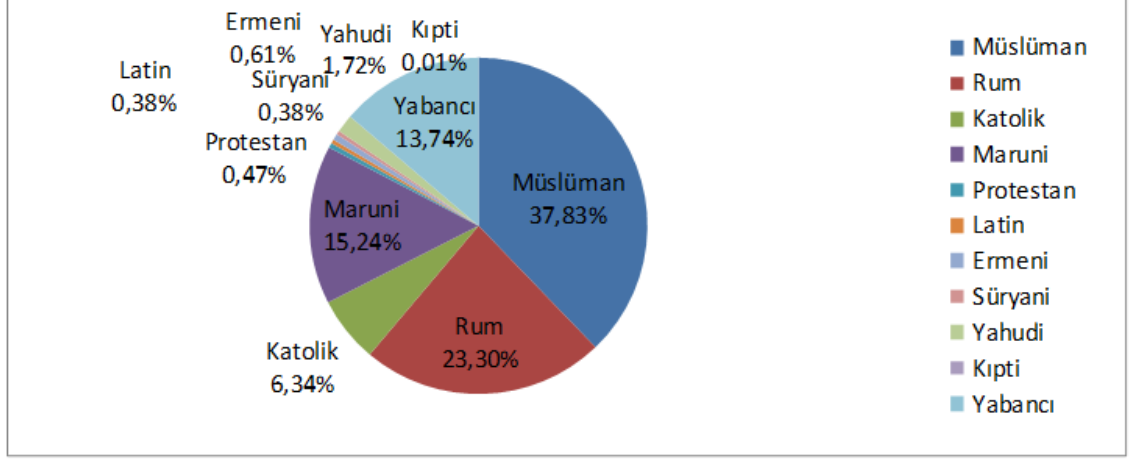
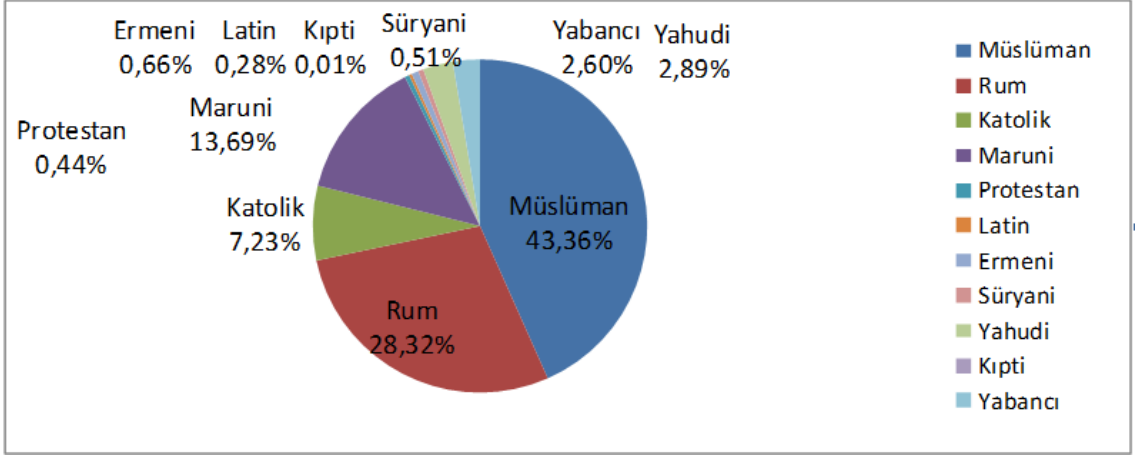
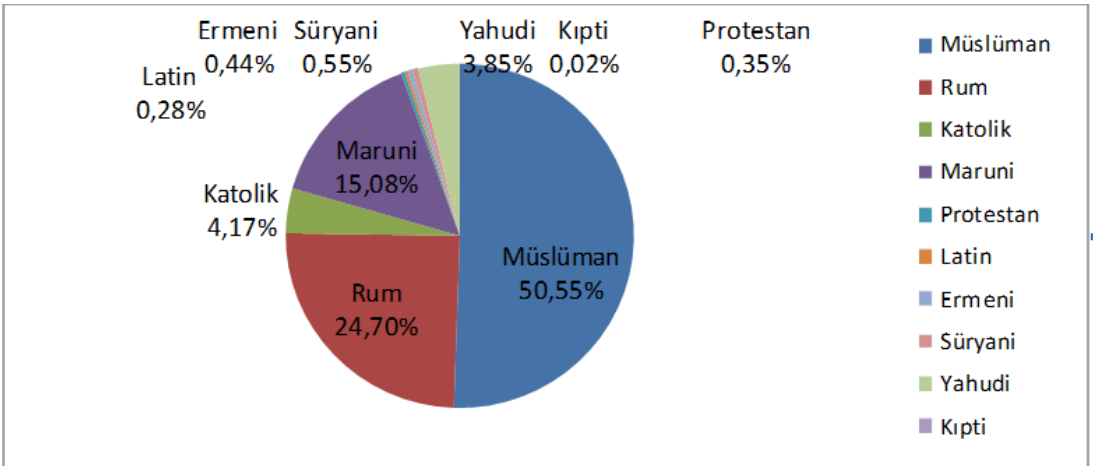
⁶⁹² Memâlik-i Osmani'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği, Dersaadet, 1336, s.14-15.

Tablo. 50 incelendiğinde Beyrut şehir nüfusunda düzenli bir artış ve azalma yaşanmadığı inişli ve çıkışlı bir yapıya sahip olduğu gözükmemektedir. 1908-9 dan sonra hızlı bir nüfus artışının olması da tabloda dikkat çeken başka bir özelliktir. Bu artış ve azalmayı daha iyi anlamak için yıllara göre nüfus artış hızına dair bilgi bu konu hakkında daha net veri elde edilmesini sağlayacaktır. Şehir nüfusunun yüzde olarak artış ve azalma ise şu şekilde oluşmuştur; 1871-2 nüfusuna göre 1881-2 nüfusu % 53,32 artarken, 1884-5 de 1881-2'ye göre % -13,74 azalmış, 1893-4'de 1884-5'e göre % 18,15 artmış, 1901-2'de 1893-4'e göre % -15,16 azalmış, 1904-5'de 1901-2'ye göre % 4,93 artmış, 1908-9'da 1904-5'e göre % 31,46 artmış ve son olarak 1911-2'de 1908-9'a göre % 42,84 oranında nüfus artışı olmuştur. 1871-2 tarihi ile 1911-2 nüfus oranları arasındaki fark ise % 161,19 oranında artış yaşanmıştır.

Beyrut şehrinde cemaatlere göre nüfus oranı, şehir içindeki birçok kurum ve idarî yapıyı etkilemesinden dolayı önem arz etmekteydi. Birçok araştırmacıda bu konuda mutabık olamamışlardır. Bu konun daha iyi aydınlanması için yıllara göre hazırlanmış birkaç grafiğe bakmak bize en doğru bilgiyi verecektir. Beyrut şehrinin yıllara göre cemaat oranları ise şu şekilde oluşmuştur;

Grafik 5. 1884-5'te Beyrut Şehrinin Cemaatlere Göre Nüfus Oranı

Grafik 6. 1893-4'te Beyrut Şehrinin Cemaatlere Göre Nüfus Oranı**Grafik 7. 1904-5'te Beyrut Şehrinin Cemaatlere Göre Nüfus Oranı****Grafik 8. 1911-2'te Beyrut Şehrinin Cemaatlere Göre Nüfus Oranı**

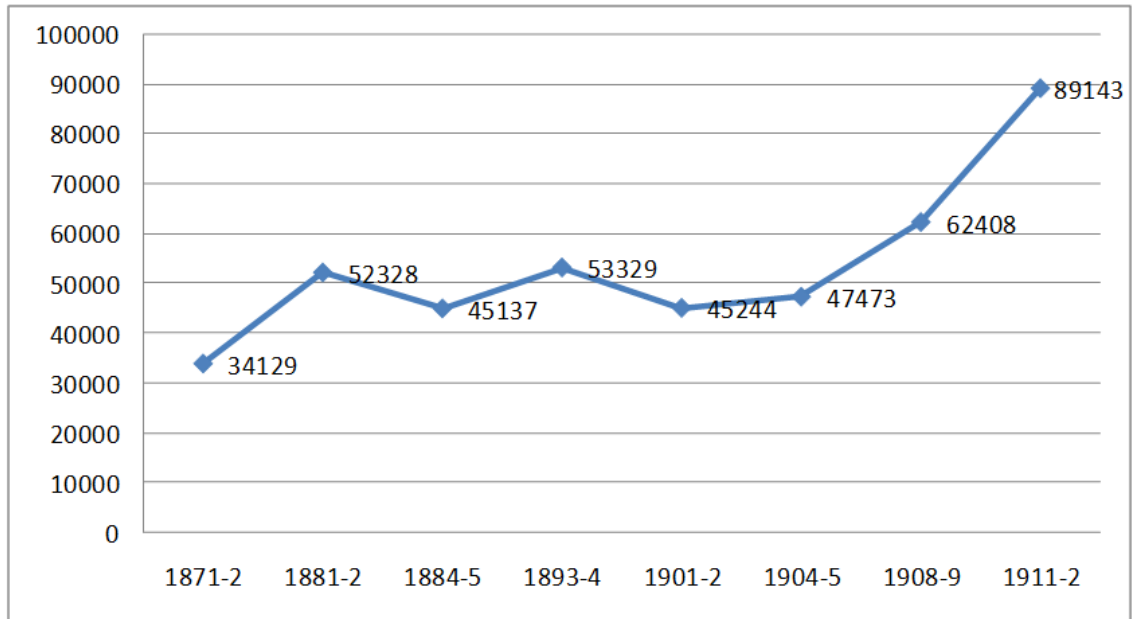
Yukarıda verilen 5, 6, 7, 8, nolu grafikler incelendiğinde şehirde Müslümanların sürekli çoğunlukta bulundukları ve Müslüman nüfusunun diğer unsurlara oranla hızlı

artış gösterdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Müslümanların ardından Hristiyan gruplar nüfus yoğunluklarına göre sırasıyla Rum, Katolik ve Maruniler'den oluşmaktaydı.

Beyrut şehrinin dinî gruplara göre oranını Leila Tarazi Fawaz, *Merchants and Migrants in Nineteenth-Century Beirut*, isimli eserinde tahmini olarak yıllara göre şu şekilde belirtmiştir; 1895 tarihinde Müslümanların % 35, Hristiyanların ise % 63, 1908'de Müslümanların % 47, Hristiyanların % 48, 1912'de Müslümanların % 34, Hristiyanların % 54 olduğunu ifade etmiştir⁶⁹³. Fawaz'ın belirttiği bilgilerden 1908 tarihindeki nüfus oranı dışında hiçbir verinin doğru olmadığını Osmanlı devletinin resmi kayıtlarından elde edilerek oluşturulan grafiklerde açık bir şekilde görülmektedir. 1893-4 tarihinden itibaren Müslüman nüfusunun sürekli arttığı tespit edilmiştir.

Beyrut şehrinin genel olarak tarih içerisindeki nüfus hareketliliği ise şu şekilde oluşmuştur;

Grafik 9. Beyrut Şehrinin Yıllara Göre Nüfus Hareketliliği

Grafik. 9'da anlaşılaacağı üzere şehir'de nüfus miktarının, artış ve azalmasının düzenli bir şekilde gerçekleşmemiştir. Bu artış ve azalmanın tamamının Beyrut şehrinin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmadığı genelinin bölge olaylarından dolayı, dalgali bir seyir izlemiştir. Şehir nüfusunu etkileyen bazı dış etmenler ise şunlardı; 1860 tarihine kadar yaşanan Cebel-i Lübnan olayları, Mısır'ın İngilizler tarafından işgal

⁶⁹³ L. T. Fawaz, *Nineteenth-Century Beirut*, s.131.

edilmesi, Yahudi göçleri, Suriye bölgesinde meydana gelen olaylar ve devletin siyasi yapısından kaynaklanan birçok etken şehrin nüfusunu etkilemesi grafik. 9 da görülen dalgalanmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu gibi genel konuları bu alanlarda söz sahibi olan araştırmacılara bırakarak, şehrin iç etkenlerinden kaynaklanarak şehrin nüfusunu etkileyen sebepleri açıklamaya çalışalım.

Şehir nüfusunu etkileyen en önemli iç etken Beyrut'un liman şehri olması idi. Beyrut limanına, karantina idaresinin kurulması ile birlikte limanın ticaret hacminde hızlı bir şekilde artış yaşandı. Bu yeniliği Beyrut limanın yeniden ve daha büyük bir şekilde inşa edilmesi takip etmiştir. Beyrut limanının yeniden inşasıyla adı, İstanbul, İzmir ve Selanik ile birlikte anılacak kadar büyük ticaret hacmine kavuşmuş oluyordu. Ticaret hacminin artması, doğal olarak iş olanaklarını meydana getirdiği gibi nüfusunda artışını tetiklemiştir. Beyrut şehrinden deniz yolu ile birçok ülkeye direkt olarak yolculuk edilebilecek şirketlerin kurulması nüfus hareketliliğini arttırdı. Bu şirketlerin en meşhurları ise şunlardı, Fransa'ya ait Mesajeri Maritime, Avusturyalılar ait Loyd, Ruslara ait şirketler, İngilizlere ait şirketler⁶⁹⁴ ve Amerikalılara ait denizyolu şirketleri bulunmaktaydı. Deniz yollarının işlerliği kadar Beyrut'ta kara ve demiryolu taşımacılığı da gelişmişti. Beyrut-Şam arası işleyen yük ve yolcu arabaları, demiryollarında Beyrut-Şam, yine Beyrut-Cebel-i Lübnan arasında işleyen elektrikli tramvay hattının bulunması şehre insan akışını kolaylaştırıyordu.

Şehir, içinde bulunan eğitim, sağlık ve sosyal tesislerin zamanına göre modern bir yapıda olmasında şehri cazibe merkezi haline getirmişti. Eğitim alanında, yatılı ve normal ilk, orta ve yüksek öğretim kurumlarının bulunması şehre dışarıdan öğrencilerin gelmesini teşvik ediyordu. Sağlık hizmetlerinde, askerî, özel ve resmî kurumlara ait olmak üzere hastahânelerin bulunması, birçok branşta dünyada söz sahibi olan doktorların bulunması ki bunların birçoğu misyonerdi. Sosyal olarak şehrin pek çok mahallesinde park ve bahçelerle donatılması, tiyatro, gazino, lokantaların bulunması Beyrut'u tercih edilecek bir şehir haline getirmiştir.

Ekonomik olarak şehirde pek çok işletmenin yanı sıra büyük fabrikalar bulunmaktaydı. 1879-80 tarihinde şehirde bulunan fabrika sayısı şöyle idi; 12 ipek

⁶⁹⁴ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.), s.249-250.

fabrikası, 1 kiremit fabrikası, 1 makarna fabrikası, 1 şemsiye fabrikası, 1 deri fabrikası, 1 lun fabrikası, 1 kibrit fabrikası, 1 tahta fabrikası bulunmaktaydı⁶⁹⁵. Bu nedenli yatırımların artması köyden kente olan göçleri arttırmakta idi.

Belediyecilik anlamında ise şehrin cadde ve kaldırımları muntazam bir şekilde yapılmış olmakla birlikte şehrin tüm mahalle ve sokakları elektrikle aydınlatılmış, şehirde içme suyu için özel demir borularla meskenlere kadar içme suyu çekilmişt⁶⁹⁶.

Bu imkânlar göz önüne alındığında Beyrut şehrinin cazibe merkezi olması ve 1904 yılından sonra nüfusunun hızlı bir şekilde, artış yaşanmasının doğal olduğu görülmektedir.

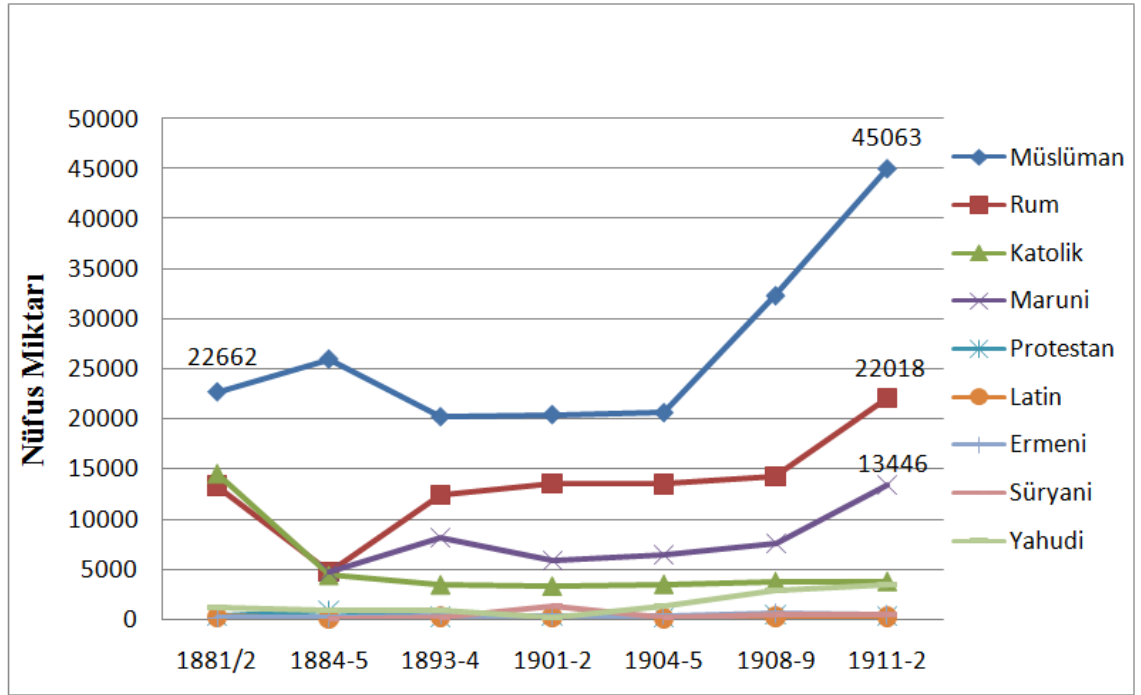
Sonuç olarak, Beyrut şehrinin nüfusunun resmi rakamlarda belirtilenden çok farklı olduğu, resmi kayıtlara göre şehir nüfusunda yıllara göre dalgalanmanın yaşandığı, Müslümanların, çoğunlukta bulundukları ve sayılarının sürekli arttığı, şehrin nüfusunun değişmesinde, genelde dış etmenlerin etkili olmasının yanı sıra iç etmenlerinde kuvvetli olduğu tespit edilmiştir.

3. Dinî Grupların Nüfusa Oranı

Bu başlık adı altında Beyrut'ta bulunan dinî grupların hareketleri ve özellikleri hakkında genel olarak bilgi vermeye çalışılacaktır. Şehir nüfusu ile ilgili çalışmalarda resmî nüfus miktarı ile gayr-i resmi nüfus miktarı arasında büyük farklılıkların olması dinî grupların nüfusa oranları ile ilgili bilgilerde hata yapılabilmesine neden olacağından, bu bölümde resmi nüfus kayıtları esas alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için şehirde bulunan dinî grupların nüfus hareketleri yıllara göre şu şekilde oluşmuştur.

⁶⁹⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.), s.162.

⁶⁹⁶ Su, elektrik, havagazı ve yol şirketleri hakkında şehirde bulunan şirketler başlığı adı altında detaylı bilgi verilecektir.

Grafik 10. Beyrut Şehrinin Yıllara Göre Dinî Grupların Nüfus Hareketliliği

Grafik. 10’da belirlenen bilgiler Müslümanlar, Marunîler, Rumlar, Katolikler, Yahudiler ve diğerleri başlığı adı altında değerlendirilecektir.

3.1. Müslümanlar

Hız. Ömer’in 635 tarihinde Beyrut’u fethetmesiyle birlikte Müslüman nüfusun şehre girdiği bilinmektedir. Emevi hükümdarı Muaviye’nin deniz faaliyetlerine önem vermesi burada gemiler inşa ettirmesi ile birlikte şehir nüfusunda Müslümanların sayısı giderek artmaya başlamış, bunu Abbasiler dönemide takip etmiştir. Haçlı seferleri sırasında Müslümanların, şehri kısmi olarak terk ettikleri bu seferlerin sona ermesi ile de Beyrut’a döndükleri bilinmektedir. Müslümanların şehri tekrar ele geçirmesiyle Müslüman nüfusun, artışı da hızlanmıştır. Osmanlı devletinin, Memlukulardan bölgenin hâkimiyetini devr alması ile birlikte bölgede Müslüman nüfusta sürekli artış yaşanmıştır. Öyle ki 16. yüzyılın sonlarında şehir nüfusu içerisinde Müslümanların oranı % 87 gibi bir seviyeye çıkmıştır ki, Müslümanların şehir nüfusunun tamamına yakın bir kısmına hâkim oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. 19. Yüzyılda bölgede meydana gelen olaylarla birlikte nüfus yapısı değişmeye başlamıştır. Hristiyan ve Yahudi göçleri şehirlerdeki Müslüman oranında da değişiklikleri meydana getirmiştir.

Bu göçler hem şehir içine hemde şehir dışına olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Müslümanların şehir nüfusu içersinde toplam nüfusa oranı sırasıyla, 1871-2'de % 37, 1881-2'de % 43,31, 1884-5'de %57,52, 1893-4'te % 37,83, 1901-2'de 45,05, 1904-5 % 43,36, 1908-9'da % 51,78, 1911-2'de % 50,55 olmuştur. İncelenen tüm dönemlerde 1871-2 haricinde şehirde en büyük dinî grubu resmî rakamlara göre Müslümanların oluşturduğu tespit edilmiştir. Müslümanların bu oranındaki değişiminde şehirde meydana gelen nüfus artış ve azalmalarına paralellik arz ettiği görülmektedir. Müslümanlardaki yüzde olarak artışlara bakıldığında şu sonuç ortaya çıkmaktadır, 1871-2'e göre 1881-2 nüfusu %80,86 artmış, 1884-5 'te 1881-2'ye göre % 14,56 artmış, 1893-4'te 1884-5'e göre % -22,29 azalma, 1901-2'de 1893-4'e göre % 1,02 artmış, 1904-5'te 1901-2'ye göre % 0,99 artmış, 1908-9'da 1904-5'e göre % 57 artmış ve son olarak 1911-2'te 1908-9'a göre % 39,45 oranında nüfus artışı yaşanmıştır. Grafik. 9 incelendiğinde Müslüman nüfus 1871-2'den 1911-2'ye kadar olan sürede % 259,64 oranında artmış. Bu oran, şehir nüfusunun ortalama artış oranı olan % 161,19 dan, % 98,45 daha fazladır. Bu oran Müslüman nüfusun şehir nüfusuna oranla daha hızlı arttığının ispatıdır. Genel olarak Osmanlı hâkimiyetinde Beyrut'taki müslüman nüfusun çoğunlukta bulunduğu hem yüzde oranı düzeyinde hem sayısal olarak görülmüştür.

3.2. Rumlar

Müslümanlardan sonra şehirde en kalabalık topluluk Rumlardı. Bölgede bulunan Rumların çoğunluğu Yunanistan, Kıbrıs ve Anadolu'dan şehre gelmişlerdi. Bunların yanında Araplardan da kendisini Rum olarak addedenlerde bulunmaktaydı⁶⁹⁷. Rumların tamamı Ortodoks olmakla birlikte biri Kudüs diğeri Antakya'da olmak üzere iki patrikleri bulunmaktaydı. Kudüs patriğinin idaresinde bulunan metropolidleri şehirdeki manastırlarında ikâmet ederdi. Beyrut'ta incelenen dönemde 1893-4 de Ortodoks Metropolidi olarak *Gafiril Şatılan Efendi*⁶⁹⁸, 1904-5'de ise *Cerasimus Mısra Efendi* görev yapmıştır⁶⁹⁹. Rusya'nın bölgede kurmuş olduğu Filistin Rusya cemiyeti tarafından Rum Ortodoksları korumakta onlara eğitim, sağlık ve ibadet merkezleri

⁶⁹⁷ Mehmet Behçet, Refik Temimi, **Beyrut Vilâyeti (Cenubi Kısmı)**, Beyrut, 1333, s.19.

⁶⁹⁸ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1311 H. (1893-1894 M.), s.250.

⁶⁹⁹ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1322 H. (1904-1905 M.), s.127.

açmalarında yardımcı olmaktadır. Rusya, Osmanlı topraklarında başlatmış olduğu Ortodoksların hamiliğini Beyrut'ta, Rumlar üzerinden yürütmekteydiler. Osmanlı hâkimiyetinde Rumlar, tahrîr defterlerine hristiyan olarak kayıt edildiklerinden dolayı şehir içindeki oranları hakkında 19. Yüzyıla kadar kesin bir yorum yapmak mümkün olmasa da şehirdeki en kalabalık Hristiyan topluluğu oldukları bilinmektedir. Rumların şehir nüfusu içersinde toplam nüfusa oranı sırasıyla, 1871-2'de % 41, 1881-2'de % 25,41, 1884-5'de %10,46, 1893-4'te % 23,30, 1901-2'de 29,77, 1904-5 % 28,32, 1908-9'da % 22,89, 1911-2'de % 24,70 oranında olmuştur. Rum nüfusun, yıllara göre yüzde olarak artış ve azalmalarına bakıldığında ise şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır; 1871-2'ye göre 1881-2 nüfusu % -5,04 azalmış, 1884-5 'te 1881-2'ye göre % -64,47 azalmış, 1893-4'te 1884-5'e göre % 163,07 artmış, 1901-2'de 1893-4'e göre % 8,42 artmış, 1904-5'te 1901-2'ye göre % -0,21 azalmış, 1908-9'da 1904-5'e göre % 6,26 artmış ve son olarak 1911-2'te 1908-9'a göre % 54,14 oranında nüfus artışı yaşanmıştır. En dikkat çeken gelişme 1884-5 tarihinde meydana gelen % -64,47 oranındaki azalma ile 1893-4 tarihindeki %163,07 oranındaki artıştır. Bu azalma ve ardından gelen artışın neden olarak herhangi bir sebep ileri sürmek mümkün değilse de, Rumların nüfusunun 1884-5 tarihinde yanlış hesaplandığı Rum nüfusunun incelenen resmi nüfus kayıtlarında hiçbir zaman 12000 kişinin altına düşmediği görülmektedir. Böylelikle 1893-4 tarihinde Rum nüfusun normal düzeyde hesaplanması ile de % 163,07 oranındaki sunni artış ortaya çıkmıştır. Şehir nüfus artış oranında % -103,94 daha az nüfus artışına sahiptiler.

İncelenen dönemde Rum nüfusun Beyrut hem sancakta, hemde şehir de Müslümanlardan sonra en kalabalık topluluğunu oluşturduğu nüfus artışlarının şehir nüfus artışına oranla azalma olduğu tespit edilmiştir.

3.3. Marunîler

Marunîler, 9. yüzyıldan sonra Kuzey Suriye bölgesinden, Lübnan bölgesine göç etmiş, Arami-Süryani kökenli bir topluluktur ve adlarını 410 tarihinde ölmüş olan Aziz Marun adında bir rahipten almışlardır⁷⁰⁰. Marunîler, Hristiyanlığı kabul etmiş Araplar olarakta bilinmektedirler. Marunîlerin hamiliğini Fransızlar üstlenmişlerdir. Bunun

⁷⁰⁰ Ramazan Işık, **Marunî Kilisesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s.21.

tarihi alt yapısında ise Haçlı seferleri sırasında başlamıştır. Fransa Kralı 1250 tarihinde Marunîlerin Haçlı seferleri sırasında yaptıkları hizmetlere karşılık onlara bir “*Charte*” (Şart) vermiş ve bunda Marunîlere her türlü yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir⁷⁰¹. Fransa Kralı XIV. Luide yayınlamış olduğu bir bildiride, Lübnan bölgesinde bulunan Marunîleri himayesi altına aldığını belirtmesi, Marunî ve Fransa ile ilişkileri açısından yeni bir boyut kazandırmıştı. Fransa’nın Marunîlerle olan yakınlığı ilerleyen tarihlerde daha da ileri bir seviyeye çıkmıştır. Marunîler kendilerini Fenikelilerin mirasçıları olarak kabul etmeleride Beyrut’ta bulunan diğer guruplara karşı bir üstünlük psikolojisinede sahip olmalarını sağlamıştır⁷⁰². Marunîler çoğunlukla Cebel-i Lübnan ile Beyrut’un doğusunda yaşamaktaydılar. İncelenen dönemde Beyrut’ta Marunî Metropolitliği görevini uzun süre Yusuf Dibas Efendi yürütmüştür⁷⁰³.

Beyrut’ta Rum Ortodokslardan sonra üçüncü kalabalık dinî gurup oluşturmaktaydılar. Marunîlerin şehir nüfusu içersinde toplam nüfusa oranı sırasıyla, 1871-2’de % 10, 1884-5’de %10,56, 1893-4’te % 15,24, 1904-5 % 13,69, 1908-9’da % 12,09, 1911-2’de % 15,08 oranında olmuştur. Şehir nüfusu içerisinde toplam nüfusa oranı sürekli değişiklik arz etmiştir. Marunî nüfusun, yıllara göre yüzde olarak artış ve azalmalarına bakıldığında ise şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır; 1893-4 nüfusu 1884-5’e göre % 70,44 artmış, 1901-2’de 1893-4’e göre % -27,48 azalmış, 1904-5’te 1901-2’ye göre % 10,30 artmış, 1908-9’da 1904-5’e göre % 16,11 artmış ve son olarak 1911-2’te 1908-9’a göre % 78,19 oranında nüfus artışı yaşanmıştır. Şehir ortalamasından % 122,98 daha fazla artış yaşanmıştır. Bu artışın temel nedeni ise Cebel-i Lübnandan Beyrut’a olan göçlerdir.

3.4. Katolikler

Katolikler, Osmanlı devletinde diğer hristiyan gruplarına oranla daha fazla gelişme göstermişlerdir. Bunun nedeni ise Kanuni Sultan Süleyman ile başlayan Fransa-Osmanlı yakınlaşması ile Fransızlara verilen imtiyazdır. Katolikler bu imtiyazı kullanarak misyonerlik çalışmaları için kendilerine daha rahat bir ortam sağlamışlardı. Beyrut’ta

⁷⁰¹ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, (Siyasi, Savaş ve Diplomasi)*, İstanbul, 2004, s.109.

⁷⁰² Ramazan Işık, “*Osmanlı’nın Son Dönemlerinde Marunîlerin Lübnan’da Bağımsız Bir Hristiyan Devleti Kurma Girişimlerinin Fikri Temelleri*”, *FÜSBD*, C.15, S.2, Elazığ, 2005, s.415-416.

⁷⁰³ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.)*, s.127.

faaliyette bulunan Fransız kökenli misyoner Katolik grupları ise şunlardı; Cizvit papazları, Fransiskanlar (Franciscains), Karmel Rahipleri, Saint Joseph rahipleri, Nasıra rahipleri, Frerler, Karmalitler, Lazaristler gibi birçok Katolik gurubu mevcuttu⁷⁰⁴. Beyrut Katolikleri Antakya'ya bağlı Beyrut'ta metropolitleri bulunmaktaydı. 1857-8'de Beyrut metropoliti Agabiyus Efendi⁷⁰⁵, 1893-4'de Melatius Efendi bu görevi yürütmüşlerdir⁷⁰⁶.

Katolikler şehir içinde nüfus yoğunluğu bakımından dördüncü sırada gelmekteydiler. Katolik nüfusu diğer gruplara göre nüfus artışında sürekli azalma göstermişlerdir. Katoliklerin şehir nüfusu içerisinde toplam nüfusa oranı yüzde olarak sırasıyla, 1871-2'de % 10, 1881-2'de % 27,72, 1884-5'de % 9,59, 1893-4'te % 6,34, 1904-5 % 7,23, 1908-9'da % 5,93, 1911-2'de % 4,17 oranında olmuştur. Bu bilgilerden en dikkat çekici olan 1881-2 de şehir içindeki nüfus oranının % 28 olması ki bu nüfus sayımında Marunilerle Katolikler bir arada sayılmış ve Katolik başlığı altında verildiğinden bu denli yüksek yüzde oranı ortaya çıkmıştır.

Katolik nüfusun, yıllara göre yüzde olarak artış ve azalmalarına bakıldığında ise şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır; 1893-4'te 1884-5'e göre % -21,84 azalmış, 1901-2'de 1893-4'e göre % -4,17 azalmış, 1904-5'te 1901-2'ye göre % 5,92 artmış, 1908-9'da 1904-5'e göre % 7,75 artmış ve son olarak 1911-2'te 1908-9'a göre % 0,51 oranında nüfus artışı yaşanmıştır. Katoliklerin nüfusu diğer dinî gruplara göre çok az bir artışın yaşandığı, şehrin nüfus artışına göre nüfus artışı olmadığı, Grafik. 9'da görüldüğü üzere nüfusun yatay bir seviyede seyrettiği görülmektedir.

3.5. Yahudiler

Lübnan bölgesinde ilkçağdan beri yaşayan Yahudilerin büyük çoğunluğu buradan göç ederek değişik ülkelere yerleşmişlerdir. Geride kalanlar ise şehir merkezlerinde ticaret ve kuyumculukla uğraşmaktaydılar. 16. Yüzyılda Beyrut şehir nüfusunun % 1,77'sini oluşturan Yahudiler 19. Yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Rusya'dan

⁷⁰⁴ Mehmet Behçet, Refik Temimi, **Beyrut Vilâyeti (Cenubi Kısmı)**, Beyrut, 1333, s.21-27.

⁷⁰⁵ **Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye**, 1274 H. (1857-1858 M.), s.160; **Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye**, 1286 H. (1869-1870 M.), s.166.

⁷⁰⁶ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1322 H. (1904-1905 M.), s.127.

getirilen göçmenlerle sayıları şehir nüfusunda % 4'e kadar çıkmıştır⁷⁰⁷. İncelenen dönemde Beyrut'ta görev yapan ruhani liderleri Hahambaşı Vekili Yusuf bin Sinyor Efendi idi⁷⁰⁸. Yahudilerin şehir nüfusu içersinde toplam nüfusa oranı yüzde olarak sırasıyla, 1871-2'de % 1, 1881-2'de % 2,29, 1884-5'de % 2,06, 1893-4'te % 1,72, 1904-5 % 2,89, 1908-9'da % 4,62, 1911-2'de % 3,85 olmuştur. Yahudi nüfusunda sürekli artış yaşandığı ve bunun normal şartlarda olmadığı, Yahudi göçlerinden kaynaklandığı bilinmektedir.

Yahudi nüfusun, yıllara göre yüzde olarak artış ve azalmalarına bakıldığında ise şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır; 1871-2'e göre 1881-2 nüfusu % 185 artmış, 1884-5 'te 1881-2'ye göre % -22,39 azalmış, 1893-4'te 1884-5'e göre % -1,51 azalmış, 1901-2'de 1893-4'e göre % -78,91 azalmış, 1904-5'te 1901-2'ye göre % 611,92 artmış, 1908-9'da 1904-5'e göre % 109,90 artmış ve son olarak 1911-2'te 1908-9'a göre % 18,97 oranında nüfus artışı yaşanmıştır. Yahudi nüfusunda çok aşırı ve hızlı artışlar yaşanmıştır, özellikle 1904-5 tarihinde % 611,92'lik artışın şehirde yaşanan en hızlı artış olması dikkat çekicidir. 1871-2'den 1911-2'ye kadar olan sürede Yahudi nüfusun % 716,90 oranında artmış, bu tarihler arasında şehir nüfusunun artışı oranı olan % 161,19 dan, % 555,19 daha fazla artarak şehirde bu süre arasında en fazla nüfusu artan dinî grup olmuştur.

3.6. Diğer Dinî Guruplar

Beyrut'ta az sayıda olsa da Protestan, Ermeni, Süryani, Dürzi, Latin ve Kıpti'de yaşamaktaydı⁷⁰⁹.

Protestanlar;1800'li yıllardan önce Osmanlı tebâsı arasında yaygın bir şekilde Protestan bulunmamakla birlikte Protestanların tamamı misyoner veya misyonerler aracılığı ile din değiştirenlerden oluşmaktaydı. Protestanlar ilk merkezlerini 1820 tarihinde Beyrut'ta kurdular⁷¹⁰. 1842 tarihinde ise Kudüs'te kilise yapmak için Bab-ı Âli'den izin almışlardır. Şehirdeki nüfus sayıları incelendiğinde 1871 den 1911-2'ye kadar nüfus

⁷⁰⁷ Beyrut'a göç eden Yahudiler ve Yahudilere arazi satışı hakkında "Yahudi Göçleri" başlığı adı altında ayrıntılı bilgi verilecektir.

⁷⁰⁸ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.), s.111.**

⁷⁰⁹ Not: Yukarıda sayılan dinî gurupların her biri için ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuların büyüklüğünden dolayı burada sadece genel hatları verilmeye çalışılmıştır.

⁷¹⁰ S. Samur, **Suriye Vilâyeti**, s.156.

oranlarında pek bir değişiklik olmamıştır. Protestanların geneli değişik alanlarda hizmet vererek kendi inançlarını bu yollarla yaymayı düşünmüşlerdir⁷¹¹.

Ermeniler; Bölgeye Anadolu'dan geldikleri tahmin edilen Ermeniler, Kadim ve Katolik olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Ermeni Katolikler, kadimlere oranla şehirde daha fazla nüfusa sahiptiler. Ruhani liderleri 1857-8 tarihinde Ermeni Katolik patrik vekili Psikopos Kerfur efendidir⁷¹². 1904-5'te bu görevi Ser-Rahib Ayliyan Bedros Efendi yürütmüştür⁷¹³. 1906-7 tarihinde Ermeni Murahhası (Ermeni Psikoposu) olarak Mateyus Mayçıyan Efendi şehirde bu görevi yapmıştır⁷¹⁴. Ermeni nüfusu şehirde sürekli artan guruplardan bir tanesi idi. 1871-2 tarihindeki nüfus oranı ile 1911-2 tarihleri arasında % 301,02 oranında bir artış yaşanmıştır. Şehir toplam nüfusunun genelde % 1'i oranında nüfusa sahip olmuşlardır. 19. Yüzyılın sonunda Anadolu'da meydana gelen iç karışıklıklardan dolayı Anadolu farklı ülkelere göç etmek için Beyrut'a ermeni göçleri olmuş, göç için Beyrut'a gelen Ermenilerin büyük bir kısmı farklı ülkelere giderken, bir kısmı da Beyrut'a yerleşmişlerdir⁷¹⁵.

Süryaniler; Beyrut'ta bulunan diğer bir dinî gurupta Süryanilerdir. Süryanilerin bu bölgede uzun süre bulunmalarına rağmen diğer dinî guruplara oranla az sayıda nüfusa sahiptiler. Beyrut'ta Süryanileri temsilen Süryani Katolik Matranı görev yapmakta olup 1893-4 tarihinde bu görevi Anton Fendeleft Efendi yürütmüştür⁷¹⁶. Nüfuslarında incelenen dönemde büyük değişiklik olmamıştır.

Dürzîler; Beyrut nüfus kayıtlarında yer almamalarına karşın bölgede bulunan Müslümanların içinde yer almışlardır. Müslüman olarak kabul edilmelerine karşın, inanış ve uygulama açısından Müslüman mezheplerinden farklılıklara sahip olan bir guruptur.

Dürzîler kendilerini 1017 tarihinde tanrı ilan eden ve daha sonra ortadan kaybolan Fatımi halifesi al-Hâkim'in veziri Hamza bin Ali'nin kurduğu mezhebin üyeleri sayarlar⁷¹⁷. Dürzî din anlayışının içinde birçok felsefi akımın etkisi olsada, bunların

⁷¹¹ BOA., DH.MKT., 2055-13, 24 Şubat 1893 M./7 Şa'bân 1310 H.

⁷¹² Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1274 H. (1857-1858 M.), s.160.

⁷¹³ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.), s.127.

⁷¹⁴ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.), s.111.

⁷¹⁵ Bu konu ile ilgili detaylı bilgi "Ermeni Göçleri" başlığı adı altında verilecektir.

⁷¹⁶ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.111.

⁷¹⁷ A. Haluk Ülman, 1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay, Ankara, 1966, s.6.

Dürzî öğretilere yansması daha ziyade İsmâiliyye aracılığıyla olmuştur. Bu da Dürzîliğin İsmâiliyye içerisinde geliştiğini ve Dürzi düşüncesinin temelinde İsmâiliyye kaynaklı fikirlerinden oluşturduğunu gösterir⁷¹⁸. Dürzîlerin, Marunîlerle olan çekişmeleri bölgedeki siyasi ve sosyal yapıya etki ettiği gibi nüfusuda etkilemiştir. Dürzî ve Marunî çekişmesi sonucunda bulundukları yerlerden göç edenlerin ilk tercihi Beyrut olmuştur. Resmi kayıtlara geçmese de Beyrut'ta dürzîlerin yaşadıkları bilinmektedir. Ancak Beyrut'ta ne kadar sayıda olduklarına dâir herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Beyrut'ta yukarıda adı geçen dinî guruplar dışında sayıları çok az da olsa Latin ve Kıptîlerde yaşamaktaydı. Latinler, Roma imparatorluğu zamanında İtalya'dan gelip Beyrut'a yerleşmişlerdi.

4. Nüfus Hareketleri

Bu bölümde Beyrut'ta meydana gelen göçler ile insanların usulsüz olarak yurt dışına çıkışları hakkında bilgi verilecektir.

4.1. Yahudi Göçleri

19. yüzyılda Osmanlı topraklarına ilk Yahudi göçü, Yahudi karşıtı Rus Çarı II. Alexander'ın suikast sonucu öldürülmesiyle birlikte, Rus hükümeti tarafından uygulanan katı Yahudi politikasına dayanamayan Yahudilerin Rusya'dan Avrupa ülkeleri, Amerika ve Filistin'e göçüyle başlamışlardır. 1881-1891 tarihlerinde Filistin bölgesinin yanı sıra Suriye ve Beyrut vilâyetleride bu göçlerden gelen Yahudilerin yerleşme alanı olmuştur.

Yahudiler Rusya'nın baskısı dışında, Siyonist ve batılı devletlerin, Yahudi devleti kurma politikası içinde plânlı bir şekilde Ortadoğu'ya göç etmeye başlamışlardır.

Bu plânın ilk aşaması olan arazi temini için Filistin bölgesi dışında Suriye ve Beyrut bölgesinde de arazi satın almaya başlamışlardır.

⁷¹⁸ A. Bağlıoğlu, **Dürzîler**, s.9; Ahmet Bağlıoğlu, **İnanç Esasları Açısından Dürzilik**, s.155-188; Ethem Ruhi Fırlı, **Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri**, Ankara, 1991, s.193.

Beyrut ve çevresinde, Yahudiler için arazi teminini sağlayan, İngiliz asıllı Yahudi olan Edmon Rochild'in kurmuş olduğu *Rochild Şirketi* ve *Avrupa Cemiyet-i İsrailiyesi* bu bölgede, Yahudilerle ilgili faaliyetleri yürütmekteydiler⁷¹⁹. Rochild şirketinin Yahudilere arazi temini için çalıştığının, Osmanlı devleti tarafından öğrenilmesi ile bu şirkete arazi satışı yasaklanmıştır. Bu yasak üzerine, şirket kendi adına çalışan farklı ülkelere mensup kişiler aracılığıyla arazi satın alma yoluna gitmiştir⁷²⁰. Bu kişilerden Fransız Simon Hora, Safed'de Rochild şirketi adına sekiz bin dönüm arazi satın almış, bunun dışında değişik şahıslar aracılığıyla Akka'da yirmi iki bin dönüm, yine Safed'de on altı bin dönüm arazi satın aldıkları tespit edilmiştir⁷²¹. Mufrika isimli bir Yahudide şirket adına arazi satın almak isterken, tespit edilmiş ve arazi satın almasına engel olunmuştur⁷²². Bu gibi özel kişilerin yanı sıra bölgede bulunan konsolosluklarda çalışan kişiler aracılığıyla da arazi satın alma yoluna gitmişlerdir⁷²³. Rochild şirketi her türlü yöntemi kullanarak Yahudi göçmenler için arazi satın alıyor, alınan araziler üzerine ev ve işyerleri de inşa ettiriyordu⁷²⁴.

Osmanlı devleti bu şekilde satın alınan araziler üzerinde Yahudilerin devlet kurma düşüncelerinden haberdar olduğu için arazi satışlarının iptal edilmesi ve alınan arazilere bina yapılmasına karşı yasaklamalar getirmiştir. Bu yasaklamalardan Rusya'dan gelerek Osmanlı vatandaşlığına kabul edilmiş olan Yahudiler muaf tutulmuştu⁷²⁵. Osmanlı devleti Yahudileri arazi satın almalarına karşılık 1883 tarihinde yabancı uyruklu Yahudilere taşınmaz mal satışı yasaklanırken, 1891'de çıkarılan bir kanunla da hiçbir Yahudi'nin Osmanlı vatandaşlığına alınmayacağı belirtilmiştir⁷²⁶. Bu tedbirlerin yanı sıra Beyrut vilâyetinde boş bulunan araziler ki bu arazilerin toplamı üç milyon dönümdür. Yahudiler bu arazileri satın almaya başlayınca, Osmanlı devleti bu alımlara

⁷¹⁹ BOA., DH.MKT., 1890-25, 17 Kasım 1891 M./14 Rebi'ü'l-âhir 1309 H.

⁷²⁰ Mösyö Şayid isimli Fransız vatandaşı, Yahudilerin bu bölgede arazi satın almak istediklerini arzuhalinde ifade etmiştir. BOA., DH.MKT., 1886-27, 5 Kasım 1891 M./2 Rebi'ü'l-âhir 1309 H.

⁷²¹ BOA., DH.MKT., 24-41, 15 Ekim 1895 M./25 Rebi'ü'l-âhir 1313 H.

⁷²² BOA., DH.MKT., 425-73, 11 Eylül 1895 M./21 Rebi'ü'l-evvel 1313 H.

⁷²³ Rusya Konsoloslukunda çalışan Musa Sersek, arazi satın alarak, bu arazileri daha sonra Almanyalı bir Yahudi'ye satmak istemiştir. BOA., DH.MKT., 745-60, 28 Temmuz 1893 M./3 Cemaziye'l-evvel 1321 H.

⁷²⁴ BOA., DH.MKT., 1999-84, 11 Eylül 1892 M./18 Safer 1310 H.

⁷²⁵ BOA., DH.MKT., 1530-17, 7 Ağustos 1888 M./29 Zi'l-kâde 1305 H.

⁷²⁶ Ömer Osman Umar, "Osmanlı Döneminde Yahudiler'in Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri", FÜSBD, S.12, S.2, Elazığ, 2002, s.424.

engel olmak için arazileri müzayede usulü ile satılmasını kararlaştırmış. Arazileri Yahudilerin değişik yollarla satın alınmasının engellenmesi emride verilmişti⁷²⁷.

Beyrut bölgesinde bulunan Safed kasabasında Musevilerin yoğun bir şekilde arazi satın almaya çalıştıkları arşiv kayıtlarında tespit edilmiştir. Merkezi hükümet burada Yahudilerin arazi satışını katiyetle yasak etmiş ve bölgede arazi satışlarının kontrol edilmesinin yanı sıra, bölgedeki yerel idarecilerde bu konulara karşı duyarlı davranmaları istenmiştir⁷²⁸. Bu konuda dikkatli davranmayan ve Musevilerin arazi satışına müsaade eden Safed kaymakamına soruşturmada açılmıştır⁷²⁹.

Bu yasaklamalar karşısında Yahudiler siyasi güçlerini kullanarak, Batılı devletler aracılığıyla Osmanlı hükümetine baskı yapmaktaydılar. Beyrut'ta bulunan Almanya, Avusturya ve İtalya konsolosları Yahudilere uygulanan yasakların kaldırılması için, Osmanlı hükümetine mektuplar yazmışlardır⁷³⁰. Yahudiler, bireysel olarakta Osmanlı devleti nezdinde girişimlerde bulunmaktaydılar. Bu girişimlerden birinde Rochil şirketi sahibi Baron Edmon Rochild yapmıştır. Edmon Rochild, Beyrut'ta bulunan boş arazilere Yahudilerin yerleştirilmesi, bunun karşılığı olarakta Rochild bankasının Osmanlı devletine her türlü yardımı yapacağını belirten bir mektup göndererek, Osmanlı hükümetini ikna etmeye çalışmıştır⁷³¹. Fakat bu girişimler sonuçsuz kalmıştır.

Sonuç olarak Beyrut'a Yahudi göçleri 19. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşmış, özellikle Rusya'dan gelen Yahudiler bu bölgeye yerleşmişlerdir⁷³². Rochild şirketinin görevlendirdiği özel ve resmi görevliler bu bölgede Yahudilerin yerleşmesi için arazi satın alarak ileride kurulacak Yahudi Devleti için hazırlıklar yapmıştır.

4.2. Ermeni Göçleri

19. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupalı devletlerin kışkırtmalarıyla hareket eden ermeni toplulukları, devlet içinde asayiş tehdit edecek faaliyetlerde bulunmaları

⁷²⁷ BOA., DH.MKT., 2001-120, 15 Eylül 1892 M./22 Safer 1310 H.; BOA.,Y.PRK.AZJ., 22-34, 3 Kasım 1892 M./12 Rebi'ü'l-âhir 1310 H.

⁷²⁸ BOA., Y.MTV., 298-141, 9 Haziran 1907 M./27 Rebi'ü'l-âhir 1325 H.; BOA., İ.HUS., 162-1325/Z-76, 6 Ocak 1908 M./2 Zi'l-hicce 1325 H.

⁷²⁹ BOA., Y.A.RES., 83-83, 16 Kasım 1896 M./10 Cemaziye'l-âhir 1314 H.

⁷³⁰ BOA., DH.MKT., 24-41, 15 Ekim 1895 M./25 Rebi'ü'l-âhir 1313 H.

⁷³¹ BOA., Y.PRK.SRN., 3-43, 25 Temmuz 1892 M./29 Zi'l-hicce 1309 H.

⁷³² BOA., Y.PRK.BŞK., 76-63, 8 Eylül 1906 M./19 Receb 1324 H.

sebebiyle birçoğu Anadolu şehirlerinden göç etmek zorunda kalmışlardı. Ermeniler Anadolu şehirlerinden çıkabilmek için her türlü yola başvurmuşlardı. Kara, deniz ve demiryollarını kullanarak Anadolu'dan farklı diyarlara göç etmişlerdir.

Beyrutun liman şehri olması ve birçok ülkeye direkt olarak gemilerin yol alması Beyrut ve limanını Ermenilerin göç yolu haline getirmiştir. Beyrut'a farklı diyarlara gitmek için gelenlerin yanı sıra şehirde huzursuzluk çıkarmak için gelen ermeni çeteleri de olmuştur. Bu yönde Beyrut'a gelen bir grup ermeni, hafiye teşkilâtının tarafından polis ve jandarma teşkilâtına yaptığı ihbar sonucunda yakalanmıştır⁷³³. Beyrut ve çevresine gelen Ermeniler bölgede bulunan Dürzîlerle planlı bir şekilde saldıracakları, böylece şehirde huzursuzluk ortamı oluşturacakları istihbaratıda de kolluk kuvvetlerine bildirilmiştir⁷³⁴. Beyrut'a gelen ermeni çetelerinin Dürzîlerle çatışmak istemelerinin plânlı bir eylem olduğu ve bölgede büyük olaylar çıkarmayı hedefledikleride anlaşılmıştır.

Beyrut üzerinden farklı ülkelere gitmek isteyen Ermeniler ise genelde kaçak yollarla Beyrut'a gelmekte buradan sahil kuvvetlerinin yetersizliğinden dolayı kaçak olarak gemilere binerek yurt dışına çıkmaktaydılar. Beyrut'tan Loyd şirketine ait Kastora isimli gemide Maraş, Adana, Merzifon, Balıkesir ve Ankara'dan gelen üç yüz kadar ermeni yakalanmış ve memleketlerine geri gönderilmek üzere İstanbul'a gönderilmişlerdir⁷³⁵. Mersinden hareket edip Beyrut'a gelen Mesajeri isimli gemide kırk kadar Harputlu Ermeni yakalanmıştır⁷³⁶. Beyrut'tan, Amerikaya gitmek için gelen Ermeniler genelde Harput'tan gelmekteydiler⁷³⁷. Ermeniler kendilerine gerekli olan mürur tezkeresi gibi belgeleri devlet memurlarına rüşvet vererek temin etmekteydiler. Bu bilgiden de Ermenilerin kaçak olarak yurt dışına çıkışlarında devlet görevlilerinin görevlerindeki ihmâl ve suiistimallerinden kaynaklanmaktaydı. 27 Temmuz 1899 tarihinde Beyrut'a gitmek üzere Haleb'de yakalanan Harput Ermenilerinin üzerinde

⁷³³ BOA., Y.PRK.UM., 36-26, 5 Kasım 1896 M./29 Cemaziye'l-evvel 1314 H.

⁷³⁴ BOA., Y.PRK.UM., 36-65, 6 Ocak 1897 M./2 Şa'bân 1314 H.

⁷³⁵ BOA., Y.A.HUS., 471-86, 28 Nisan 1904 M./12 Safer 1322 H.; BOA., Y.MTV., 259-85, 26 Nisan 1904 M./10 Safer 1322 H.

⁷³⁶ BOA., Y.MTV., 191-75, 23 Haziran 1899 M./13 Safer 1317 H.

⁷³⁷ Ahmet Akter, *Tehcir Öncesi Vilayat-ı Sitteden Amerika'ya Ermeni Göçü*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s.32.

Müslüman olarak hazırlanmış mürur tezkereleri bulunmuş yapılan soruşturmada, Alaybeyi Mustafa Efendi'nin rüşvet karşılığında bunları hazırladığı tespit edilmiştir⁷³⁸.

Beyrut'a göç etmek üzere gelen Ermeniler içerisinde bölgede yerleşenlerde azımsanmayacak sayıda idi. Beyrut'ta bu denli ermeni göçünün olmasında, Beyrut'un insan kaçakçılığının yoğun bir şekilde yaşanan bölge olmasından ileri geliyordu.

4.3. İnsan Kaçakçılığı

Beyrut, bulunduğu coğrafi konumu ve sahip olduğu imkânlarıyla Osmanlı devletinde insan kaçakçılığının⁷³⁹ üst seviyelerde yaşandığı şehirlerden bir tanesi idi. Beyrut'ta insan kaçakçılığını kimlerin nasıl ve ne şekilde yürüttüğünü açıklamadan önce genel olarak Beyrut şehrinde olmasının temel sebeplerini şu şekilde özetleyebiliriz; Beyrut'a deniz, kara ve demiryolu ile Osmanlı topraklarının tümünden ulaşımın olması, Beyrut sahillerinde güvenlik zafiyetinin yaşanması⁷⁴⁰, Beyrut'tan Amerika, Avrupa ve diğer kıta ülkelerine işleyen yolcu, posta vapur ve gemilerinin bulunması gibi başlıca sebeplerden dolayı insan kaçakçılığı olayları yoğun bir şekilde yaşanmaktaydı. Konunun daha iyi anlaşılması için arşiv kayıtlarına geçen ve bölgede yaşanan insan kaçaklığı hadiselerinin bilinmesi gereklidir. Bu olaylardan bazıları ise şunlardı;

16 Nisan 1889 M.(15 Şa'bân 1306 H.) tarihinde Cebel-i Lübnan ve çeşitli vilâyetlerden gelen şahıslar Beyrut iskelesinden yabancı devletlere ait posta vapurlarıyla ruhsatsız olarak başta Amerika olmak üzere diğer ülkelere gitmek için Fransız vapuruyla, Marsilya'ya gitmişlerdir⁷⁴¹.

⁷³⁸ BOA., DH.MKT., 2225-44, 26 Temmuz 1899 M./17 Rebi'ü'l-evvel 1317 H.

⁷³⁹ Bu olaylar bir insan göçü mü? Yoksa insan kaçakçılığı mıdır? Bu bir boyutu ile insan göçü bir diğer boyutu ilede insan kaçakçılığıdır. Tarih boyunca insanlar mutlu olmadıkları, zulüm gördükleri, adaletin olmadığı, fukaralığın yaygın olduğu bir ortamdan daha adil ve müreffeh yerlere göçerler. Bu bir yönüyle insan göçüdür. Fakat bu göç tek başına olamaz. İnsanlar tek başına başaramazlar. O nedenle bu göçü kullanan, bundan para kazanmak isteyen, istismar eden, simsar veya madrabazlar (aracı ve tefeci) kaçakçılar ve illegal iş yürüten gruplar ortaya çıkar ve bu boyutu ile de insan kaçakçılığı olarak nitelendirilebilir.

⁷⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için "Beyrut'ta Denizde Hizmet Veren Askeri Birlikler" başlıklı bölümüne bakınız.

⁷⁴¹ BOA., DH.MKT., 1616-92.

22 Nisan 1889 M.(21 Şa'bân 1306 H.) tarihinde Marsilya'dan Amerika'ya gitmek için Beyrut'tan hareket ederek İskenderiye'ye geçen Mavro isimli İspanyol vapurunda iki yüz Cebel-i Lübnanlı kaçak yakalanmıştır⁷⁴².

4 Mayıs 1889 M.(4 Ramazân 1306 H.) tarihinde Avrupa'ya gitmek üzere hareket eden Fransız vapurunda dört yüz Cebel-i Lübnanlı kaçağın olduğu ihbar edilmiştir⁷⁴³.

24 Haziran 1890 M.(6 Zi'l-kâde 1307 H.) tarihinde Barcelona şehrinden Amerika'ya gitmek için Cebel-i Lübnan ve Suriye ahalisinden iki yüz kırk kişinin gemilerle Barcelona'ya gittikleri ihbar edilmiştir⁷⁴⁴.

19 Temmuz 1893 M.(5 Muharrem 1311 H.) tarihinde Mısır'a gitmek için yüz otuz beş Cebel-i Lübnanlı, İsveç bandıralı, Öksüt isimli vapurla önce Marsilya'ya daha sonra Amerika'ya gitmişlerdir⁷⁴⁵. Yapılan tahkikat sonucunda bu işi Beyrutlu Nesi Şahade ve Hüseyin Salyub isimli kişilerin organize ettiği tespit edilmiş ve bu kişilerin hemen görüldükleri yerde tutuklanmalarına yönelik emir çıkarılmıştır⁷⁴⁶.

11 Aralık 1894 M.(12 Cemaziye'l-âhir 1312 H.) tarihinde Beyrut'tan Yafa'ya giden Fransız vapurunda Amerika'ya gitmek üzere Cebel-i Lübnan ahalisinden dört yüz kırk sekiz kaçak, Jeron isimindeki diğer bir Fransız vapurunda dört yüz kırk beş kaçak ermeni, Senfol isimindeki Fransız gemisinde ise üç yüz elli kadar Cebeli Lübnanlı'nın kaçak olarak yolculuk yaptıkları tespit edilmiştir⁷⁴⁷.

9 Ocak 1898 M.(15 Şa'bân 1315 H.) tarihinde Fransız Faber şirketine ait Lotesya vapurunda Amerika'ya gitmek isteyen yedi yüz kadar kaçak Cebel-i Lübnanlı yakalanmıştır⁷⁴⁸.

8 Şubat 1910 M.(08 Safer 1311 H.) tarihinde pasaportsuz olarak Amerika'ya gitmek isteyen cebel-i Lübnanlılar Cenova'da yakalanmıştır⁷⁴⁹.

⁷⁴² BOA., DH.MKT., 1618-73.

⁷⁴³ BOA., DH.MKT., 1621-52.

⁷⁴⁴ BOA., DH.MKT., 1635-66.

⁷⁴⁵ BOA., DH.MKT., 46-32.

⁷⁴⁶ BOA., DH.MKT., 85-35, 21 Ağustos 1893 M./08 Safer 1311 H.

⁷⁴⁷ BOA., Y.MTV., 110-18.

⁷⁴⁸ BOA., DH.MKT., 2087-66.

⁷⁴⁹ BOA., DH.MUİ., 63-10.

Yukarıda verilen örnek olaylar incelendiğinde, insan kaçakçılığının Avrupalı ve Amerikalı büyük yolcu ve posta şirketleri aracılığıyla yürütüldüğü özellikle Fransız şirketlerinin bu işlerle daha fazla meşgul olduğu belirlenmiştir. Kaçak göçmenlerin neredeyse tamamına yakını Amerika'ya gitmeyi hedeflemişlerdir. Direkt olarak Amerika'ya yolculuk yerine önce Marsilya'ya daha sonra Amerika'ya ulaşılması plânlanmıştır.

Yolcu şirketleriyle, kaçak yolculuk yapacakların arasındaki irtibatı Beyrut'ta bulunan insan tacirleri sağlamaktaydılar. Bu insanların kimler olduğu ve nerede bulundukları biliniyor. Beyrut'ta kaçakçılıkla meşgul olanların en meşhurları, isim veya unvanları, bulundukları mekânlar ve hangi bölgeden insan kaçırdıkları ise şu şekilde idi;

1. Hasan Ceziru, Beyrut'ta Seyfi Hanı civarında sakın olup sekiz on yardımcısıyla Kesrevan ve Küre kazâları ahalisini kaçıırıyordu.
2. Salih Zerifi, Beyrut'ta Kıbrıslı kahvehânesi civarında bulunup, on iki yardımcısıyla Bakaa ve Şuf kazâlarındaki insanları kaçıırıyordu.
3. Halil Ali Seblini, Beyrut'ta Kıbrıslı kahvehânesi civarında bulunup, dört yardımcısıyla Merci'yun ve Şuf kazâlarındaki insanları kaçıırıyordu.
4. Mehmed Zeyni, Beyrut'ta Kıbrıslı kahvehânesi civarında bulunup, sekiz yardımcısıyla Bakaa ve Merci'yun ve Şuf kazâlarındaki insanları kaçıırıyordu.
5. Salih Yahya Şerkavi, Beyrut'ta Sabit Hanı civarında bulunup yedi, sekiz yardımcısıyla Mina kazâlarındaki insanları kaçıırıyordu.
6. Kıbrıslı, Beyrut'ta Kıbrıslı hanı civarında sekiz on yardımcısıyla Şuf ve Mina kazâlarındaki insanları kaçıırıyordu.
7. Mehmed Galayani, Beyrut'ta Kıbrıslı hanı civarında yedi sekiz yardımcısıyla Küre ve Akkar kazâlarındaki insanları kaçıırıyordu.
8. Saidu, Beyrut'ta Seyfi hanı civarında beş yardımcısıyla Kesrevan kazâlarındaki insanları kaçıırıyordu.
9. Cezayirli Tarık, Beyrut'ta Seyfi hanı civarında yedi sekiz yardımcısıyla Kesrevan kazâlarında ki insanları kaçıırıyordu⁷⁵⁰.

⁷⁵⁰ BOA., DH.MKT., 649-29, 16 Ocak 1903 M./16 Şevvâl 1320 H .

Kaçakçılar kendi aralarında hangi bölgedeki insanları taşıyacaklarına kadar plânlı çalışmaktaydılar. Beyrut'ta insan kaçakçılığı ile uğraşanların bulundukları mekânları bilinmesine karşın bunlarla ilgili resmi işlem yapılamamasının temel sebebi ise kaçakçılık ile ilgili yeterli kanunların olmaması idi. Her türlü sorumluluk kaçak yolculuk yapanlarda olduğu için, ne bu işe aracı olanlar, ne de kaçak yolcu taşıyan şirketler cezalandırılmıyordu. Bu yüzden olsa gerektir ki, insan kaçakçılığı bu bölgede sürekli artarak yaşanmıştır.

Aslında en temel sorun kaçak olarak yurt dışına çıkmak isteyenlerdi. Bu insanlar kimdi? ve neden yurt dışına çıkmak istiyorlardı? Beyrut'ta yurt dışına çıkmak isteyenler çoğunlukla Cebel-i Lübnanlılar ve Anadolu'dan gelen Ermenilerdi. Cebel-i Lübnanlılar 19. yüzyılda başlayan görünürde Marunî-Dürzî, perde arkasında İngiliz-Fransız çekişmesinin getirmiş olduğu sosyal ve ekonomik sorunlardan, Anadolu'dan gelen Ermeniler ise Anadoluda meydana gelen olaylardan yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Kısaca bulundukları huzursuz ve güvensiz ortamdan, can güvenliği için kaçan iki topluluktan oluşan insanlardı. Antakizâde isminde Osmanlı vatandaşı ise kaçak göçlere neden olan sebebi merkeze yazmış olduğu arzuhalinde şu şekilde ifade etmiş; *Beyrut ve Suriye'de bulunan ahalinin özellikle öğrencilerin işsizlik ve fakirlik sebebiyle Amerika'ya göç ettikleri, bölgede kurulan birçok şirkette yabancıların istihdam edilerek çalıştırıldıkları bölgedeki yerel halkın çalıştırılmaması sebebiyle insanların iş bulamadığını, bu sebeple insanların kaçak olarak yurt dışına çıkmaktadır*⁷⁵¹.

Osmanlı devleti insan kaçakçılığını önlemek için sadece yerel idarecileri uyarmak dışında ve kanunlara riayet edilmesi için gönderilen emirnâmeler dışında pek bir şey yaptığını söylemek mümkün değildir. Merkezi hükümet tarafından yapılan uyarılar genelde kefalet vermeden⁷⁵², pasaportsuz olarak yurt dışına çıkışlara dikkat edilmesi, kaçak göçü teşvik edici yayınların memlekete sokulmaması⁷⁵³ ve tezkerelerin kontrol

⁷⁵¹ BOA., Y.PRK.AZJ., 23-123, 6 Nisan 1893 M./19 Ramazân 1310 H.

⁷⁵² BOA., DH.MKT., 2335-114, 24 Nisan 1900 M./23 Zi'l-hicce. 1317).

⁷⁵³ Amerikaya gidişleri kolaylaştırmak için Mesajeri şirketi Arapça broşürler bastırıp dağıtınca merkezi hükümet bu türlü muzır yayınların sokulmaması emrini vermiştir. BOA., DH.MKT., 2078-43, 3 Ocak 1897 M./29 Receb 1314 H.

edilme sıklığının artırılması uyarılarından öteye gitmemiştir⁷⁵⁴. Kaçakçılık olaylarının pek çoğunda devlet memurlarından özellikle nüfus ve iskelede çalışan görevlerinin ihmali söz konusu idi. Bu görevliler rüşvet karşılığında görevlerinde usulsüzlük yapmakta, kaçakçılarla birlikte hareket etmekteydiler⁷⁵⁵. Bazen bu olaylara şehrin iç güvenliğini sağlayan polislerde katılmaktaydı. Kaçakçılıkta dönen paranın miktarının büyüklüğünden şehrin üst düzey emniyet görevlileride bu şebekelerle birlikte, ortak hareket etmişlerdir. Bu sebeple Beyrut vilâyet ser komiseri Cemal Efendi muhakeme edilmek için 29 Mart 1903 M.(29 Zi'l-hicce 1320 H.) tarihinde tutuklanmıştır⁷⁵⁶.

Beyrut'tan kaçak yollarla göç edenler gittikleri yerlerde birlikte hareket etmekte idiler. Bunlar gittikleri yerlerde cemiyetlerde kurmuşlardır. Ancak kurulan bu cemiyetler Osmanlı aleyhtarı çalışmalar yürütmekteydiler⁷⁵⁷. Buradanda anlaşıyor ki insanların göçleri dahi yapacakları olumsuz çalışma ve faaliyetlere engel değildi.

İnsan kaçakçılığının günümüzde dahi en fazla yaşandığı bölge olan Ortadoğu coğrafyası, içinde bulunduğu siyasi ve sosyal buhranlardan dolayı gelecekte de, geçmişte olduğu gibi insan kaçakçılığının yaşanacağı, öngörüsünde bulunmak hiç de zor olmasa gerektir.

⁷⁵⁴ BOA., DH.MKT., 398-69, 16 Temmuz 1895 M./23 Muharrem 1313 H.

⁷⁵⁵ BOA., DH.MKT., 649-29, 16 Ocak 1903 M./16 Şevvâl 1320 H.

⁷⁵⁶ BOA., DH.MKT., 677-37.

⁷⁵⁷ Beyrut ve Cebel-i Lübnan'dan, Amerika'ya giden ve New York'ta cemiyet kurmuşlar. Kurulan cemiyet Beyrut ve Lübnan'da Müslüman ahaliyi kışkırtmak için *El-Islah*, *El-Eyyam*, *El-Mehdi*, *Suriye* adlı yayınlar bastırarak bölgeye göndermişlerdir. BOA., DH.MKT., 223-92, 20 Temmuz 1899 M./11 Rebi'ü'l-evvel 1317 H.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK DURUM

1. Şehir Ekonomisini Etkileyen Öğeler

Şehir ekonomisini oluşturan temel öğeler tarım ve hayvancılık, ticaret ve sanayidir. Bunların bilinmesi şehrin ekonomik yapısının yanında, sosyal ve idarî yapısında tam olarak anlaşılması sağlayacağından önem arz etmektedir. Beyrut şehrinin ekonomik yapısının birçok Osmanlı şehrinin ekonomik yapısından farklılık arz etmesi dolayısı ile şehir ekonomisinin etkileyen unsurları *Tarım ve Hayvancılık, Sanayi ve Ticaret* olmak üzere iki ayrı başlık adı altında incelenmiştir.

1.1. Tarım ve Hayvancılık

Beyrut şehri, bulunduğu coğrafi konumu, iklim şartları ve topraklarının verimliliği gibi olumlu etmenlere rağmen fiziki yapısı itibariyle sınırlı bir alana sahip olması, çevresine göre Beyrut'ta tarım ve hayvancılığın gelişmesine engel olmuştur. Bu sebeptendir ki, şehir ticarî faaliyetler üzerine yoğunlaşmıştır. Beyrut şehrinde yetişen bitkiler şunlardı; limon, portakal, zeytin, kayısı, elma, armut, muz, üzüm, incir, dut, fıstık gibi ürünlerin yanı sıra müsait alanlarda başlıca, buğday, arpa, mısır, beyaz darı, susam, nohut, ful(bakla), fasulye, pirinç, yulaf, mercimek, tütün, pamuk, patates, harnup (keçiboynuzu) ve çeşitli sebzelerde yetiştirilmekteydi⁷⁵⁸. Şehrin ikliminden dolayı bölgede iyi kalitede narenciye yetişmekte olup bunların büyük kısmında ihraç edilmekteydi⁷⁵⁹.

1876-7 tarihlerinde Beyrut'ta yetiştirilen bazı ürünlerin miktarı şöyle idi; Buğday 400.000 kile⁷⁶⁰ (10.000.000 kg), arpa 420.000 kile (10.500.000 kg), beyaz darı 40.000 kile (1.000.000 kg), mısır 30.000 kile (750.000 kg), susam 42.000 kile (1.050.000 kg), mercimek 35.000 kile (875.000 kg), nohut 3000 kile (75.000 kg), bakla 12.000 kile (300.000 kg), sumak 8500 kile (212.500 kg), üzüm ve incir 730.000 kıyye⁷⁶¹ (934.400

⁷⁵⁸ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.), s.142.**

⁷⁵⁹ V. Cuinet, **Syrie, Liban et Palestine**, s.78.

⁷⁶⁰ Kile miktarının Beyrut kilesi veya İstanbul kilesi olduğu tesbit edilemediğinden, İstanbul kilesi ölçü birimi olarak alınmış ve bu da ortalama 25 kilogram üzerinden hesap edilmiştir.

⁷⁶¹ Kıyye:okka, vukiyye adlarıyla anılan ağırlık birimi dir. Yaklaşık olarak 1,28 kg'dır.

kg), pamuk 20.000 kıyye (25.600 kg), tütün 1.421.800 kıyye (1.819.904 kg) idi⁷⁶². Vital Cuinet'in belirttiğine göre 1895 tarihlerinde Beyrut'ta, bir yılda 3.969.174 kilogram limon, 8.616.822 kilogram portakal, 64.000 kilogram fasulye, 1.712.084 kilogram soğan yetiştirilmekteydi. Beyrut şehrinde çok çeşitli ürün yetiştirilmesine rağmen bölgenin fiziki yapısının elverişsizliğinden ve arazinin yetersizliğinden dolayı çok az miktarda ürün elde edilmekteydi. Verilen rakamlara göre şehirde narenciye, tütün, üzüm ve incir gibi ağaçta yetişebilen ürünlerin daha çok yetiştirildiği görülmektedir. Bölgede ipek böcekçiliğinin yaygın olmasından dolayı dut ağacında ekseriyetle bulunmaktaydı. Yapılan bir araştırma sonucuna göre 1915 tarihinde bölgede 170.000 dut ağacının bulunduğu tespit edilmiştir⁷⁶³.

Şehirde tarımdan daha iyi ürün alabilmek için ticaret ve sanayi mektebinde seracılık eğitimi verilmesi plânlanmışsa da 1. Dünya savaşının başlaması ile uygulama yapılamamıştır.

Beyrut'ta hayvancılık yaygın değildi. Bunun en iyi kanıtı ise Beyrut Sancağında bulunan şehirlerle Beyrut şehrinde beslenen hayvan sayıları karşılaştırıldığı zaman ortaya çıkmaktadır. Beyrut sancağında bulunan hayvan sayıları şu şekilde idi;

TABLO - 51 1904-5'te Beyrut Sancağında Bulunan Hayvan Sayısı⁷⁶⁴

Beyrut Sancağı	Keçi Adet	Koyun Adet	Toplam Adet
Beyrut Kazâsı	210	301	511
Sayda Kazâsı	27093	4693	31786
Sur Kazâsı	50572	6054	56626
Merci'yun Kazâsı	10846	7253	18099
Toplam	88721	18301	107022

⁷⁶² Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1293 H. (1876-1877 M.), s.147.

⁷⁶³ Mehmet Behçet, Refik Temimi, **Beyrut Vilâyeti (Cenubi Kısmı)**, Beyrut, 1333, s.42.

⁷⁶⁴ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1326 H. (1908-1909 M.), s.106-108.

Beyrut Sancağı	Eşek Adet	Deve Adet	At Adet	At-Katır Kısarak Adet	Manda Adet	İnek ve Öküz Adet	Toplam Adet
Beyrut Kazâsı	491	5	291	923	---	787	2497
Sayda Kazâsı	1645	659	197	318	4	2030	4853
Sur Kazâsı	1050	935	54	377	7	2346	4769
Merci'yun Kazâsı	1154	580	375	543	646	3033	6331
Toplam	4340	2179	917	2161	657	8196	18450

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere sancakta yük taşımacılığında kullanılan hayvanlar dışında hayvan sayısı bakımından diğer şehirlere oranla Beyrut şehri son sırada yer almaktadır. Şehir fiziki yapısının müsait olmaması yanında şehirde yaşayanlarda genelde ticaretle uğraşmalarından dolayı şehrin ihtiyacı olan hayvanlar genelde dışarıdan temin edilmekteydi. 1910 tarihinden itibaren Beyrut ve çevresinde kümes hayvancılığı yaygınlaşmıştır. Bunun temel nedeni ise özellikle Avrupa ülkelerine yapılan yumurta ihracından kaynaklanmıştır. Kümeslerin büyük bir bölümü yabancıların ise de yerli halkın bu mesleği öğrenmesi ile kümes hayvancılığı Beyrut ve çevresinde yaygınlaşmıştır. 1915 tarihinde Beyrut vilâyetinden, Avrupaya 4.853.500 adet yumurta ihraç edilmiştir. 1913-4 tarihinde şehirde sütçülük ve peynircilikle ilgili okul kurularak buna bağlı hayvancılık yaygınlaştırılmak istenmişse de sonuç alınamamıştır⁷⁶⁵.

Beyrut ve bölge ile özdeşleşen temel hayvancılık alanı ise ipek böcekçiliği idi. Bu sebeple bu konu “*İpek böcekçiliği ve İpek*” başlığı adı altında ayrı olarak incelenmiştir.

1.1.1. İpek Böcekçiliği ve İpek

Beyrut'ta ipek böcekçiliği ve ipek üretimi Bizans imparatorluğu hâkimiyetinde iken Justinian'ın imparatorluğun ihtiyaç duyduğu ipeği üretmek için görevlendirdiği iki Persli papazın Çin'e giderek gizli bir şekilde üretilen ipeğin, üretim bilgisi, tohum alma, araçlarının yapımı gibi meslekî bilgilerini öğrenmeleri ile birlikte Beyrut, Sur ve İstanbul'da ipek tesisleri kurularak ipek üretilmeye başlanmıştır⁷⁶⁶. Beyrut ve

⁷⁶⁵ Mehmet Behçet, Refik Temimi, **Beyrut Vilâyeti (Cenubi Kısım)**, Beyrut, 1333, s.44, 50-51.

⁷⁶⁶ N. Jidejian, **Beirut Through The Ages**, s.74-76; Beyrut, Suriye bölgesi içinde, ham ipek üretimi ile bilinirdi. Ümit Koç, **Savaşın Sanata İpek**, Elazığ, 2009, s.65.

çevresindeki ipeği diğer ipeklerden ayıran en önemli özelliği parlaklığı ve boyaya yatkın olması idi. Beyrut alaca renkli ipeği dünyaca meşhurdur. İpek, Beyrut ve çevresinin hayvancılık alanında en temel ekonomik gelir kaynağı olmuştur. Beyrut ve Lübnan bölgesinde ipek üretimini, Marunî ve Dürzîler yapmaktaydılar. Belkide bölgede süre gelen çatışmaların sebeplerinden biride bu ekonomik gücün paylaşılabilmesi idi. Buna delil olarak birbirleri arasındaki çatışmalarda ipek tohumları ve ipek üretiminde kullanılan alet ve edevatlarını ilk olarak hedef almaları gösterilebilir⁷⁶⁷.

Bölge dışında dahi Beyrut'ta üretilen ipeğin ekonomik gücünü elde etmek için çalışmalarda yürütülmüştür. Mısırın geçicide olsa Mehmet Ali Paşa'nın eline geçtiği tarihlerde bölgeye hâkim olan İbrahim Paşa 2 Eylül 1835 M.(9 Cemaziye'l-evvel 1251 H.) tarihinde ipek üretiminin İskenderiyede yapılmasını sağlamak için birkaç yüz kadar Dürzî kadını ipek üretimini öğretmesi için İskenderiye'ye götürmek istemişse de Dürzîler buna karşı çıkmış ve isyan etmişler. İbrahim Paşa bu isyanı bastırmak için üç tabur askeri bölgeye sevk etmek zorunda kalmıştı⁷⁶⁸.

Beyrut ve Cebel-i Lübnan'da 1840 ile 1914 tarihleri arasında 200'e yakın ham ipek ipliği fabrikası kurulmuştur. Bu fabrikalarda, çoğu mevsimlik olan, büyük bir kısımda kadınlardan oluşan 14.000 işçi çalıştırılmakta ve hemen hemen Doğu Akdeniz'in yıllık üretiminin beşte birine eşit olan 500.000 kilo ham ipek üretilmekteydi. Beyrut ve çevresinde çok sayıda fabrika kurulmasında Avrupa'da meydana gelen salgınlar yüzünden ipek tohumu ihtiyacı ortaya çıkmıştı. İpek dokuma endüstrisinin 1850'lerde neredeyse tamamen yok olması ile alternatif ipek ipliği kaynakları arayan Fransız dokumacıları Beyrut ve çevresinde artan taleplere cevap vermek için birçok fabrika kurmuşlardı. Bölgede ilk kurulan fabrika *Portalis* adında bir Fransız girişimci tarafından 1840 tarihinde kurulmuştur⁷⁶⁹.

Osmanlı devleti bölgedeki ipek üretimini kontrol etmek için Beyrut gümrüğü içerisinde harir gümrüğü (ipek gümrüğü) oluşturmuş. Bu gümrüğe gelen ipekler mizân-ı harîr (ipek ölçümü) emini önünde tartılıp defterlere özel olarak kayıt edilirdi⁷⁷⁰. Burada tutulan deftere göre ipek üretiminin artış ve azalışı kontrol edilirdi. Yerel idareciler ipek

⁷⁶⁷ BOA., C.ML., 200-8292, 5 Haziran 1845 M./29 Cemaziye'l-evvel 1261 H.

⁷⁶⁸ BOA., HAT., 374-20429/C.

⁷⁶⁹ Roger Owen; "1840-1914 Döneminde Lübnan'da İpek Dokuma Endüstrisi. Çevre Topluluklarında Fabrika Üretiminin Önündeki Olanaklar ve Sınırlamalar Üzerine Bir Çalışma", **Toplum ve Bilim Dergisi**, S.23, İstanbul, 1983, s.55-57.

⁷⁷⁰ BOA., C.ML., 267-10943, 2 Kasım 1805 M./9 Şa'bân 1220 H.

üretimi azaldığı zaman bu sorunu araştırarak çözüm arıyorlardı. Buradanda Beyrut ve çevresinde ipek üretiminin devlet kontrolünde olduğu sonucu ortaya çıkıyordu.

Şehirde ilk defa ipek fabrikası açma ve işletme yetkisi 1850 tarihinde Sarraf Anton'a 12 yıllığına verilmişti⁷⁷¹. 18 Ocak 1852 tarihinde Fransız vatandaşları Freya ve Birar da Beyrut'ta ipek fabrikası açmak istemişse de Sarraf Anton'a verilen imtiyazdan dolayı talepleri reddedilmiştir⁷⁷². 1884-5 tarihlerine gelindiğinde Beyrut'ta 30 adet ipek fabrikası kurulmuştur⁷⁷³. Fabrika sayısı 1914 tarihine kadar 60'a çıkmış olup bu fabrikalardan 10 tanesi Fransızlara aitti⁷⁷⁴. Fabrikaların yanında evlerde binlerce ipek dokuma tezgâhıda bulunmaktaydı⁷⁷⁵.

1875-6 tarihlerinde Beyrut'ta üretilen ipek kozası 1.241.800, ipekten kuşak 8000 adet, ipek alaca 30.000 ve işlenmiş ipek 50.000 miktarında üretilmiştir⁷⁷⁶.

1893-4 tarihinde Beyrut vilâyetinde 217.000 kıyye ipek üretimi yapılmıştır⁷⁷⁷. 1861-1913 tarihleri arasında Beyrut ve Suriye bölgesinde üretilen ipek kozasının ton olarak miktarı ise şöyle idi, 1861-4'da 1390, 1865-9'da 2800, 1870-4'de 1900, 1875-9'da 1930, 1880-4'de 2980, 1885-9'da 3280, 1890-4'de 4680 1895-9'da 5020, 1900-4'de 5210, 1905-9'da 5410, 1910-3'de 5640 ton koza üretilmiştir⁷⁷⁸. İpek üretimi bölgede artarak devam etmişse de meydana gelen toplumsal olaylar ve savaşlar ipek üretiminin azalmasını sağlamıştır. Cebel-i Lübnan olaylarından dolayı ipek tohumu ihtiyacı ortaya çıkmış bunun temini için 16 Aralık 1860 tarihinde Amasya, Edirne ve Bursa'dan toplam 500 kıyye tohum alınarak halka dağıtılması plânlanmıştır⁷⁷⁹. Yapılan araştırma sonucunda Edirne ve Bursa'dan tohumun alınacağı ve ipek tohumunun kıyyesinin ise 600-700 kuruş gibi yüksek bir fiyata mal olacağı hesaplanmıştır⁷⁸⁰. Bu dönemde telef olan ipek tohumları yerine Avrupadan da tohum talep edilmiş, Selanik'ten 100 kıyye

⁷⁷¹ BOA., A.MKT.MVL., 50-39, 23 Şubat 1852 M./2 Cemaziye'l-evvel 1268 H.

⁷⁷² BOA., İ.MVL., 230-7954, 17 Şubat 1852 M./25 Rebi'ü'l-âhir 1268 H.

⁷⁷³ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1302 H. (1884-1885 M.), s.234-235.

⁷⁷⁴ Jacques Thobie, "Interets et Impérialisme Français dans l'Empire Ottoman (1895-1914)", Paris, 1977, s.490-494 isimli eserinden alıntı yapan Turgut Cura, Jacques Thobie'ye Göre Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisinde Fransız Nüfuzu ve Çıkarları (1895-1914), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Kırıkkale, 2007, s.10.

⁷⁷⁵ Gündüz Ökçün, Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikî, C.4, Ankara, 1997, s.115.

⁷⁷⁶ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1292 H. (1875-1876 M.), s.82. Not üretilen eşyaların ölçü âdeti ve birimi kaynakta belirtilmemiştir.

⁷⁷⁷ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.306.

⁷⁷⁸ R. Owen, "1840-1914 Döneminde Lübnan'da İpek Dokuma Endüstrisi", s.58.

⁷⁷⁹ BOA., A.MKT.NZD., 339-56, 14 Ocak 1861 M./2 Receb 1277 H.; BOA., A.MKT.MHM., 207-52, 27 Ocak 1861 M./15 Receb 1277 H.

⁷⁸⁰ BOA., A.MKT.MHM., 206-305, 17 Ocak 1861 M./5 Receb 1277 H.

ipek tohumu getirilmiştir. Getirilen ipek tohumları bir heyet tarafından kontrol ediliyor, pertevsiz (parlak olmayan) ile temiz olanı ayırmak için Avrupa'dan getirilen özel makinelerle tozları ayrıldıktan sonra her dirhemine 3,5 kuruş verilerek satın alınıyordu⁷⁸¹. I. Dünya savaşının başlaması ile birlikte ipek üretimi azalınca İsviçre'den tohum getirmek için Beru Başer isminde İsviçreli bir tüccar aracı yapılarak sarı cins ipek tohumu getirilmiştir. Getirilen ipek tohumu vergiden muaf tutulmuştur⁷⁸².

Şehirde ipek ticaretinden sağlanan kârın fazla olması, ipek ticaretinde usulsüzlükleride beraberinde getiriyordu. Özellikle yabancı tüccarlar, Beyrut limanında bulunan gümrük memurları ile anlaşarak kaçak yollardan ipek ticareti yapıyorlardı. 1 Mart 1884 M.(3 Cemazi'yel-evvel 1301 H.) tarihinde Eltina isimli tüccar Beyrut'tan Avrupa'ya kanunsuz yollarla ipek çıkardığı tespit edilmiştir. Yapılan soruşturma sonucunda rüsumat kantarcısı (ölçümcü)ile Abdulkâdir ve Es-Seyyid Ali isimindeki görevlilerinde bu usulsüzlüğe bilerek katıldıkları tespit edilmiştir ve ismi geçen görevliler, görevlerinden uzaklaştırılmıştır⁷⁸³.

Beyrut'ta üretilen ipeğin büyük bir kısmı Fransa'nın Marsilya şehrine ham koza olarak ihraç edilmekte idi⁷⁸⁴. Ancak ham olarak gönderilen ipek, işlenmiş ve mamul olarakta ithal edilmekteydi. Şehirde bulunan han ve çarşılarında ipekten yapılma mensucat, halı, kuşak, elbise vb. şeyler bulunmaktaydı. Beyrut'ta ipek yarışmaları da düzenlenmekteydi. 22 Temmuz 1902 M.(15 Rebi'ü'l-âhir 1320 H.) tarihinde Hamidiye Bahçesinde ipek yarışması düzenlenmiş birincilere madalyaları verilmişti⁷⁸⁵.

Osmanlı devleti döneminde bölge ekonomisinin gözdesi olan ipek böceği ve ipek üretimi Fransız mandası altında bulunan Beyrut ve çevresinde giderek üretimi azalmış ve yok olmuştur. 1920 tarihinde 800 ton olan üretim, 1933'de 1400 ton olmuşsa da 1940 tarihinde 600 tona kadar gerilemiştir⁷⁸⁶.

⁷⁸¹ BOA., A.MKT.MHM., 451-70, 28 Ocak 1861 M./16 Receb 1277 H.

⁷⁸² BOA., MV., 244-68, 24 Ağustos 1916 M./24 Şevvâl 1334 H.; BOA., İDUİT., 77-70, 25 Ağustos 1916 M./25 Şevvâl 1334 H.; BOA., MV., 245-53, 16 Kasım 1916 M./18 Zî'l-hicce 1334 H.

⁷⁸³ BOA., Y.PRK.AZJ., 9-28.

⁷⁸⁴ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.370; Z. Ghanayim; "Vilayeti Beyrut", s.187-189.

⁷⁸⁵ BOA., DH.MKT., 546-35.

⁷⁸⁶ R. Owen; "1840-1914 Döneminde Lübnan'da İpek Dokuma Endüstrisi", s.72.

1.2. Sanayi ve Ticaret

Beyrut şehrinde sanayi üretimi anlamında çok büyük tesisler az sayıda bulunuyordu. Buna karşın genel olarak el sanatlarına dayalı üretim yaygındı. 1879-80 tarihinde şehir de bulunan fabrika sayısı şu şekilde idi; 12 ipek fabrikası, 1 kiremit fabrikası, 1 makarna fabrikası, 1 şemsiye fabrikası, 1 deri fabrikası, 1 un fabrikası, 1 kibrit fabrikası ve 1 tahta fabrikası olmak üzere toplam 19 fabrika bulunmaktaydı⁷⁸⁷. 1882-3 tarihinde şehirde 3124 dükkân, 2873 mağaza, 77 kahvehâne, 45 fırın, 22 fabrika, 11 eczahâne, 12 araba şirketi, 5 sabun atölyesi, 75 adet boya atölyesi, 2 debbağhâne, 2 tahmishâne (kahve çekilip satılan yer), 6 çömlek atölyesi, 21 yağ atölyesi, 21 demir atölyesi ve 1 yemhâne bulunmaktaydı⁷⁸⁸. Belediye tarafından 18 Temmuz 1860 tarihinde şehirden uzak olmak üzere deniz kenarına bir mezbahânede inşa edilmiştir⁷⁸⁹.

Beyrut'un ticaret şehri olmasından dolayı az sayıda sanayi tesisine sahip olduğu bu tesislerinde küçük atölyelerden ibaret olduğu görülmektedir. Beyrut'ta önemli sanayi yatırımları ipek fabrikaları idi. Bunları Fransız yatırımcılar işletmekteydi. İpek fabrikaları dışında kâğıt fabrikasında kurulmuştur. Kâğıt fabrikasında her türlü kâğıt üretilerek, Suriye ve Beyrut vilâyetleri ile Mısır, İzmir, İstanbul ve Haleb'e dahi gönderilmesi amaçlanmıştı⁷⁹⁰. Fakat Beyrut kâğıt fabrikası birkaç sene çalışmış ve daha sonra kapanmak zorunda kalmıştır⁷⁹¹.

Şehirde cam fabrikası kurulması için Ömerzâde Mehmed Müslim El-Umri Efendi'ye 26 Temmuz 1909 M.(8 Receb 1327 H.) tarihinde imtiyaz verilmiştir. Bu imtiyaza göre; toz boyalı, çizgili her nevi pencere ve kapı camları, büyük ve küçük bina camları, su, meşrubat, çay bardak ve tabakları, sürahiler, tabaklar, nargile şişeleri, kadın bilezikleri, gaz lambaları ve şişeleri, avizeler ve her cins billurdan olan her nevi eşya ve züccaciye üretimine mahsus olmak üzere Suriye, Beyrut ve Halep vilâyetleri merkezinde bir fabrika tesis inşası ve işletmesi için 18 yıllığına imtiyaz verilmiştir. Fabrikanın on beş bin liraya mal olacağı plânlanmıştır⁷⁹².

⁷⁸⁷ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.), s.162.

⁷⁸⁸ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.), s.341.

⁷⁸⁹ BOA., C.BLD., 51-2547, 18 Temmuz 1860 M./29 Zi'l-hicce 1276 H.

⁷⁹⁰ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1303 H. (1885-1886 M.), s.390.

⁷⁹¹ Tanzimat 1, İstanbul, 1940, s.438.

⁷⁹² BOA., İİMT., 7-1327/B-4.

Şehir halkının temel geçim kaynağı ise şehrin ilk kurulduğu dönemden itibaren ticaret idi. Liman şehri olan Beyrut'ta karantina idaresinin yapılması ve limanın yeniden inşa edilmesiyle birlikte ticaret hacmi katlanarak artmıştır. Beyrut'un ticaret hacmini en iyi şekilde yansıttığından dolayı, Beyrut limanına giriş-çıkış yapan gemilerin sayılarının bilinmesi konuyu aydınlatacaktır. Beyrut limanına gelen gemi sayıları ve yük miktarı ise şu şekilde idi;

TABLO - 52 Beyrut Limanına Gelen Gemiler ve Yük Miktarı⁷⁹³

Tarih	Buharlı Gemiler	Yelkenli Gemiler	Ton	Bir önceki yıla göre Ton olarak farkı	Ton olarak Yüzde Değeri ile Bir Önceki Yıla Göre Farkı
1895	---	---	805520	---	---
1896	---	---	906781	101261	12,57%
1897	---	---	841953	-64828	-7,15%
1899	682	2614	833777	-8176	-0,97%
1900	694	2418	855489	21712	2,60%
1901	769	2663	984811	129322	15,12%
1902	715	2637	1010408	25597	2,60%
1903	813	2776	1085240	74832	7,41%
1904	902	2272	1182699	97459	8,98%
1905	861	1845	1198071	15372	1,30%
1906	858	2238	1292024	93953	7,84%
1907	1087	2381	1456919	164895	12,76%
1908	1101	2190	1481167	24248	1,66%
1909	1171	1842	1679341	198174	13,38%
1910	1143	2294	1732854	53513	3,19%
1911	1073	2109	1598485	-134369	-7,75%
1912	805	1588	1304123	-294362	-18,42%
1913	1024	1826	1799414	495291	37,98%

⁷⁹³ L. T. Fawaz, *Nineteenth-Century Beirut*, London, 1983, s.133.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere limana gelen gemi sayıları ve yük miktarlarında sürekli artış gözlemlenirken 1911 tarihinde azalma olmuştur. Bu azalmanın sebebi ise 1911 tarihinde Osmanlı devleti ve İtalya arasında meydana gelen Trablusgarp savaşının olmasıdır. Savaştan dolayı limana gelen gemi ve yük miktarında azalma yaşanmıştır. Yük miktarları incelendiğinde 1895 tarihinden 1913 tarihine kadar % 123,39 oranında artış olmuştur. Bu oranda limanın ticaret hacminin 18 yıl süre içerisinde nedenli artığının en bariz göstergesidir.

Beyrut limanına gelen gemilerin bağlı olduğu ülke ve sayıları ise bir yıl da şu olmuştur;

TABLO - 53 1908-9'de Beyrut Limanına Bir Yıl İçinde Gelen Gemiler ve Yük Miktarı⁷⁹⁴

Vapur ve Yelken Sayısı				Taşıdıkları Yük Miktarı (Ton)		
Ait Olduğu Ülke	Vapur	Yelken	Toplam	Vapur	Yelken	Toplam
Devlet-i Ali Osmanî	73	2750	2823	56247	45978	102725
Hidiv (Mısır)	95	--	95	89558	--	89558
İngiliz	119	--	119	76457	--	76457
Fransız	73	--	73	101449	--	101449
Avusturya	48	3	51	53236	877	54113
Rusya	33	--	33	45112	--	45112
İtalya	11	16	27	7006	5706	112721
İstanbul	1	--	1	1057	--	1057
İsveç ve Norveç	10	--	10	3980	--	3980
Yunan	14	36	50	7304	9540	16894

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere en fazla vapur İngiltere bandıralı iken, yelkenli gemilerde en fazla Osmanlı devletine aitti. Bu da Osmanlı devleti içerisinde halen yelkenli olarak tabir edilen yük gemilerinin çoğunlukla kullanılmakta olduğunu

⁷⁹⁴ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.389.**

gösteriyordu. Yük miktarı olarak en fazla yükü, İtalyanlara ait gemiler taşımışlar ise de Beyrut'ta en fazla ticaret hacmi Fransızlara aitti.

1.2.1. İthalat ve İhracat

Beyrut'un ticaret hayatının anlaşılması için ithalat ve ihracatın bilinmesi şehir ekonomisinin anlaşılması için önem arz etmektedir. Osmanlı hâkimiyetinde şehrin Fransızlarla olan ticari yoğunluğu, şehirdeki şirketlerin tamamına yakınının Fransızların idaresi altında olması (Beyrut limanı bunların başında geliyordu.) ve şehrin Osmanlı hâkimiyetinden sonra Fransız mandası altında kalması, Beyrut üzerine araştırma yapanların çoğunluğunun Fransız araştırmacılar olması, şehrin ekonomisi ile ilgili bilgi ve belgelerin Fransız kaynaklarında yer almasını sağlamıştır. Bu nedenlerden ticarî konularda Fransız kaynakları kullanılmıştır.

İncelenen dönemde Beyrut şehrinin yıllara göre ithalat ve ihracat rakamları ise şu şekilde olmuştur;

TABLO - 54 1841-1912 Tarihleri Arasında Beyrut'un İthalat ve İhracatı (Frank)⁷⁹⁵

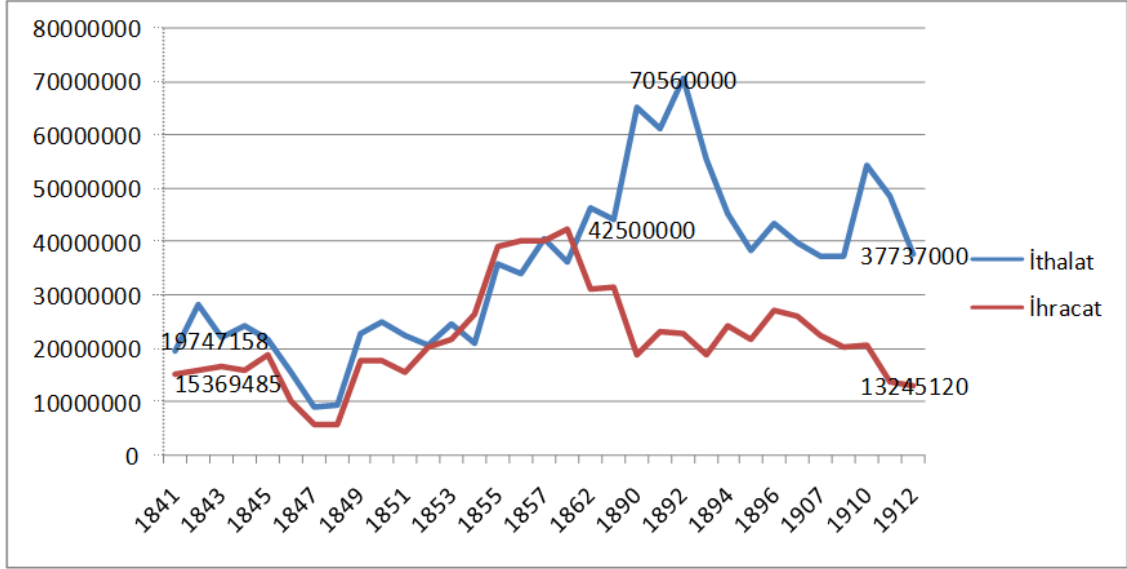
Tarih	İthalat	İthalatın Bir Yıl Önceki İthalata Göre Yüzde Oranı	İhracat	İhracatın Bir Yıl Önceki İhracata Göre Yüzde Oranı	İthalat ve İhracat Arasındaki Fark
1841	19.747.158	--	15.369.485	--	4.377.673
1842	28.401.000	30,47%	16.013.000	4,02%	12.388.000
1843	22.163.000	-28,15%	16.800.000	4,68%	5.363.000
1844	24.430.000	9,28%	15.862.000	-5,91%	8.568.000
1845	21.788.000	-12,13%	19.012.000	16,57%	2.776.000
1846	15.766.560	-38,19%	10.085.180	-88,51%	5.681.380
1847	9.154.000	-72,24%	5.863.000	-72,01%	3.291.000
1848	9.528.206	3,93%	6.010.675	2,46%	3.517.531
1849	22.845.675	58,29%	17.914.835	66,45%	4.930.840
1850	24.925.700	8,34%	17.978.842	0,36%	6.946.858
1851	22.378.397	-11,38%	15.767.550	-14,02%	6.610.847
1852	20.863.881	-7,26%	20.266.850	22,20%	597.031
1853	24.848.740	16,04%	21.840.402	7,20%	3.008.338
1854	20.957.422	-18,57%	26.403.480	17,28%	-5.446.058
1855	35.750.341	41,38%	39.126.620	32,52%	-3.376.279

⁷⁹⁵ Boutros Labaki, *Introduction A L'historie Economique Du Liban Soie Et Commerce Exterieur En Fin De Periode Ottomane: 1840-1914*, Beyrouth, 1984, s.182-183.

1856	34.241.214	-4,41%	40.190.246	2,65%	-5.949.032
1857	40.457.990	15,37%	40.339.900	0,37%	118.090
1859	36.250.000	-11,61%	42.500.000	5,08%	-6.250.000
1862	46.521.000	22,08%	31.279.000	-35,87%	15.242.000
1876	27.230.000	--	--	--	27.230.000
1878	--	--	32.000.000	--	-32.000.000
1884	--	--	28.490.000	--	-28.490.000
1887	44.254.795	--	--	--	44.254.795
1888	--	--	15.409.000	--	-15.409.000
1889	44.100.000	--	31.480.000	51,05%	12.620.000
1890	65.217.000	32,38%	18.745.500	-67,93%	46.471.500
1891	61.200.000	-6,56%	23.226.600	19,29%	37.973.400
1892	70.560.000	13,27%	23.083.500	-0,62%	47.476.500
1893	55.440.000	-27,27%	18.984.000	-21,59%	36.456.000
1894	45.360.000	-22,22%	24.192.000	21,53%	21.168.000
1895	38.329.200	-18,34%	21.852.400	-10,71%	16.476.800
1896	43.344.000	11,57%	27.134.400	19,47%	16.209.600
1897	40.017.415	-8,31%	26.163.900	-3,71%	13.853.515
1907	37.268.000	-7,38%	22.638.000	-15,58%	14.630.000
1908	37.246.000	-0,06%	20.218.000	-11,97%	17.028.000
1910	54.260.640	31,36%	20.727.000	2,46%	33.533.640
1911	48.395.340	-12,12%	13.872.600	-49,41%	34.522.740
1912	37.737.000	-28,24%	13.245.120	-4,74%	24.491.880

Yukarıdaki tablonun daha iyi anlaşılması için ithalat ve ihracat rakamlarının hareketliliğine bakmak lâzımdır. Şehrin ithalat ve ihracat rakamlarının hareketliliği ise şöyle idi;

Grafik 11. Beyrut Şehrinin Yıllara Göre İthalat ve İhracat Hareketliliği

İthalat ve ihracat rakamları 1862 tarihine kadar paralel olarak ilerleme gösterirken bu tarihten sonra farklılaşmaya başlamıştır. 1860 tarihinden sonra ithalat artarken ihracatın azalmasının temel nedeni bölgedeki ekonomik faktörleri etkileyen Cebel-i Lübnan olayları olmuştur. 1853-1860 tarihleri dışında ihracat, ithalatı geçememiştir. 1910 tarihlerine gelindiğinde ise ithalat ve ihracat rakamlarında ani bir düşüş yaşanmıştır ki buna İtalya ve Osmanlı devleti arasında başlayan savaşın neden olduğu bilinmektedir. İthalat'ta en yüksek miktara 1892 tarihinde 70.560.000 franka ulaşılırken, ihracat'ta ise 1859 tarihinde 42.500.000 Franka ulaşılmıştır. 1860 tarihinden sonra şehir ekonomisinde ithalat ve ihracat arasında denk bir ticaretin olduğunu söylemek imkânsızdır. 19. Yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı devleti içerisinde ticaret hacmi bakımından Beyrut, İstanbul ve İzmir'in ardından üçüncü sırada yer almaktaydı⁷⁹⁶.

Şehrin ticari yapısının öğrenilmesinde ithal ve ihraç edilen ürünlerin neler olduğu ve hangi ülkelerle ithalat ve ihracat yapıldığının bilinmesi, şehrin iktisadî yapısının ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bu sebeple Beyrut'ta bir yıl içerisinde cereyan eden ithalat ve ihracat bilgileri verilerek şehrin iktisadî yapısı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Beyrut şehrin de ihraç edilen ürünler ve ülkeleri ise şu şekilde idi;

⁷⁹⁶ 1897 tarihinde en fazla ticaret hacmi sırasıyla İstanbul, İzmir ve Beyrut şehirlerinde yaşanmıştır. Tevfik Güran, **Osmanlı Devletinin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, C.5, Ankara, 1997, s.199.

TABLO - 55 1895'te Beyrut'tan İhraç Edilen Ürünler ve İhracatı Alan Ülkeler⁷⁹⁷

Ürün Adı	Miktarı (Kilogram)	Fiyatı (Frank)	Ülke Adı
Buğday	2.000.000	280.000	Fransa, İngiltere, Yunanistan, Osmanlı
Arpa	1.000.000	80.000	Fransa, İngiltere, Yunanistan, Osmanlı
Mısır	500.000	50.000	Cezayir, Osmanlı
Darı	450.000	50.000	Osmanlı
Zift	500.000	250.000	Fransa, Avusturya, Macaristan
Bez	2.000.000	220.000	Fransa, Avusturya, Macaristan, İngiltere
Limon ve portakal	20.000.000	200.000	Yunanistan, Osmanlı
Pamuk	540.000	1.080.000	Fransa, İngiltere
Bakır (Hurda)	50.000	57.500	Fransa
Portakal Çiçeği suyu	6000	3600	Osmanlı
Sünger	----	600.000	Mısır, Yunanistan, Osmanlı, Fransa
Hurda	100.000	100.000	Fransa
Kuru fasulye	1.000.000	100.000	Fransa, İngiltere Osmanlı
İncir	5.000.000	500.000	Fransa, İngiltere, Avusturya
Taze meyve	5.000.000	1.000.000	Yunanistan, Osmanlı, İstanbul
Zeytinyağı	3.000.000	3.000.000	Fransa, İngiltere, Amerika, Mısır
Yün Çamaşır	2.300.000	2.300.000	Amerika, Fransa, İtalya
Sebze	874.000	87.400	Malta
Kayısı Çekirdeği	500.000	20.000	Fransa
Soğan	6.000.000	180.000	Fransa, Rusya, Osmanlı
Deri	200.000	300.000	Fransa
Meyan kökü	10.300.000	2.500.000	Amerika, Fransa
Sabun	1.000.000	500.000	Osmanlı, Mısır, Yunanistan
Susam	2.000.000	900.000	Fransa, Osmanlı, Rusya, Yunanistan
Ham ipek	700.000	15.000.000	Fransa, İngiltere

⁷⁹⁷ V. Cuinet, *Syrie, Liban et Palestine*, s.67.

Şarap	100.000	50.000	Fransa
İnek-öküz (Adet)	15.000	3.000.000	Mısır
At	5.000	2.500.000	----
Keçi-koyun	500.000	5.500.000	Osmanlı, Mısır
Katır	100.000	1.200.000	Mısır

Beyrut şehrinde bir yılda ihraç edilen ürünler incelendiğinde şehrin sanayi ve ticari yapısının tam anlamıyla satışlara yansıdığı görülmektedir. Ham ipek, meyan kökü ki bu ürün, içecek, ilaç yapımı ve boyanın ham maddesi olarak kullanılmaktadır. Zeytinyağı, canlı hayvan, pamuk, tahıl ürünleri, yaş-kuru meyve ve sebze genel olarak ihraç ediliyordu. İhracatın yoğunluğuna göre ise sırasıyla Fransa, İngiltere, Avusturya, Macaristan, Yunanistan, Mısır ve az miktarda olsa Amerika ve Rusya'ya yapılmıştır. İpek ve yün ürünleri Fransa ve İngiltere, canlı hayvanlar Mısır ve Osmanlı, tahıl Yunanistan ve İngiltere, zeytinyağı ve meyankökü gibi zirai ürünler Amerika ve Fransa'ya ihraç edilmiştir. Şehirde ihraç edilen bazı ürünler ki zeytinyağı, canlı hayvanlar, sebze ve meyveler, tahıl ürünleri bunların birçoğu şehirde çok miktarda üretilmediği için dışarıdan getirilmekte ve Beyrut üzerinden ihraç edilmekteydi.

Beyrut'un ithal ettiği ürünler ve mal aldığı ülkeleri ise şunlardı;

TABLO - 56 1895'te Beyrut'un İthal Ettiği Ürünler ile Mal Aldığı Ülkeler⁷⁹⁸

Ürün Adı	Miktarı	Fiyatı (Frank)	Ülke Adı
Çelik	1500 Kasa (1 Kasa 75 Kg)	56.200	Avusturya, Fransa
Alkol	4950 Kg	2.822	Avusturya, Macaristan, Almanya
Karışık	2000 Kasa	80.000	Avusturya, İngiltere, Belçika Osmanlı
Şap	80.000 Kg	27.000	Fransa
Nişasta	40.000 Kg	20.000	Almanya, Fransa, Avusturya
Silah	---	50.000	Almanya, Avusturya
İnşaat kerestesi	23.000 Mikâp (Metreküp)	5.000.000	Fransa

⁷⁹⁸ V. Cuinet, *Syrie, Liban et Palestine*, s.68.

Kereste	10.000 Mikâp	2.300.000	Osmanlı
Kahve	950.000 Kg	3.800.000	Fransa, Belçika, Mısır
Tarçın	15.000 Kg	75.000	İngiltere
Karton	125.000 Kg	77.500	İngiltere, Fransa, Almanya
Taş kömür	10.000 Ton	360.000	Fransa, İngiltere
Toz kömür	1500 Ton	60.000	İngiltere
Çimento	1500 Varil	30.000	Fransa
Konserve	---	100.000	İngiltere, Fransa, Osmanlı
Kırmızı pamuk ipliği	150.000 Kg	300.000	İngiltere, Fransa
Beyaz pamuk ipliği	300.000 Kg	600.000	İngiltere, Fransa, Almanya, Yunanistan
Vernik	15.000 Kg	1.500.000	İngiltere, Fransa, Belçika
Halat	10.000 Kg	9.950	Türkiye
Deri	160.000 Kg	640.000	Fransa, İngiltere, Avusturya, Yunanistan
Bakır	400.000 Kg	120.000	İngiltere
Kumaş	7.000 Koli	8.000.000	Fransa, İngiltere, Avusturya, Cezayir
Mecmua	---	500.000	Fransa, Avusturya, Belçika
Tuz	100 Kasa	3600	Fransa
Un	500 Çuval (1 çuval 100 Kg)	15000	Mısır, Rusya
Çini	---	100.000	İngiltere, Avusturya, İtalya, Fransa
Demir	2250 Ton	562.000	İngiltere, Fransa
Kalay	27.000 Kg	6750	Fransa
Demir iskele	---	150.000	Almanya, İngiltere, Belçika
Fes	---	800.000	Fransa, Avusturya, Tunus, Osmanlı
Saat	---	250.000	İsviçre, Fransa, İngiltere
Keten yağı	500 Varil (1 Varil 150 Kg)	75.000	Fransa
Yün	---	500.00	İngiltere, Almanya, Avusturya

Kitap	---	20.000	İngiltere, Amerika, Fransa
Makarna	25.000 Kg	20.000	İtalya
Dikiş makineleri	---	50.000	Amerika, Almanya
Mermer	3000 Ton	700.000	İtalya, Fransa, Osmanlı
Tuhafiye	---	350.000	Avusturya, Fransa
Mobilya	---	200.000	İtalya, Fransa, Almanya, Avusturya
Ayna	---	100.000	İtalya, Avusturya
Baskı kâğıdı	100.000 Kg	200.000	İtalya, Avusturya
Kâğıt	---	200.000	İtalya, Avusturya
Ambalaj kâğıdı	75.000 Kg	60.000	Avusturya
Sigara kâğıdı	100.000 Kasa	170.000	Avusturya
Bufalo derisi	50.000 Adet	550.000	Mısır, İngiltere, Fransa
Petrol	300.000 Varil	2.100.000	140.000 Rusya, 160.000 Amerika'dan
Parfüm	---	150.000	Fransa, İngiltere
Biber	100.000 Kg	150.000	İngiltere, Fransa
Çömlek	---	50.000	Fransa, Belçika, Almanya
Kimyasal ürünler	---	900.000	Fransa, İtalya, İngiltere, Belçika, Almanya
İlaç	---	700.000	Fransa İngiltere
Alet (Donanım)	---	200.000	Fransa, Avusturya, Almanya
Pirinç	8.000.000 Kg	1.600.000	Mısır, Japonya, Hindistan, İtalya
İpek	30.000 Kg	690.000	Çin, İngiltere, Fransa
İpek ve kadife	---	800.000	Fransa
Altın ve Altın ürünleri	---	100.000	Fransa, Avusturya
Şeker	25000 Çuval (1 Çuval 100 Kg)	1.137.500	Fransa, Belçika
Sulfat Kinin	---	80.000	İngiltere
Kumaş	---	1.225.100	Almanya, Avusturya, Belçika, İngiltere
Cam	---	437.000	Avusturya, Fransa, Belçika

İpek tohumu	125.000 adet 25 Gram	375.000	Fransa
Şarap	---	250.000	Fransa, Osmanlı, Mısır
Pencere	2000 Adet	36.000	Avusturya, Belçika, Fransa
Karo	1.500.000 Adet	300.000	Osmanlı
Çinko	125.000 Kg	74.800	Fransa

Yukarıda verilen tablodan da anlaşılacağı üzere şehrin ve çevresinin işlenmiş sanayi mamullerinin tamamı yurt dışından temin edilmiştir. İnşaat malzemesi, işlenmiş maden, kumaş, bijuteri, kozmetik ürünleri, petrol ve yan ürünleri, kağıt sanayi ürünleri gibi tüm ürünler ithal edilmiştir. İhracatta olduğu gibi Fransa ithalattada en ön sırada yer almaktadır. İthalatta Fransa'dan sonra sırasıyla İngiltere, Almanya, Avusturya, Belçika ve İtalya gelmektedir. Fransa ile her türlü mal üzerinde ticaret yapılırken, kereste ticareti Avusturya, maden İngiltere, petrol ve türevleri Rusya ve Amerika'dan, mekanik aletler Almanya, cam ürünleri Belçika ve Almanya'dan ithal edilmiştir⁷⁹⁹. Ham olarak ihraç edilen ipeğin, tohum olarak alınmasında Fransa'nın ipek üretimi üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Beyrut limanının bu denli yüksek ithalat ve ihracat miktarının olması, ister istemez kaçak yollardan şehre mal sokulmasını cazip hale getiriyordu. Şehirde meydana gelen kaçakçılık olaylarının çokluğundan dolayı bu konunun ayrı bir başlık altında incelenmesi uygun bulunmuştur.

1.2.2. Kaçakçılık

Şehirde kaçakçılık olaylarının ne şekilde ve nasıl yapıldığı? Kimlerin bu olaylara aracı olduğu? Ne tür malların kaçırıldığı? Devlet görevlilerinin ihmali olup olmadığı? Devletin bu konu ile ilgili aldığı karar ve tedbirleri nelerdi? Tüm bu sorulara cevap verebilmek ve konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ilk önce Beyrut'ta yaşanan kaçakçılık olayları için seçilen örnekler verilerek bu olaylardan yukarıdaki sorulara cevaplar bulunmaya çalışılmıştır.

⁷⁹⁹ Arthur Ruppin, *Syria: An Economic Survey*, New York, 1918, s.57.

23 Şubat 1887 M.(29 Cemaziye'l-evvel 1304 H.) tarihinde Marsilya'dan Beyrut'a gelen *Macar Karar* isimli gemide filorat de potas (patlayıcı ham maddesi) adında kimyevi madde yakalanmış ve bu maddenin tetkiki için İstanbul'a gönderilmiştir⁸⁰⁰.

4 Haziran 1887 M.(12 Ramazân 1304 H.) tarihinde Yunan bandıralı bir gemide barut ve tütün bulunduğu ve Beyrut'a hareket ettiği, yine aynı tarihte Rusya'ya ait Misli Mesil adındaki gemide iki bin beş yüz kıyye barut ve bin beş yüz kıyye tuz ile otuz kıyye tütün yakalanmıştır⁸⁰¹.

7 Temmuz 1888 M.(27 Şevvâl 1305 H.) tarihinde Fransa'dan Beyrut'a hareket eden bir gemide dokuz yüz kıyye güherçile yakalanmıştır⁸⁰².

1 Nisan 1890 M.(10 Şa'bân 1307 H.) tarihinde Fransa'dan Beyrut'taki Cizvit okulları için gönderilen eğitim araç ve gereçlerinin içinde, yirmi bir adet topa ait malzeme bulunmuştur⁸⁰³.

21 Aralık 1894 M.(22 Cemaziye'l-âhir 1312 H.) tarihinde Belçika'nın Liege şehrinde üretilen silahlar kaçak yollarla Beyrut'a gönderilmiştir⁸⁰⁴.

23 Ocak 1895 M.(26 Receb 1312 H.) tarihinde Beyrut limanına gelen Loyd kumpanyası vapurunda kırk iki kilogram barut bulunmuştur⁸⁰⁵.

2 Kasım 1896 M.(26 Cemaziye'l-âhir 1314 H.)'da Espiridon isimli Yunan bandıralı gemide ecza malzemesi ile tıbbi aletler yakalanmış, gemi kefaletle serbest bırakılmıştır⁸⁰⁶.

18 Mart 1899 M.(6 Zi'l-kâde 1316 H.) tarihinde Yunanistan'dan gelen bir gemide altı çuval tütün yakalanmıştır⁸⁰⁷.

18 Mart 1899 M.(6 Zi'l-kâde.1316 H.) tarihinde Beyrut'tan Şam'a giden trende otuz dokuz adet revolver (altıpatlar silah) ile iki bin adet fişek yakalanmıştır⁸⁰⁸.

⁸⁰⁰ BOA., DH.MKT., 1401-22.

⁸⁰¹ BOA., DH.MKT., 1424-30.

⁸⁰² BOA., DH.MKT., 1519-101.

⁸⁰³ BOA., DH.MKT., 1713-53.

⁸⁰⁴ BOA., DH.MKT., 321-42.

⁸⁰⁵ BOA., DH.MKT., 336-31.

⁸⁰⁶ BOA., MV., 90-32.

⁸⁰⁷ BOA., DH.MKT., 2180-84.

5 Mayıs 1899 M.(24 Zi'l-hicce 1316 H.) tarihinde Yunanistan'dan Beyrut'a gelen bir gemide kaçak tütün yakalanmıştır⁸⁰⁹.

9 Eylül 1900 M.(14 Cemaziye'l-evvel 1318 H.) tarihinde Beyrut'tan Şam'a giden trende şap varilleri içinde üç adet revolver (altıpatlar silah) yakalanmıştır⁸¹⁰.

26 Eylül 1902 M.(22 Cemaziye'l-âhir 1320 H.) tarihinde Beyrut'a Yunanistan'ın Pire, Şire ve Patras limanlarından kaçak silah ve tütün yüklenen bir geminin geleceği istihbaratı yapılmıştır⁸¹¹.

10 Ağustos 1903 M.(16 Cemaziye'l-evvel 1321 H.) tarihinde Yunanistan'dan Beyrut'a gelen bir yelkenli gemide yüz çuval tütün yakalanmıştır⁸¹².

13 Eylül 1904 M.(3 Receb 1322 H.) tarihinde Zefiros isminde bir Yunan gemisinde kaçak silah taşındığı istihbaratı yapılmıştır⁸¹³. Bu gemiye yapılan baskın sırasında Terman isimindeki kişi öldürüldükten sonra gemiye el konulmuştur⁸¹⁴.

19 Temmuz 1907 M.(8 Cemaziye'l-ahir 1325 H.) tarihinde Beyrut tönbeki idaresinin Pirede'ki muhbirinin verdiği malumata nazaran kaçakçılardan Hazar Beyzun ile Saadeddin Şakile, Hasan Hubzu ve kardeşi ve İbrahim, Trablus ve İskenderiye'deki kaçakçı Abdulkâdir Kalabani'ye iki bin beş yüz lira ile Pire'de elli bir silah, kırk kilogram tömbeki, on sandık kara tüfek, otuz bin adet fişek ve yirmi altı revolverinde (altıpatlar silah) içinde bulunduğu elli sandığı Yunan posta vapuruyla Beyrut limanına çıkaracaklarını bildirmiştir⁸¹⁵.

10 Aralık 1907 M.(5 Zi'l-kâde 1325 H.) tarihinde Beyrut'ta silah kaçakçılığı yapan Beyzun Efendi'nin Pire'den altı yüz adet krank silah kaçırdığı ihbar edilmiştir⁸¹⁶.

21 Haziran 1908 M.(21 Cemaziye'l-evvel 1326 H.) tarihinde Necib ve Yusuf isimli kişilerin silah kasaları taşırken yakalanmışlardır⁸¹⁷.

⁸⁰⁸ BOA., DH.MKT., 2179-66.

⁸⁰⁹ BOA., Y.A.HUS., 395-94.

⁸¹⁰ BOA., Y.PRK.UM., 51-71.

⁸¹¹ BOA., DH.MKT., 583-69.

⁸¹² BOA., DH.MKT., 749-68.

⁸¹³ BOA., DH.MKT., 888-59; BOA., İ.HUS., 123-1322/N-57, 5 Ağustos 1914 M./13 Ramazân 1322 H.

⁸¹⁴ BOA., Y.A.HUS., 487-6, 8 Mayıs 1905 M./3 Rebi'ü'l-evvel 1323 H.

⁸¹⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 248-94.

⁸¹⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 252-32.

21 Haziran 1908 M.(21 Cemaziye'l-evvel 1326 H.) tarihinde Beyrut silah kaçakçılarının, Kıbrıs'tan Trablusşam'a silah ve fişek kaçırdıkları ihbarı yapılmıştır⁸¹⁸.

9 Mart 1912 M.(20 Rebi'ül-evvel 1330 H.) tarihinde Kore isimli Fransız gemisinde on bir adet yanaklı tüfek, on yedi revolver, 1375 adet revolver fişegi yakalanmıştır⁸¹⁹.

1 Mart 1914 M.(3 Rebi'ül-âhir 1332 H.) tarihinde Pire'den İstanbul'a oradan Beyrut'a gelen Senegal isimli vapurda beş sandık mavzer yakalanmıştır⁸²⁰.

5 Temmuz 1914 M.(11 Şa'bân 1332 H.) tarihinde Beyrut limanına gelen bir gemide kırk iki dinamit fûnyesi ve yirmi bir adet dinamit yakalanmıştır⁸²¹.

Yukarıda verilen olaylar incelendiğinde Beyrut'ta meydana gelen kaçakçılık olaylarının ağırlıklı olarak silah ticareti üzerinde yoğunlaştığı, tütün kaçakçılığının ikinci sırayı aldığı bunun dışında tıbbi ve kimyevi maddelerin kaçakçılığının yapıldığı görülmektedir. Silah ve tütün kaçakçılığı Fransız ve Yunan bandıralı gemiler aracılığıyla yürütülmüştür. Kaçakçılığın Beyrut'tan idare edildiği ve reislerinin şehrin önde gelen tüccarlarından olduğu ortaya çıkmıştır.

Kaçakçılar silahları Belçika ve Fransa'dan temin ettikten sonra gemiler aracılığıyla Beyrut limanına getirmekte buradan trenlere aktararak iç bölgelere sevkiyatını yapmaktaydılar⁸²². Neden Beyrut şehri bu ticaret için seçilmişti? Beyrut şehrinin Ortadoğu coğrafyasının ortasında bulunması ve buradan sevkiyatın daha hızlı ve kolay olması, limana girip çıkan gemi sayısının fazla olmasından iyi denetim yapılamaması, sahillerin yeterince denetlenememesi, Beyrut şehrinden, diğer bölgelere kara, deniz ve demiryolu ulaşımının mümkün olması gibi sebeplerden dolayı Beyrut kaçakçılık için seçilmiştir. Beyrut şehrinden iç bölgelere kaçak mallar taşınırken genelde demiryolu kullanılmıştır. Bunun sebebi ise Beyrut, Şam, Yafa ve Kudüs tren hattında Fransız memurlar çalıştığından, bu görevliler kaçakçılık olaylarına göz yumduklarından

⁸¹⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 258-27.

⁸¹⁸ BOA., Y.MTV., 312-209.

⁸¹⁹ BOA., DH.MKT., 530-10.

⁸²⁰ BOA., DH.KMS., 5-30.

⁸²¹ BOA., DH.EUM.EMN., 84-35.

⁸²² Beyrut, Şam ve Halep üzerinden Bağdat'a kaçak silah sokulduğu tespit edilmiştir. BOA., DH.MKT., 328-47, 22 Ekim 1901 M./9 Receb 1319 H.

kolaylıkla yürütülebilmekteydiler⁸²³. Beyrut şehrinin neden seçildiği burada daha iyi ortaya çıkıyordu. Liman'a kadar uzatılmış olan demiryolu ağı ile limana gelen kaçak mallar demiryolu ile iç bölgelere kolaylıkla sevk edilmesi Beyrut'un tercih edilmesini sağlıyordu. Yukarıda verilen kaçakçılık olaylarının resmi kayıtlara geçmiş olaylar olduğu ve bu olayların dışında, tespit edilemeyen olaylarda göz önüne alındığında işin vahameti ve boyutunun büyüklüğü ortaya çıkmaktadır.

Silah kaçakçılığı olaylarında eğitim araç-gereçlerini kullanan misyoner okulları da bu işe aracı olmuş ve gerçek yüzlerini ortaya çıkarmışlardır.

Kaçakçılık olaylarına şehirde bulunan polis ve jandarmalarında göz yumdukları yapılan soruşturmalarda tespit edilmiştir⁸²⁴. Polis ve Jandarmaların yanı sıra eşya taşıyan liman kayıkçıları arasında kaçakçılarla işbirliği yaptıkları tespit edilmiştir⁸²⁵.

Osmanlı hükümeti ve yerel idareciler kaçakçılık olaylarını önlemek için tedbirler almışlarsada olayları engelleyememişlerdi. Merkezi hükümet, Beyrut ve İskenderun limanlarında meydana gelen kaçakçılık olaylarının fazlalığından limanları teftiş etmek üzere bir heyet kurarak Beyrut ve İskenderun göndermiştir. Oluşturulan heyette Galata gümrük nâzırı Cemal Bey, Zaptiye mektupçusu Ragıb Efendi, Cemiyet-i Rusûmiye Reisi Jerya Bey görevlendirilmişti⁸²⁶.

Yerel idarecilerde bu olayların önüne geçmek için sahil güvenlik kuvvetlerine destek için iki adet istimbob istemişlarsade merkezi hükümet elde bulunan imkânlarla yetinmelerini belirtmiştir⁸²⁷. Kaçakçılık olaylarının önlenmesi için silah ticaretinin yapıldığı şehirlere muhbirlerde görevlendirilmişti⁸²⁸.

Kaçakçılık olaylarında yakalanan şahıslar yargılanmakta ve bunlardan barut ve fişek kaçıranlara üç yıl hapis cezası verilirken, silah kaçıranlara yirmi beş kuruş ceza verilmiştir⁸²⁹. Kaçakçılık yapılan gemi suçlu bulunursa kefalet ücreti ödemek suretiyle

⁸²³ BOA., DH.EUM. 4. Şb., 1-13, 2 Kasım 1914 M./13 Zi'l-hicce 1332 H.

⁸²⁴ BOA., Y.MTV., 304-220, 4 Ocak 1908 M./30 Zi'l-kâde 1325 H.

⁸²⁵ BOA., A.MKT.MHM., 374-40, 16 Şubat 1876 M./11 Şevvâl 1283 H.

⁸²⁶ BOA., Y.A.HUS., 477-102, 28 Ağustos 1904 M./16 Cemaziye'l-âhir 1322 H.

⁸²⁷ BOA., DH.MKT., 806-34, 4 Ocak 1904 M./15 Şevvâl 1321 H.

⁸²⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 248-94, 19 Temmuz 1907 M./8 Cemaziye'l-âhir 1325 H.

⁸²⁹ BOA., Y.MTV., 304-220, 4 Ocak 1908/30 Zi'l-kâde 1325 H.

serbest bırakılırdı. Kaçakçılara verilen cezaların caydırıcılıktan uzak olması olayların artarak devam etmesini sağlamıştır.

2. Beyrut'un Gelir ve Giderleri

Şehrin ve bölgede yaşayan halkın ekonomik durumu ve bölgeler arası gelir ve gider farkının öğrenilebilmesi şehrin ve sancağın gelir ve giderlerinin ortaya çıkarılması ile mümkün olmaktadır. Osmanlı devletinde gelir ve giderler kayıt edilirken kazâ düzeyinde kayıt yapılmayıp sancak düzeyinde kayıt edilmesinden dolayı, bu başlıkta Beyrut Sancağının gelir ve giderleri verilecektir.

Osmanlı devleti'ndeki bütçeler, hesapları kapatılan bir malî yılın gelir-gider hesaplarının bilânçosu şeklinde olmuştur⁸³⁰. Osmanlı devleti son dönemler bu yanıştan dönmek için mali sistemde, incelenen dönemde yeni düzenlemeler yapmıştır. Modern gelir ve gider düzeninin kurulmaya çalışıldığı bu dönemde gelir ve gider kalemlerinde yıldan yıla değişiklikler olmuştur. Bu sebeplerden gelir ve gider miktarları verilirken değişik tablolar kullanmak zorunda kalınmıştır.

2.1. Gelirler

Beyrut sancağının gelir miktarlarını incelemeyi önce ne tür gelir kalemleri bulunduğu açıklandıktan sonra toplu olarak gelir miktarları ve hareketleri incelenmiştir.

Vergü; Tanzimat'tan önce *bedel-i nüzul*, *bedel-i avârız*, *harç-ı ferman*, *harç-ı baha*, *konak*, *ispenç*, *mübaşiriye*, *serbestiye* gibi peşin olarak alınan birçok vergi mevcuttu. Tanzimat ile birlikte bu tür vergiler kaldırılarak *Vergü* veya *Virgü* adı altında bir vergi konmuştur⁸³¹. Bu verginin yükümlüleri ise arazi ve emlak, ticaret geliri bulunanlardı⁸³².

Bedel-i Askeri; 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanıyla cizye tamamen ortadan kaldırılmış. Onu vermekle mükellef olan gayr-i Müslimlerin askere alınması gerektiğinden, bunların askerlik hizmetine karşılık olarak bedel-i askeriye vermeleri

⁸³⁰ Ömer Lûtfî Barkan; “Osmanlı İmparatorluğu “Bütçe”lerine Dair Notlar” İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15, No.1-4, İstanbul, 1953, s.241–242.

⁸³¹ Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Ankara, 1989, s.13.

⁸³² H. Bayraktar, *Urfa Sancağı*, s.214.

kararlaştırılmıştır⁸³³. Beyrut'ta Bedel-i askeriye vergisinden önce verilen cizye miktarında 1844 tarihinde ednâ 15, evsât 30, alâ 60 kuruş ödenmekle birlikte dinî guruplara göre cizye verenlerin sayısı şöyle idi;

TABLO - 57 1844'de Beyrut'ta Dinî Guruplara Göre Cizye Miktarı⁸³⁴

Dinî Gurup	Ednâ	Evsât	Alâ	Toplam (Kuruş)
Taife-i Rum	440	55	1	8310
Taife-i Marunî	128	03	--	2010
Taife-i Katolik	74	24	4	2070
Taife-i Ermeni	18	5	--	0420
Taife-i Yahudi	12	02	--	0240
Toplam	672	89	5	13050

Dinî guruplar içinde en fazla cizye miktarını Rumlar ödemekte, sayılarına ve ödedikleri türe göre en zengin cemaat ise Katoliklerdi.

Aşâr; Öşür'ün sözlük anlamı onda bir olup, toplumsal yardım için alınan onda bir oranındaki vergidir. Çoğulu, “*Aşâr*”dır. Öşrü toplayana aşır ya da muaşşir denir⁸³⁵. Maliye ıstılahında ise öşür, arazi ürünlerinden alınan vergi anlamına gelir.

Toprağın verim kabiliyeti, bölgedeki ziraat usul ve çeşitleri ve çiftçinin elde edeceği ana gelir miktarı gibi iktisadî ve malî düşüncelerden dolayı aşârın oranında farklılıklar ortaya çıkmaktadır⁸³⁶. Tanzimat'a kadar toprağın verim gücüne ve sulama imkânına göre 1/3 ile 1/10 arasında değişen oranlarda alınan aşârın oranında bu dönemde değişiklik yapıldı⁸³⁷. 1840 M.(1256 H.) tarihli ilmühaber ile daha önceleri farklı oranlarda alınan aşârın, bundan böyle Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde onda bir nispetinde tahsil edilmesine karar verildi⁸³⁸. Oran bazında bu eşitlik sağlanırken toprağın verim kabiliyetinin oynayacağı rol dikkate alınmadı. Böylelikle aşâr, en kötü kalite topraktan da, en iyi topraktan da aynı oranda alınmış olmaktaydı. Aşâr vergisi Beyrut Sancağında 1884-5 tarihinden sonra maktuan ve emanetende alınmıştır.

Ağnam; Koyun “*ganem*” kelimesinin çoğulu anlamında ağnamdır. Koyun ve keçiden alınan vergidir. Tanzimat'tan önce birçok değişik isim adı altında ağnam resmi

⁸³³ M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, C.I, s.185.

⁸³⁴ BOA., C.ML., 347-14298, 13 Ağustos 1844 M./28 Receb 1260 H.

⁸³⁵ A. Grohmann; “*Öşür*”, İ.A, C.IX, İstanbul, 1964, s.482.

⁸³⁶ Ömer Lutfi Barkan, “*Osmanlı İmparatorluğunda Öşür*”, İ.A, C.IX, İstanbul, 1964, s.486.

⁸³⁷ T. Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi*, s.14; Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara, 1985, s.262-263.

⁸³⁸ Abdullatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul, 1990, s.107.

alınmaktaydı. Tanzimat'tan sonra ise “*ağnam resmi*” olarak kullanılmaya başlanan bu vergi türü, ağnam vergilerinin şikayet konusu olması üzerine, 1857 yılından itibaren Rumeli’de 1858’den itibaren de Anadolu ve Arabistan’da kaldırılarak yerine “*ağnam rüsumu*” adıyla tek bir vergi konmuştur⁸³⁹. Ağnam resmi ilkin koyun başına bir akçe şeklinde nakit olarak alınmış, daha sonra paraya ve kuruşa çevrilmiştir.

Canavar resmi; Osmanlı devletinde domuz besleyenlerden alınan vergidir. Domuz başına 10 kuruş alınırken, daha sonra domuz başına 3 kuruşa indirilmiştir⁸⁴⁰.

Rûsumat-ı Varidât; Tanzimat’ın ilk dönemlerine ait gelirlerin önemli bir kısmı da rûsumı varidat adı altında toplanmıştır. Tanzimat’ın uygulanması ile Beyrut ve çevresinde eski vergilerin yerine uygulanmaya başlanmıştır. Rûsumatı varidât, *rûsum-ı müteferrika*, *varidât-ı mütenevvia* veya *rûsumatı mütenevvia* adı altında da önemli miktarlara ulaşan bir gelir kalemi haline gelmiştir⁸⁴¹.

Emlâk Vergisi; Şehir ve civarındaki binalardan tahrîr olunan değeri üzerinden binde dört, ayrıca gelir sağlayan binaların yıllık gelirlerinden ek olarak yüzde dört alınan vergidir⁸⁴².

Temettü Vergisi; Tüccar, esnaf ve zanaatkârın yıllık gelirleri üzerinden, başlangıçta yüzde üç daha sonra ise yüzde dört oranında alınan vergidir⁸⁴³.

Bu vergilerin dışında alınan maden işletmelerinden alınan maden vergisi, orman hakkı, kereste ve pul resimleri, muhâkim harçları, emlâk ve tapu harçları adları altında da vergiler, gelir kalemlerini oluşturmaktaydı.

Yukarıda belirtilen gelir kalemleri ile birlikte Beyrut sancağının gelirleri yıllara göre şu şekilde oluşmuştur;

⁸³⁹ Rifat Özdemir, “*Ankara ve Antakya Sancaklarına Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Mukayeseli Tahlili*” **Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı**, Elazığ, 1996, s.127-212; Hilmi Bayraktar, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti’nin İktisadi Vaziyeti**, Elazığ, 2004, s.231.

⁸⁴⁰ Coşkun Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, 2001, s. 52-53.

⁸⁴¹ H. Bayraktar, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti**, s.226-227.

⁸⁴² C. Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, s. 50.

⁸⁴³ A. Şener, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, s.108.

TABLO - 58 Beyrut Sancağının Yıllara Göre Gelirleri (Kuruş)

Tarih	Vergü	Bedel-i Askeriy e	Zehâiri iâneye İçin alınan	Aşâr	Rüsumât -i Mütenevvi'a	Ağnam Resmi	Vâridât-ı Mütenevvi'a	Hâsılât-ı Mütferrik a	Toplam
1871-2 ⁸⁴⁴	1.951.633	371.421	--	2.160.000	743.906	--	439.312	297.179	5.963.451
1872-3 ⁸⁴⁵	2.061.150	369.784	--	2.160.000	653.687	--	495.165	134.092	5.873.878
1873-4 ⁸⁴⁶	2.601.232	289.059	--	2.283.925	575.737	--	106.319	313.088	6.169.360
1875-6 ⁸⁴⁷	2.070.052	370.114	135.438	2.275.855	375.909	218.266	276.177	125.324	5.847.135
1876-7 ⁸⁴⁸	2.077.058	373.562	135.438	2.022.298	333.170	278.775	308.120	88.590	5.617.011
1877-8 ⁸⁴⁹	2.041.790	369.256	1.354.208	2.262.986	572.460	293.259	231.100	250.290	7.375.349
1878 ⁸⁵⁰	2.041.655	369.256	125.438	3.984.000	237.156	289.250	202.100	412.444	7.661.299
1878-9 ⁸⁵¹	2.034.528	374.039	75.270	2.518.535	248.855	145.246	207.474	423.929	6.027.876
1879-80 ⁸⁵²	2.309.018	376.426	--	2.578.675	127.916	312.355	218.274	47.597	5.970.261
1880-1 ⁸⁵³	2.241.295	376.455	75.270	2.475.018	125.512	300.000	317.684	111.798	6.023.032
1881-2 ⁸⁵⁴	2.106.250	377.150	236.646	2.463.358	401.996	343.904	23.170	90.225	6.042.699
1882-3 ⁸⁵⁵	2.372.169	382.320	--	2.454.372	99.653	335.370	143.450	190.822	5.978.156
1883-4 ⁸⁵⁶	2.459.955	383.542	--	2.496.970	--	331.415	688.927	--	6.360.809

	1884-5 ⁸⁵⁷	1890-1 ⁸⁵⁸	1897-8 ⁸⁵⁹	1899-1900 ⁸⁶⁰	1904-5 ⁸⁶¹
Emlâk Vergisi	2.302.069	2.828.592	3.239.963	3.141.785	3.841.893

⁸⁴⁴ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1288 H. (1871-1872 M.), s.124-125.⁸⁴⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1289 H. (1872-1873 M.), s.129-130.⁸⁴⁶ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1290 H. (1873-1874 M.), s.129.⁸⁴⁷ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1293 H. (1876-1877 M.), s.140.⁸⁴⁸ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1294 H. (1877-1878 M.), s.136-137.⁸⁴⁹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1295 H. (1878 M.), s.118-119.⁸⁵⁰ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1296 H. (1878-1879 M.), s.135.⁸⁵¹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.), s.257.⁸⁵² Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1298 H. (1880-1881 M.), s.243.⁸⁵³ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.), s.273.⁸⁵⁴ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.), s.276.⁸⁵⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1301 H. (1883-1884 M.), s.227.⁸⁵⁶ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1302 H. (1884-1885 M.), s.251.⁸⁵⁷ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1303 H. (1885-1886 M.), s.200.⁸⁵⁸ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.474.⁸⁵⁹ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.), s.314.⁸⁶⁰ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.), s.286.⁸⁶¹ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.104.

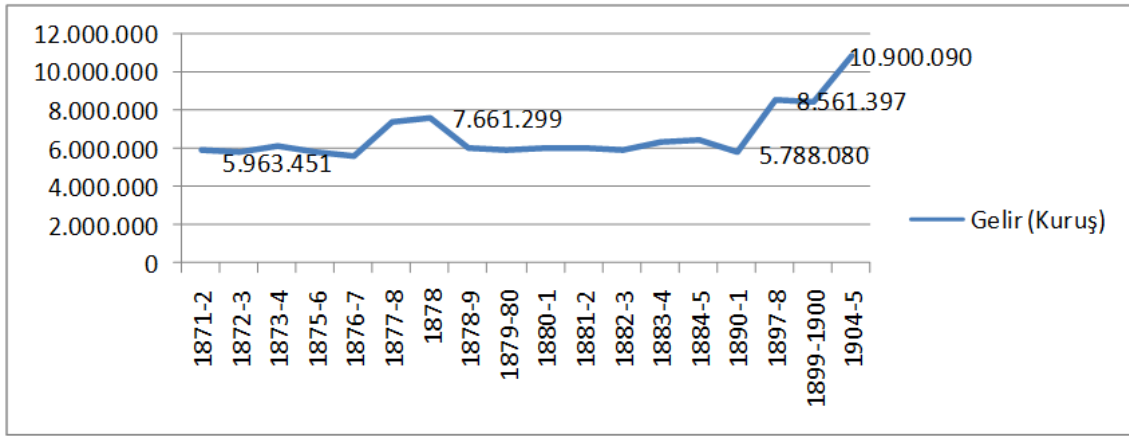
Temettü Vergisi	262.535	429.679	533.567	527.376	556.328
Bedel-i Askeriye	411.763	801.271	852.787	869.641	1.863.795
Ağnâm Resmi	312.118	376.533	526.932	591.068	426.560
Canavar Resmi (Domuz, Hıızır resmi)	689	540	415	525	725
Maktuan İhale Olunan Aşâr Bedeli	2.496.151	392.419	2.253.823	2.251.023	2.307.000
Emaneten İdare Olunan Aşâr	--	--	29.217	--	--
Emlâk-ı Miriye ve Muaccele ve İcare	--	76.912	77.819	75.202	73.534
Rûsumât-ı Mütenevvi'a	29.400	345.208	332.278	345.356	476.555
Enva-i maden	--	--	--	30.212	30.000
Orman Hakkı ve Kereste ve Pul Resimleri	20.339	70.474	142.446	81.543	52.000
Emlâk ve Tapu Harçları	144.047	194.174	184.546	177.012	155.000
Muhâkim harçları	273.043	163.288	130.681	181.449	242.000
Hâsılât-ı Mütferrika	114.175	108.990	256.923	159.349	175.000
Diğer vergiler	124.710	--	--	--	699.700
Toplam	6.491.039	5.788.080	8.561.397	8.431.541	10.900.090

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere 1884-5 tarihinden itibaren vergi sisteminde değişikliğe gidilmiş ve vergü adı altında toplanan gelirler değişik isimlerle toplanmaya başlandığından değişik isimlerle birçok kalem oluşmuştur. Beyrut sancağı tarıma dayalı ekonomiye sahip olduğundan dolayı aşâr vergisi her yıl gelir kaleminin en fazla getiriye sahip iken 1897-8 tarihinden itibaren emlâk vergisi kalemi en fazla geliri getirmeye başlamıştır. 1884-5 tarihinden önce gelir miktarına göre vergü kalemi ikinci sırada yer alırken bu tarihten sonra, emlâk vergisi kısa süreliğinede olsa ikinci sırayı almışsada 1897-8 tarihinden sonra aşâr kalemi ikinci sırayı almıştır. 1884-5 tarihine kadar rûsumâtı mütenevvi'a gelir miktarına göre üçüncü sırada yer alırken bu tarihten sonra bedel-i askeriye kalemi yer almıştır. Gelir kalemleri incelendiğinde bölge ekonomisinin tarım ve ticarete dayandığı, hayvancılığın çok fazla yaygın olmadığı görülmektedir. Gelir miktarına göre en hızlı artışın sırasıyla aşâr, bedeli askeriye ve emlâk vergisinde yaşanmıştır. En hızlı azalma ise rûsumâtı mütenevvi'a da yaşanmıştır. 1890-1 tarihinde aşâr vergisinin aşırı düşük olması bölgede yaşanan doğal bir afetin veya kıtlık olayının

yaşandığını gösteriyor. Bedel-i askeriyede meydana gelen artışın ise gayr-i Müslim vatandaş sayısının arttığını gösteriyor. Yıllar düzeyinde en fazla gelir emlak vergisi kaleminde 1904-5 tarihinde yaşanmıştır. Maden gelirinin 1899-1900 tarihinde itibaren verilmeye başlanması bu tarihten önce sancakta maden işletmelerinin bulunmadığını gösteriyor. Sancakta ormanlık arazilerin yaygın olmasına rağmen orman gelirinin ise bu düzeyde olmadığı da elde edilen gelir miktarından ortaya çıkmıştır.

Genel olarak gelir miktarlarına baktığımızda ise şu şekilde bir grafik ortaya çıkmaktadır;

Grafik 12. Beyrut Sancağı'nın Yıllara Göre Gelir Hareketliliği

Grafik 12’de görüldüğü üzere Beyrut sancağının gelirleri 1897-8 tarihine kadar büyük bir farklılık göstermediği ve yatay bir seyir izlerken bu tarihte aniden artışla ve 8.561.397 kuruşluk gelir miktarına ulaşmıştır. Bu artışın ise sancakta 1890 tarihinden sonra ticarete meydana gelen canlanmadan kaynaklanma ihtimali yüksektir. Yıllara göre gelir miktarlarındaki hareketlilik incelendiğinde, 1876-7 tarihine göre 1877-8 tarihinde % 31,30 oranında artış, 1878 tarihine göre 1878-9 tarihinde % -21,32 azalma. 1884-5 tarihine göre 1890-1 tarihinde % -10,83 azalma, 1890-1 tarihine göre 1897-8 tarihinde % 47,91 oranında artış ve 1899-1900 tarihine göre 1904-5 tarihinde % 29,28 artış yaşanmıştır. 1871-2 tarihine göre 1904-5 tarihinde % 82,78 oranında artış yaşanmıştır.

Gelirlerin yıllık bazda yüzde olarak incelendiğinde 1871-2 tarihinde gelir kaleminin % 36’sı aşâr, % 33 vergü, % 13 rüsumâtı mütenevvi’a, % 6 bedeli askeriye, diğer gelir kalemleri ise % 12 oranında idi.

1904-5 tarihinde gelir kaleminin % 35'ini emlak vergisi, % 21 aşar, % 17 bedeli askeriye, diğer kalemler ise % 27 oranında idi. 1871-2 tarihi ile 1904-5 tarihi gelirinin yüzde olarak karşılaştırıldığı zaman en dikkat çeken gelişme % 6 oranında olan bedeli askeriyenin % 17 oranına çıkmış olmasıdır ki sancakta yaşanan göçlerden dolayı gayr-i müslim nüfusun oranındaki artış buna sebep olmuştur.

Sonuç olarak sancağın gelirleri aşar ve emlak vergisi oluşturmakla birlikte, 1897-8 tarihine kadar yatay bir seyir izleyen gelirler bu tarihten sonra hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır.

2.2. Giderler

Sancağın gider kalemlerini genel anlamda devlet dâirelerinin yapmış olduğu harcamalar oluşturmuştur. Bu harcamaların geneli devlet görevlilerinin maaşları oluşturmakta idi. Giderler dâhiliye, maliye, şer'iyye, adliye, maârif, esham ve diğer kalemlerden meydana gelmiştir.

Beyrut sancağının yıllara göre giderleri ise şu şekilde olmuştur.

TABLO - 59 Beyrut Sancağı'nın Yıllara Göre Giderleri (Kuruş)

Tarih	Dâhiliye	Maliye	Şer'iyye	Ticariye	Adliye	Maârif	Faizi Bedalât	Posta Telgraf	Nâfiâ	Toplam
1871-2 ⁸⁶²	1.761.788	408.176	200.800	97768	--	9.496	--	--	222.094	2.700.122
1872-3 ⁸⁶³	1.404.492	473.174	189.600	96856	--	48.956	--	--	29.000	2.242.078
1873-4 ⁸⁶⁴	1.333.035	478.341	183.720	--	--	26.156	--	--	31.500	2.052.752
1878-9 ⁸⁶⁵	489.856	541.021	103.356	--	108.756	45.036	--	--	--	12.88025
1879-80 ⁸⁶⁶	319.227	463.148	79.920	--	86.676	36.791	--	--	--	985.762
1880-1 ⁸⁶⁷	327.543	381.808	79.920	--	158.028	36.792	109.549	78.099	--	1.171.739
1881-2 ⁸⁶⁸	339.843	361.679	93.120	--	157.740	41.592	106.662	--	--	1.100.636
1882-3 ⁸⁶⁹	362.343	375.184	111.120	--	160.750	43.176	106.662	--	--	1.159.235
1883-4 ⁸⁷⁰	363.537	379.958	111.120	--	160.750	43.176	--	--	--	1.058.541

⁸⁶² Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1288 H. (1871-1872 M.), s.126-127.

⁸⁶³ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1289 H. (1872-1873 M.), s.131-132.

⁸⁶⁴ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1290 H. (1873-1874 M.), s.130.

⁸⁶⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.), s.258.

⁸⁶⁶ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1298 H. (1880-1881 M.), s.244.

⁸⁶⁷ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.), s.274.

⁸⁶⁸ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.), s.278.

⁸⁶⁹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1301 H. (1883-1884 M.), s.228.

⁸⁷⁰ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1302 H. (1884-1885 M.), s.252.

	1884-5 ⁸⁷¹	1890-1 ⁸⁷²	1897-8 ⁸⁷³	1899-1900 ⁸⁷⁴	1904-5 ⁸⁷⁵
Şer'iyye	110.220	149.580	128.728	125.478	141.378
Dâhiliye	363.537	712.298	765.139	785.239	782.614
Adliye	219.750	40.357	471.156	475.636	469.584
Maârif	44.856	--	--	--	--
Maliye	100.709	--	489.362	481.042	567.760
Orman, Vergü ve Ağnamı maliye	72.101	399.036	41.790	316.833	36.267
Zâtiyye	245.475	281.024	317.178	45.540	240.186
Esham	110.438	71.107	71.107	71.107	71.106
Toplam	1.267.086	1.653.402	2.284.460	2.300.875	2.308.895

Yukarıdaki tablo incelendiğinde gider kalemleri içerisinde en fazla tutarın dâhiliye kaleminde bunu takip eden kalemler ise sırasıyla maliye, adliye ve şer'iyye kalemleri almaktadır.

Gelir kalemine değişik yıllarda nâfia, faizi bedâlat ve ticariye adında giderler mevcut idi ise de bunlar geçici olarak yer almışlardır. 1871-2 tarihinde gider kalemlerine göre, dâhiliye % 65, maliye % 15, şer'iyye % 8 ve diğer giderler ise % 12 oranında oluşmuştur. 1881-2 tarihinde % 36 maliye, % 31 dâhiliye, % 15 adliye, % 8 şer'iyye, % 10'da diğer gelir kalemleri oluşturmuştur. 1890-1 tarihinde, % 43 dâhiliye, % 24 orman, vergü ve ağnam maliyesi, % 9 şer'iyye % 3 adliye, % 21 diğer gider kalemlerinden oluşmuştur. 1904-5 tarihinde % 35 dâhiliye, % 25 maliye, % 20 adliye, % 10 zâtiyye, % 10 diğer kalemlerden oluşmuştur.

Genel olarak gider miktarlarına baktığımızda ise şu şekilde bir grafik ortaya çıkmaktadır;

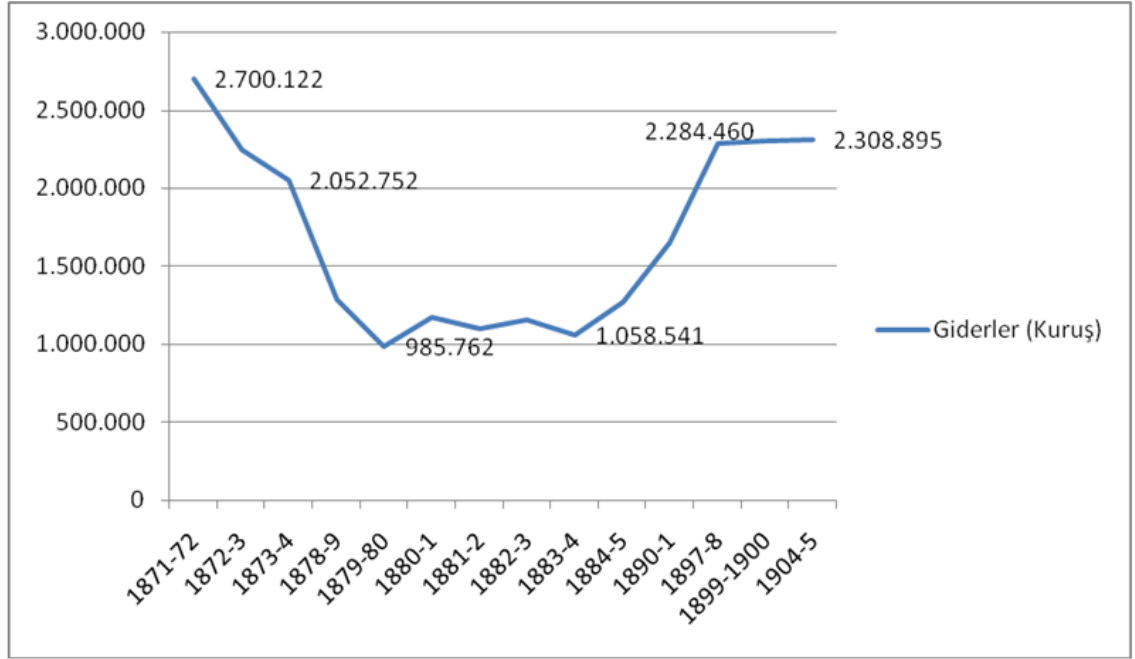
⁸⁷¹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1303 H. (1885-1886 M.), s.201.

⁸⁷² Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.476-477.

⁸⁷³ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.), s.315.

⁸⁷⁴ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.), s.288.

⁸⁷⁵ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.105.

Grafik 13. Beyrut Sancağı'nın Yıllara Göre Gider Hareketliliği

Grafik 13’de görüldüğü üzere yıllara göre giderlerin sürekli azalma gösterdiği 1883-4 tarihinden itibaren sonra yeniden artmaya başladığı görülmektedir. Birbirini takip eden yıllara göre hareketlilik incelendiğinde 1871-2 tarihine göre 1872-3’de % -16,96 azalma, 1873-4 tarihine göre 1878-9’da % -37,25 azalma, 1883-4 tarihine göre 1884-5’de %19,70 artış, 1884-5 tarihine göre 1890-1 tarihinde % 30,49 artış, 1890-1 tarihine göre 1897-8’da % 38,17 artış yaşanmıştır. 1871-2 tarihine göre 1904-5 tarihinde % -14,49 oranında azalma yaşanmıştır. Sancak gelirlerinin bu şekilde sürekli azalma yaşanmasında devletin izlemiş olduğu iktisadi politika etkili olmuştur. Osmanlı maliyesi bu dönemde gelirleri artırmaya çalışırken, giderleri de azaltmaya çalışmış ama bu gayret iyi netice vermeyince bu artış tablosu ortaya çıkmıştır. Sancağın gelir ve gider oranları karşılaştırıldığında ise şu sonuçlar çıkmaktadır;

TABLO - 60 Beyrut Sancağının Yıllara Göre Gelir ve Gider Dengesi (Kuruş)

Tarih	Gelirler	Giderler	Fark	Giderin Gelire Oranı
1871-2	5.963.451	2.700.122	3.263.329	45,28%
1872-3	5.873.878	2.242.078	3.631.800	38,17%
1873-4	6.169.360	2.052.752	4.116.608	33,27%
1878-9	6.027.876	1.288.025	4.739.851	21,37%

1879-80	5.970.261	985.762	4.984.499	16,51%
1880-1	6.023.032	1.171.739	4.851.293	19,45%
1881-2	6.042.699	1.100.636	4.942.063	18,21%
1882-3	5.978.156	1.159.235	4.818.921	19,39%
1883-4	6.360.809	1.058.541	5.302.268	16,64%
1884-5	6.491.039	1.267.086	5.223.953	19,52%
1890-1	5.788.080	1.653.402	4.134.678	28,57%
1897-8	8.561.397	2.284.460	6.276.937	26,68%
1899-1900	8.431.541	2.300.875	6.130.666	27,29%
1904-5	10.900.090	2.308.895	8.591.195	21,18%

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere gelirler sürekli artarken bunun aksine giderler belirli bir süre azalmış fakat bir süre sonra azalmanın yerini hızlı artışlar almıştır. Gelirlerin, giderleri karşılama oranı 1871-2 tarihinde % 45,28 iken 1879-80 tarihinde % 16,51'e kadar gerilemiştir. 1904-5 tarihinde ise % 21,18 oranında olmuştur. 1904-5 tarihinde gelir ve gider arasında miktar olarak en fazla farkın 8.591.195 kuruş ile gerçekleşmiştir.

3. İktisadî Açıdan Beyrut Vakıfları

Osmanlı devletinde vakıflar, sosyal ve iktisadî yapının vazgeçilmez unsurlarıdır. Vakıf, Allah rızası için bir mülkü kamu yararına sonsuza kadar tahsis etmek demektir. Vakıflar iktisadi, sosyal, kültürel, dinî, eğitim ve sağlık alanlarında çok önemli işlevler üstlenmişlerdir⁸⁷⁶. Tanzimat'tan önceki dönemlerde eğitim ve sağlık hizmetleri ile su kanalizasyon, köprü, kaldırım gibi altyapı hizmetleride vakıflar tarafından sağlanmıştır.

Duraklama ve gerileme devirlerinde bütün kurumlarda olduğu gibi vakıflarda, önemli yolsuzluk ve suiistimaller görülmüştür. Özellikle bu durum 17. Yüzyıldan itibaren gözle görülür bir hal almaya başlamıştır. Tanzimat'la birlikte vakıf müessesinde bir takım düzenlemeler yapılmışsa ise de, istenen sonuç alınamamıştır. 1876'da şeyhu'l-islâmlık ayrı bir bakanlık olunca, vakıflar, Şer'iyye ve Evkaf Nezâretine bağlanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde de kısmen teoride kalan ve kısmen de uygulanan bazı

⁸⁷⁶ Rifat Özdemir, **Osmanlı Vakıflarının Kurulması ve Yaşatılmasında Devlet Kurumlarının İşleyişi**, Ankara, 2005, s.1-7.

düzenlemeler yapılmıştır⁸⁷⁷. Tanzimat ile birlikte vakıflarla ilgili alınan en önemli kararlardan biri vakıflara ait bütün gelirlerin devlet tarafından toplanması ve yine bunlara ait giderlerin devlet tarafından karşılanması idi.

Beyrut'ta bulunan vakıfların ortaya çıkarılması şehrin iktisadi yapısı kadar sosyal yapısının da öğrenilmesini sağlayacaktır. Şehirdeki vakıfların iktisadî yapısı incelenirken yıllara göre gelir ve giderleri verilerek şehrin ekonomik yapısı üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

Beyrut'ta bulunan vakıflar ile gelir ve giderleri ise şu şekilde idi;

TABLO - 61 Beyrut Vakıflarının Yıllara Göre Gelir ve Giderleri

Vakfın Adı		1845 ⁸⁷⁸		1846-7 1847-8 ⁸⁷⁹		1865-6 1866-7 ⁸⁸⁰		Aralık 1869 Mart 1870 ⁸⁸¹	
		Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para
Kebir-i Ömer Câmii Vakfı	Gelir	67758	4	82088	35	119994	10	7955	10
	Gider	47394	12	35522	33	77304	14	13290	--
	Borç/Fazla ⁸⁸²	20363	32	46566	02	42689	25	-5335	--
Debbağa Câmii Vakfı	Gelir	16218	38	18844	8	13498	--	1025	--
	Gider	11170	10	7349	15	15102	--	2704	--
	Borç/Fazla	5048	28	11494	33	-1604	--	-1679	--
Zaviyetu'l Mağaribe Vakfı	Gelir	6493	15	--	--	5470	00	135	--
	Gider	2442	39	--	--	6483	06	1315	20
	Borç/Fazla	4050	16	--	--	-1013	29	-1180	--
Et-Tevbe Câmii Vakfı	Gelir	6826	30	5461	15	--	--	--	--
	Gider	12960	24	10566	03	--	--	--	--
	Borç/Fazla	-6133	24	-504	28	--	--	--	--
Asaf Câmii Vakfı (Saray)	Gelir	28589	1	39137	18	31199	--	2032	--
	Gider	14110	7	17870	--	23634	16	4514	--
	Borç/Fazla	14478	34	21267	18	7464	23	-2482	--
Emir Münzir Câmii Vakfı	Gelir	25183	10	29343	16	52341	20	3529	--
	Gider	38292	17	27283	30	23778	06	4318	--
	Borç/Fazla	-13109	23	2059	26	28563	14	-789	--
Cedid Câmii Vakfı	Gelir	27444	8	6257	20	13240	--	0660	30
	Gider	33304	4	10108	30	09494	31	3386	--
	Borç/Fazla	-5959	36	-3851	10	4745	8	-2726	--
Sebil-i Somtiye Vakfı	Gelir	1400	18	2022	18	--	--	--	--
	Gider	134	--	134	--	--	--	--	--
	Borç/Fazla	1266	16	1888	18	--	--	--	--
Zaviyetu'l Hamra Vakfı	Gelir	5111	--	6387	28	9894	--	1220	20
	Gider	2709	20	2552	39	11074	02	1978	--
	Borç/Fazla	2401	20	3834	29	-1180	--	-758	--
Zaviyetu'l Sûk-u Koton	Gelir	3680	32	4789	32	4400	--	--	--
	Gider	585	--	567	30	3425	--	--	--

⁸⁷⁷ İbrahim Yılmazçelik; "Osmanlı Döneminde Vakıfların Sosyo-Ekonomik Cephesi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.102, Ankara, Mayıs-1995, s.18-21.

⁸⁷⁸ Ev Def. No: 12723, s.1-9.

⁸⁷⁹ Ev Def. No: 129128, s.1-13.

⁸⁸⁰ Ev Def. No: 17178, s.49-58.

⁸⁸¹ Ev Def. No: 20996, s.3.

⁸⁸² Borç ve Fazla olarak belirtilen satırlarda rakamların önündeki eksi (-) vakıfların gelirlerine göre giderlerinin fazla olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.

Vakfı	Borç/Fazla	3095	32	4221	02	975	--	--	--
Zaviyetu'l Şühedâ Vakfı	Gelir	2353	9	--	--	2100	00	14	20
	Gider	560	38	--	--	974	08,5	441	20
	Borç/Fazla	1792	11	--	--	1125	31,5	-427	--
Zaviye-i Ömer Beyhim Vakfı	Gelir	1350	--	2550	--	--	--	--	--
	Gider	1350	--	2550	--	--	--	--	--
	Borç/Fazla	--	--	--	--	--	--	--	--
Zaviyetu El-Meczub Vakfı	Gelir	21048	3	27242	26	8693	20	760	--
	Gider	2245	14	2412	20	16059	09	1913	--
	Borç/Fazla	18802	31	24829	36	-7365	29	-1153	--
Sebil-i El-Bedeve Vakfı	Gelir	8113	27	4137	--	8990	--	420	--
	Gider	3107	17	4103	35	6031	27	1201	--
	Borç/Fazla	5006	10	33	05	2958	13	-781	--
Zaviye-i Er-Râi Vakfı	Gelir	967	29	3844	35	--	--	--	--
	Gider	69	--	3361	32	--	--	--	--
	Borç/Fazla	938	29	483	03	--	--	--	--
Zaviye-i Kassar vakfı	Gelir	10662	--	9344	--	3000	00	150	--
	Gider	4786	--	4221	--	3174	20	497	--
	Borç/Fazla	5872	--	1893	18	-174	20	-347	--
Sebil-i Şânûhi Vakfı	Gelir	472	4	862	34	--	--	--	--
	Gider	153	20	153	20	--	--	--	--
	Borç/Fazla	318	24	709	14	--	--	--	--
Zaviye-i Hı'lâ Vakfı	Gelir	2569	34	2720	20	16820	00	--	--
	Gider	1879	04	1784	10	16746	35	--	--
	Borç/Fazla	690	30	936	10	73	5	--	--
Sebil-i Hüseyin Ağa Vakfı	Gelir	806	10	--	--	--	--	--	--
	Gider	718	--	--	--	--	--	--	--
	Borç/Fazla	088	10	--	--	--	--	--	--
Zaviye-i Mustafa Ağa Vakfı	Gelir	4669	15	--	--	--	--	--	--
	Gider	3277	20	--	--	--	--	--	--
	Borç/Fazla	1391	35	--	--	--	--	--	--
Sebil-i Haydar Ağa Vakfı	Gelir	1932	24	--	--	--	--	--	--
	Gider	1668	--	--	--	--	--	--	--
	Borç/Fazla	274	24	--	--	--	--	--	--
Sebil-i Es-Seyyide Tahire Vakfı	Gelir	840	20	600	--	--	--	--	--
	Gider	800	--	600	--	--	--	--	--
	Borç/Fazla	40	20	--	--	--	--	--	--
Mehmed Ağa Vakfı	Gelir	2043	20	--	--	--	--	--	--
	Gider	440	--	--	--	--	--	--	--
	Borç/Fazla	1603	20	--	--	--	--	--	--
Yusuf Hâmmud Vakfı	Gelir	1228	28	--	--	4800	00	--	--
	Gider	1200	--	--	--	4753	05	--	--
	Borç/Fazla	28	28	--	--	46	35	--	--
Giridli Veli Vakfı	Gelir	1750	--	300	--	--	--	--	--
	Gider	244	35	300	--	--	--	--	--
	Borç/Fazla	1505	05	--	--	--	--	--	--
Sebil-i Sarraç Vakfı	Gelir	333	00	--	--	3200	--	--	--
	Gider	193	--	--	--	3096	35	--	--
	Borç/Fazla	139	20	--	--	103	05	--	--
Sebil-i Yusuf Vakfı	Gelir	420	--	--	--	--	--	--	--
	Gider	420	--	--	--	--	--	--	--
	Borç/Fazla	--	--	--	--	--	--	--	--
El-Bedur Vakfı	Gelir	950	--	420	--	3400	--	--	--
	Gider	950	--	420	--	3290	--	--	--
	Borç/Fazla	--	--	--	--	110	--	--	--
Sebil-i Koraytem Vakfı	Gelir	3000	--	2500	--	--	--	--	--
	Gider	3000	--	2500	--	--	--	--	--
	Borç/Fazla	--	--	--	--	--	--	--	--
Tahta	Gelir	--	--	3092	23	--	--	--	--

Mescidi Vakfı	Gider	--	--	719	18	--	--	--	--
	Borç/Fazla	--	--	2372	5	--	--	--	--
Zaviye-i Şeyh Mehmed Eş-Şavvah Vakfı	Gelir	--	--	2100	--	--	--	--	--
	Gider	--	--	0050	--	--	--	--	--
	Borç/Fazla	--	--	2050	--	--	--	--	--
Derge Zaviyesi Vakfı	Gelir	--	--	186	--	--	--	--	--
	Gider	--	--	155	--	--	--	--	--
	Borç/Fazla	--	--	31	--	--	--	--	--
Sebil-i Sun Vakfı	Gelir	--	--	700	--	--	--	--	--
	Gider	--	--	700	--	--	--	--	--
	Borç/Fazla	--	--	--	--	--	--	--	--
Sebil-i Seracık Vakfı	Gelir	--	--	600	10	--	--	--	--
	Gider	--	--	228	10	--	--	--	--
	Borç/Fazla	--	--	372	--	--	--	--	--
Ba'dı Ashab Hayratı Vakfı	Gelir	--	--	4648	26	--	--	--	--
	Gider	--	--	3502	25	--	--	--	--
	Borç/Fazla	--	--	1146	01	--	--	--	--

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Beyrut'ta toplam otuz beş adet vakf mevcut idi. Vakıfların büyük çoğunluğu câmii, mescid ve zaviyelere ait idiler.

Şehirde gelir miktarı bakımından en fazla gelire *Kebir-i Ömer Camii Vakfı* sahip idi. 1883-4 tarihinde vakfın sadece kira geliri 17791 kuruşdur⁸⁸³. Vakıf ağırlıklı olarak eğitim alanında hizmet vermiştir.⁸⁸⁴

Beyrut vakıflarının altısı camii, biri mescid, on ikisi zaviye ve on altısında özel şahıslara aittiler. Özel şahısların kurmuş olduğu vakıflar arasında iktisadî olarak en fazla gelire *Sebil-i Koraytem* vakfı sahip idi. Sebil-i Es-Seyyide Tahire vakfının kurucusunun bir kadın olması kadınların da sosyal ve iktisadî hayatta etkin olarak rol aldıklarını gösteriyordu. Vakıfların sahip oldukları dükkân, han, hamam ve arazilerle şehirdeki iktisadî yapı içersinde değişik alanlarda faaliyetlerde bulunduklarını gösteriyordu. Koton hanın kendisine ait vakfı bulunması, ticari hayatta Beyrut vakıflarının aktif rol aldığına ispatıdır.

Vakıfların gelir ve gider miktarları incelendiğinde Cedid Camii vakfı ve Asaf camii vakfının gelirlerinin giderlerini karşılayamadığı, bu sebeple vakfın hizmetlerini ancak borçlanarak yürüttüğü belirlenmiştir. 1869-1870 tarihinde verilen üç aylık gelir ve gider miktarı incelendiğinde bu dönemin yılsonuna denk gelmesinden dolayı tüm vakıfların gelirlerini alamadıklarından borçlandıkları görülmüştür. Özel şahıslara ait vakıflar ise genelde gelir ve giderleri yönünden birbirini karşılayan denk bütçeye sahiptirler.

⁸⁸³ Ev Def. No: 25603, s.3.

⁸⁸⁴ Şeyh Ahmed Efendi Müderris olarak çalışmakta idi. BOA., İ.DH., 1184-92650, 6 Mart 1889 M./4 Receb 1306 H.

1845 tarihinde vakıfların toplam gelirinin 254.207 kuruş, 1846-7, 1847-8 de 248.847 kuruş olduğu göz önüne alınırsa vakıfların idare ettiği iktisadî gücün boyutu daha net anlaşılır. Tanzimat Fermanının uygulanması ile vakıflara ait gelir ve giderlerin devlet tarafından toplanıp dağıtılması ilkesi benimsenmiştir. Bununla birlikte her yıl hazine ve evkaf dâiresine aidat verilmiştir. Beyrut vakıflarının 1884-5 tarihinde ödedikleri aidat miktarlar ise şu şekilde idi;

Beyrut Vakıflarının Hazine Ve Evkaf Dâiresine Ödedikleri Aidat⁸⁸⁵

Vakfın İsmi	Kuruş	Para
Kebir-i Ömer Câmii Vakfı	60	4
Emir Münzir Câmii Vakfı	122	20
Asaf Câmii Vakfı (Saray)	306	--
Zâviyetu'l Hamra Vakfı	81	13
Zâviyetu El-Meczub Vakfı	43	13
Sebil-i El-Bedevi Vakfı	12	20
Zâviyetu'l Mağaribe Vakfı	3	20

Yukarıda adı geçen vakıfların zaviye ve camilere ait vakıflar olması, bu aidatların büyük vakıflardan tahsil edildiğini gösteriyor. Bu vakıflar içersinde Asaf Camii vakfı ise en fazla aidatı miktarını öderken en az miktarı Zâviyetu'l Mağaribe Vakfı üç kuruş olarak ödemiştir.

4. Beyrut Şehrinde Bulunan Şirketler

Şehrin iktisadî ve sosyal yapısını değiştiren, büyük şirketler yaşanabilir mekânların yanı sıra şehri cazibe merkezi haline getirmeleri ile de büyük öneme sahiptiler. Şehirde kurulan şirketlerin geneli hizmet sektöründe çalışmakla birlikte getirmiş oldukları yeniliklerle, Beyrut'u Osmanlı şehirleri arasında farklı kılmayı başaramışlardır. Kurulan şirketlerin tamamının devletin izni ve özel şartlarla kurulmuş olmaları, bu şartların bilinmesini zorunlu kılmasının yanı sıra, yapılan sözleşme ve mukavelelerde şirketlere tanınan haklar da bilinmesi önem arz etmektedir. Kurulan şirketlerin şehirdeki iktisadî yapı üzerindeki değişikliğin yanı sıra, sosyal hayata etkileride düşünülmesi gereken farklı bir nokta idi. Çok boyutlu olarak düşünüldüğünde kurulan şirketlerin sahipleri hangi ülke vatandaşı idiler? Bünyesinde çalışan görevliler hangi ülke vatandaşı olmak zorunda idi? Kaç yıllığına bu hizmeti vereceklerdi? Ne gibi özel şartlara

⁸⁸⁵ Ev Def. No: 27103, s.2.

haizdiler? Çalışanlar nasıl giyinmeleri gerekiyordu? İşte tüm bu sorulara bu başlık altında ki kurulan şirketler bazında cevaplar verilmeye çalışılacaktır.

4.1. Liman ve Rıhtım Şirketi

1830 tarihinden sonra Beyrut limanında artan ticari yoğunluk ve limanın ihtiyaçlara cevap verememesinden dolayı yeniden inşa edilmesi zaruri hale gelmiştir. Limanın yapımı için ilk keşif 4 Mart 1853 tarihinde yapılmış, bu keşifte yapılması plânlanan yeni liman için iki bin kese akçeye ihtiyaç duyulduğu belirlenmiştir⁸⁸⁶. Merkezi idareninde bu ihtiyaçtan haberdar olduğu aynı zamanda Trabzon ve Samsun'da yeni iskele ve limana ihtiyaç duyulduğu fakat Beyrut iskelesinin diğer iskelelere oranla daha çok masrafla inşa edileceğinden gerekli keşiflerin yerel idareciler tarafından detaylı bir şekilde yapılması emri verilmiştir⁸⁸⁷. Bu emir sonucunda yapılması plânlanan liman için Fransız Mesajeri İmperyal firmasından görüş alış-verişinde bulunulmuştu⁸⁸⁸. Yapılan keşifler ve alınan görüşler sonucunda nâfia komisyonunun hazırlamış olduğu rapora göre limanın inşası için bir şirkete ihale edilerek yapılmasının mümkün olduğu, çünkü liman inşası için senelik 580.000 Frank ödeneğin bu işe ayrılması gerektiği, devlet eliyle bu işin yapılmasının bugünkü şartlarda mümkün olamadığı için ihale usulü ile yapılmasının bir nevi zorunlu olduğu belirtilmiştir⁸⁸⁹. Liman ve rıhtımın yapılması için nâfia idaresinin açmış olduğu ihaleyi Beyrutlu Yusuf Matran Efendi 60 seneliğine, limanı işletmek şartıyla almıştır⁸⁹⁰. Limanın 6.000.000 Frank'a mal olacağı plânlanmıştır⁸⁹¹. Verilen bu ihale ile imtiyaz sözleşmesinde meclisi vükelâ tarafından onaylanması ile kabul edilmiştir⁸⁹².

3 Temmuz 1887 tarihinde imzalanan şartnâmede işin tanımı ve mukavelenâmesinin maddeleri ise şu şekilde idi;

Beyrut Liman ve Rıhtımında Yapılacak İşlemler

Anton Bey Hanı önünden doğuya doğru sekiz yüz metre uzunluğundan bir set inşa olunacağı gibi Medur noktasından kuzeye doğru altı yüz metre uzunluğunda bir sed

⁸⁸⁶ BOA., A.MKT.NZD., 75-82, 3 Nisan 1856 M./23 Cemaziye'l-âhir 1269 H.

⁸⁸⁷ BOA., İ.MVL., 355-15531, 11 Haziran 1856 M./7 Şevvâl 1272 H.

⁸⁸⁸ BOA., A.MKT.MHM., 292-100, 19 Şubat 1864 M./11 Ramazân 1280 H.

⁸⁸⁹ BOA., MV., 3-36, 2 Nisan 1885 M./7 Receb 1302 H.

⁸⁹⁰ BOA., MV., 18-20, 16 Mart 1887 M./20 Cemaziye'l-âhir 1304 H.

⁸⁹¹ BOA., İ.MMS., 91-3848, 20 Haziran 1887 M./28 Ramazân 1304 H.

⁸⁹² BOA., Y.PRK.KOM., 4-109, 31 Mart 1887 M./6 Receb 1304 H.

duvarı inşa olunacak ve bundan yüz yetmiş metre uzunluğunda olmak üzere bir hat bırakılacaktır.

Limanın alanı yirmi üç hektardır. Eski set duvarı yıkılacak olup yine Anton bey hanı önünde Medur noktasına kadar sahilde yapılacak rıhtım yüz metre uzunluğunda olacaktır.

Beyrut Liman ve Rıhtım Şirketi Mukavelenâmesi⁸⁹³

Devlet-i âliye ile tebaasından Yusuf Matran Efendi arasında imzalanmıştır.

1. *Madde*; Beyrut'ta yeni bir liman ve rıhtım, inşa ve işletmesi için Yusuf Matran Efendiye imtiyaz verilmiştir.
2. *Madde*; İmtiyaz süresi imtiyazın kabulünden itibaren doksan dokuz senedir.
3. *Madde*; Şartnâmede belirtilen keşif ve haritasının bir buçuk yıl içinde hazırlanarak ticaret ve nâfia nezâretine takdim edilecektir.
4. *Madde*; Zarar ve masrafı imtiyaz sahibine ait olmak üzere mukavelenâmenin kabulünden itibaren iki buçuk sene zarfında inşasına başlanacak beş sene içinde şartnâmeye göre tamamlanacaktır.
5. *Madde*; Liman ve rıhtımın inşası sırasında şartnâmeye uygun olarak yapılıp, yapılmadığını kontrol etmek için komiser ve ustalar görevlendirilecek olup her ay düzenli olarak kontroller devam edecektir. Bu iş için komiserlere verilmek üzere yıllık üç yüz altmış Osmanlı lirası imtiyaz sahibi tarafından ödenecektir.
6. *Madde*; İmtiyaz sahibi, liman ve rıhtım inşası için lazım olan araziye almak istediği vakit eğer bu arazi sahibi ile anlaşamaz ise istimlâk kanununa göre araziye satın alabilecektir.
7. *Madde*; Yapılacak olan imalat, yaklaşık bin iki yüz metre uzunluğunda olup iki adet muhafaza set bulunacaktır. Su ile kaplı alanın genişliği yirmi üç hektar olacaktır.
8. *Madde*; Liman ve rıhtım inşasında satın alınacak gerek yabancı ülkelerden gerekse devlet içinden alınacak taş, kereste, demir ve maden, makine, alet ve edevattan bir defaya mahsus olmak üzere gümrük resminden muaf tutulacağı gibi liman ve rıhtımın inşası süresince şirkete ait arazi ve sermayeden vergi alınmayacaktır.

⁸⁹³ **Mukavelât Mecmuası** 8655, C.4, Dersa'adet, 1310, s.215-252; **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1311 H. (1893-1894 M.), s.282-299.

9. *Madde*; Liman ve rıhtım inşası için getirilecek taş ve ocaklardan getirilirken ahaliye rahatsızlık verilmeyecektir.

10. *Madde*; Liman ve rıhtım inşaatı kabul edildikten sonra bir yıl sonra oluşturulacak bir fen komisyonu tarafından muayene edilecek ve bu komisyon raporuna göre nâfia nezâreti tarafından kabul muamelesi yapılacaktır.

11. *Madde*; Liman ve rıhtımda bulunan alet ve edevatın hepsi tâmir edilmek koşuluyla da olsa sürekli çalışır halde olacaktır.

12. *Madde*; İmtiyaz sahibi liman ve rıhtımın çalışması için her türlü tedbiri almakla mükelleftir.

13. *Madde*; İmtiyaz sahibi imtiyazın kabulünden, imtiyazın bitimine kadar tanzim ve tasdik olunan tarifeye göre vergi toplayacaktır.

14. *Madde*; Limana gelecek kara askeri, donanma askerleri, taburlar, jandarma, polis taburları ile harbiye malzemeleri ile limana gelecek yabancı donanma gemileri hakkında tutanak tutulacaktır.

15. *Madde*; Şirket sözleşmesinin kabulünden bir sene sonra şirket nizamnâmesine göre Osmanlı Anonim şirketi kurulacaktır.

16. *Madde*; Şirket sözleşmesinin kabulünden bir ay sonra altı bin Osmanlı lirası kefalet akçesi olarak, ya nakden ödeyebilir veya Bank-ı Osmaniye yatırabilir. Eğer üç ay içerisinde kefalet akçesi ödenmez ise sözleşme sakat olacaktır. Sözleşme şartları yerine getirildikten sonra kefalet akçesi imtiyaz sahibine iâde edilecektir.

17. *Madde*; Osmanlı devleti imtiyazın otuzuncu senesinde isterse antrepo tabir olunan mağazaları ve diğer müteferriatı satabilir. Satışı ise son beş yılın hâsılat ortalamasına göre her yıllığını sahibi imtiyaza ödemek koşuluyla yapılabilir.

18. *Madde*; Liman ve rıhtım imtiyazı süresince devlet, liman ve rıhtımdaki tüm teçhizattan hukuku haiz olacak ve müteferriattan istifade edecektir.

19. *Madde*; Liman ve rıhtımda çalışanlar, hükümetin kabul ettiği kıyafetleri giyeceklerdir.

20. *Madde*; Devlet ister ve lüzumlu görürse liman ve rıhtım şirketi içinde istediği yerde her nevi istikâmet inşa edebilir. Bu gibi işlemleri imtiyaz sahibi dava edemeyecektir.

21. *Madde*; Liman ve rıhtımın inşası sırasında çıkacak tarihi eserler devlete teslim edilecek sahibi imtiyaz bunlar hakkında tutanak tutacaktır.

22. *Madde*; İmtiyaz sahibi hâsılat cetvellerini zamanında Ticaret ve Nâfia nezâretine takdim edecek ve bununla ilgili defterleri tutacaktır.

23. *Madde*; İmtiyaz sahibi belirtilen şekilde liman ve rıhtım inşasını sözleşme şartlarına uygun olarak yapacak, yapamaz ise imtiyazı sâkıt olacaktır. Liman işletmesi için gereken tedbirleri almaz ise hükümet, liman ve rıhtımın tüm teçhizatına el koyup satma hakkına sahip olacaktır.

24. *Madde*; Gümrük dâireleri, teftiş ve muayene, liman, karantina, pasaport, zabıta memurlarının ikametleri için lazım gelen dâirelerinin yanı sıra deniz gümrüğüne mahsus bir antrepoda hükümete verilecek olup bunların masraflarını imtiyaz sahibi karşılayacak fakat kullanılan arazi kadar sahibi imtiyaza arazi verilecektir.

25. *Madde*; Devlet veya tüzel kişilerle, kurulacak olan Anonim şirket arasındaki uyuşmazlıkları ile ilgili davalar Osmanlı mahkemelerinde görülecektir.

26. *Madde*; İmtiyaz sahibi devlet izin vermedikçe imtiyazı bir başkasına devredemeyecektir.

27. *Madde*; Denizin doldurulmasıyla oluşacak yerlerin kullanımı da liman ve rıhtım şirketine verilecektir.

28. *Madde*; Yapılacak olan setten dolayı geriye çektirilmiş olan arazinin satış hakkı sahibi imtiyaza ait olup bunu hükümeti mahalliye bildirildikten sonra satış hakkına sahip olacaktır.

29. *Madde*; İmtiyaz sahibi Anton Bey burnuna kadar iki set boyunca her tarafta rıhtımlar inşa edecek olup, bunu hükümet de tasvip ve kabul edecektir. Havuzlar, kızaklar ve rıhtım setleri boyunca yolcu eşya nakli için at ve eşeklerle çekilecek, tramvay ve gümrük ile antrepolar tesis edilecek, bunlara sanayi eşyaları konabilecek şekilde yapılmış olacak, buraya gelen eşyalar damga makbuz ve senetleri verilecektir. Tramvay inşasında yapılacaktır.

30. *Madde*; Liman ve rıhtım inşası tamamlandıktan sonra nâfia nezâreti inşaatın kabulünü onaylamasıyla birlikte Osmanlı devleti kanunlarına göre Bahriye nezâretine bağlı olacaktır.

31. *Madde*; Her yıl liman hâsılatından yüzde altı Re'sü'l-mal'a aktarıldıktan sonra yüzde onu anonim şirketi tarafından devlete nakden ve defaten nâfia nezâretine ödenecek olup bu imtiyazın sonuna kadar bu şekilde devam edecektir.

Harita 3: Beyrut Liman ve Rıhtımın Krokisi⁸⁹⁴

Liman, rıhtım şirketi idaresinde ise şu görevliler bulunmaktaydı; Heyet İdaresi İmtiyaz Sahibi Yusuf Matran Efendi, Meclis-i İdare Reisi Kont Dö Pertovi, Meclisi serkatib Vey Kont Dö Pertovi, Fen İdaresi Müdür ve baş mühendisi Mösyö Henry Karte, Birinci Kondüktörü Mösyö Numa, İkinci Kondüktörü Lois Marki, Üçüncü Kondüktörü Emil Lerinden oluşmakta idi⁸⁹⁵. Heyet idaresinin Fransızlardan oluşması şirketin görünürde Osmanlı vatandaşına ait olduğunu, gerçekte ise Fransızlar tarafından idare edildiğini gösteriyordu. Liman ve rıhtım şirketi ilk olarak 60 seneliğine verilmişse de Yusuf Matran Efendi'nin başvurusu üzerine 3 Ağustos 1892 M.(9 Muharrem 1310 H.) tarihinde bu süre 99 yıla çıkarılmıştır⁸⁹⁶.

Liman inşasına başlanması ile limana gelen gemi ve tüccarlardan inşa masrafları içinde vergi alınması kararı alınmıştır⁸⁹⁷.

⁸⁹⁴ BOA., İ.MMS., 91-3848, 20 Haziran 1887 M./28 Ramazân 1304 H.

⁸⁹⁵ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.282.

⁸⁹⁶ BOA., İ.HUS., 1-1310/M-71.

⁸⁹⁷ BOA., DH.MKT., 1415-32, 24 Nisan 1887 M.30 Receb 1304 H.

Liman ve rıhtım inşası ve işletmesinin yüksek kâr getireceğinin bilinmesinden dolayı Yusuf Matran Efendi'ye verilen imtiyazın Alfred Gabriel isminde bir tüccar başvuru yaparak bu ihalenin feshini ve kendisinin hükümete sunduğu 13 maddeden oluşan mukavelenâmenin kabul edilmesini istemişse de, Osmanlı hükümet bunu reddetmiştir⁸⁹⁸.

Liman imtiyazını alan Yusuf Matran Efendi mukavelenâme'nin 15. Maddesine istinaden 2 Temmuz 1888 M.(22 Şevvâl 1305 H.) tarihinde *Şirket-i Liman Beyrut el-Hamidiye* adında bir anonim şirket kurmuştur⁸⁹⁹. Şirketin bir hissesi beş yüz Frank olup, iki bin adet hisse senedi çıkarılmıştır. Böylece şirketin toplam değeri bir milyon Frank sayılmıştır⁹⁰⁰.

Limanın ticari faaliyetlerinin daha iyi olması için limana demiryolu hattı döşenmiştir⁹⁰¹. Bu ticari hattın yanısıra taş ocaklarından çıkarılacak harfiyatın limana taşınması içinde demiryolu hattı inşa edilmiştir⁹⁰². Liman hafriyatında çıkan molozları taşıma işi ise Siver Bey'e ihale edilmiştir⁹⁰³.

Mukavelenâmenin 5. maddesinde belirtilen kontrolleri yapmak için Mehmed Selim efendi⁹⁰⁴ ve Meclisi nâfia üyesi Binbaşı Sami bey görevlendirilmiştir⁹⁰⁵.

Liman ve rıhtımlar bir taraftan inşa edilirken limanın biten kısımları işletilmeye açılıp buralardan ücret ve vergiler alınıyordu⁹⁰⁶. Yük miktarlarına göre alınan bazı ücretler ise şöyle idi⁹⁰⁷;

Şirket Antrepolarından,

Üzeri Kapalı Antrepoların Vergisi

	Kuruş	Para
Bir hafta müddet ve yüz kilo için	1	--
Elli kilo ve aşağı takallüd de bulunan kaplar için	--	20
Bir hafta müddet ve metre mikâp için	2	10
Açıklama: Evvela bir metre mikâp hacimde olup iki yüz kilodan fazla bulunan bi'l-cümle eşya metre mikap hesabıyla tarifeye tabi tutulacaktır.		

⁸⁹⁸ BOA., Y.MTV., 22-107, 17 Ağustos 1887 M./27 Zi'l-kâde 1304 H.

⁸⁹⁹ BOA., Y.EE., 79-26.

⁹⁰⁰ BOA., İmtiyaz Defteri No:2, s.15.

⁹⁰¹ BOA., Y.PRK.TNF., 2-43, 27 Mart 1889 M./25 Receb 1306 H.

⁹⁰² BOA., İ.HUS., 4-1310/Ra-82, 6 Kasım 1892 M./15 Rebi'ü'l-âhir 1310 H.

⁹⁰³ BOA., DH.MKT., 2010-55, 14 Ekim 1892 M./22 Rebi'ü'l-evvel 1310 H.

⁹⁰⁴ BOA., Y.MTV., 65-52, 7 Ağustos 1892 M./13 Muharrem 1310 H.

⁹⁰⁵ BOA., Y.A.HUS., 268-42, 25 Nisan 1893 M./8 Şevvâl 1310 H.

⁹⁰⁶ BOA., DH.MKT., 1435-87, 1 Ağustos 1887 M./11 Zi'l-kâde 1304 H.

⁹⁰⁷ BOA., Y.MTV., 76-86, 3 Nisan 1893 M./16 Şa'bân 1310 H.

Üzeri açık rehinde Antrepo resmi	Kuruş	Para
Bir hafta müddet ve metre miktarı için	5	--
Açıklama: Yalnız gümrük resmi verilmiş olan eşya şirketin antrepo ve arazisine kabul olunur.		

Tarife-i husuiye	Kuruş	Para
Döşenen beher metre merba'ı için	1	10
Bir ay müddet ve bir metre için	3	--
Beher makbuz için	2	20
MecCanen antrepo şehadetnâmesi ahz ve izası kabul olmayan		
Beher devr ve ferağ için	2	20
Beher defter için	2	20

Gümrük işlemi

100 lira-i Osmani der-heziyan teslimât için	Yüzde bir komisyon
20 den 100 lira-i Osmani kadar olan teslimât için	Yüzde iki komisyon
10 dan 20 lira-i Osmani kadar olan teslimât için	Yüzde üç komisyon
10 dan aşağı olan teslimat için	Yüzde dört komisyon

Eşyanın tahmil ve tahliyesi tarife-i umumisi

	Açıktaki duran gemilerden tahliye veyahut mezkur gemilere tahliye olunduğu takdirde		Liman dâhilinde duran gemilerden tahliye veya mezkur gemilere tahliye olunduğu takdirde	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para
50 kilodan ziyade miktar için beher yüz kilosu	3	--	2	--
Beheri 50 kilodan daha aşağı naklinde bulunan kaplar için beher kap	1	--	1	--
Mikap hesabıyla tarifeye tatbik edilen eşya için beher metre mikap	3	--	2	--

Tarife-i hususi

	Açıktaki duran gemilerden tahliye veyahut mezkur gemilere tahliye olunduğu takdirde		Liman dahilinde duran gemilerden tahliye veya mezkur gemilere tahliye olunduğu takdirde	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para
At, katır ve inek beher resi'ne	10	1	8	--
Merkeb ve buzağı beher resi'ne	7	--	5	--
Koyun, keçi beher resi'ne	--	15	--	10
Zenit arabaları dört tekerlekli	15	--	12	--
Zenit arabaları iki tekerlekli	10	--	8	--
Yük arabası ve iki tekerlekli araba	8	--	6	--
Saban ve ziraata ait alet	6	--	4	--

Liman ve rıhtım şirketinin limana giren ve demir atan vapur ve gemilerden vergi almaya başlamasıyla reji vapurları buna karşı çıkmışlardır. Almanya, İngiltere ve

Avusturya elçileri, liman şirketini protesto eden telgraflar çekmişlersede bu vergiden muaf tutulamayacakları kendilerine bildirilmiştir⁹⁰⁸. Şirket 1895 tarihinde mukavelenâmenin 17., 29. Maddeleriyle şartnâmenin 12., 13. ve 17. maddelerine dayanarak antrepoların işletilmesine dâir itirazlarda bulunmuştur⁹⁰⁹. Yine Rûsûmat emaneti ile limanda bulunan arazi yüzünden anlaşmazlık çıkmış⁹¹⁰ ve sonunda liman ve rıhtım şirketi lehine sonuçlanmıştır⁹¹¹. Sandalcı esnafıyla alınacak vergi miktarları yüzünden ihtilaflar yaşanmıştır⁹¹². Liman işletilmesinde meydana gelen sorunların çok büyük problemler içermemesi limanın iyi şekilde işletildiğinin de gösteriyordu.

Şirketin kurulduğu ve limanın işletmeye açıldığı 1893 tarihinden 1906 senesine kadar olan geliri ise şu şekilde idi;

Liman ve Rıhtım Şirketinin Yıllara Göre Geliri ⁹¹³			
Tarih	Kuruş	Tarih	Kuruş
1893	1.113.121	1900	2.016.273
1894	1.587.198	1901	2.648.486
1895	1.133.544	1902	3.103.358
1896	2.150.949	1903	3.114.487
1897	1.685.790	1904	3.450.491
1898	1.590.675	1905	3.454.878
1899	1.649.183	1906	4.022.757

Liman rıhtım şirketinin gelirleri her yıl katlanarak artmıştır. 1906 tarihindeki geliri 1893 tarihindeki gelirine göre % 261,39 oranında artmıştır ki bu devrine göre çok büyük gelir artış oranı idi. Liman şirketinin nerede ise kurulduğu tarihten on yıl içerisinde tüm inşa masraflarını karşılar hale gelmiştir. Bu rakamlara göre Beyrut'taki ticarî hayattaki olumlu yönde etkilediğinin söylemek mümkündür.

⁹⁰⁸ BOA., DH.MKT., 14-45, 16 Kasım 1893 M./7 Cemaziye'l-evvel 1311 H.

⁹⁰⁹ BOA., İ.TNF., 3-1312/B-04, 5 Ocak 1895 M./8 Receb 1312 H.

⁹¹⁰ BOA., MV., 124-16, 25 Ocak 1909 M./3 Muharrem 1327 H.

⁹¹¹ BOA., MV., 226-161, 28 Şubat 1912 M./10 Rebi'ü'l-evvel 1330 H.

⁹¹² BOA., DH.MUİ., 45-26, 16 Mart 1910 M./4 Rebi'ü'l-evvel 1328 H.

⁹¹³ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.205.

4.2. Beyrut-Şam Şose Yolu Şirketi

Osmanlı yöneticileri 19. yüzyılın başında Avrupa'ya gönderdikleri elçilerden aldıkları raporlardan ulaşım alanındaki gelişmeleri öğrenmeye, olup bitene ilgi duymaya yönelmişlerdi. Avrupa'yı gezip gören kimi devlet ileri gelenlerinin yanı sıra, Osmanlı aydınlarıda ulaşımın kolaylıkla sağlanmasının sayısız yararlarını kavramışlardı. Tanzimat'la birlikte karayolu yapımı önem kazanmaya başlamıştır. Bunda Osmanlı devletinde ulaşımın artması ile tanzimatın daha iyi bir şekilde uygulanacağı görüşü ile birlikte karayolu yapımı çalışmaları hızlanmıştır⁹¹⁴. Bu çalışmalar sonucunda Beyrut'ta karayolu yapımı için bir şirket kurulmuştur.

Beyrut'ta kurulan ilk ve en büyük şirkettir. Beyrut ve Şam arasında 112 kilometre uzunluğunda bir yol yapılması ve bunun üzerinde yolcu ve yük taşıyan araçların işletilmesi işini yürüten şirkettir.

Beyrut'tan Şam'a kadar inşa edilecek Şose yolu imtiyazı Fransa devleti vatandaşı Mösyö Pertovi ile Osmanlı devleti arasında imzalanmış. Yolun yapımı ve arabalarla işletilmesi için 50 yıllığına imtiyaz verilmiştir. Şirketin 20 Temmuz 1857 tarihinde Osmanlı devleti ile imzaladığı şartnâmede işin tanımı ve mukavelenâmesinin maddeleri ise şu şekilde idi⁹¹⁵;

1. *Madde*; Masrafı imtiyaz sahibine ait olmak üzere Beyrut ile Şam-ı Şerif arasında bir araba yolu inşa edeceğini taahhüt eder. Yapılacak yol Beyrut dışında bulunan ormanlar ile Lübnan dağından geçerek taş köprü üzerinden ve Lübnan nehrinden geçerek Lübnan dağının doğu tarafından geçecektir.
2. *Madde*; Yolun genişliği altı metre olacak bunun dört metresi kaldırım, iki metresi dahi caddenin iki kenarından birer metre kadar bulunacaktır. Arazinin durumuna göre bu genişlik bir arabanın geçebileceği kadar inşa edilecektir.
3. *Madde*; Yolun geçeceği arazi devlete ait ise imtiyaz sahibine karşılıksız devredilecektir.

⁹¹⁴ M. Çadırcı; “*Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı*”, AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C.15, S.26 Ankara, 1991, s.153-154.

⁹¹⁵ *Mukavelât Mecmuası* 8655, C.1, *Dersa'adet*, 1310, s.229-253; *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1311 H. (1893-1894 M.), s.254-262.

4. *Madde*; Yolun geçeceği arazi özel şahısa aitse karşılığı ödenmek üzere imtiyaz sahibi satın alacak eğer arazi sahibi ile anlaşılabilir ise istimlak kanununa göre tevki edilecektir.
5. *Madde*; Yol inşaatı, imtiyazın imzalanması ve keşif haritalarının kabul edilmesinden sonra dört yıl içinde bitirilecek aksi takdirde imtiyaz sâkıt olacaktır.
6. *Madde*; Yol için yapılacak ambar, mağaza ve müteferruatı her türlü vergiden muaf tutulacaktır.
7. *Madde*; Yolda çalıştırılmak için kullanılan hayvanlarda vergiden muaf tutulacaktır.
8. *Madde*; Yol yapımına karşılık olmak üzere şirkete 50 yıllığına araba işletmesi imtiyazı verilecektir.
9. *Madde*; Yükler belirlenen tarifelere göre ücretlendirilecektir.
10. *Madde*; Kıymetli olan altın, platin, gümüş ve çıva gibi malların ücretleri özel olarak belirlenecektir.
11. *Madde*; Cinsi ve nevisi bilinmeyen eşyalar taşınmayacaktır.
12. *Madde*; Şirket devlete ait olan bir eşyayı taşıırken yüzde on indirim yapacaktır.
13. *Madde*; Şirket taşıdığı mallardan ambar mağazalarına getirilecek mallardan ayrıca belirlenecek hamaliye ücreti alınacaktır.
14. *Madde*; Taşınan mal ve eşyalar nakil olunacak mesafeye göre ücretlendirilecektir.
15. *Madde*; Şirket isterse belirli bölgelerde şube açabilecektir.
16. *Madde*; Osmanlı devleti Şam-ı Şerif ile Akka, Lazkiye taraflarına doğru şose yol yapma imtiyazını başka bir kumpanyaya vermeyecektir.
17. *Madde*; Trablus'dan-Humus ve Hama'dan Akka'ya kadar olan yol yapımındaki imtiyaz karşılığı bu kumpanyaya verebilir.
18. *Madde*; Yolların güvenliği için karakolhâneler kurulacaktır.
19. *Madde*; Osmanlı devleti kumpanyayı satın almak isterse imtiyazın yirminci yılından sonra alabilme hakkına sahip olacaktır.
20. *Madde*; Mösyö Pertovi bir kumpanya kurmak zorunda olup bunu bir buçuk yıl içinde yapacaktır. Yapılan düzenlemeler devlete sunulacaktır. Devletin onaylamasıyla birlikte kumpanya çalışmaya başlayacaktır.
21. *Madde*; Eşyaların taşınmasında ve insan taşımacılığında devlet kurallarına uyulacak, yolcuların mürur tezkereleri kontrol edilecektir.

22. *Madde*; Kumpanyada çalışanlar hangi devlet vatandaşı olursa olsun Osmanlı Devleti kanunlarına riayet edeceklerdir.

23. *Madde*; İmtiyaz sözleşmesi gereğince yüz seksen bin Frank kefalet akçesi alınacaktır. Eğer kumpanya şartnâmeye uymazsa kefalet akçesi iade edilmeyecektir. Kumpanya şartnâme koşullarını yerine getirdikten sonra kefalet akçesi kendisine iade edilecektir. Yapılan sözleşmede yeni yol yapımlarında mevcut şirkete imtiyaz önceliği verilmesi ve devlete özel indirim yapılması kabul edilmiştir.

Kefalet Akçesi daha sonra yapılan düzenleme ile yüz bin frank olarak belirlenmiştir⁹¹⁶. Yapılan yolu kontrol etmek için Arabistan ordusunda görevli Binbaşı Hüsnü Bey, Rüstem Bey ile Kolağası Agah Efendi ve Yüzbaşı Haşim Efendi görevlendirilmişti⁹¹⁷.

İmtiyazı alan Mösyö Pertovi 1859 tarihinde anonim şirket kurmuş olup, kurulan şirket 6000 hisseye sahip idi. Hisseler yolun yapılmasında en büyük malî kaynağı oluşturuyordu. Öyle ki yol yapımının 82. kilometresine kadar 4617 hisse satılmış olup bundan sonra mevcut olan hisseler satılamadığı için yol yapımı durmuştu. Geri kalan yolun yapımı için padişah'tan kalan şirket hisselerini satın alması talep edilmiştir⁹¹⁸. Yol 29 Ocak 1862 tarihinde tamamlanarak hizmete girmiştir⁹¹⁹. Tahmini olarak 360.000 franka mal olmuştur⁹²⁰.

Şirketin genel müdürü Mösyö Edmon, Mesalih-i cariye Müdürü Mösyö Şarl Rubatis ve Mühendisi Mösyö Pol Blanşi idi. Şirket sahibinin yanı sıra idaresi ve çalışan görevlilerinin tamamı Fransız vatandaşlarından oluşmakta idi.

Şirkete ait *Delijans* denilen gündüz arabaları her gün sabah saat 4:30'da Beyrut'tan hareketle akşam saat 5:45'te Şam'a ulaşırdı. Her gün sabah saat 4:30'da Şam'dan hareketle akşam 5:15'te Beyrut'a ulaşırdı. Postanın gece arabası her gün karşılıklı olarak Beyrut'tan Şama akşam saat 6:00'dan hareketle 8:25'te ulaşırdı. Gece-gündüz

⁹¹⁶ BOA., A.MKT. NZD., 287-43, 6 Ağustos 1859 M./7 Muharrem 1276 H.

⁹¹⁷ BOA., A.MKT. NZD., 295-95, 19 Kasım 1859 M./23 Rebi'ü'l-âhir 1276 H.

⁹¹⁸ BOA., A.MKT. MVL., 145-58, 15 Temmuz 1861 M./7 Muharrem 1278 H.

⁹¹⁹ BOA., İ.DH., 504-34294, 27 Şubat 1863 M./8 Ramazân 1279 H.

⁹²⁰ BOA., İ.HR., 200-11401, 5 Haziran 1863 M./17 Zi'l-hicce 1279 H.

işleyen yük arabaları Şam'dan – Beyrut'a hareket eden 14 adet yük arabası ve Beyrut'tan Şam'a işleyen 14 arabadan ibaretti⁹²¹.

Harita 4: Beyrut-Şam Şose Yolu Krokisi⁹²²

Yolun yapımından sonra Cebel-i Lübnan'a doğru'da yol yapımında plânlanmıştır⁹²³.

I. Dünya savaşı ile birlikte yabancılar yurt dışına çıkmaya başlayınca Fransız yol şirketinde bulunan görevlilerde yurt dışına çıkmak istemişlerdir. Fakat Osmanlı devleti

⁹²¹ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.254-255.**

⁹²² **BOA., İ.MVL., 478-21648, 3 Aralık 1862 M./10 Cemaziye'l-âhir 1279 H.**

⁹²³ **BOA., Y.A.HUS., 178-48, 28 Mayıs 1884 M./2 Şa'bân 1301 H.; 22 Ağustos 1896 tarihinde Cebel-i Lübnan'a yapılmış olan yola güvenlik amacıyla karakolhâneler dahi inşa edilmiştir. BOA., İ.AS., 17-1304/Ra-11, 22 Ağustos 1896 M./13 Rebi'ü'l-evvel 1314 H.**

savaş sırasında bu insanlardan yararlanmak için bu görevlilerin yurt dışına çıkışlarına izin vermemiştir⁹²⁴. Şirket vermiş olduğu hizmetlerle Beyrut ekonomisine yeni bir boyut kazandırmıştır. Beyrut'un sahip olduğu yollar sayesinde şehrin gelişimde hızlanmıştır⁹²⁵. Seyyah *J. Macgregor* Beyrut'un sahip olduğu yolların Osmanlı şehirlerinde Antakya ve Kahire gibi yolları çok iyi olan şehirlerden bile, daha iyi bir durumda olduğunu ifade etmiştir⁹²⁶.

4.3. Su Şirketleri

1860 tarihinden sonra Beyrut nüfusunun artmaya başlaması ile şehirde mevcut bulunan su kaynakları ihtiyaçlara cevap vermemeye başladı. Beyrut'ta çekilen su sıkıntısını bilen Fransa devleti vatandaşı Mösyö Rozinin 26 Haziran 1856 M.(22 Şevvâl 1272 H.) tarihinde kendisine su getirme ruhsatı verilmesini istemişse de sonuç alamamıştır⁹²⁷. Yerel idareciler çekilen su sıkıntısına çözüm bulmak ve yakın çevreden su getirilmesini sağlamak için İngiltere'den Havan isimli mühendisi getirerek keşif yaptırmışlardı⁹²⁸.

3 Ağustos 1870 tarihinde yapılan sözleşme ile 40 yıllığına Beyrut'a su temini işinin imtiyazı Fransız vatandaşı Mühendis Mösyö Tevini'ye verilmiştir. Beyrut'a su getirmek için yapılan mukavelenâme ise şu şekilde idi⁹²⁹;

1. *Madde*; Beyrut şehrine su getirmek için kâr ve zararı kendisine ait olmak üzere Fransız devleti tebaasından Mühendis Mösyö Tevini'ye imtiyaz verilmiştir.
2. *Madde*; Mühendis Mösyö Tevini, Nehrü'l-Kelbin Akdeniz'e döküldüğü bölgeden alınacak su arıtıldıktan sonra su fabrikasından şehre pompalanacaktır.
3. *Madde*; Senelik 60.000 Frank karşılığında yirmi dört saatde üç yüz elli bin litre suyun gönderilmesi bedeline karşılık, su Beyrut şehrine dağıtılacaktır. Belediyenin istediği beş bölgeye çeşme yapılacak bunlara 250.000 litre su pompalanacak, yine on yedi camii, yirmi bir kilise, manastır, kışla, nizâmiye, hastahâneler, hükümet binası v.b gibi

⁹²⁴ BOA., DH.EUM. 5. Şb., 4-59/A, 29 Kasım 1914 M./11 Muharrem 1333 H.

⁹²⁵ John P Spagnolo, *France&Ottoman Lebanon 1861-1914*, London, 1977, s.210-211.

⁹²⁶ J. Macgregor, *The Rob Roy on The Jordan*, New York, 1870, s.97.

⁹²⁷ BOA., A.MKT.UM., 241-3.

⁹²⁸ BOA., İ.DH., 597-41628, 31 Ocak 1870 M./28 Şevvâl 1286 H.

⁹²⁹ *Mukavelât Mecmuası* 8655, C.1, *Dersa'adet*, 1310, s.478-485; *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1311 H. (1893-1894 M.), s.262-268; BOA., Y.PRK.TNF., 56-54, 7 Eylül 1870 M./10 Cemaziye'l-âhir 1287 H.

yerlerde ortalama yüz bin litre su pompalanacaktır. Şahıslardanda su isteyen olursa bu kimselere de su satılacaktır.

4. *Madde*; İşletmedeki her türlü masraf ve tamirler imtiyaz sahibine ait olacaktır.

5. *Madde*; Satılacak suyun bir hakkı rüçhanı sekiz para olacaktır.

6. *Madde*; Yeni açılacak sokaklar ana hatlara suyu şirket çekecek, boru masrafları aboneye ait olacaktır.

7. *Madde*; Beyrut'a pompalanacak suyun miktarı 24 saatte dört bin metre mikâp olmak üzere tayin olmuştur. Yine şehirde belirli yerlere depolar inşa edilecektir. Su aboneleri suyu istedikleri şekilde kullanabilirler.

8. *Madde*; İmtiyaz süresi kırk sene olup, imtiyaz bittikten sonra tüm alet ve edevatıyla belediyeye devredilecektir.

9. *Madde*; Su borularının bir kısmı dökme, bir kısmı nufutlu tahta ve demirden ve bir takımı da kurşundan olacaktır.

10. *Madde*; Su alınacak mahalden, şirketçe kullanılan arazi devletin ise imtiyaz sahibi herhangi bir ödeme yapmayacak, şahısa ait ise imtiyaz sahibi burayı satın alacaktır.

11. *Madde*; Beyrut şehrine pompalanan, su herhangi bir arızadan dolayı yirmi dört saat içinde akamaz ise şirket günlük alınan ücretin iki katını abonelere öder.

12. *Madde*; Şirket su pompası inşaatını başladıktan sekiz ay içinde tamamlamakla mükellef olup bu süre zarfında tamamlanmadığı takdirde her geçen ay için senelik olarak alacağı ücretten ikişer bin frank kaybedecektir.

13. *Madde*; Sokaklarda yapılacak kazılarda çıkacak tarihi eserler şahıs mülkünde ise şahısa, yoksa devlete iade edilecektir.

14. *Madde*; Şirketin getireceği buhar makineleri, borular ve diğer alet-edevat ilk üç sene vergiden muaf olacaktır.

15. *Madde*; İmtiyaz sahibi bu işi yapmak için Osmanlı anonim şirketi kuracaktır. Bu şirkette hükümet onayından sonra yürürlüğe girecektir.

16. *Madde*; Beyrut su şirketinin idaresi Beyrut'da bulunacaktır. Osmanlı devleti kanunlarına tabii olacaktır. Her türlü dava Osmanlı mahkemelerinde görülecektir.

17. *Madde*; Kefalet akçesi olarak yirmi beş bin Frank alınacaktır.

18. *Madde*; Aboneler ile şirket arasında yapılacak kontratlar hükümet-i mahalliye marifetiyle yapılacaktır.

Yukarıdaki maddeler incelendiğinde şirketin halkın temel ihtiyacı olan suyu sürekli olarak tedarik etmekle mükellef kılındığı, devlet dâireleri, ibadet yerleri ve eğitim kurumlarına özel bir muamele uygulandığı görülmektedir. Şirketin getirmiş olduğu mallardan ilk üç yıllığına vergiden muaf tutulmasında devlet tarafından korunduğunu gösteriyordu. Şirketin idare heyetinde genel müdürü Mühendis Mösyö Mertandil ve yardımcısı Mösyö Dö Kıbzani idi⁹³⁰.

25 Ekim 1897 tarihinde ise şehre su dağıtımını imtiyazı Selim Faris Efendiye kırk yıllığına verilmiştir⁹³¹. Fransızların işletmiş olduğu su şirketi bilinmeyen sebeplerden dolayı el değiştirmiş ve yeni bir imtiyaz sözleşmesi hazırlanmıştı. Osmanlı devleti ile Selim Efendi arasında imzalanan mukavelenâme ise şu şekilde idi⁹³²;

1. *Madde*; İmtiyaz süresi kırk senedir.
2. *Madde*; Suyun her mikâbı metresi için sağ para olarak muayyen seksen para, bir mikâp metre için sağ olmak üzere altmış beş para indirimli olacaktır. Yarım metre mikâp alınırsa sağ akçe yetmiş para yarım metre mikâptan az olursa seksen para fiyatı ödenecektir.
3. *Madde*; Yıllık ücreti üç yüz elli mikâp metre mukabilinde olup devletin altmış bin Frank alınmakta ise de bu kırk bin Franka çekilmiştir.
4. *Madde*; Üç yüz elli mikâp olarak verilen su, askeriye ve devlet dâirelerine iki yüz elli mikâp metre daha verilecek bundan fazlası talep edilmeyecektir.
5. *Madde*; Belediye şirket hissesinin yüzde altısını almak zorunda iken bu oran yüzde dörde indirilmiştir.
6. *Madde*; Bu şartlar imtiyazın bitimine kadar bu şekilde devam edecektir.
7. *Madde*; İmtiyaz sahibi altı ay zarfında su şirketini işler hale getirecektir.
8. *Madde*; İmtiyaz sahibi bir anonim şirket kuracaktır.

Mukavelenâmenin 15. Maddesi gereğince anonim şirket kurulmuş ve şirketin adı *Beyrut Su İmaliyatı Şirketi* olarak belirlenmişti. Merkezi Londra'da olan şirketin başlıca

⁹³⁰ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.262.*

⁹³¹ *BOA., İmtiyaz Defteri No:3, s.40.*

⁹³² *Mukavelât Mecmuası 8655, C.7, Dersa'adet, 1310, s.30-34; BOA., Y.PRK.EŞA., 27-99, 20 Ağustos 1897 M./21 Rebi'ü'l-evvel 1315 H.*

ikameti Beyrut'ta idi. Şirketin sermayesi beş yüz bin İngiliz Lirası olup her biri 20 İngiliz lirası kıymetinde olmak üzere yirmi beş bin hissesi mevcut olacaktı⁹³³.

Beyrut su şirketinin merkezinin İngiltere'de olması şaşılabacak bir konu değildi. Çünkü ilk keşif yapan mühendisten şirket sahibine ve idarecilerine kadar İngilizler söz sahibi idiler.

Belediyeninde şirkette hisseleri bulunmaktadır. Su satın almada ilk sırayı devlet kurumları almıştır.

4.4. Havagazı Şirketi (Elektrikle Aydınlatma Şirketi)

Şehrin temel ihtiyaçlarından biride sokak ve caddelerin aydınlatılması idi. Bu ihtiyacın giderilmesi için şehre ilk olarak havagazı ile aydınlatılma çalışmaları yürütülmüştür. Bu çalışma ve araştırmalar sonucunda şehrin aydınlatılması için Fransa devleti vatandaşı Mösyö Aleksander Jerardin imtiyaz talebinde bulunmuş. Yapılan görüşmeler sonucunda şehrin havagazı ile aydınlatılması imtiyazı Mösyö Aleksander Jerardine verilmiştir⁹³⁴. 7 Aralık 1885 tarihinde imzalanan mukavelenâme ise şu şekilde idi⁹³⁵;

1. *Madde*; Maden kömüründen gaz çıkarmak için Fransa vatandaşı Mösyö Aleksandır Jerardine imtiyaz verilmiştir.
2. *Madde*; İmtiyaz süresi imtiyazın kabulünden itibaren kırk senedir.
3. *Madde*; Üç ay içinde keşf ve haritası tanzim edilip nâfia nezâretine takdim edilecektir.
4. *Madde*; İmtiyaz sahibi zarar ve masrafı kendisine ait olmak üzere 18 ay içerisinde işletmeyi tamamlayacaktır.
5. *Madde*; Şirket işletmeye başlamadan önce nâfia nezâreti tarafından aydan aya muayene ve teftiş edilecektir. Bunun ücreti olarak devlete yıllık iki yüz kırk lira ücret ödeyecektir.
6. *Madde*; Beyrut belediyesinin uygun gördüğü arazide işletme yapılacak ve boruları buna göre çekilecektir.

⁹³³ **Mukavelât Mecmuası** 8655, C.1, *Dersa'adet*, 1310, s.569-590.

⁹³⁴ **BOA., MV.**, 5-57, 13 Ekim 1885 M./4 Muharrem 1303 H.

⁹³⁵ **BOA., İmtiyaz Defteri No:2**, s.71-73; **Mukavelât Mecmuası** 8655, C.4, *Dersa'adet*, 1310, s.83-98.

7. *Madde;* Gazhâne'nin kurulması için kullanılacak alet ve edevat, taş kömürü ve kereste için herhangi bir vergi alınmayacaktır.
8. *Madde;* Her sene bir fen komisyonu tarafından şirketin işletmesi ile ilgili rapor hazırlanarak nâfia nezâretine sunulacaktır.
9. *Madde;* İmtiyaz sahibi, imtiyaz süresi içerisinde gazhâne de meydana gelecek aksaklık ve bozuklukları tamir edecek masrafı kendisine ait olacaktır.
10. *Madde;* Hükümet tarafından yapılacak düzenlemelere sahibi imtiyaz uyacaktır.
11. *Madde;* İmtiyazın üretime başlamasından, bitimine kadar gaz satabilecektir.
12. *Madde;* İmtiyaz sahibi bir sene içinde bir şirket nizamnâmesi hazırlayıp Osmanlı Anonim şirketi isminde bir şirket kuracaktır.
13. *Madde;* İmtiyaz sahibi bin liralık kefalet akçesini ya nakden ödeyebilir veya Bank-ı Osmaniye yatırabilecektir. Bu kefalet akçesi imtiyaz sahibine, şirket üretime başlayınca iade edilecektir.
14. *Madde;* İmtiyaz sahibi gazhâne ile müteferruatı'nın hâsılâtından istifade edecek ve bunların vergisini verecektir.
15. *Madde;* Gazhânede çalışanlar hükümetin uygun gördüğü kıyafetlerle çalışacaktır.
16. *Madde;* Üretim esnasında çıkan tarihi eserler devlete ait olup bunlar için makbuz ve ruhsat tutulacaktır.
17. *Madde;* İmtiyaz sahibi her altı ayda bir hâsılât cetvelleriyle defterlerini belediyeye teslim edecektir.
18. *Madde;* İşbu sözleşmeye uyulmadığı takdirde imtiyaz sâkıt olacak olup, kefalet akçesi imtiyaz sahibine iade edilmeyecek, şirkete ait alet ve edevat müzayedeye konularak satılacaktır.
19. *Madde;* Her türlü ihtilaf'ta davaları Osmanlı devleti mahkemelerinde görülecektir.

Şirketin idare heyetinde genel müdür Mösyö Koz, üretim Kondüktörü Mösyö Amori ve mühendisi Beşare Efendi bulunmaktaydı. Diğer şirketlerde olduğu üzere genelde Fransızlar şirkette çalışmaktaydılar⁹³⁶. Şirket üretmiş olduğu gazın metre mikâbı (Metreküpü) 0,048 Frank olup, bu ücret camii, kilise, hastahâne, okullar, kışla ve her türlü devlet kurumları için metre mikâbı 0,028 Frank olarak ücretlendirmiştir. Şirket bu

⁹³⁶ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.269.**

fıyatlarla ve şartlara göre hava gazı satmaya başladıktan kısa süre sonra zarar etmeye başlamıştır. Altı sene içerisinde 50.000 Frank zarar açıklayan şirket hükümete başvurarak sözleşmenin yenilenmesi talebinde bulunmuştur. Şirketin talepleri ise şunlardı; Belediyeye ait olan yüzde ikilik hisse payı yüzde bire düşürülmesi, gümrükten getirilen şirkete ait eşyaların vergiden muaf tutulması idi⁹³⁷.

Elektrik üretiminin dünya’da yaygınlaşmaya başlaması havagazı şirketinin yeni bir yöntemle şehri daha ucuz şekilde aydınlatmaya sevk etmişti. Fakat bunun içinde Osmanlı hükümeti ile yeni bir sözleşme imzalanması gerekiyordu. Bu imtiyaz için şirket adına Beyrutlu Selim Efendi başvuru yapmıştır. Bu imtiyazda şehrin elektrikle aydınlatılmasının yanı sıra elektrikli tramvay inşası ve şehrin elektrik hatlarında çekilmesi imtiyaza dâhil edilmiştir⁹³⁸. Şartnâme hazırlanma aşamasında Ticaret ve Nâfia nâzırı Mustafa Zihni Bey kurulacak şirketin elde ettiği hâsılâtın yüzde onunu Hicaz demiryoluna aktarılmasını önermişti⁹³⁹. Bu şartları ise şirket adına Selim Efendi kabul etmiştir⁹⁴⁰. İmzalanan mukavelenâme ve maddeleri ise şunlardı⁹⁴¹;

1. *Madde*; Beyrut şehrinin elektrikle aydınlatılması için bir fabrika tesis edilmesi için Beyrut Havagazı Şirketine imtiyaz verilmiştir. Beyrut şehrinin düzenli bir şekilde elektrik vermek için 300 kilovat saat kuvvetinde bir elektrik fabrikası kurulacaktır.
2. *Madde*; İmtiyaz süresi imtiyazın kabulünden itibaren doksan dokuz senedir.
3. *Madde*; Şirketin çıkaracağı tahvillerden kazanacağı miktarın yüzde on ikisini Hamidiye-Hicaz demiryoluna aktarılacak.
4. *Madde*; Bu antlaşmanın imzalanmasından on iki ay içinde tesisle ilgili keşif raporu ve haritası düzenlenerek ticaret ve nâfia nezâretine teslim edilecektir. Yine teslim edilen rapor ve plân, telgraf ve posta nezâreti, Beyrut Belediyesi, ticaret ve nâfia dâiresi tarafından onaylandıktan sonra fabrika kurulabilecektir.
5. *Madde*; Antlaşmaya göre iki sene içinde kâr ve zararları kendilerine ait olmak şartıyla tesisi işletmeye açacaklardır. Harita ve raporların onaylanmasından bir yıl sonra

⁹³⁷ BOA., İ.LİMT., 2-1314/Ş-12, 10 Ocak 1897 M./6 Şa'bân 1314 H.

⁹³⁸ BOA., MV., 113-25, 23 Nisan 1906 M./28 Safer 1324 H.

⁹³⁹ BOA., Y.PRK.TNF., 8-46, 21 Mart 1906 M./25 Muharrem 1324 H.

⁹⁴⁰ BOA., Y.A.RES., 136-62, 29 Nisan 1906 M./5 Rebi'ü'l-evvel 1324 H.

⁹⁴¹ BOA., İ.TNF., 18-1326/M-03, 3 Mart 1908 M./29 Muharrem 1326 H.

tesis çalışmaya başlayacaktır. Tesis açılmadan önce nâfia ve ticaret nezâreti tarafından kontrol edilecek bundan sonra işletme çalışmaya başlayacaktır.

6. *Madde*; Ticaret ve nâfia nezâreti ile posta ve telgraf nezâreti tesisin çalışmasını kabul ettikten sonra üretim durumunu kontrol etmek için bir komiser tayin edilecek ve aydan aya kontroller yapılacaktır. Bu görevliye senelik altmış Osmanlı lirası maaş verilecektir.

7. *Madde*; Elektrik tesisiyle, elektrik tellerinin, bunların döşemesinde kullanılacak tüm alet ve edevatı gümrük vergisinden muaf tutulacaktır. Tesis işletmeye başlayıncaya kadar vergi alınmayacaktır. Tesis üretime başladıktan sonra her türlü vergi normal şartlar altında alınmaya devam edilecektir.

8. *Madde*; Tesis çalışmaya başlayınca telgraf nezâretinde çalışan bir memurunda içinde bulunduğu ticaret ve nâfia nezâreti tarafından oluşturulan bir heyet tarafından işletmenin heyet-i muayene-i fenniyesi teftişi yapılacaktır. Kontrol yapıldıktan ve kabul edildikten sonra heyeti fenniye'nin kabul raporuyla tesis işletmeye başlayacaktır.

9. *Madde*; Tesiste bulunan araç ve gereç özellikle aracı müteferrikası ve buhar makinelerinin bakım ve onarımı müddeti imtiyaz süresince kendilerine ait olacaktır. Buna uyulmaz ise şartnâme'ye göre durum değerlendirilecektir.

10. *Madde*; Üretim esnasında çıkabilecek herhangi bir olumsuz duruma karşılık, her türlü tedbiri almak ve tadilatı yapmakta imtiyaz sahibine ait olmakla birlikte ileride düzenlenecek ve çıkarılacak kanunlara uygun olarak hareket edecekler, imtiyaz sahibinin bu yöndeki kusurunda her türlü masraf ve zararında şirkete ait olacaktır.

11. *Madde*; İmtiyazın başlangıcından sonuna kadar hükümet tarafından tarife ücretlerini onaylandıktan sonra halktan talep edilecektir. Cami, mescit, tekye ve mabetler, hastahâne, devlet binaları, askeriye'ye ait yerler, sokaklarda elektrik tarifesi yüzde yirmi indirimli olacaktır.

12. *Madde*; Şirket, sözleşme kendisine ulaştıktan sonra Bank-ı Osmanî veya devlet tahvili olarak bin lira kefalet akçesini teminat olarak verecektir. Fabrika çalışmaya başlayınca kefalet akçesi şirkete iade edilecektir.

13. *Madde*; İmtiyaz sahibi olan havagazı şirketi, aydınlatma için ayrıca bir şirket kurduğu halde işbu şirket ve eski şirket çalışmaya devam edecektir. Meclisi idare reisiyle azasından üçte biri devlet-i âliyeden olacak ve aydınlatmaya mahsus olarak ifade olunacak bir sermaye için çıkarılacak hisse senedi bir milyon frank değerinde olacaktır.

14. *Madde*; Hükümet, imtiyazı satın almak isterse, şirketin otuzuncu senesinden sonra mümkün olacaktır. İmtiyaz hangi senede satın alınacak ise ondan önceki beş sene zarfında vuku bulan gelir miktarının yıllık ortalaması hesap edilerek imtiyaz süresi kadar ödeme yapacaktır.

15. *Madde*; İmtiyaz süresi dolduktan sonra işletme ve içinde bulunan her şey devlete intikal edecektir.

16. *Madde*; Şirkette çalışan memur ve görevliler devletin uygun gördüğü kıyafetleri giyeceklerdir.

17. *Madde*; Üretim esnasında çıkacak tarihi eserler devletçe belirlenmiş olan kanunlara tabii olacaktır.

18. *Madde*; Şirket her üç ayda bir hâsılat cetvellerini, ticaret ve nâfia dâiresine gönderecektir.

19. *Madde*; Üretim esnasında herhangi bir mani çıkarsa şirket bunu giderecektir. Bunun için en fazla on beş gün müsaade edilecektir. Eğer bu sürede giderilmezse bir iki gün içerisinde kendilerine bu tebliğ edilecek ve tebliğ tarihinden bir ay zarfında durum devam ederse şirketin tüm mallarına el konulacak ve kefalet akçesinde verilmeyecektir.

20. *Madde*; Beyrut şehrine elektrik çekilirken, belediye arzu ederse şehrin aydınlatılmasında kullanılacak lamba miktarını şirketle birlikte karar verecektir.

21. *Madde*; Cami, mescit, tekke, tesis-i Hayriye, devlet binaları, askeriye gibi yerler isterlerse bunlara paratoner konacak ve masrafı devlete ait olmak koşuluyla şirket bunları yerleştirecektir.

22. *Madde*; İşbu sözleşme Osmanlı devleti ile şirketi Osmanlı Anonim şirketi arasında imzalanmış olup herhangi bir ihtilaf anında şura-i devletçe görüşülecektir. Her türlü *ihtilaf*'ta davaları Osmanlı devleti mahkemelerinde görülecektir.

İmzalanan imtiyaz sözleşmesinde devlet dâirelerine daha ucuz elektrik verilmesi kararlaştırılırken, yap, işlet ve devret modelinin uygulandığı sözleşmede şehirdeki elektrikle ilgili kararlarda belediyede aktif rol almıştır. Hamidiye-Hicaz demiryoluna aktarılan kar oranı yüzde ondan yüzde on ikiye çıkarılmıştır.

4.5. Beyrut-Şam Buharlı Tramvay Şirketi

19. yüzyılın son dönemlerinde Osmanlı devleti ülkenin neredeyse tamamını demiryolu ağıyla donatmayı kendisine hedef olarak seçmişti. Bu amaç doğrultusunda Beyrut-Şam arasında bir hat inşa edilmesi plânlandı ve bu hat için Beyrut'un en zengin ailesi adına Hasan Beyhim Efendi bu imtiyaza sahip olmak için başvuru yaptı. Fakat bu başvurunun görünürde Beyhim ailesine gerçekte ise Fransızlar tarafından yapıldığını hükümet dahi biliyordu⁹⁴². Fakat bu bilginin bilinmesine rağmen yinede Beyrut-Şam arasına demiryolu hattı inşaatı ve işletilmesi imtiyazı Hasan Beyhim Efendiye 18 Mayıs 1891 tarihinde verilmiştir⁹⁴³. Osmanlı devleti ile Hasan Beyhim efendi arasında imzalan mukavelenâme ise şu şekilde idi⁹⁴⁴;

1. *Madde*; Beyrut'tan Şam-ı Şerife doğrudan doğruya gidiş ve dönüş olmak üzere toplam yüz yirmi beş kilometre uzunluğunda buharlı tramvay inşa ve işletilmesi imtiyazı Hasan Beyhim Efendiye verilmiştir.
2. *Madde*; İmtiyaz müddeti imtiyazın imzalanmasından itibaren doksan dokuz senedir.
3. *Madde*; İmtiyazın imzalanmasından bir yıl sonra imtiyaz sahibi keşif haritası ve layihasını hazırlayarak Ticaret ve Nâfia nezâretine takdim edilecektir. Üç ay içinde imtiyaz sahibine düzeltme hakkı edecektir.
4. *Madde*; Harita ve layihaların tasdikinden dört sene sonra kâr ve zararı kendisine ait olmak üzere inşaatı tamamlamak zorundadır.
5. *Madde*; Ticaret ve Nâfia nezâreti hattın düzgün yapılıp yapılmadığını kontrol etmek için komiserler vasıtasıyla muayene ve teftiş edecektir. İmtiyaz sahibi bu teftiş ve muayene masrafına karşılık her sene kilometre başına iki buçuk Osmanlı lirası verecektir.
6. *Madde*; İmtiyaz sahibi tramvay ile müteferruatı için lâzım olan araziye almak istediği vakit eğer bu arazi sahibi ile anlaşamaz ise istimlâk kanununa göre araziye satın alabilecekti. Devlete ait araziler ise imtiyaz sahibine karşılıksız verilecektir.
7. *Madde*; Tramvay ve müteferruatının inşasına yabancı memleketlerden ve devlet içinden alınacak makine, alet ve edevat ve saire gümrük vergilerinden muaf tutulacak sadece damga vergisi alınacaktır.

⁹⁴² BOA., Y.PRK.TNF., 2-30, 6 Eylül 188 M./29 Zi'l-hicce 1305 H.

⁹⁴³ BOA., İ.MMS., 121-5204, 18 Mayıs 1891 M./9 Şevvâl 1308 H.

⁹⁴⁴ Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.299-318; Mukavelât Mecmuası 8655, C.5, Dersa'adet, 1310, s.1162-1184.

8. *Madde;* Tramvay ve müteferruatının inşası tamamlandıktan sonra Ticaret ve Nâfia nezâretinde oluşturulan bir fen komisyonu tarafından kontrolü yapıldıktan sonra hazırlanacak raporla şirket çalışmaya başlayabilir. Fen komisyonu bir kilometreden iki kilo metreye kadar inceleyerek hattı parça parça kabul edebilecektir. Herhangi bir sorun çıkarsa masrafı imtiyaz sahibine ait olacaktır.

9. *Madde;* İmtiyaz sahibi tramvay hattı ile müteferruatının alet ve edevatını sürekli çalışır halde bulundurmak zorunda olup gerekirse tamirinde yaptıracaktır. Bununla ilgili tüm masraflarda sahibi imtiyaza ait olacaktır.

10. *Madde;* İmtiyaz sahibi yolun zabıtasına ve hüsnü muhafazasına sahip olup her türlü tedbiri almaklada yükümlüdür.

11. *Madde;* İmtiyaz sahibi tramvay hattının kontrol ve kabul edilmesinden sonra ücret almaya başlayacak ve askerlerden yüzbaşı rütbesine kadar olanlardan, yarı ücret alınacaktır.

12. *Madde;* Muhabere esnasında kara askeri, deniz zabiti, polis, jandarma ile erzak alet edevat, levazımât, silah mühimmat harbiye ve hayvânât ve sairlerin taşınmasında normal ücretin yarısı alınacaktır.

13. *Madde;* İmtiyaz sahibi, imtiyazın onaylanmasından itibaren altı ay zarfında bir Osmanlı anonim şirketi kuracaktır.

14. *Madde;* İmtiyazın onaylanmasıyla, imtiyaz sahibi bir ay içinde bin adet yüzlük Osmanlı altınını kefalet akçesi olarak nakden veya Osmanlı Bankasına yatıracaktır. Kefalet akçesi hattın tamamlanmasından sonra imtiyaz sahibine iade edilecektir.

15. *Madde;* Osmanlı devleti, imtiyazın otuzuncu senesinden sonra isterse hattı satabilir fakat hangi yıl satacaksa evvelki beş senelik hâsılâtın yıllık ortalamasının yüzde ellisini imtiyaz sahibine vermek zorundadır.

16. *Madde;* Osmanlı devleti, imtiyaz müddetince tramvay ve müteferruatı alet ve edevatı üzerinde her türlü hakka sahip olacaktır.

17. *Madde;* Tramvayın memuru fenniyesi dışında büyük, küçük memurları, hizmetliler hat üzerinde çalışanlar Osmanlı devleti tebaasından olacaktır. Fen memurları hendese-i mülkiye mektebinden mezun mühendislerden istihdam edilecektir. Memurlar Türkçe konuşacaktır.

18. *Madde;* Devlet lüzum görürse masrafı kendisine ait olmak üzere istikâmet kurabilecek ve askeri binalar yapabilecektir.

19. *Madde*; İmtiyaz sahibi her sene meydana gelen hâsılat ve masrafı içeren cetvelleri hazırlayarak Ticaret ve Nâfia nezâretine takdim edilecektir.

20. *Madde*; İmtiyaz sahibi devletin lüzum göreceği mahallerde müfettiş, komiser, gümrük ve posta memurlarının ikâmetleri ile sevkiyatı askeriye memurlarına mahsus bina ve barakaları tesis etmek zorundadır.

21. *Madde*; İmtiyaz sahibi tramvay hattının, Beyrut'tan, Şam'a kadar olan araba yolunun bir kısmı üzerine tesis edileceğinden, araba işletilmekte bulunan şirket tarafından işbu tramvay imtiyazından dolayı hükümete karşı hiçbir gün şikayet etmeyecektir.

22. *Madde*; İmtiyaz sahibi şartnâmede belirtilen hususları yerine getirmedeği takdirde imtiyaz sâkıt olacaktır. Tramvayın işletilmesi için her türlü tedbiri alması gerekir. İmtiyazı sâkıt olursa işletme alet, edevat ve levâzımatı müzayedeye konulacak ve kefalet akçesi iade edilmeyecektir.

23. *Madde*; Hükümet mevcut hatlardan başka hat yaptırmak veya imtiyaza vermek için hakkı saklıdır. Ancak bu demiryolu hattına üçer kilometre mesafe dâhilinde inşası talep edilecek bir hat için sahibi imtiyaza ilk on sene zarfında öncelik tanınacaktır.

24. *Madde*; İmtiyaz sahibi hattın işletilmeye başladığı tarihten imtiyazın bitimine kadar yıllık devlete iki yüz Osmanlı lirası verilecektir.

25. *Madde*; Şirket ile devlet arasındaki her türlü uyuşmazlıklar Osmanlı mahkemelerinde görülecektir.

15 Kasım 1891 tarihinde anonim bir şirket kurulmuş olup şirketin sermayesi on milyon Franktan ibaret olup her bir hisse beş yüz Franklık veya yirmi iki Osmanlı lirası değerindedir. Şirket toplam yirmi bin hisseye sahipti⁹⁴⁵. Mukavelenâmede belirtilen çalışanların Türk olması maddesine ise uyulmamıştır. Şirketin idaresi şu şekilde idi; İdare meclisi Kont Dö Pertovi, Başkatib Mösyö Gasgoni Dö Pertovi, İkinci Kâtibi Mösyö Dö Maluv, Müdür Mösyö Birun, Baş Mühendis Mösyö Annan, İkinci mühendis Mösyö Domandan oluşmakta idi⁹⁴⁶. Şirketin idare heyetinin tamamı Fransızlardan oluşmaktaydı.

⁹⁴⁵ **Mukavelât Mecmuası** 8655, C.5, *Dersa'adet*, 1310, s.1398-1409.

⁹⁴⁶ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1311 H. (1893-1894 M.), s.299.

Şirketin ücret tarifeleri bir ay önce ilân edilerek halka duyurulacaktı. İndirimler üç gün önce bildirilecektir. Fiyatlar her beş senede bir düzenlenecek olup hükümetle imtiyaz sahibi buna ortak karar vereceklerdi. Şirketin ücret tarifesi ise şöyle idi;

Yolcularda birinci mevki 30, ikinci mevki 20 para, beş yaşına kadar olanlar çocuklar kucaklarında taşıyacaklardır. Altı ile on beş yaş arasında olan çocuklardan yarım ücret alınacaktı. Yolculardan alınacak nakliye ücreti kilometre itibariyle hesap edilecektir. Gönderilecek altın, gümüş, plâtin ve mücevher gibi kıymetli eşyalardan kilometre hesabıyla ücret alınacaktır. Kilometre başına beher on liralık kıymeti üzerine iki para ücret alınacaktır. Bunlardan kayıt ücreti olarak yirmi para alınır.

Kilometre Başına Ücret tarifesi

	<i>Seyr-i Adî</i>	<i>Seyr-i Seri</i>
	Para	Para
İki tekerlekli veya dört tekerlekli dâhil bir pikeli arabadan	47	94
Dört tekerlekli ve dâhili iki pikeli arabalardan	67	134

Hayvan Taşıma Ücreti

	<i>Seyr-i Adî</i>	<i>Seyr-i Seri</i>
	Para	Para
Öküz, İnek, boğa, manda, düve, katır ve koşum hayvanatıdır.	27	54
Dana, eşek ve domuzdan	9	18
Erkek ve Dişi koyun ve keçi	4	8
Ücretleri Sekiz kilometre üzerine hesap edilir.		

Kaydı resmî yirmi paradır. Hayvanların yirmi dört saat içinde alınmazsa zararı sahibine aittir.

Eşyalar seyr-i adî ile gönderilecek bir kilometre mesafede ton başına otuz beş para ücret alınacaktır. Kayıt ücreti yirmi para, yük indirme ve bindirme ücreti ton başına dokuz kuruştur. 50 Kilo başına 18 para, 100 kilo için 20 para alınır. 2000-3000 kg kadar olan yek pare olan eşyalar taşınmayacaktır⁹⁴⁷.

Beyrut-Şam hattının ilerleyen tarihlerde Hama-Humus-Halep ve Birecik hattı ile beraber Afyon hattı ile birleştirilmesi kararı alınmıştır⁹⁴⁸. Demiryolu hatlarının

⁹⁴⁷ *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.), s.312-317.*

⁹⁴⁸ *BOA., Y.PRK.SRN., 3-71, 4 Şubat 1893 M./17 Receb 1310 H.*

birleştirilmesi kararı ile birlikte Hasan Beyhim Efendi şirketi Yusuf Habib Matran Efendiye devretmiştir. Bu şirkette doksan dokuz yıllığına imtiyazı devr almıştır. Humus, Hama, Halep ve Birecik yolunu Beyrut'dan Şam'a kadar bağlayacak Havran demiryolunun imtiyazını da almıştır⁹⁴⁹. Şehir içindeki demiryolu hattı da limana kadar uzatılmıştır⁹⁵⁰. Demiryolu hattının yapılması en çok Beyrut-Şam şose yolu şirketini sıkıntıya sokmuştu. Bu sebeple hükümete başvuran şose yolu şirketi devletin kendisine kolaylık göstermesini talep etmiştir⁹⁵¹.

Genel olarak; Beyrut'ta kurulan şirketlerin, yap, işlet devret modeli ile imtiyazının verildiği, teminat olarak devletin yaptıracığı işi garanti altına aldığı, tüm malî sorumlulukları imtiyaz sahibine yüklediği, yapım aşamasından işin tamamlanmasına kadar inşâ ve malî denetiminin yanı sıra her türlü alanda şirketlerin denetlediği tespit edilmiştir. Bu kontrol ve kaidelere rağmen şirketlerin tamamına yakınının, yabancıların idare ve denetiminde olması, şirketlerde her türlü yolsuzluk ve usulsüzlüğün yapımına davetiye çıkarmıştır. Devletin, şirketlere tanımış olduğu süre zarfında verecekleri hizmetleri satın almada ilk sırayı alan devlet kurumları, bu hizmetlerden indirimli olarak yararlanmışlardır. Şirketlerin kuruluş aşamasından, işletmeye açılacakları zamana kadar birçok alanda vergiden muaf tutulmaları, devlete malî alanda zarar vermiştir. Devletin bedelini ödemek koşuluyla, şirketleri satın alma ve el koyabilme yetkisi bulunması, şirketler üzerinden sınırlı bir baskı yapmıştır. Osmanlı Devleti, şirketlere *Osmanlı Anonim Şirketi* kurma zorunluluğu ile şirketlerin yabancıların idaresine geçmesini engellemeyi hedeflemiştir. Ancak şirket hisselerini yerli halktan çok, yabancıların satın alması bu hedefi engellemiş, şirketlerin hem idaresi hemde mülkiyeti yabancıların eline geçmiştir.

⁹⁴⁹ Mukavelât Mecmuası 8655, C.6, Dersa'adet, 1310, s.1816-1829; BOA., İmtiyaz Defteri No:2, s.169.

⁹⁵⁰ BOA., DH.MKT., 769-14, 26 Eylül 1903 M./4 Receb 1321 H.

⁹⁵¹ BOA., DH.MKT., 1199-50, 16 Eylül 1907 M./8 Şa'bân 1325 H.

5. Para ve Bankacılık

5.1. Para

Para her şeyden önce bir mübadele aracıdır ama bir ödeme aracı, bir hesap birimi ve bir servet saklama aracı olarakta kullanılır⁹⁵². Devletlerin bulundukları coğrafya, iktisadî yapıları ve siyasi düzenleri para politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Belirlenen bu politikalarla, aynı zamanda siyasî otoriteninde varlığı ve devamlılığı sağlanmıştır⁹⁵³.

Osmanlı devletinin para politikası paranın her yerde ve sürekli bulunması üzerine kurulu idi. Bu politikaya ek olarak, sadece devletin resmî parasını tedavüle zorlamadan, başka ülkelerinde paralarının serbestçe dolaşımını kabul etmek olmuştur. Böylece devletin resmî parasının yanında ülkede tedavülde olan yabancı devlet paraları serbestçe dolaşır hale gelmiştir. Ülkede tedavül eden yabancı paraların ayar, vezin ve devletin resmî parası karşısındaki değerleri fermanlarla ilan edilmiş, böylece herkes tarafındanda paraların fiyatlarının bilinmesi sağlanmıştır. Elbette ki yabancı ülke paraları her tarafta aynı oranda bulunmamış, belli merkezlerde yoğunlaşmıştır. Ticarî faaliyetlerin bir sonucu olarak ülkede belli devletlerin paralarının yoğun olarak tedavül ettiği para bölgeleri oluşmuştur.

Beyrut'ta ticari bölge olmasından dolayı yabancı paraların tedavülde olduğu para bölgesi olmuştur.

1841 tarihinde Beyrut'ta kullanılan altın ve gümüş meskûkâtın fiyatı ise şu şekilde idi⁹⁵⁴;

Dablin Altını Kuruş 350	Dört Macar Yusuf tabir olunan altını Kuruş 180	İngiliz Lirası Kuruş 107	Mahmudiye Altını Kuruş 73	Mahmudiye Yarası Kuruş 28
Yıldız Altını Kuruş 50	Macar Altını Kuruş 49	Eski Fındık Altını Kuruş 45	Fındık Altını Kuruş Para 36 20	Fındık Rub'yesi Kuruş Para 9 5
İstanbul Altını Kuruş 28	Mısır Altını Kuruş 24	Gazi Altını Kuruş 23	Memduhiye Kuruş Para 20 20	Eski Adli'ye Kuruş 19
Cedit Adli'ye Kuruş Para 17 10	Zincirlik Fındık Rub'yesi Kuruş Para 9 20	Sultan Selim Rub'yesi Kuruş Para 9 20	Mısır Rub'yesi Kuruş Para 4 8	Ufak Rub'yesi Kuruş 3

⁹⁵² Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul, 1999, s.1.

⁹⁵³ Mustafa Öztürk, **Tarih Felsefesi**, Elazığ, 1999, s.89-91

⁹⁵⁴ **BOA., C.ML., 105-4642, 12 Mart 1842 M./29 Muharrem 1258 H.**

Hayriye tabir olunan Mısır Rub'yesi Kuruş 9,5	Direkli Riyal Kuruş Para 23 20	Saçlı Riyal Kuruş 22,5	Meskuk Riyali Kuruş Para 17 10	Beş Frank tabir olunan Fransa Riyali Kuruş Para 21 10
Eski beşlik Kuruş Para 17 10				

Beyrut'ta kullanılan altın ve gümüş meskûkât içerisinde en değerlisi Dablin altını olmakla beraber sırasıyla, Dört Macar, İngiliz lirası ve Mahmudiye altını gelmekteydi. 1841'de ticarete yoğun olarak kullanılan pek çok meskûkâtın Beyrut'ta tedavülde olduğu ve kullanıldığı tespit edilmiştir.

1878 tarihine gelindiğinde ise Beyrut'ta kullanılan altın ve gümüş meskûkât şu şekilde idi⁹⁵⁵;

Altın	Kıymeti		Gümüş	Kıymeti	
Adı ve Ait olduğu Ülke	Kuruş	Para	Adı ve Ait olduğu Ülke	Kuruş	Para
Yıldız Altını	47	30	İngiliz Şilini	2	35
Kramis tabir olunan Nemçe'nin Kuşlu Dukası	47	10	Hindin Atik Yek Rupisi	2	34
Macar Tabir olunan Flemenk Dukası	47	--	Hindin Cedid Rupisi	2	33
Fındık Altını	46	20	Beş Franklık Fransa Riyali	2	33
Atik Rumi Altını	45	35	Nemçe'nin yılanlı Tarlis'iyle, Yunan Drahmisi ve İspanyanın Delikli Riyali, Amerika Riyali	2	22
Atik Sultan Mahmud Altını	45	25	Rusya'nın yeni yazılı Karputisi	2	28
İngiliz Kesa Şarlmén Lirasıyla da Rusya'nın İmpermal Altını	44	--	Fransa Riyali aksamaları 1867 senesi tarihinde	2	24
Sultan Mustafa Altını	43	20	Nemçenin Kuşlu doları Napoli Riyali	2	24
Yirmi Franklık Fransa ve İtalya ve Belçika ve Nemçe Altını	43	7	Anıdar tabir olunan İspanyanın Direkli Riyali	2	23
Atik ve Cedid Almanya Altını	43	7	Katrine tabir olunan Rusya'nın Atik kuşlu Karputisi	2	14
Hayriye ve Mısır Lirası	41	37	Atik Cihadiye	2	11
İspanya ve Meksika devletleri Altını	41	20	Duka tabir olunan Luka Sikkesi	2	2
Atik Adliye Altını	39	37	Soludu Sikkesi	2	1
İstanbul ve Cedid Rumi Altınları	38	17	Nemçe'nin yirmi rakamlı İsven Sikkesi	2	32
Cedid Adliye Altını	35	35	Ragoza Sikkesi	1	28

⁹⁵⁵ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1296 H. (1878-1879 M.), s.147-149; Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.), s.253-254; Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1298 H. (1880-1881 M.), s.285-286.

Mısır Altını	33	--	Nemçe'nin Çaryek Filorini	1	23
Mısırın Barbud Altını	31	27	Nemçe'nin on rakamlı İsven Sikkesi	1	20
Üçlük Rub'ie	29	37	Atik Yüzlük ve İkilik ve Kuruşu	1	18
--	--	--	Kraiser tabir olunan Macar Sikkesi	1	12

Beyrut'un ticaret şehri olması, yabancı ülkelere ait değişik para birimlerinin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Fransızların bölgedeki çalışmaları ticarî ve günlük hayatta kullanılan parayada yansımıştır. Osmanlı kuruşu ile Fransız Frankı, Beyrut ve çevresinde en çok kullanılan para olmuştur. Frankın, Beyrut ve çevresinde kullanımının oldukça yaygın olmasında Fransa'nın bu bölgede yürütmüş olduğu, iktisadî politikanın yanında siyasî, sosyal ve eğitim alandaki çalışmaları da etkili olmuştur. Beyrut'ta kurulan şirketlerin neredeyse tamamına yakını Frank üzerinden imtiyazının verilmesi, hisselerinin Frank üzerinden satılması buna en iyi örnekler olsa gerektir.

Osmanlı devletinde, kâğıt para olarak kullanılan *kâimeler* Beyrut'ta da kullanılmıştır. Kâimeler I. Dünya savaşıyla hızlı şekilde değer kaybetmeye başlamıştır. Kâimenin altın karşısındaki kur değeri 1917'de İstanbul'da 430 kuruş iken, İzmir'de 450, Adana'da 600, Erzurum'da 660, Beyrut'ta ise 555 kuruştur⁹⁵⁶. Osmanlı devletinin parasının değerini yitirmesi bölge insanını değeri değişmeyen para birimlerini kullanmaya mecbur ettiğinden her geçen gün bölgede Frank ve diğer yabancı paraların kullanım oranı artmıştır.

5.2. Bankacılık

Ticarî faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı şehirde ticari faaliyetlerin finansmanı, para nakli, kredi gibi ihtiyaçlar için şehirde bankalar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyanın sayılı bankaları şube veya acenteler açmışlardır.

1856 tarihinde İngiliz sermayesi ile kurulan Osmanlı bankasının ilk şubelerinden biride Beyrut'ta açılmıştır⁹⁵⁷. Osmanlı bankası, bankacılık dışında şehrin tönbeği reji idaresinde idare etmiştir⁹⁵⁸.

⁹⁵⁶ Ş. Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s.242.

⁹⁵⁷ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s.234; *Tanzimat 1*, İstanbul, 1940, s.255.

⁹⁵⁸ *BOA., DH.MKT., 1998-116, 9 Eylül 1892 M./16 Safer 1310 H.*

Osmanlı bankası dışında birçok bankasında, şubesi bulunmaktaydı. Bunlardan 1888 tarihinde 800.000 Lira sermaye ile kurulmuş olan *Selanik Bankası*da Beyrut'ta şube açmıştır. Almanlara ait 1899 tarihinde yirmi milyon mark sermaye ile kurulmuş olan *Deutsche Palestine Bankası* 'nın da Beyrut'ta şubesi bulunmaktaydı⁹⁵⁹.

Kasım 1903 tarihinde *İngiltere Filistin Bankası* adında İngilizlere ait bankanın Beyrut'ta şube açmaları üzerine yerel idareciler yapmış oldukları araştırmada bu bankanın arz-ı Filistin hedefi doğrultusunda, Yahudilerin arazi satın almaları için faaliyetlerde bulunduğunu merkezi idareye bildirerek adı geçen banka şubeleri için ne yapılacağı danışılmıştır⁹⁶⁰. *Bankı Athenes* adındaki bir bankasında Beyrut'ta acentesi kurulmuştur⁹⁶¹. Bu bankaların birçoğu sigortacılık alanında da hizmet vermekteydiler.

Şehirde bankaların yanında, on beş adet bankerler ile kırk tane de büyük komisyoncu bulunmaktaydı⁹⁶².

⁹⁵⁹ A. Ruppın, *Syria: An Economic Survey*, s.57.

⁹⁶⁰ **BOA., DH.MKT.**, 783-20, 28 Ekim 1903 M./6 Şa'bân 1321 H.

⁹⁶¹ Charles Issawi, **The Economic History of The Middle East 1800-1914**, London, 1966, s.279.

⁹⁶² **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.)**, s.370, 390.

SONUÇ

Ortadoğu'nun liman kenti olan Beyrut, tarihin ilk dönemlerinden itibaren yerleşim merkezi olmuştur. İlkçağlarda, *Beruta* ve *Biruti* adı ile anılan şehir, Romalılar döneminde Berytus ve son olarak Beyrut adı ile anılmıştır.

1516 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine giren şehir 1918'de İngilizlerin eline geçinceye kadar Osmanlı idaresi altında kalmıştır. 1516 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine geçen şehir idarî taksimâta Şam eyaletine bağlandı. Beyrut bu dönemde nahiye statüsünde olmakla birlikte, 1614 tarihinde Sayda eyaletinin kurulmasıyla, sancak statüsünde Sayda eyaletine dâhil edilmiştir. 1840 tarihinde Sayda eyaletinin merkezi, Sayda'dan Beyrut'a taşınmış şehrin önemi bir kat daha artmıştır. 1864-5 tarihinde Sayda eyaletinin lağv edilmesiyle ile toprakları Suriye vilâyetine dâhil edilmiştir. Batılı devletlerin bölgedeki çalışmaları ile Osmanlı devletinin içinde bulunduğu siyasi durumundan dolayı 1888'de Beyrut vilâyetinin kurulması kararı alınmış. Beyrut vilâyeti, Beyrut merkez sancağı olmak üzere, Akkâ, Trablusşam, Lâzkiye ve Nablus (Belkâ) sancaklarından oluşturulmuştur.

İncelenen dönemde Beyrut'ta bulunan idarî görevliler, Osmanlı devletinin taşra teşkilâtındaki yapılanmasına paralel olarak ilerleme gösterirken, belediyeçilik alanında diğer Osmanlı şehirlerindeki belediyelerden daha hızlı şekilde gelişme ve değişme göstermiştir. Bunun temel nedeni ise şehir ve bölgede yatırımları bulunan yabancı devletlerin etkili olmasıdır. Belediyeçilik alanında günümüzdeki sosyal belediyeçiliğin benimsendiği, buna bağlı olarak halkın temel ihtiyaçlarını giderecek alt ve üst yapı çalışmaları ki içme suyu, aydınlatma, temizlik, park ve bahçelerin oluşturulması, şehir yolları ve kaldırımlarının düzenlenmesi gibi çalışmalar yapılmıştır. Sosyal belediyeçiliğin bir diğer unsuru olan sağlık alanında belediyeye ait hastahâne ve eczane de kurulmuştur. Bu özellik ve hizmetlerinden dolayı Osmanlı devletindeki birçok belediyeden farklı olarak çağının ilerisinde halkına hizmet sunmuştur. Belediye seçimlerinde şehrin ileri gelen ailelerinin sürekli temsil edilmesi ile ayân ve eşrafın etkili olduğu, bu yönüyle diğer Osmanlı şehirlerinden farklılık göstermediği de tespit edilmiştir.

Beyrut şehrinde görev alan idarî görevliler sık aralıklarla değiştirilmiş, bunun ise bölgenin içinde bulunduğu sıkıntılı süreçten kaynaklanmıştır. Beyrut'ta görev yapan valiler ise genelde Halep, Suriye ve Kudüs'te görev yapmış olan valiler arasından tercih edilmiştir. Bu uygulamanın bölgedeki yapı ve sorunlara vakıf olan idarecilerin faydalı olacağı düşüncesinden ileri gelmiştir. Şehirde görev yapan idareciler bu görevden sonra devlet merkezinde olmak üzere değişik birçok alanda görev yapmışlardır.

Şehrin görünümü, fiziki yapısı ile yeryüzü şekillerine bağlı olarak oluşmuştur. Şehirdeki mahalleler, diğer Osmanlı şehirlerinin aksine sayıca az fakat mekansal alan itibarıyla daha büyük bir şekilde yapılandırılmıştır. Şehirdeki mahalleler, dinî guruplardan ziyade ekonomik yapıya göre şekil almışlardır. Mahalleleri dinî guruplara göre ayırmak hemen hemen imkânsızdır. Bu yapının oluşmasında, şehir nüfusunun değişik birçok dinî grup ve zümreden müteşekkil olmasından ileri gelmiştir.

Ticaret şehri olan Beyrut'ta, şehir merkezinde çok çeşitli han ve çarşılar bulunup ağırlıklı olarak ipek ve ipekten yapılmış eşyalar satılmakta idi. Han ve çarşılar içlerinde faaliyet gösteren esnaf ve zanaatkarlarla birlikte kurucularının isimleriyle anılmışlardır. Özel şahıslara ait dükkânların yanı sıra, şirketlere ait acenteler ve vakıflara ait dükkânlarda buralarda yer almışlardır.

Şehir ibadethâneler yönündende zengindi. Şehrin en kalabalık nüfusuna sahip olan Müslümanlara ait 16 camii, 6 mescit ve 8 adet zaviye bulunmakla birlikte bunlar halkın ihtiyaçlarına cevap verebilecek sayıda idiler. Gayr-i müslimlere ait kilise, havra ve manastır gibi ibadethâne sayıları ise 1901'de 40, 1908-9'da 36 tane idi. Bu ibadethânelerin büyük çoğunluğunun, ibadethâne olmaktan ziyade değişik amaçlara hizmet etmekteydiler. Şehir ve çevresinde çıkarı olan devletlerin bu ibadethânelerin açılması için maddi destek vermişlerdir.

İncelenen dönemde eğitim hizmetleri, ibtidâî, idadi, rüşdiye ve sultanilerde yürütülüyordu. Eğitim kurumlarına devlet, özel şahıslar, dinî guruplar ve çeşitli devletlere ait misyoner gurupları sahiptiler. Osmanlı devleti şehrin yapısından dolayı eğitime önem göstermesine rağmen bu alanda yabancı devletler ve misyonerlere yetişemediği, özellikle Fransa'nın eğitim alanında büyük yatırımlar yaparak birçok misyoner okulu açtırmıştır. 1839-1918 tarihleri arasında açılan misyoner okullarından

bazılarının günümüzde dahi Beyrut'ta eğitim vermeye devam etmesi bu kurumlara verilen desteğin önemini göstermesi bakımından önemlidir. Bu okulların en önemlilerinden biri Beyrut Amerikan Üniversitesi'dir.

Şehirde bulunan okulların hem erkek, hemde kızlara her alanda eğitim imkânı sunmaları, şehrin eğitim alanında tercih edilen bir merkez olmasını sağlamıştır. Beyrut'taki birçok eğitim kurumunun yatılı olmasıda şehre eğitim almak için değişik bölgelerden insan göçünü hızlandırmıştır.

Beyrut'ta 22 matbaanın bulunduğu bu matbaalardan, günlük, haftalık ve aylık olmak üzere sürekli yayın yapan 12 gazete ve 6 dergi basılmıştır. Basın ve yayın faaliyetlerini etkin olduğu şehirde 25 tanede kütüphâne bulunuyordu. Beyrut'ta bulunan matbaalar vasıtasıyla birçok yazılı ve görsel yayın malzemesi kullanılarak, Suriye bölgesinde ki Arap milliyetçilik hareketleri halka duyurulmuştur. Bu yönüyle bölgede meydana gelen fikir hareketlerinin yayımcılığının yapıldığı şehir olmuştur.

Beyrut nüfus yoğunluğu bakımından sürekli artışın yaşandığı şehir olmuştur. Beyrut şehri, sancak içerisinde en fazla nüfusa sahipti. Şehrin gerçek nüfusu ile resmi kayıtlar arasında çok büyük farklar ortaya çıkmıştır. Örneğin; 1912 yılında şehrin nüfusu 120.000 olarak tahmin edilirken, resmî kayıtlarda 90.000 olarak gösterilmiştir. Bu farkı devlet dahi kabul etmiştir. Şehir nüfusu dinî guruplara göre incelendiğinde, Osmanlı hâkimiyetinde Müslümanlar şehirde en kalabalık nüfusu oluşturmuşlardır. Müslümanları sırasıyla Rum, Marunî, Katolik ve Yahudiler takip etmiştir. Dinî gurupların nüfus artış hızında ise Yahudiler ilk sırayı alırken, Yahudileri sırası ile Müslümanlar, Marunîler, Katolikler ve Rumlar izlemişlerdir.

Şehir nüfusunda hareketlilik yaşanmasında, liman şehri olması, şehrin eğitim, sosyal ve ekonomik alanda çevresine oranla gelişmiş olması ile birlikte Cebel-i Lübnan olayları, Yahudi ve Ermeni göçleri etkili olmuştur. Beyrut bu sebeplerden insan kaçakçılığının yoğun olarak yaşandığı şehirler arasına girmiştir. Öyle ki Anadolu'dan birçok insan değişik ülkelere göç etmek için Beyrut'a gelmişlerdir. Kaçak olarak yurtdışına çıkmak isteyenler genelde Cebel-i Lübnanlılar ve Ermenilerdir. Yurt dışına çıkmak için Beyrut'a gelip şehre yerleşenlerinde sayısı azımsanmayacak sayıda idi. Bu sebeptendir ki şehirde resmî nüfus kayıtlarıyla, gerçek nüfus sayısı arasındaki fark ortaya

çıkıştır. İnsan kaçakçılığında, büyük yolcu şirketleri, aracılar ve devlet görevlileri işbirliği yaparak insan kaçakçılığını gerçekleştirmişlerdir. Kaçak olarak yolculuk yapanlar, Amerika ve Fransıyı tercih etmişlerdir. İnsan kaçakçılığına yönelik devletin herhangi bir tedbir almadığı sadece yerel görevlileri uyarmakla yetindiğı, kanunlarında bu alanda yetersiz kalması ve sahil güvenliğın gerekli altyapıya sahip olmaması bu olayların devam etmesini sağlamıştır.

Şehrin ekonomik yapısı incelendiğinde, tarım ve hayvancılık için uygun iklim şartları olmasına rağmen şehrin fiziki yapısının buna uygun olmadığı bilinmektedir. Şehrin hayvancılık alanında, dünyaya tanıtan ipek böcekçiliğı, şehrinde en önemli gelir kaynağıydı. Beyrut ipeğinin parlaklığı ve boya tutma özelliğı onu dünyadaki diğer ipeklerden ayıran en önemli özelliğı idi. İpekten çeşitli renklerde kumaşlar, kuşaklar ve şal üretilmişse de genelde ham olarak ihraç edilmiş ve işlenmiş olarak geri alınmıştır. Fransız yatırımcılar şehirde ipek fabrikaları kurmuşlardır. Kurulan büyük fabrikaların yanı sıra evlerde de ipek üretimi yapılmaktaydı. Sanayii anlamında çevresindeki şehirlere göre az sayıda fabrikaya sahip olan Beyrut'ta yağ, sabun, çömlek, boya ve demir atölyeleri de bulunmaktaydı.

Beyrut liman şehri olmasından dolayı ticaret hayatı çok hareketli idi. Şehirde ticaret hayatının canlanmasında karantina idaresinin kurulması, limanın yeniden inşa edilmesi ve Beyrut-Şam şose yolunun yapılması rol oynamıştır. Ortadoğı'ya mal taşıyan birçok gemi, şehrin sahip olduğı kara ve demiryollarından dolayı Beyrut limanını tercih etmiştir. Şehrin ithalat ve ihracat rakamları incelendiğinde, en yoğun ticari ilişkiyi Fransa ile yaşamıştır. Fransa'nın bölgedeki yatırımları bu rakamların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Beyrut kaçakçılık olaylarında sıklıkla yaşandığı şehirler arasında olmuştur. Kaçakçılar genelde deniz yolunu tercih ederken silah, barut ve tütün gibi yüksek kâr marjına sahip ürünleri kaçırmışlardır.

Beyrut sancağının gelir ve giderleri incelendiğinde gelirlerinin giderlerine oranla fazla olduğı, bu fark devletin uygulamış olduğı malî politikanın sonucunda ortaya çıkmıştır. Gelirlerden emlak, aşâr ve bedeli askeriye kalemleri, giderlerden ise memur maaşları daha fazla yer aldığı görülmüştür.

Beyrut'ta bulunan vakıflar, camii, mescit, zaviye ve özel şahıslara aittiler. Vakıflar gelir ve giderleri bakımından denk bütçeye sahip oldukları, gelir ve gider miktarlarının büyüklüğünde camilere ait vakıflar ilk sırada yer almışlardır.

İncelenen dönemde şehirde, liman ve rıhtım, Beyrut-Şam şose yolu, su, elektrikle aydınlatma, Beyrut-Şam buharlı tramvay şirketleri kurulmuştur. Bu şirketlerin tamamına yakını Fransızlar tarafından hem idare edilip hemde işletilmektedir. Yap, işlet ve devret modeli ile kurulan şirketler, şehir ekonomisinin canlanmasını sağlarken birçok olumsuz faaliyetede göz yummuşlardır. Özellikle mal ve insan kaçakçılığı bu şirketlerin müsaadesi ile gerçekleşmiştir.

Osmanlı devletinin tedavülde bulunan para birimlerinin yanı sıra birçok devletin para birimininde tedavülde bulunduğu şehirde, kuruşun yanında en çok kullanılan para birimi Fransız Frankı olmuştur. Dünyanın sayılı bankalarının şube ve acenteleri yanında ruhsatlı ve ruhsatsız birçok komisyoncu ile bankerler de şehir ekonomisinde söz sahibi olmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. Bâb-ı Ali Tasnifi

Sadâret Âmedi Kalemi (A. AMD.)

76-8, (1273); 86-54, (1274).

Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL.)

50-39, (2 Ca. 1268); 96-48, (27 B. 1274); 145-58, (7 M. 1278).

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi (A. MKT. MHM.)

15-59, (17 Ş. 1265); 68-28 (16 B. 1271); 451-70, (16 B. 1277); 206-305, (5 B. 1277); 207-52, (15 B. 1277); 292-100, (11 N. 1280); 368-30, (10 B. 1283); 374-40, (11 L. 1283); 392-63 (1 B. 1284); 539-13, 480-41, (28 Ra. 1293); (4 Ş. 1314); 702-33, (4 R. 1315).

Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir (A. MKT. NZD.)

75-82, (23 C. 1269); 287-43, (7 M. 1276); 295-95, (23 R. 1276); 339-56, (2 B. 1277); 396-100, (03 Ş. 1278).

Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyet (A. MKT. UM.)

241-3, (22 L.1272); 572-81, (19 Z.1278); 471-61, (19 Z.1285).

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)

113-25, (28 S. 1324); 124-16, (3 M. 1327); 18-20, (20 C. 1304); 226-161, (10 Ra. 1330); 238-26, (19 Ra. 1333); 244-68, (24 L. 1334); 245-53, (18 Z. 1334); 3-36, (7 B. 1302); 5-57, (4 M. 1303); 90-32, (26 C. 1314).

1.2. Cevdet Tasnifi

Belediye (C. BLD.)

51-2547, (29 Z. 1276).

Dâhiliye (C. DH.)

126-6264, (29 L. 1238), 151-7550, (21 M. 1264).

Maliye (C. ML.)

267-10943, (9 S. 1220); 105-4642, (29 M. 1258); 347-14298, (28 B. 1260); 200-8292, (29 Ca. 1261); 501-20370 (9 Z. 1262).

1.3. Dâhiliye Nezâreti Belgeleri***Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri (DH. EUM.)***

4.Şb., 1-13, (13 Z. 1332); 5.Şb., 33-61, (5 M. 1333); 5.Şb., 4-59/A, (11 M. 1333).

Emniyet Kalemi Belgeleri (DH. EUM. EMN.)

84-35, (11 Ş.1332).

Muhasebe Kalemi Belgeleri (DH. EUM. MH)

11-88 (28 M. 1328).

Tahrîrat Kalemi Belgeleri (DH. EUM. THR.)

58-49 (21 M. 1329).

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Süyriüsefer Kalemi Belgeleri (DH. EUM. SSM.)

9-36, (28 S. 1335); 55-84, (15 M. 1336).

İdarî Kısım Belgeleri (DH .İD.)

29-1321/S-28, (26 S. 1321); 88-6, (6 Ra. 1330); 169-6, (30 Ca. 1332); 214-28, (7 R. 1333).

Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti Belgeleri (DH. KMS.)

63-19 (3 L. 1331); 5-30, (3 R.1332); 47-75, (4 L. 1336).

Mektubî Kalemi Belgeleri (DH. MKT.)

1474-51, (19 R. 1305); 392-72, (13 M. 1313); 1001-7, (22 C. 1323); 1037-55, (8 Za. 1323); 1076-43, (11 Ra. 1324); 1087-16, (13 R. 1324); 1096-47, (11 Ca. 1324); 1125-87911 (4 B. 1306); 116-44, (24 B. 1324); 1192-4, (12 B. 1325); 1199-50, (8 Ş. 1325); 120-41 (12 Ca. 1311); 1255-76, (19 R. 1326); 1398-34, (14 Ca. 1304); 1401-22, (29 Ca.1304); 1415-32, (30 B. 1304); 1420-98, (23 Ş. 1304); 1424-30, (12 N. 1304); 1435-87, (11 Za. 1304); 14-45, (07 Ca. 1311); 1472-58, (19 R. 1305); 1475-1, (20 R. 1305); 1495-113, (08 B.1305); 1497-88, (16 B. 1305); 1519-101, (27 L. 1305); 1528-118, (26 Za. 1305); 1530-17, (29 Za. 1305); 1586-9, (19 Ca. 1306); 1616-92, (15 Ş. 1306); 1618-

73, (21 Ş. 1306); 1621-31 (2 N. 1306); 1621-52, (4 N. 1306); 1635-66, (6 Za. 1307); 1646-119, (09 Z. 1306); 1681-40, (18 R. 1307); 1712-114, (9 Ş. 1307); 1713-53, (10 Ş. 1307); 1747-77 (16 Z. 1307); 1756-3, (16 M. 1308); 1770-118, (29 S. 1308); 1794-28, (10 Ca. 1308); 1806-109, (27 C. 1308); 18-17, (04 M. 1312); 1869-24, (13 S. 1309); 1870-9, (15 S. 1309); 1878-24, (10 Ra. 1309); 1886-27, (02 R. 1309); 1890-25, (14 R. 1309); 1903-116, (20 Ca. 1309); 1905-22, (22 Ca. 1309); 1913-122, (19 C. 1309); 1972-107, (20 Z. 1309); 1998-116, (16 S. 1310); 1999-84, (18 S. 1310); 2001-120, (22 S. 1310); 2010-55, (22 Ra. 1310); 2033-14, (30 Ca. 1310); 2055-13, (7 Ş. 1310); 2078-43, (29 B. 1314); 2087-66, (15 Ş. 1315); 2179-66, (6 Za. 1316); 2180-84, (6 Za. 1316); 2190-55, (5 Z. 1316); 2225-44, (17 Ra. 1317); 2239-18, (19 R. 1317); 223-92, (11 Ra. 1317); 2283-25, (8 Ş. 1317); 2315-108, (07 Za. 1317); 2335-114, (23 Z. 1317); 24-41, (25 R. 1313); 2514-87, (21 R. 1319); 2613-113, (12 B. 1326); 2667-90 (29 Z. 1326); 268-63, (4 S. 1312); 321-42, (22 C. 1312); 328-47, (9 B. 1319); 336-31, (26 B. 1312); 389-51, (3 M. 1313); 398-69, (23 M. 1313); 425-73, (21 Ra. 1313); 43-1319/Ra-6, (8 Ra. 1319); 46-32, (5 M. 1311); 486-41, (15 M. 1320); 502-77, (5 S. 1320); 530-10, (20 Ra. 1330); 546-35, (15 R. 1320); 583-69, (22 C. 1320); 649-29, (16 L. 1320); 667-37, (17 Z. 1320); 677-37, (29 Z. 1320); 745-60, (3 Ca. 1321); 749-68, (16 Ca. 1321); 769-14, (4 B. 1321); 783-20, (6 Ş. 1321); 806-34, (15 L. 1321); 85-35, (08 S. 1311); 888-59, (3 B. 1322); 889-61, (7 B. 1322); 923-63, (6 Za. 1322).

Muhabberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH. MUİ.)

100/1-24, (24 Ca. 1328); 18/2-18, (19 L. 1327); 26/1-22, (10 L. 1327); 4/3-18, (4 M. 1327); 45-26, (4 Ra. 1328); 57-127, (12 M. 1328); 63-10, (08 S. 1311); 73/1-17, (1 Ra. 1328); 91/2-12 (6 B. 1328); 98/1-50, (20 Ca. 1328); 100-1/3, (23 Ca. 1328).

Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri (DH. UMVM.)

61-6, (9 Ra. 1333); 64-10, (3 Ra. 1333).

Tesr-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Belgeleri (DH. TMIK. S.)

5-60, (1 Ş. 1314); 51-69, (29 Z. 1321).

1.4. Hatt-ı Hümayûn Tasnifi Belgeleri

Hatt-ı Humâyûn (HAT.)

555-27452/B, (21 Ra. 1246); 374-20429/C, (9 Ca.1251).

1.5. Hariciye Nezâreti Evrakı

Hariciye Nezâreti Mektubi Kalemi (HR. MKT.)

18-18, (16 L. 1263); 23-63, (9 C. 1266).

1.6. İrâdeler Tasnifi

İrâde Askeri Belgeleri (İ. AS.)

17-1304/Ra-11, (13 Ra. 1314); 26-1316/Ca-14, (16 Ca. 1316); 26-1316/C-6, (12 C. 1317).

İrâde Adliye ve Mezahib (İ. AZN.)

15-1313/M-17, (28 M. 1313); 18-1313/Ş-24, (29 Ş. 1313); 43-1319/Ra-06, (08 Ra. 1319); 82-1326/Za-01, (25 Za. 1326); 82-1326/Za-21, (25 Za. 1326); 66-1324/Ra-8, (11 Ra. 1324).

İrâde Bahriye (İ. BH.)

78-1314/Z/1 (28 Z. 1314).

İrâde Dâhiliye (İ. DH.)

249-15229, (09 Ca. 1268); 251-15444, (09 Ca. 1268); 1089-85419, (7 Za. 1305); 1146-89358, (17 Za. 1306); 1149-1331/B/22, (17 B. 1331); 1184-92650, (4 B.1306); 1283-101047, (19 Z. 1309); 1325-1313/Ra-03, (5 Ra. 1313); 1450-1324/l-37, (16 L. 1324); 1469-1326/B/71, (12 B. 1326); 1469-1326/Ş/12, (2 Ş. 1326); 1471-1326/Za/46 (18 Za. 1326); 1490-1329/L/22, (27 L. 1329); 171-9077 (15 Ca. 1264); 202-11574 (08 Za. 1265); 392-25943, (05 R. 1274); 504-34294, (8 N. 1279); 597-41628, (28 L.1286); 789-64129, (11 Ş. 1296); 878-70071, (10 Ca. 1300); 99-4957, (21 S. 1261); 1254-98438, (12 Ca. 1309); 1494-1330/N/38, (13 N. 1330); 1497-1331/Ra/15, (6 Ra. 1331); 461-84, (3 N. 1277).

İrâde Dosya Usulü (İ. DUİT.)

77-70, (25 L. 1334); 17-32, (23 Ca. 1336); 41-64, (17 N. 1336).

İrâde Hariciye (İ. HR.)

429-330/Ş-06, (24 Ş. 1330); 180-9954, (4 Ca. 1277); 200-11401, (17 Z. 1279); 353-1314/C-4, (9 C. 1314); 399-1323/L-11, (26 L. 1323); 399-1323/N-15, (25 N. 1323); 429-1330/Ş-6, (24 Ş. 1330); 430-1331/R-20, (4 R. 1331); 430-1331/Ra-08 (16 Ra. 1331).

İrâde Hususi (İ. HUS.)

1-1310/M-71, (9 M. 1310); 157-1325/B-52, (4 B. 1325); 162-1325/Z-76, (2 Z. 1325); 167-1326/Ca/32, (29 Ca. 1326); 31-1321/Ca-59, (16 Ca. 1312); 4-1310/Ra-82, (15 R. 1310); 66-1316/Ra-71, (22 Ra. 1316); 72-1316/N-44, (29 N. 1316); 123-1322/N-03, (13 N. 1322); 123-1322/N-57, (13 N. 1322); 129-1323/Ra-86, (02 Ra. 1323).

İrâde İmtiyâzat ve Mukavelât (İ. İMT.)

7-1327/B-4, (8 B. 1327); 2-1314/Ş-12, (6 Ş. 1314).

İrâde Maârif (İ. MF.)

22-1333/Ra-1, (21 Ra. 1333).

İrâde Meclis-i Mahsus (İ. MMS.)

95-4011, (06 R. 1305); 121-5204, (9 L. 1308); 168-1331/L/3, (14 L. 1331); 197-1333/Ş/7, (18 Ş. 1333); 49-2120, (13 Ca. 1291); 55-2518, (29 M. 1294); 91-3848, (28 N. 1304); 97-4113, (7 B. 1305).

İrâde Meclis-i Vâla (İ. MVL.)

112-2634 (23 M. 1264); 219-7343 (03 Za. 1267); 230-7954, (25 R. 1268); 355-15531, (7 L. 1272); 478-21648, (10 C. 1279); 493-22334 (23 R. 1280); 515-23209 (28 Ra. 1281); 254-9368, (13 S. 1269).

İrâde Rüsumât (İ. RSM.)

28-1325/B-1, (3 B. 1325);

İrâde Ticaret ve Nâfia (İ. TNF.)

18-1326/M-03, (29 M. 1326); 3-1312/B-04, (8 B. 1312).

1.7. Maârif Nezâreti Evrakı

Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî (MF. MKT.)

109-102, (13 Za. 1306).

1.8. Yıldız Tasnifi

Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y. A. HUS.)

178-48, (2 Ş. 1301); 223-6, (1 B. 1306); 268-42, (8 L. 1310); 324-71, (19 L. 1312); 395-94, (24 Z. 1316); 477-102, (16 C. 1322); 487-6, (3 Ra. 1323); 471-86, (12 S. 1322).

Yıldız Sadâret Resmi Maruzât Evrakı (Y. A. RES.)

118-37, (10 B. 1320); 136-62, (5 Ra. 1324); 21-27, (18 L. 1300); 22-45, (21 Ra. 1301); 83-83, (10 C. 1314); 55-59, (6 Z. 1308).

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.)

79-26, (22 L. 1305).

Yıldız Mütenevvi Maruzât (Y. MTV.)

185-29, (8 Ş. 1316); 185-80, (21 Ş. 1316); 22-107, (27 Za. 1304); 273-148, (26 S. 1326); 292-64 (20 Za. 1324); 298-141, (27 R. 1325); 304-220, (30 Za. 1325); 312-20, (3 C. 1326); 312-209, (21 Ca. 1326); 32-45, (19 Ş. 1305); 65-52, (13 M. 1310); 73-67, (3 C. 1310); 73-67, (3 C. 1310); 76-86, (16 N. 1310); 108-58, (07 Ca. 1312); 110-18, (12 C. 1312); 191-75, (13 S. 1317); 259-85, (10 S. 1322); 73-80, (11 C. 1310).

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzât (Y. PRK. ASK.)

248-94, (8 C. 1325); 252-32, (5 Za. 1325); 258-27, (21 Ca. 1326).

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y. PRK. AZJ.)

22-34, (12 R. 1310); 31-34, (29 Z. 1312); 9-28, (3 Ca. 1301); 23-123, (19 N. 1310).

Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitâbeti (Y. PRK. BŞK.)

55-15, (14 B. 1315); 70-119, (1 B. 1321); 76-63, (19 B. 1324).

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y. PRK. EŞA.)

42-57, (29 Z. 1320).

Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzâtı (Y. PRK. KOM.)

4-109, (6 B. 1304).

Yıldız Maârif Nezâreti Maruzâtı (Y. PRK. MF.)

4-41, (24 C. 1318); 2-22, (22 S. 1309); 3-13, (12 B. 1311).

Yıldız Meşihat Dairesi Maruzâtı (Y. PRK. MŞ.)

8-78, (30 Z. 1325).

Yıldız Serkurenâlık Evrakı (Y. PRK. SRN.)

3-71, (17 B. 1310); 3-43, (29 Z. 1309).

Yıldız Ticaret ve Nâfia Nezâreti Maruzâtı (Y. PRK. TNF.)

2-30, (29 Z. 1305). 2-43, (25 B. 1306). 56-54, (10 C. 1287). 8-46, (25 M. 1324).

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilâyetler Tahrîratı (Y. PRK. UM.)

30-35 (17 S. 1312); 51-71, (14 Ca. 1318); 52-15, (02 B. 1318); 36-26, (29 Ca. 1314); 36-65, (2 Ş. 1314).

1.9. Bâb-ı Âsafî***Kilise Defterleri (A. DVN. KLS.)***

No: 4 (1317-1326). No: 5 (1326-1329). No: 7 (1332-1340).

1.10. Bâb-ı Âlî Defterleri

İmtiyaz Defteri No: 2, 3.

1.11. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.)

No: 8838.

1.12. Evkaf Defterleri (EV. d.)

No: 12723; 129128; 17178; 20996; 25603; 27103.

2. SALNÂMELER, GAZETE ve MECMUÂLAR

Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894 M.).
 Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1318 H. (1900-1901 M.).
 Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.).
 Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.).
 Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1324 H. (1906-1907 M.).
 Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.).
 Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1274 H. (1857-1858 M.).
 Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1286 H. (1869-1870 M.).
 Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1312 H. (1894-1895 M.).
 Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1315 H. (1897-1898 M.).
 Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1316 H. (1898-1899 M.).
 Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1322 H. (1904-1905 M.).
 Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1327 H. (1909-1910 M.).

Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1285 H. (1868-1869 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1286 H. (1869-1870 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1288 H. (1871-1872 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1289 H. (1872-1873 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1290 H. (1873-1874 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1291 H. (1874-1875 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1292 H. (1875-1876 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1293 H. (1876-1877 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1294 H. (1877-1878 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1295 H. (1878 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1296 H. (1878-1879 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1298 H. (1880-1881 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1299 H. (1881-1882 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1300 H. (1882-1883 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1301 H. (1883-1884 M.).
 Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1302 H. (1884-1885 M.).

Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1303 H. (1885-1886 M.).

Maârif Salnâmesi, 1316 H. (1898–1899 M.).

Maârif Salnâmesi, 1317 H. (1899–1900 M.).

Maârif Salnâmesi, 1318 H. (1900–1901 M.).

Maârif Salnâmesi, 1319 H. (1901–1902 M.).

Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903–1904 M.).

Beyrut Vilâyet Gazetesi 14 Recep 1330, (29 Haziran 1912).

Mukavelât Mecmuası 8655, C.1, Dersa’adet, 1310.

Mukavelât Mecmuası 8655, C.4, Dersa’adet, 1310.

Mukavelât Mecmuası 8655, C.5, Dersa’adet, 1310.

Mukavelât Mecmuası 8655, C.6, Dersa’adet, 1310.

Mukavelât Mecmuası 8655, C.7, Dersa’adet, 1310.

3. TETKİK ESERLER

- Abu'l-Ferec; **Abu'l-Ferec Tarihi**, Çev. Ömer Rıza Doğrul C.II, Ankara, 1993.
- ACAR, İrfan C.; **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Ankara, 1989.
- AÇIKSES, Erdal; **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Ankara, 2003.
- AÇIKSES, Erdal; “*Osmanlı Devleti'ni Parçalamak Amacıyla Batılı Devletlerin Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Bölgedeki Faaliyetleri*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.10, S.2, Elazığ, 2000, s.209-222.
- Ahmed Vâsıf Efendi; **Mehasinü'l-âsar ve Hakâikü'l- Ahbar**, (Hazırlayan: Mücteba İlgürel), Ankara, 1994.
- Ahmet Cevdet Paşa; **Tezâkir 13-20**, Yay. Haz. Cavid Baysun, Ankara, 1991.
- AKARLI, Engin Deniz; **Cebel-i Lübnan'da Mutasarrıflık Düzeni 1861-1915**, İstanbul, 1981.
- AKBAL, Fazıla; “*1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus*”, **Belleten**, C.XV, S.60, Ankara, 1951, s.617-628.
- AKDAĞ, Mustafa; **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1243 – 1453)**, C.1-2, İstanbul, 1995.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet; **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C.3 İstanbul, 1991, C.4, İstanbul, 1992.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet; **Şer'iyye Sicilleri**, C. 1-2, İstanbul, 1988.
- AKSIN, Ahmet; “*Kur'a-i Şer'iyeye Usulünü Harput ve Çevresinde Uygulanması ve Karşılaşılan Tepkiler*”, **XIII. Türk Tarih Kongresi Sunulan Bildiri**, C.II, Ankara, 2002, s.1785-1795.
- AKSIN, Ahmet; **19. Yüzyılda Harput**, Elazığ, 1999.

- AKTER, Ahmet; **Tehcir Öncesi Vilayat-ı Sitteden Amerika'ya Ermeni Göçü**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.
- AKYILDIZ, Ali; “*Muhtar*”, **DİA.**, C.31, İstanbul, 2006, s. 51-53.
- AKYÜZ, Yahya; **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul, 1993.
- ALAN, Gülbadi; “*Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar Ve Pontus Meselesi*”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.10, Kayseri, 2001, s. 183-185.
- ALTUNDAĞ, Şinasi; “*Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı*”, **Belleten**, C.VIII, S.30, Ankara, 1944, s.231-243.
- ANAMERİÇ, Hakan; “*Osmanlılarda Kütüphâne Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi*”, **OTAM**, S.19, Ankara, 2006. s.
- ARI, Tayyar; **Geçmişten Günümüze Orta Doğu, (Siyasi, Savaş ve Diplomasi)**, İstanbul, 2004.
- ARSEBÜK, Esat; “*Türkiyede-Medeni Hukukun İnkişaf Safhaları*”, **AÜHFD**, C.1, S.1, Ankara, 1943, s.7-19.
- ARSLANTAŞ, Yüksel; **Memlükler Devrinde Suriye**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1996.
- ASLAN, Barış; **H. 1265 (M. 1849) Devlet Salnâmesine Göre Osmanlı İdari Yapısı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- ATALAY, İbrahim; **Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası**, İzmir, 2001.
- AYDIN, Mithat; “*Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi*”, **OTAM**, S.16, Ankara 2006, s.79-119;

AYDIN, Yusuf Alperen; **Osmanlı Denizciliği (1700-1770)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

BAEDEKER, Karl; **Palestina and Syria**, New York, 1906.

BAĞLIOĞLU, Ahmet; **İnanç Esasları Açısından Dürzîlik**, Ankara, 2004.

BAĞLIOĞLU, Ahmet; **Ortadoğu Siyasi Tarihinde Dürzîler**, Elazığ, 2006.

BAKIR, Abdulhalık; “*Arap kökenli Hristiyanlar ve İslâm Fetihleri ile Olan İlişkileri*”, **Belleten**, C. LXIII, S. 238, Ankara, 2000, s. 869-934.

BARKAN, Ömer Lûtfi; “*Osmanlı İmparatorluğu “Bütçe”lerine Dâir Notlar*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 15, No.1–4, İstanbul, 1953, s.238–250.

BARKAN, Ömer Lûtfi; “*Öşür*”, **İ.A.**, C.IX, Eskişehir, 1997, s.482-488.

BAŞAR, Fahameddin; **Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)**, Ankara, 1997.

BATMAZ, Şakir; **II. Abdulhamit Devri Osmanlı Donanması**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2002.

BAYRAKTAR, Hilmi; **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Urfa Sancağı**, Elazığ, 2007.

BAYRAKTAR, Hilmi; **XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti’nin İktisadi Vaziyeti**, Elazığ, 2004.

BEHÇET, Mehmet- Temimi, Refik; **Beyrut Vilâyeti (Cenubi Kısmı)**, Beyrut, 1333.

BELL, Gertrude Margaret Lowthian; **Syria The Desert The Sown**, London, 1919.

BOSTANCI, Işıl Işık; **XIX. Yüzyılda Filistin (İdarî ve Sosyal Ekonomik Vaziyet)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2006.

BURTON, Isabel; **The Inner Life of Syria, Palestine and Holy Land**, London, 1875.

CİN, Halil – AKGÜNDÜZ, Ahmet; **Türk Hukuk Tarihi**, C.1, İstanbul, 1990.

- CİOETA, Donald; “*Islamic Benevolent Societies and Public Education in Ottoman Syria, 1875 –1882*”, **The Islamic Quarterly**, 26-1, 1982, s.42-53.
- COLLELO, Thomes; **Lebanon a Country Study**, Washington, 1989.
- CONDER, C.R.; **The Tell Amarna Tablets**, Southampton, 1894.
- CUÏNET, Vital; **Syrie, Liban et Palestine**, Paris, 1896.
- CURA, Turgut; **Jacques Thobie’ye Göre Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisinde Fransız Nüfuzu ve Çıkarları (1895-1914)**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Kırıkkale, 2007.
- ÇADIRCI, Musa; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara, 1997.
- ÇADIRCI, Musa; “*Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarık-ı ilmiyye’ye Dâir Ceza Kanunnâme’si*”, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.14, S.25, Ankara, 1981, s.139-161.
- ÇADIRCI, Musa; “*Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine*”, **Belleten**, C.XXXIV, S.135, Ankara, 1970, s.409-420.
- ÇADIRCI, Musa; “*Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı*”, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.15, S.26 Ankara, 1991, s.153-167.
- ÇAKAR, Enver; “*Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdarî Taksimatı*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XII, S.1, Elazığ, (Ocak, 2002), s. 261-282.
- ÇAKAR, Enver; “*XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimâtı*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XIII, S.1, Elazığ, (Ocak, 2003), s. 351-374.
- ÇAKAR, Enver; “*XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Şam Eyaleti*”, **Orta-Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.2, Elazığ, (Temmuz, 2003), s. 41-60.

ÇAKIR, Coşkun; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, 2001.

ÇAVDAR, R.Tûba **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphânelerinin Gelişimi**, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

ÇELİK, Aydın; **Kuruluş Dönemi Fatımîler Devleti Siyasî Tarihi (909-969)**, Ankara, 2007.

ÇETİN, Atilla; “*II. Abdülhamid'e Sunulmuş Beyrut Vilâyetindeki Yabancı Okullara Dâir Bir Rapor*”, **Türk Kültürü Dergisi**, S.253, Ankara, 1984, s.316-324.

ÇIYAN, Hakkı Yılmaz; **Manda İdaresinden Sonra Lübnan ve Lübnan-Türkiye İlişkileri**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2007.

DAHER, Massoud; “*Some Remarks on The Development of The City of Beirut 1800-1975*”, **Mediterranee Moyen Orient: Deux Siecles De Relations Internationals**, Paris, 2003.

DAVİE, May; “*Beyrouth: De La Ville Ottomane À La Ville Français*”, **Deuxième Conférence Internationale D'histoire Urbaine**, Strasbourg 8-10 Septembre 1994; <http://almashriq.hiof.no/lebanon/900/902/MAY-Davie/Ville-ott-francaise.html>. (18.03. 2009)

DEGUİLHEM, R.; “*A Revolution in Learning? The Islamic Contribution to the Ottoman State Schools: Examples From the Syrian Provinces*”, **International Congress on Learning and Education In The Ottoman World**, (İstanbul, 12-15 April 1999), s.285-295.

DEMİRCİOĞLU, Halil; **Roma Tarihi**, C.1, Ankara, 1953.

DEMİREL, Fatmagül; **Adliye Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003.

DEMİRKENT, Işın; “*Haçlılar*” **DİA.**, C.14, İstanbul, 1996, s.525-546.

- DEVELİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 1998.
- DURSUN, Davut; “*Beyrut*” **DİA.**, C.6, İstanbul, 1992, s.81-84.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra; **Osmanlı Mahkemeleri**, İstanbul 2004.
- EL-HMOUD, Noufan; “*Tanzimât el-Osmanîye fî Vilayeti Suriye*”, **Research in The History of Bilad al-Sham During The Ottoman Period**, Amman, 1992, s. 14-68.
- EMECEN, Feridun; “*Fahreddin Ma’noğlu*”, **DİA.**, C.12, İstanbul, 1995, s.80-82
- ERASLAN, Fetullah - İSMAİL, Metin; **Türk Polis Tarihi**, Ankara, 1984.
- ERDEM, Ali Rıza “*Osmanlı İmparatorluğu’nda 19.Yüzyılda Örgün Eğitimde Yapılan Yenilikler ve Değerlendirmesi*”, **Türk Yurdu**, Ankara, 2000, s.548-555.
- ERDOĞDU, Teyfur; “*Maarif-i Umumiyye Nezâreti-I*”, **AÜSBFSD**, C.51, S.1 Ankara, 1996. s.183-247.
- ERGİN, Osman; **Türkiye Maarif Tarihi**, C.1-2, İstanbul, 1977.
- ERGÜN, Mustafa; **İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ankara, 1996.
- Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, Sadeleştiren; Zuhuri Danışman, On üçüncü Kitap, İstanbul, 1971.
- FAWAZ, Leila Tarazi; **Merchants and Migrants in Nineteenth-Century Beirut**, London, 1983.
- FAYDA, Mustafa; “*Hız. Ömer*”, **DİA.**, C.34, İstanbul, 2007, s.41-55.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi; **Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri**, Ankara, 1991.
- FLEMİNG, Wallace B.; **The History of Tyre**, New York, 1915.
- FURAYHA, Enis; **Mu’cemu esmai’l-müdün ve’l-kura’l Lübnaniyye**, Beyrut, 1996.

- GHANAYİM, Zuhair; “*Vilayeti Beyrut fî Fitretü't-Tanzimât el-Osmanîye*”, **Research in The History of Bilad al-Sham During The Ottoman Period**, Amman, 1992, s. 133-193.
- GİRGİN, Güneş; **Fenikeliler’de Akdeniz Ticareti**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.
- GÖĞÜNÇ, Nejat; “*Hâne Deyimi Hakkında*”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C.XXXII, İstanbul, 1979, s. 331-348.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib; “*Nahiye*” **İ.A**, C.IX, İstanbul, 1993, s.37-39.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib; “*1840’tan 1861’e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler*”, **Belleten**, C.X, S.40, Ankara, 1946, s.641-703.
- GROHMANN, A.; “*Öşür*”, **İ.A**, C. IX, İstanbul, 1964, s.483-484.
- GÜNALTAY, Şemseddin; **Yakın Şark (Suriye ve Filistin)**, C.III-IV, Ankara, 1947.
- GÜRAN, Tevfik; **Osmanlı Devletinin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, C.5, Ankara, 1997.
- GÜRAN, Tevfik; **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)**, Ankara, 1989.
- HALİFE, İsam Kemal; **Tevcih-i Lübnan**, Beyrut, 2004.
- HALLÂK, Hassan Ali; **Beyrut Şehremini’nin Anıları 1908-1918 Selim Ali Selam**, Trc. Halit Özkan, İstanbul, 2005.
- HANSEN, Jens; **Fin de Siècle Beirut**, New York, 2005.
- Haydar Çelebi, **Haydar Çelebi Ruznâmesi** Yay. Haz. Yavuz Senemoğlu, , İstanbul, 1977.
- Herodotos, **Herodot Tarihi**, Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul, 1991.
- Heyet, “*Beyrut*”, **Ana Britannica**, İstanbul, 1994, C.5, s.267-269.
- HİTTİ, Philip K.; **Syria a Short History**, New York, 1959.

- Hoca Saadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.IV, Ankara, 1999.
- HOLT, P. M.; **Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, Çev. Özlem Arıkan, İstanbul, 1999.
- HUT, Davut; **Musul Vilâyeti'nin İdarî, İktisadî Ve Sosyal Yapısı (1864-1909)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.
- ISSAWI, Charles; **The Economic History of The Middle East 1800-1914**, London, 1966.
- IŞIK, Ramazan; **Marunî Kilisesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.
- IŞIK, Ramazan; “*Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Marunilerin Lübnan'da Bağımsız Bir Hristiyan Devleti Kurma Girişimlerinin Fikri Temelleri*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.15, S.2, Elazığ, 2005, s.413-432.
- IŞILTAN, Fikret; **Bizans Tarihi**, Ankara, 1981.
- İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Çev. Mehmet Keskin, C.XIII, İstanbul, 2000.
- İbnü'l Esir, **el-Kâmil fi't- Tarih, İslâm Tarihi**, Çev. Abdülkerim Özeydin, C.10, İstanbul, 1985.
- İNALCIK, Halil; “Mahkeme “, **İ.A.**, C. 7, İstanbul, 1988, s. 149- 151.
- İNALCIK, Halil; “*Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*”, **Bellekten**, C.XXXVII, S.112, Ankara, 1964 s.624-690
- JESSUP, Henry Harris; **Fifty Three Years in Syria**, C.II, New York, 1910.
- JİDEJIAN, Nına; **Beirut Through The Ages**, Beirut, 1986.
- KAFADAR, Osman; **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Konya, 1997.

- KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, C.V, VII, VIII, IX, Ankara, 1999.
- KARPAT, Kemal; **Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul, 2003.
- Kâtip Çelebi, **Tuhfetü'l Kibar Fi Esfari'l Bihar**, Yay. Haz. Orhan Şaik Gökyay, C.1, İstanbul, 1980.
- KAYNAR, Reşat; **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara, 1985.
- KAYNAR, Süleyman; **Tarihi Süreç İçerisinde Türk Polis Teşkilatı'nın Kuruluşu, Organizasyonu, Fiziksel Yapılanması, Aday Seçme Şekli, Eğitim Programları Ve Eğitim Süreçleri Üzerine Bir Araştırma**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Niğde, 2002.
- KHOULI, Azmî; **Osmanlı Döneminde Kudüs'teki Yabancı Okullar (XIX. Yüzyıl)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- KILIÇ, Orhan; **Osmanlı Devletinin İdarî Taksimâtı Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Elazığ, 2007.
- KILIÇ, Orhan; “*XIX. Yüzyılda Harput'ta Misyoner Faaliyetleri*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.3, S.1, Elazığ, 1989, s.119-137.
- KILIÇ, Orhan; “*XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması*”, **Osmanlı**, C. 6, Ankara, 1999, s. 89-110.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur; **Anadolu'daki Amerika (Kendi Belgeleriyle 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları)**, Ankara, 2000.
- KOÇ, Ümit; **Savaştan Sanata İpek**, Elazığ, 2009.
- KODAMAN, Bayram; **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, 1991.
- KOPARAN, Necdet; **Türk Jandarma Teşkilâtı (1909-1923)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007,

LABAKİ, Boutros; **Introduction A L’histoire Economique Du Liban Soie Et Commerce Exterieur En Fin De Periode Ottomane: 1840-1914**, Beyrouth, 1984.

MACGREGOR, J.; **The Rob Roy on The Jordan**, New York, 1870.

Mahmud Cevad İnbü’ş-Şeyh Nâfi; **Maarif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraâtı**, Ankara, 2002.

Memâlik-i Osmani’nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği, Dersaadet, 1336.

MORAWİTZ, Charles; **Osmanlı Maliyesi**, Ankara, 1978.

MUTLU, Şamil; **Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları**, İstanbul, 2005.

NEMR, Rifat Sıdkı; **Beyrut Fi’l Merhaleti’l Osmaniyye**, (Komisyon Tarafından Hazırlanmıştır), Beyrut, 1994.

NURDOĞAN, Arzu M.; **Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

OKAN, Ayşegül; **The Ottoman Postal and Telegraph Services In The Last Quarteror The Nineteenth Century**, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.

ORTAYLI, İlber; **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı**, Ankara, 1994.

ORTAYLI, İlber; **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, Ankara, 1981.

ORTAYLI, İlber; **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara, 2000.

- OWEN, Roger; “1840-1914 Döneminde Lübnan’da İpek Dokuma Endüstrisi. Çevre Toplumlarında Fabrika Üretiminin Önündeki Olanaklar ve Sınırlamalar Üzerine Bir Çalışma”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, S.23, İstanbul, 1983, s.53-73.
- ÖKÇÜN, Gündüz; **Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki**, C.4, Ankara, 1997.
- ÖNGÖR, Sami; **Ortadoğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)**, Ankara, 1964.
- ÖNSOY, Rıfat; **Mali Tutsaklığa Giden Yol: Osmanlı Borçları (1854-1914)**, Ankara, 1999.
- ÖZDEMİR, Rifat; **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Ankara, 1998.
- ÖZDEMİR, Rifat; “Şer’iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1, S.1, Elazığ, 1987, s.191-198.
- ÖZDEMİR, Rifat; **Osmanlı Vakıflarının Kurulması ve Yaşatılmasında Devlet Kurumlarının İşleyişi**, Ankara, 2005.
- ÖZDEMİR, Rifat; “Ankara ve Antakya Sancaklarına Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Mukayeseli Tahlili”, **Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı**, Elazığ, 1996, s.127-212.
- ÖZER, Sevda Özkaya; **Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2007.
- ÖZEY, Ramazan; **Dünya Denklemine Ortadoğu “Ülkeler, İnsanlar, Sorunlar”**, İstanbul, 1997.
- ÖZGEN, Asuman; **1272H/1855-6 ile 1328 H/1910 Yılları Arasında Suriye, Bağdat, Basra Musul, Beyrut, Hicaz ve Yemen Vilâyetlerinin İdarî Taksimâtı**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2001.
- ÖZKAYA, Yücel; **Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık**, Ankara, 1977.

ÖZTÜRK, Mustafa; **Tarih Felsefesi**, Elazığ, 1999.

ÖZTÜRK, Mustafa; “1548 Tarihli Mufasssal Tahrîr Defterine Göre Beyrut”, **XII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiri**, C.III, Ankara, 1999, s.849-859.

ÖZTÜRK, Pelin Kihtir; **Urban Transformation of Ottoman Port Cities in The Nineteenth Century: Change From Ottoman Beirut To French Mandatory Beirut**, ODTU Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I-II-III, İstanbul, 1993.

PAMUK, Şevket; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, İstanbul, 1999.

PENROSE, Stephen B. L.; **That They May Have Life, The Story of The American University of Beirut 1866-1941**, New York, 1941.

PERNOT, Maurice; **Rapport Sur un Voyage D’etude**, Paris, 1912.

POLAT, İlknur; “*Türk-İtalyan İlişkileri Çerçevesinde İtalyan Okulları*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, S.4, Ankara, 1989, s.563-575.

POLVAN, Nurettin; **Türkiye’de Yabancı Öğretim**, İstanbul, 1952.

RUNCİMAN, Steven; **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, C.1-3, Ankara, 1989.

RUPPIN, Arthur; **Syria: An Economic Survey**, New York, 1918.

SAKAOĞLU, Necdet; **20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası**, İstanbul, 2008.

SALİBÎ, Kamal; **A House Of Many Mansions The History of Lebanon Reconsidered**, London, 1985.

SAMUR, Sabahattin; **Suriye Vilâyeti’nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1840-1918)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1988.

- SAYILI, Aydın; **Mısırlılarda Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp**, Ankara, 1991.
- SEVİM, Ali **Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, Ankara, 1989.
- SEZEN, Tahir; **Osmanlı Yer Adları**, Ankara, 2006.
- SEZER, Ayten; “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, Ekim-1999, s.169-184.
- SHAREEF, Malek Ali; **Urban Administration in The Late Ottoman Period:The Beirut Municipality As a Case Study, 1867-1908**, American University of Birut Master Thesis, Beirut, 1998.
- SLİM, Souad Abou el-Rousse; **The Greek Ortodox Waqf in Lebanon During Ottoman Period**, Beirut, 2007.
- SÖNMEZ, Ali; “*Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)*”, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.24, S.37 Ankara, 2005, s.259-275.
- SPAGNOLO, John P; **France&Ottoman Lebanon 1861-1914**, London, 1977.
- ŞAHİN, Eyüp; **Osmanlı Polisinin Eğitimi ve Bu Amaçla Açılan Polis Okulları**, Ankara, 2001.
- ŞENER, Abdullatif; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul, 1990.
- Tanzimat 1**, İstanbul, 1940.
- TAŞDEMİR, Ersoy; “*Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar*”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.10, Kayseri, 2001, s.13-30
- TAŞKIN, Ünal; **Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005.

TEKİNDAG, Şehabettin; “XVIII. Yüzyılda Akdeniz’de Rus Donanması ve Cezzar Ahmed Bey’in Beyrut Savunması”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.5, İstanbul, 1968, s.37-45.

THOMSON, William M.; **The Land, The Book**, New York, 1886.

TOK, Gökhan; “Antik Çağın Tüccarları Fenikeliler”, **Bilim ve Teknik Dergisi**, Şubat-2001, Ankara, s.90-94.

TUNALI, Ayten Can; “Tanzimat Döneminde Ordu-Halk İlişkileri”, **AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.23, S.36, Ankara, 2004, s.237-249.

TUNÇBİLEK, Necdet; **Güneybatı Asya (Fizikî Ortam)**, İstanbul, 1971.

TÜRKOL, Ramazan; **Eyüp Askerî Rüştıyesi’nin (1910-1916) Giden Evrak Defteri ve Değerlendirilmesi**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007.

UMAR, Ömer Osman; **Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)**, Elazığ, 2003.

UMAR, Ömer Osman; “Osmanlı Döneminde Yahudiler’in Filistin’e Yerleşme Faaliyetleri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.12, S.2, Elazığ, 2002, s. 421-438.

UMAR, Ömer Osman; “Trablusgarb Savaşı Sırasında İtalya’nın Beyrut’u Bombalaması” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XVII, S.51, Ankara, 2001, s.727-784.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, C.II, C.III/1, C.III/2, C.IV, Ankara, 1999.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara, 1988.

ÜLMAN, Haluk; **1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasisinde Örnek Bir Olay**, Ankara, 1966.

ÜNAL, Uğur; **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

YEL, Ali Murat - KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri; “*Mahalle*”, **DİA.**, C.27, Ankara, 2003, s.323-326.

YILMAZÇELİK, İbrahim; **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, Ankara, 1995.

YILMAZÇELİK, İbrahim; “*Şer’iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)*”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 90, Ankara, 1994. s. 41-62.

YILMAZÇELİK, İbrahim; “*Osmanlı Döneminde Vakıfların Sosyo-Ekonomik Cephesi*”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.102, İstanbul, 1995, s.18-24.

YOLALICI, Mehmet Emin; “*Maârif Salnâmelerine Göre Trabzon Vilâyeti’nde Eğitim Öğretim Kurumları*”, **OTAM**, S.5, Ankara, 1994, s.435-473.

ZACHS, Fruma; **The Making Of Syrian Identity (Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut)**, Boston, 2005.

<http://almashriq.hiof.no/lebanon/900/930/930.1/beirut/reconstruction/davie/Davie-text.html> (15/03/2008).

http://wikitravel.org/en/Downtown_Beirut (13/03/2009).

<http://www.flickr.com/photos/fatima81/3105677265/> (19/02009).

www.ifz.tugraz.at/index_en.php/.../Chamoun_SA%202004.pdf (15/03/2008).

EKLER

HARİTALAR

HARİTA 1: 1908-1909 Tarihinde Beyrut'un Şehir Plânı

HARİTA 2: 1923'de Beyrut Şehri'nin Plânı

HARİTA 3: II. Abdülhamit Döneminde Beyrut

HARİTA 4: 1936'da Beyrut Şehri

FOTOĞRAFLAR

Foto 1: 1904-1905 Tarihinde Beyrut Şehri ve Limanı

Foto 2: Hamidiye Beyrut Hastahânesi

Foto 3: Beyrut Hükümet Dâiresi

Foto 4: Beyrut Kışlâ-i Hümayun

Foto 5: Beyrut'un Doğudan Görünümü

Foto 6: Beyrut'un Kuzeyden Görünümü

Foto 7: Res'i Beyrut

Foto 8: Beyrut Şehrinden Görünüm

Foto 9: Beyrut Telgraf İdâresi

Foto 10: Beyrut Limanı

Foto 11: Beyrut Bahçeleri

Foto 12: Şehrin Doğuya Doğru Görünümü

Foto 13: Şehrin Kıyıdan Görünümü

Foto 14: Beyrut Osmanlı Bankası Binası

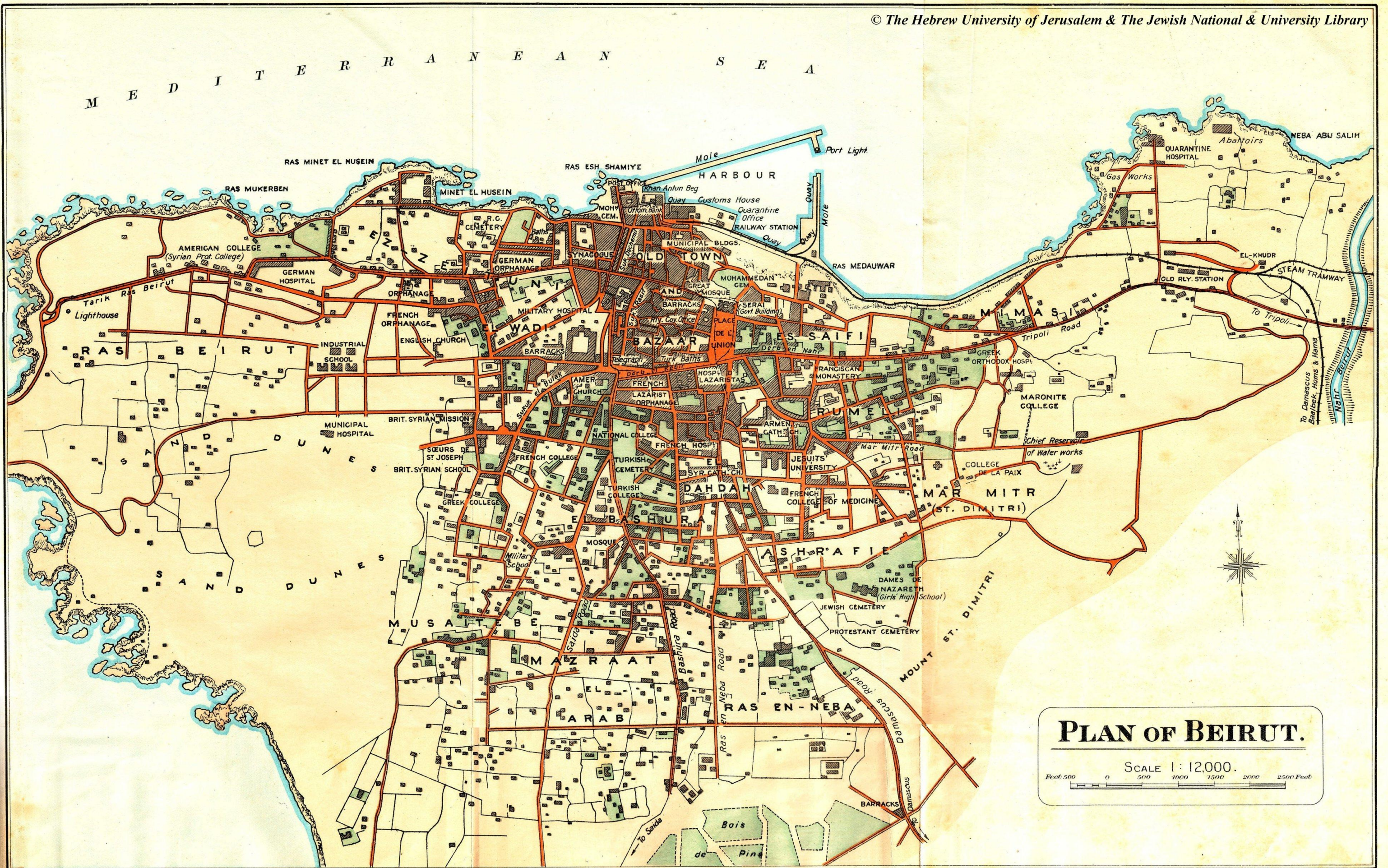
Foto 15: Şehrin Genel Görünümü

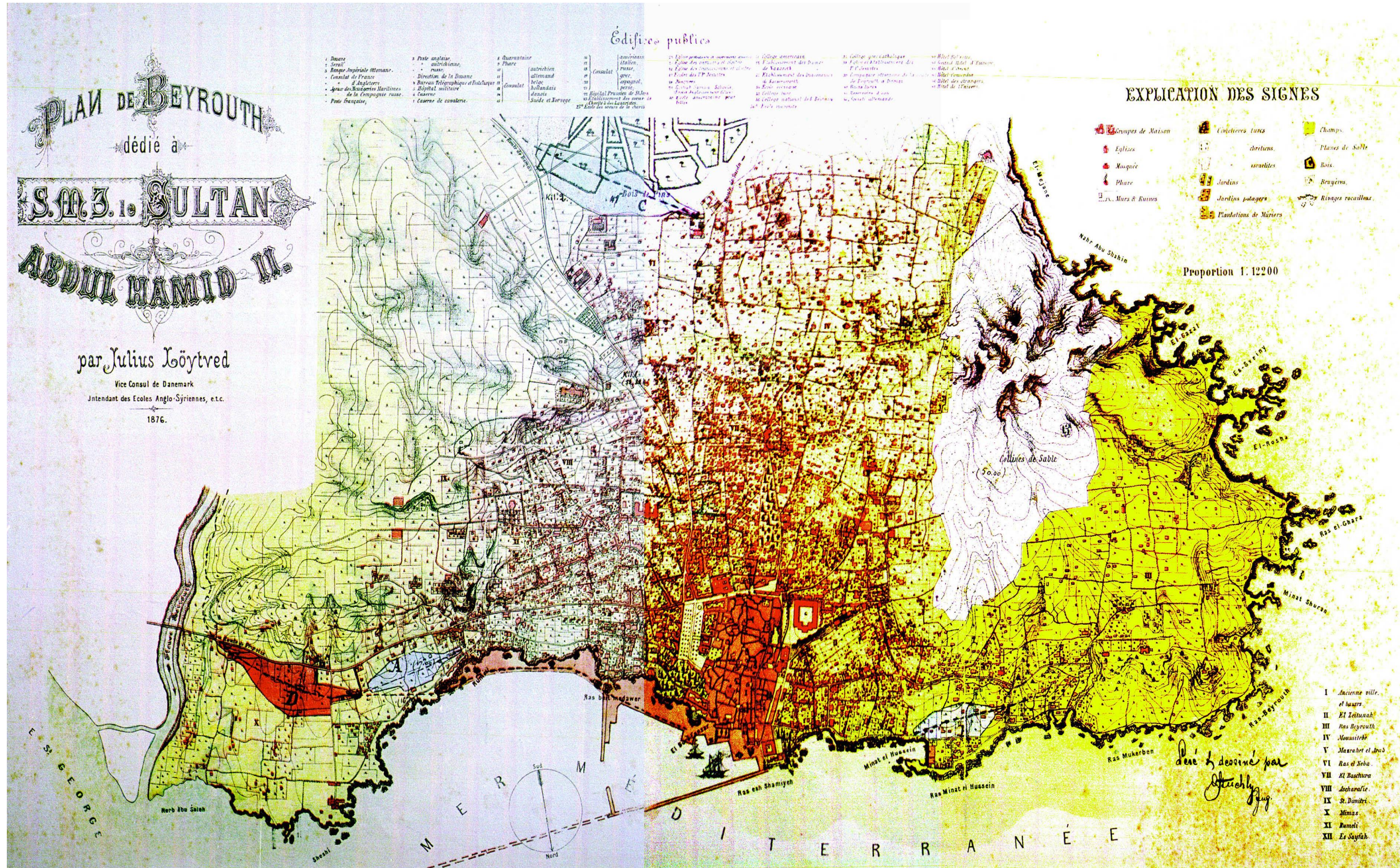
Foto 16: Anton Bey Hanı

HARİTA 1: 1908-1909 Tarihinde Beyrut'un Şehir Plânı

Kaynak: Beyrut Vilâyeti Salnâmesi 1326 (1908-1909)

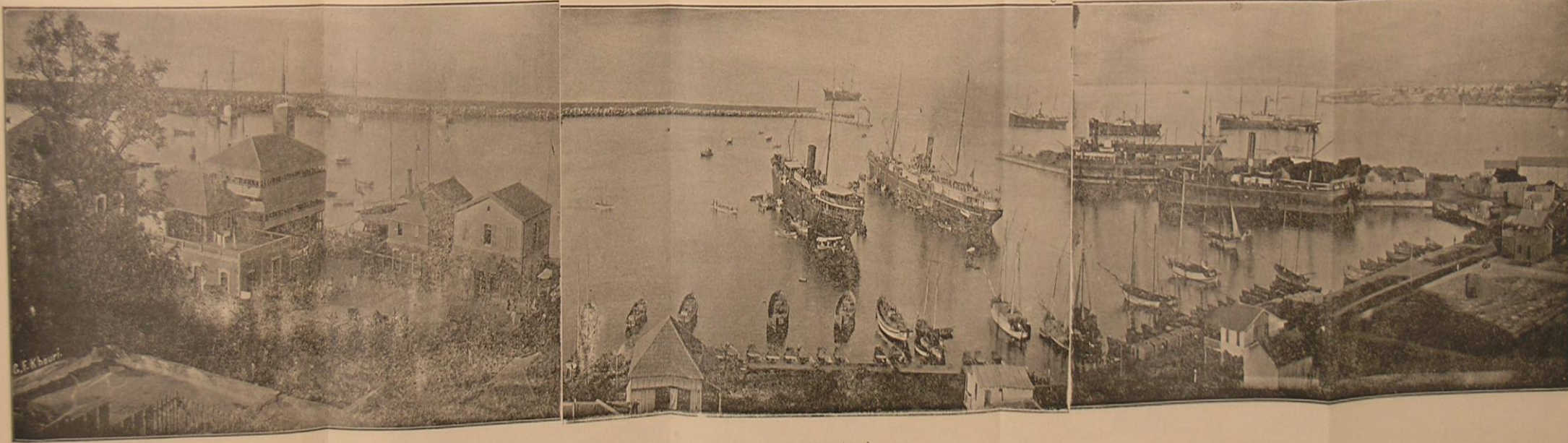
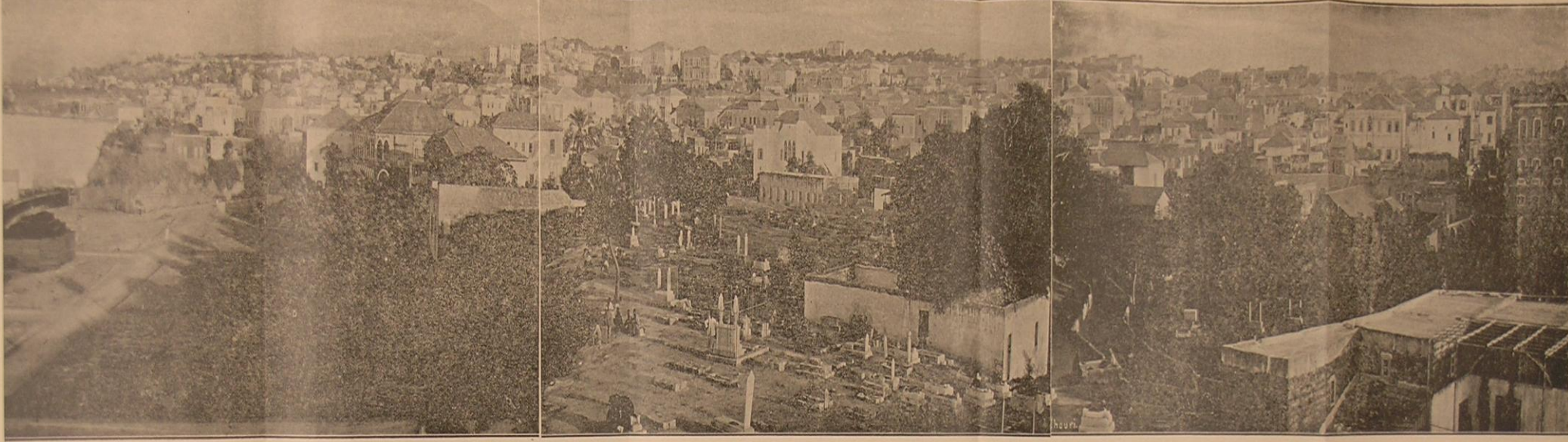

© The Hebrew University of Jerusalem & The Jewish National & University Library

Foto 1: 1904-1905 Tarihinde Beyrut Şehri ve Limanı

بروت قصبه سلك بعض اقسامك ساحل دن منظره مي

Kaynak: *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi 1322 (1904-1905)*

Foto 2: Hamidiye Beyrut Hastahânesi

حمیدیه بیروت خستہ خانہ سی

Foto 3: Beyrut Hükümet Dâiresi

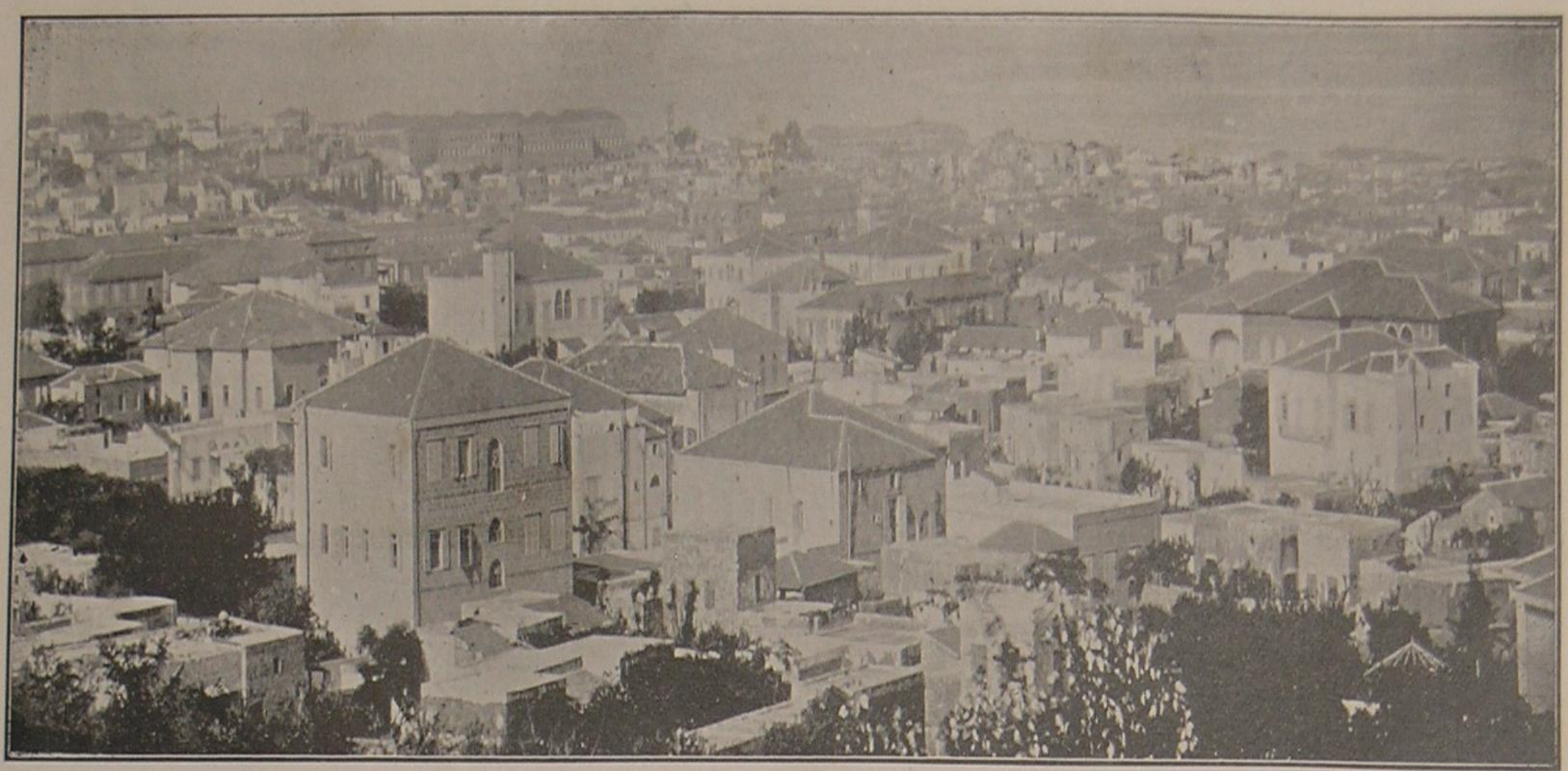
﴿ بيروتده دائرة حكومت ﴾

Foto 4: Beyrut Kışlâ-i Hümayun

﴿ بیروتده قشلهٔ هایون ﴾

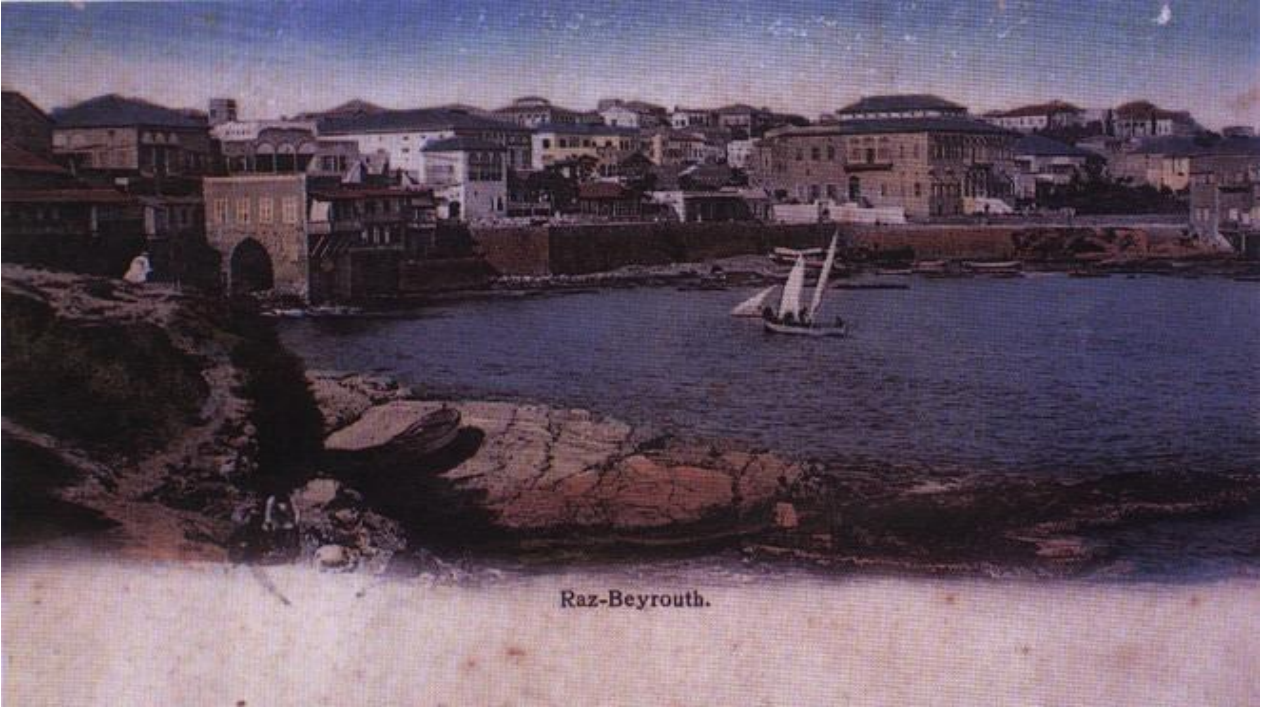
Kaynak: *Beyrut Vilâyeti Salnâmesi 1326 (1908-1909) s.227.*

Foto 5: Beyrut'un Doğudan Görünümü

﴿ بیروت قصبہ سنک شرق جہتدن منظرہ سی ﴾

Foto 6: Beyrut'un Kuzeyden Görünümü

بيروت قصبه سنك شمال جهتدن منظره سی

Foto 7: Res'i Beyrut

Kaynak: http://almashriq.hiof.no/lebanon/700/760/769/old_beirut/01.jpg (13.03.2009)

Foto 8: Beyrut Şehrinden Görünüm

Kaynak: http://almashriq.hiof.no/lebanon/700/760/769/old_beirut/17.html (13.03.2009)

Foto 9: Beyrut Telgraf İdâresi

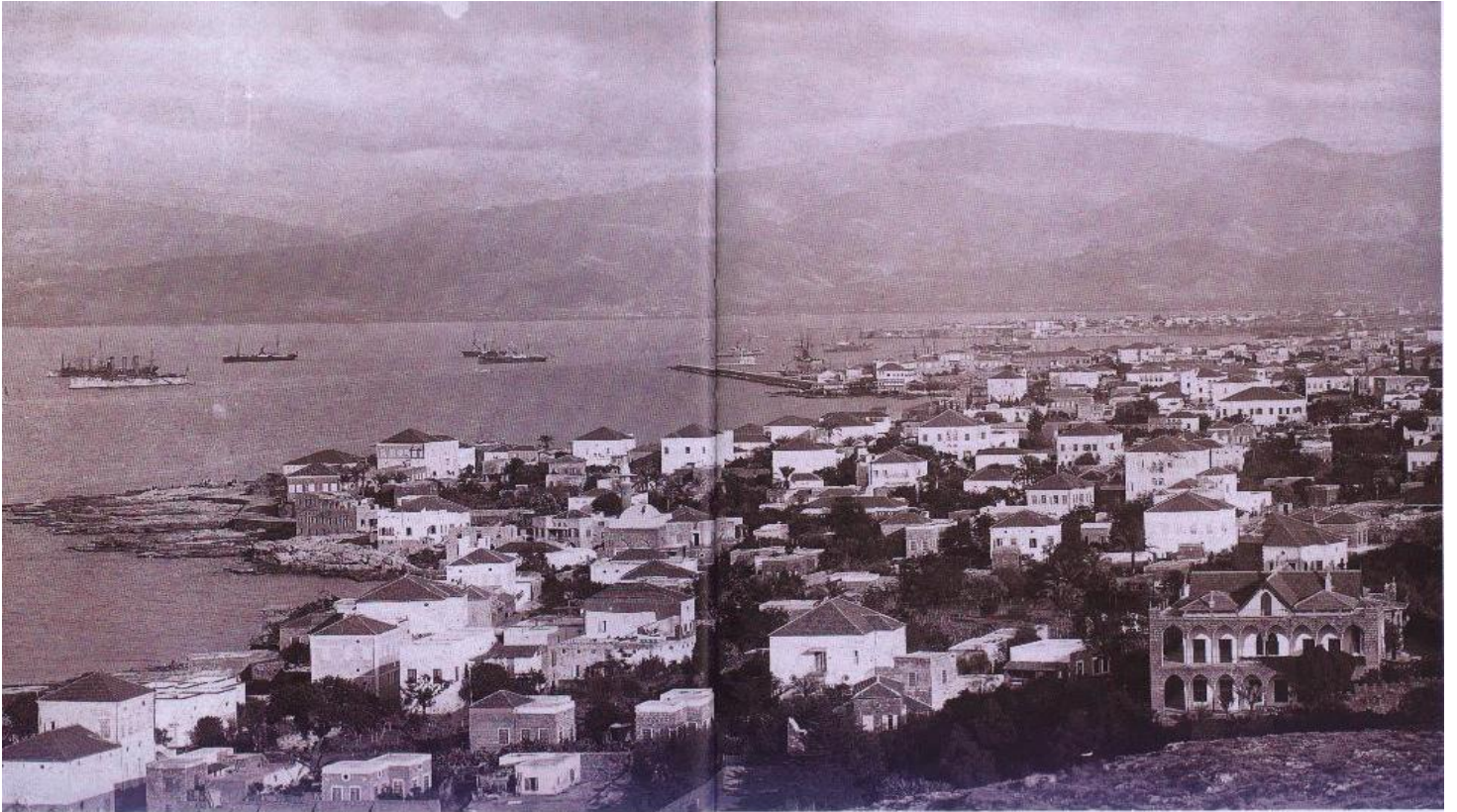
Kaynak: http://almashriq.hiof.no/lebanon/700/760/769/old_beirut/26.html (13.03.2009)

Foto 10: Beyrut Limanı

Kaynak: http://almashriq.hiof.no/lebanon/700/760/769/old_beirut/28.html (13.03.2009)

Foto 11: Beyrut Bahçeleri

Kaynak: http://almashriq.hiof.no/lebanon/700/760/769/old_beirut/34.html (13.03.2009)

Foto 12: Şehrin Doğuya Doğru Görünümü

Kaynak: http://almashriq.hiof.no/lebanon/700/760/769/old_beirut/34.html (13.03.2009)

Foto 13: Şehrin Kıyıdan Görünümü

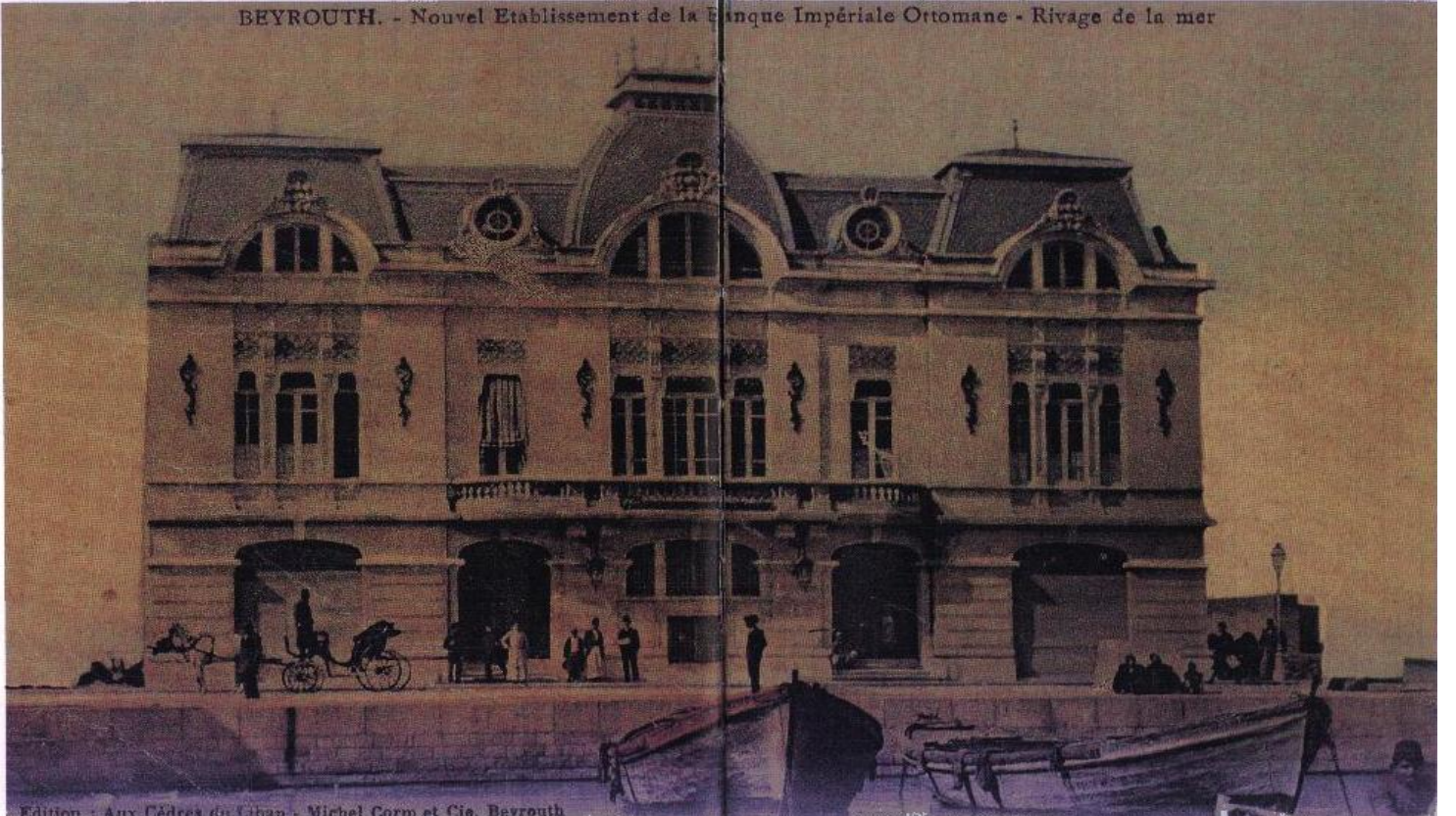
24. Beyrouth — Bains de Mer - Quartier Modawar

Kaynak: http://almashriq.hiof.no/lebanon/700/760/769/old_beirut/Bains_de_Mer.jpg (13.03.2009)

Foto 14: Beyrut Osmanlı Bankası Binası

BEYROUTH. - Nouvel Etablissement de la Banque Impériale Ottomane - Rivage de la mer

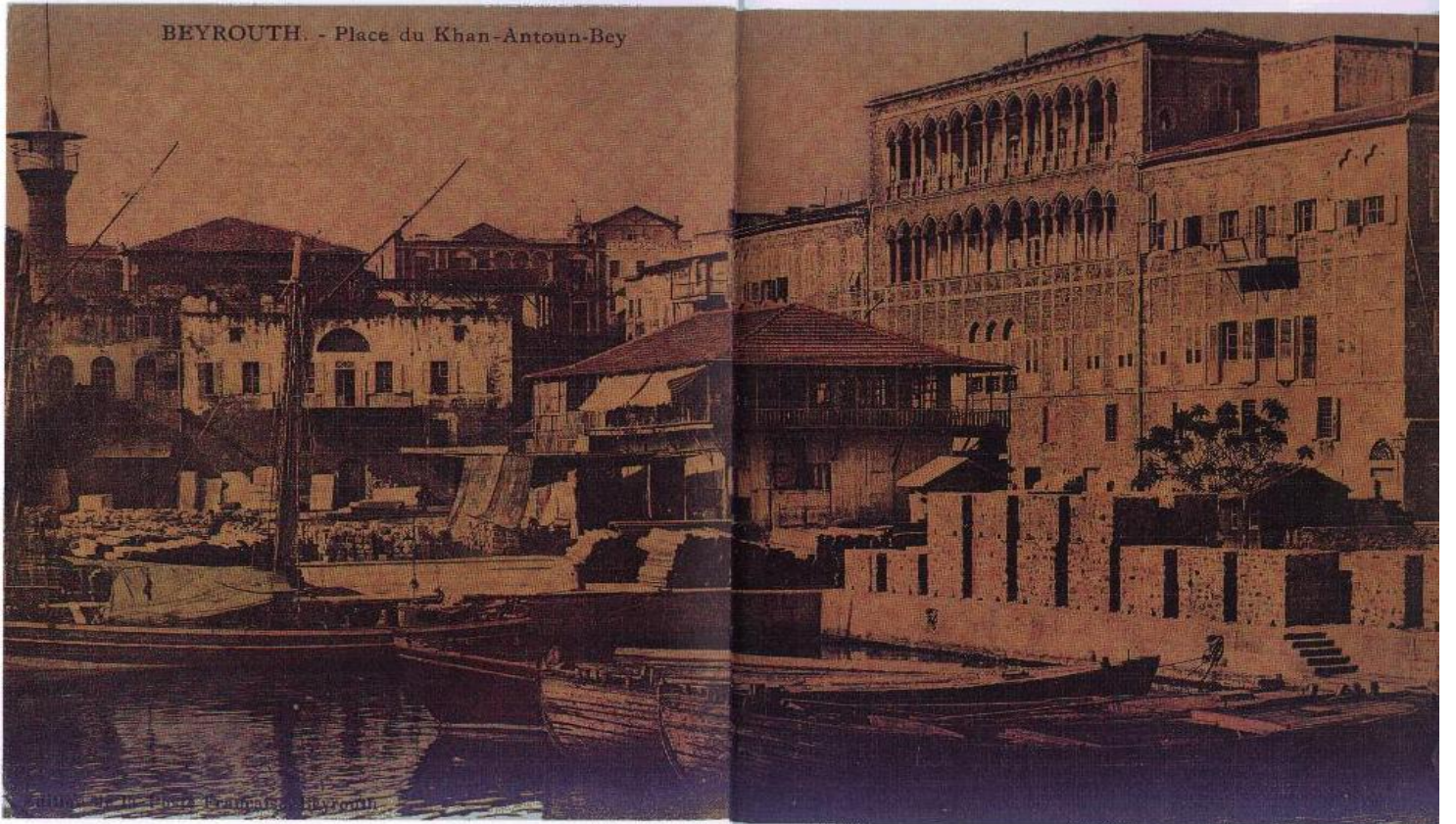

Edition - Aux Cèdres du Liban - Michel Corm et Cie, Beyrouth

Kaynak: http://almashriq.hiof.no/lebanon/700/760/769/old_beirut/Nouvel_Etablissement.html (13.03.2009)

Foto 15: Şehrin Genel Görünümü

Kaynak: http://almashriq.hiof.no/lebanon/700/760/769/old_beirut/Vue_Generale.html (13.03.2009)

Foto 16: Anton Bey Hanı

Kaynak: http://almashriq.hiof.no/lebanon/700/760/769/old_beirut/Place_du_Kahn.html (13.03.2009)

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Elazığ'da doğdum. İlk ve orta eğitimimi Elazığ'da tamamladıktan sonra, yüksek öğrenimimi 1997-2001 yılları arasında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde tamamladım. 2001 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı Yakınçağ programına kayd oldum ve 2004 yılında yüksek lisans eğitimimi tamamladım. 2005 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doktora programına başladım. Halen Elazığ Bilim ve Sanat Merkezinde öğretmen olarak çalışmaktayım.

Kürşat ÇELİK
ELAZIĞ-2010